

Tarih Alanında Seçme Yazılar- IV

Editör: Doç. Dr. Yunus Emre Tansü

ÖZGÜR
YAYINLARI

Tarih Alanında Seçme Yazılar - IV

Editör

Doç. Dr. Yunus Emre Tansü

Published by
Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.
Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep
☎ +90.850 260 09 97
📞 +90.532 289 82 15
🖱 www.ozgurayinlari.com
✉ info@ozgurayinlari.com

Tarih Alanında Seçme Yazılar - IV

Doç. Dr. Yunus Emre Tansü

Language: English - Turkish
Publication Date: 2023
Interior desing by Yeter Yeşilyurt
Cover design by Mehmet Çakır
Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0
Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-975-447-659-0

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub130>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Tansü, Y.E., (ed) (2023). *Tarih Alanında Seçme Yazılar - IV*. Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub130>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgurayinlari.com/>

Sunuş

Kurtuluş Savaşı'nın ardından cephede kazanılan zaferin yeterli olmadığını her fırsatta dile getiren Mustafa Kemal Atatürk, asıl zaferin eğitim ve ekonomik kalkınma ile gerçekleşeceğini her fırsatta dile getirmiştir. Henüz cumhuriyet ilan edilmeden önce 8 Mart 1923 tarihinde Misak-ı Maarif başlıklı bir genelge yayınlayarak, gençlerin bilim, ilim ve ahlak bakımından aydınlatılması, cahilliğin yok edilmesi ve donanımlı gençlerin yetiştirilmesi konularına yer vermiş, milli eğitim ile ilgili önemli hükümler hazırlatmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında temel hedef cehaletin giderilmesi ve okur yazar oranının artırılması olmuştur. Daha sonra cumhuriyet rejimi kültür hareketinin en önemli unsurlarından biri Türk tarihi olmuştur. Çünkü bir milletin oluşumunda etkin olan en önemli kültür öğelerinden biri tarihtir. Bu bağlamda ulusal bilinç oluşturmak, toplumda milli birlik ve beraberliği sağlamak, milli kültür ve tarihi karaktere uygun eğitim önem arz etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bunun paralelinde Türkiye'de tarih öğrenmek ve öğretmenin önemi daha farklı bir anlam kazanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra toplumun, ihtiyaçları doğrultusunda eğitim programları düzenlenmiştir. Tarih eğitimi öğrencilerde ulus bilinci oluşturmak, tarihsel düşünme becerilerini geliştirmek için tarih öğretimi zorunlu kılınmıştır.

Tarih öğrenmek toplumlarda manevi kültür değerleri, gelenek ve göreneklerine sahip çıkma sorumluluğu oluşturur. Toplumlar ait olduğu ulusu ve yurdunu daha yakından tanıma imkanına sahip olur. Bu nedenle tüm gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda tarih, vatandaşlık bilinci oluşturma, ulusal bilinç oluşturma amacı ile eğitim öğretim müfredatında yer almaktadır.

R.G.Collingwood'a göre tarih; *"insanın kendisine ilişkin bilgisi için vardır. Tarih, insanın kendini tanımasıdır. İnsanın zaman içinde neler yaptığını, ne olduğunu ortaya koyar ve neler yapabileceğinin tek ipucudur."* Tarih ilmi bireye eleştirel bir düşünme özelliği sunduğu gibi geçmiş ile gelecek arasında köprü oluşturarak, günümüz dünyanın siyasi, sosyal, ekonomik sorunlarına farklı

bakış açıları da kazandırır. Bu açıdan geçmişi en doğru şekilde öğrenmek ve öğretmenin önemi araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde vurgulanmıştır.

Tarih Alanında Seçme Yazılar -IV- başlıklı kitabımızın yayınlanma aşamasında, bizden emek ve desteklerini esirgemeyen Sayın yazarlarımıza ve Özgür Yayınları'na teşekkürlerimi sunarım.

Doç. Dr. Yunus Emre Tansü

İçindekiler

Sunuş iii

Bölüm 1

Bizans İmparatorları Tarafından Bulgar Hükümdarlarına Verilen
Unvanlar 1
Öner Tolan

Bölüm 2

Konstantin Bağışı Sahtekârlığı ve Lorenzo Valla'nın İfşasına Dair 25
Sayime Durmaz

Bölüm 3

Trabzon Rum Devleti (1204-1263) 61
Fatma İnce Sancaklı

Bölüm 4

İkinci Abdülhamid Döneminde Muhalif Bir Gazete: Beberuhi 71
Zeynel Özlü
Mustafa Murat Çay

Bölüm 5

Avusturya-Macaristan Basınında Sultan II. Abdülhamid'in
Tahttan İndirilişi (27 Nisan 1909) 89
Senem Gönenç

Bölüm 6

- Kurtuluş Savaşı'nda Büyük Britanya'nın "Türkiye'de Durum, 15 Mart 1920" İsimli İstihbarat Raporu'nun Değerlendirmesi (Harekât Kısmı) 119
Orhan Özcan

Bölüm 7

- II. Dünya Savaşında Almanlara Esir Düşen Türkistanlı İdil (Volga)-Ural Lejyonu 157
Taner Gür

Bölüm 8

- Muğla-Bodrum İlçesi'nde Mübadillerin İskânı Meselesi (1923-1930) 171
Bayram Akça

Bölüm 9

- Vatan Cephesi Davası'nda Niğde; Adnan Menderes'e Destek Telgrafları ve CHP'den İstifalar (1958-1960) 185
Tuğba Aldemir

Bölüm 10

- Cumhuriyet Halk Fırkası ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Programları Üzerine Bir Karşılaştırma 203
Volkan Aksoy

Bölüm 11

- Millî Eğitim Bakanlığı Lise Ders Kitapları'na Göre Lozan Antlaşması 227
Seher Akça

**Türk Tarihindeki İlk Öğretmen Grevinin Meclis-i Mebûsan ve
Basındaki Akisleri**

259

Onur Çelebi

Bizans İmparatorları Tarafından Bulgar Hükümdarlarına Verilen Unvanlar

Öner Tolan¹

Özet

Bizans Devleti'nin Bulgarlar ile olan ilişkisi, Bulgarlar Karadeniz'in kuzeyinde buldukları dönemde iken, henüz Aşağı Tuna bölgesine gelmeden önce başlamıştır. Bulgarların Kuzey Balkanlara gelişinin ardından sınır komşusu olunması ile daha da yoğun temaslar sağlanmıştır. Ancak bu ilişki tarihsel süreç içerisinde inişli çıkışlı bir çizgi takip etmiştir. Bu bağlamda Bizans Devleti'nin Bulgarlara karşı tutumu ve diplomatik ilişkileri, siyasi gücü ile orantılı olarak dönemlere göre farklılık göstermiştir. Bizans, güçlü olduğu dönemlerde rakibini yok etmeye yönelik bir tutum sergilerken zayıf olduğu dönemlerde diplomasiye başvurmak suretiyle uzlaşma yolları aramıştır. Bunu yaparken de sık sık, “barbar” olarak tanımladığı topluluklarla ilişkilerinde genel olarak başvurduğu, birtakım diplomatik yöntemler kullanmıştır. İşte bu yöntemlerden biri, ilgili toplulukların idarecilerine Bizans saray hiyerarşisi içerisinde yer alan unvanlardan birini vermek şeklinde ifadesini bulmaktadır. Bizans bu yolla, genelde rakibini kendisine karşı harekete geçmekten alıkoymayı veya bir başka rakibe karşı ittifak oluşturmayı amaçlamıştır. Temasta bulunduğu Bulgar hükümdarlarına da aynı amaçla birtakım unvanlar verme gereği duymuştur. Ancak bu unvanlar, verildiği zaman içinde bulunulan koşullara göre farklılıklar göstermekte ve farklı hiyerarşik seviyeleri ifade etmektedir. Bu çalışma Bizans İmparatorları'nın Bulgar idarecilerine verdikleri unvanları, bunların anlamlarını ve imparatorların bu uygulamadan beklentilerini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

1. Giriş

Bulgarların, oldukça tartışmalı olan Karadeniz'in ve Kafkasların kuzeyindeki varlığı, anlaşıldığı kadarıyla V. yüzyılda vuku bulan kavim hareketleri ve etnik kaynaşmalar neticesinde VI. yüzyılda iyice belirgin hale gelmiştir. İç Asya ve Orta Avrupa merkezli, Avar ve Göktürk gibi güçlerin bölgeye kadar uzanan

1 Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, onertolan@gmail.com.tr,
Orcid: 0000-0002-9148-6944.

siyasi hakimiyet dönemlerinde bir süre sessiz kalan Bulgarlar, VII. yüzyılın otuzlu yıllarında siyasi açıdan yeniden aktif hale geldiler. Kubrat Han idaresinde kurulan devlet her ne kadar “büyük” sıfatıyla anılsa da neticede ömrü, kurucusunun hayatıyla sınırlı kalmış ve onun ölümünden sonra geride kalan beş oğlu kendilerine bağlı gruplarla birlikte farklı istikametlere dağılmışlardır. Dağılan gruplardan sadece ikisi teşkilatlı bir siyasi yapı kurmaya muvafak olacaktır. Bunlardan kronolojik olarak daha geç tarihli olan İdil Bulgar Devleti, uzak coğrafi konumu nedeniyle hem Bizans devleti ile temaslardan hem de Bizans kaynaklarının görüş alanından uzak kalmıştır. Öte yandan Kubrat Han’ın üçüncü oğlu Asparuh liderliğinde Aşağı Tuna bölgesine gelen ve burada tarihlerinin belli bir döneminde kimlik değiştirmekle birlikte üç yüz yıldan fazla bir süre hakimiyet kuran Bulgarlar, Tuna Bulgar Devleti olarak sınır komşuluğu nedeniyle Bizans ile daha yoğun bir ilişki içerisinde olmuşlardır.

Asparuh ve Tervel Han dönemlerinde Bizans karşısında güçlü bir mukavemet göstererek kendilerini bağımsız bir devlet olarak kabul ettiren Bulgarlar, VIII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra hanedan değişimlerinin yaşandığı şiddetli iç karışıklıklar içerisine girdiler. Bu dönemde Bizans devletinin, İmparator V. Konstantinos’un (741-775) şahsında Bulgarları ortadan kaldırmaya yönelik yoğun çabaları başarıya ulaşmadı. Kardam Han (777-802) döneminden itibaren toparlanma sürecine giren devlet Kurum (802-814) ve Omurtag Han (814-832) dönemlerinde Bizans karşısında oldukça güçlü bir konuma ulaştı. Bu tarihlerde Bulgar toplumunda artık Slavlaşma ve Hıristiyanlaşmanın etkileri görülmeye başlar. Bu sorunun gölgesinde geçen Malamir (831-836) ve Presyam (836-852) dönemlerinin ardından Boris Han’ın (852-889) yeni dini kabul etmesiyle Hıristiyanlaşma süreci tamamlanmıştır. Bu durum başta Bizans ile olan ilişkilere olumlu yansımış olsa da iki devlet arasındaki en uzun ve şiddetli savaşlar onun oğlu Symeon (893-927) döneminde yaşanmıştır. Aynı zamanda devleti ciddi oranda yıpratılan bu mücadelenin ardından Petro (927-969) zamanında devlet çöküş dönemine girmiştir².

Bizans Devleti’nin Bulgarlar ile olan ilişkisi, Bulgarlar Karadeniz’in kuzeyinde buldukları dönemde iken, henüz Aşağı Tuna bölgesine gelme-

2 Bulgar tarihi için genel olarak bkz. Steven Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, G. Bell&Sons Ltd, London, 1930; Géza Fehér, *Bulgar Türkleri Tarihi*, çev. Heyet, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999; Akdes Nimet Kurat, “Bulgaristan”, *LA*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 796-801; John V. A. Fine, *The Early Medieval Balkans, A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1983; İbrahim Kafesoğlu, *Bulgarların Kökeni*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1985; Ayşe Kayapınar, “Tuna Bulgar Devleti (579-1018)”, *Türkler*, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 630-640; Osman Karatay, “Tuna Bulgarları”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay-Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 273-294.

den önce başlamıştır. Bulgarların Kuzey Balkanlara gelişinin ardından sınır komşusu olunması ile daha da yoğun temaslar sağlanmıştır. Ancak bu ilişki tarihsel süreç içerisinde inişli çıkışlı bir çizgi takip etmiştir. Bu bağlamda Bizans Devleti'nin Bulgarlara karşı tutumu ve diplomatik ilişkileri, siyasi gücü ile orantılı olarak dönemlere göre farklılık göstermiştir. Bizans, güçlü olduğu dönemlerde rakibini yok etmeye yönelik bir tutum sergilerken zayıf olduğu dönemlerde diplomasiye başvurmak suretiyle uzlaşma yolları aramıştır. Bunu yaparken de sık sık, “barbar” olarak tanımladığı topluluklarla ilişkilerinde genel olarak başvurduğu, birtakım diplomatik yöntemler kullanmıştır. İşte bu yöntemlerden biri, ilgili toplulukların idarecilerine Bizans saray hiyerarşisi içerisinde yer alan unvanlardan birini vermek şeklinde ifadesini bulmaktadır³. Bizans bu yolla, genelde rakibini kendisine karşı harekete geçmekten alıkoymayı veya bir başka rakibe karşı ittifak oluşturmayı amaçlamıştır. Temasta bulunduğu Bulgar hükümdarlarına da aynı amaçla birtakım unvanlar verme gereği duymuştur. Ancak bu unvanlar, verildiği zaman içinde bulunan koşullara göre farklılıklar göstermekte ve farklı hiyerarşik seviyeleri ifade etmektedir. Bu çalışma Bizans İmparatorları'nın Bulgar idarecilerine verdikleri unvanları, bunların anlamlarını ve imparatorların bu uygulamadan beklentilerini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

2. Kubrat Han ve *Patrikios* Unvanı

Bizans İmparatoru'ndan unvan alan ilk Bulgar idarecisi olarak Büyük Bulgar Devleti'nin kurucusu olan Kubrat Han'ı görüyoruz. Ancak ondan öncesi için Organa ile ilgili karışık bir durum söz konusudur. Patrik Nikephoros'un verdiği bilgiye göre: “*Aşağı yukarı aynı sıralarda, Organas'ın yeğeni ve Onogunduruların reisi Koubratos, Avarların Kağanı'na karşı ayaklandı ve onlardan aldığı orduyu suisimal ettikten sonra onları topraklarından kovdu. Herakleios'a bir elçi gönderdi ve hayatlarının sonuna kadar uyacakları bir barış antlaşması imzaladı. (Herakleios) ona hediyeler gönderdi ve onu patrikios unvanıyla onurlandırdı.*”⁴ Bu bilgidен, Kubrat'ın Avarlara karşı isyana başladığı ve muhtemelen destek sağlamak amacıyla Bizans İmparatoru'na elçi gönderdiği anlaşılmaktadır. Han'ın doğrudan Bizans'a dönmesi boşuna değildi. Zira Organa gibi Kubrat da Bizans sarayı tarafından daha önceden tanınan kişilerdi. Burada verdiği bilgidен birkaç sayfa öncesinde aynı Patrik Nikephoros, baş-

3 Dimitri Obolensky, “The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy”, aynı yazarın *Byzantium and the Slavs: collected Studies* adlı çalışması içinde, Variorum Reprints, London, 1971, s. 14.

4 Nikephoros Patriarch of Constantinople, *Short History*, Text, Translation, and Commentary by Cyril Mango, Dumbarton Oaks, Washington DC, 1990, 22, s. 70/71 (ilgili kaynağın çevirisi bir sayfada ana metin, karşı sayfada çevirisi olacak şekilde dizildiğinden, sayfa 70 Grekçe metnin, s. 71 İngilizce çevirinin sayfasını göstermektedir).

kente gelip vaftiz olan ve unvan alan Hun asilzadelerinden bahsetmektedir: “Bir süre sonra Hun⁵ milletinin reisi, soyluları ve muhafızları eşliğinde Bizans’a geldi ve İmparator’dan Hristiyan (inancına) kabul edilmesini istedi. İkincisi onu memnuniyetle karşıladı: Romalı soylular, Hun soylularının vaftiz babaları oldular ve birincilerin eşleri, ikincilerin eşlerine (aynısını yaptı). İlahi konularda bu şekilde kabul olunduktan sonra, (İmparator) onlara emperyal armağanlar ve onurlar sundu: çünkü reislerini patrikios rütbesiyle onurlandırdı ve böylece onu nezaketle Hunların ülkesine gönderdi.”⁶ Yakın dönem tarihçileri burada bahsedilen hadiseyi Nikiu Piskoposu Ioannes’te geçen bir başka kayıtlı birleştirerek bahsi geçen kişilerin Kubrat ve beraberindekiler olduğunu iddia etmektedirler. Çünkü Nikiu Piskoposu Kubrat Han için Bizans başkentine gelişinden ve Hıristiyan oluşundan bahsetmektedir. O, İmparator Herakleios’un ölümünün ardından çıkan taht kavgalarını anlatırken: “Bizanslılar bu haberi duyunca şöyle dediler: ‘Bu proje, Konstantinopolis şehrinde vaftiz edilen, çocukluğunda Hristiyan cemaatine kabul edilen ve imparatorluk sarayında büyüyen Organa’nın yeğeni Hunların reisi Kubratos’la ilgilidir’.”⁷ şeklinde bir bilgi vermektedir. Ancak bahsi geçen kaynaklarda aktarılan bilgilerin tarihlendirilmesi ve kişilerin tespiti oldukça karışık bir durum ortaya çıkarmaktadır. Şimdi bu konuya daha yakından bakalım.

1880 yılında Nikephoros’un eserinin bir edisyonunu yapan Carl de Boor’un kenar notuna istinaden⁸ Hun Beyi ve mahiyetinin başkente gelip Hıristiyan oluşu hadisesinin 619 yılında vuku bulduğu genel kabul görmüştür. Kubrat’ın Avarlara karşı isyanı hadisesi ise, 626 yılındaki İstanbul kuşatmasında Avarların uğradığı başarısızlığın ardından yaşanan güç kaybı öncesinde onlara karşı böyle bir isyana girişilmesinin mümkün olamayacağı varsayımı üzerinden, 626 tarihinden sonraya, genelde 630 yılı civarına tarihlenmektedir⁹. Bununla birlikte Runciman, Nikephoros’un her iki kaydının da aynı olaydan bahsettiğini ve hatta Nikiu piskoposunun da aynı ziyaretten bahisle Kubrat hakkında farklı bir bilgi aktardığını söylemektedir¹⁰. Esasen bir kişiye iki farklı tarihte aynı unvan verilemeyeceğinden, tarihler farklı olarak kabul edildiği takdirde, unvan verilen kişilerin farklı kişiler olması gerekir. Yani

5 Nikephoros Hun ve Bulgar kelimelerini zaman zaman birbirinin yerine kullanmaktadır. Bkz. Nikephoros, *Short History*, 35, 76, s. 86/87, 148/149.

6 Nikephoros, *Short History*, 9, s. 48/49-50/51.

7 *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*, Translated from Zotenberg’s Ethiopic Text by R. H. Charles, Williams & Norgate, Oxford, 1916, 120.47, s. 197.

8 Bkz. eserin Mango çevirisindeki ilgili bölüme dair notlar s. 178.

9 M. İ. Artamonov, *Hazar Tarihi, Türkler, Yahudiler, Ruslar*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2008, s. 214; András Róna-Tas, “Where Was Khuvrat’s Bulgharia?”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 53, No. 1/2 (2000), s. 6, 15; Florin Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 78.

10 Runciman, *First Bulgarian Empire*, s. 14.

Avarlara isyan sonrası unvan verilen kişinin Kubrat olduğu bilindiğinden, daha önce bu unvanı alan kişinin farklı bir idareci olması iktiza etmektedir. Marquart'a göre bu kişi Kubrat'ın dayısı Organa idi¹¹. Kimliği çok tartışmalı olan Organa, Gumilev ve Kollautz gibi bilim adamları tarafından Batı Göktürklerine bağlı hanedandan bir uç beyi olarak Çin kaynaklarında geçen Mo-ho-t'u ile özdeşleştirilmektedir¹². Mezkûr Organa'nın, bağlı olduğu kağanlığa karşı girişeceği mücadele kapsamında 619'da İstanbul'a gelip destek aramış olması muhtemeldir¹³. Bununla ilgili olarak, Azak Denizi'nin kuzeydoğusunda Ukrayna'nın Malaja Pereshchepina köyünde, yedinci yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen zengin bir mezarda bulunan üç adet altın mühür yüzükten birinin üzerindeki yazıt için BAT OPXA(N)OY ΠATPIKOY (*bat orkhanou patrikou*) şeklinde bir okuma teşebbüsünde bulunulmuş ise de bu okuma bilim aleminde pek kabul görmemiştir¹⁴. Diğer iki yüzüğün üzerinde ise açıkça XOYBPA(T)OY ve XOYBPATOY Π(ATPI)K(IOY) (*Khoubratou, Khoubratou Patrikiou*) ifadeleri bulunmaktadır¹⁵. Dolayısıyla 619 yılında Organa'nın, 630 yılı civarında ise Kubrat'ın Bizans imparatorundan *patrikios* unvanı aldığını söyleyebiliriz.

Bulgar idarecilerine verilen bu *patrikios* (πατρίκιος) unvanı ne ifade ediyordu? Etimolojik olarak Eski Roma'da bir sosyal tabakayı ifade eden *patricius* ismi ile alakalı gibi görünen *partikios* unvanı, Bizans Devleti'nde yüksek derecede bir asalet unvanı olarak kullanılmaktaydı. Muhtemelen herhangi bir idari fonksiyonu olmayan bir saygı ifadesi olarak I. Konstantinos döneminde kullanılmaya başlanmıştır¹⁶. Roma'dan miras kalan çoğu unvan gibi, *patrikios* unvanı da farklı dönemlerde farklı anlamlar ihtiva etmiştir. İlgilendiğimiz dönemde, “*asil köken*” ve “*yüksek otorite çevreleriyle yakın ilişki*” ifade eden bir unvana denk gelmekteydi¹⁷.

11 Artamonov, *Hazar Tarihi*, s. 212.

12 Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Karam Yayınları, Çorum, 2006, s. 287.

13 Artamonov, *Hazar Tarihi*, s. 217-220; Georgi Atanasov, *Pürvoströitelite Na Bülğarskata Dürzhanmost (619–721) Organa, Kubrat, Asparukh, Tervel*, Izdatelstvo Iztok-Zapad, Sofya, 2015 (İngilizce özet kısım: *The Founding Fathers of Bulgaria (619–721) Organa, Kubrat, Asparukh, Tervel*, s. 357-391 çev. Deyana Peneva), s. 358-361.

14 Róna-Tas, “Where Was Khuvrat's Bulgharia?”, s. 5-6; Atanasov, *The Founding Fathers of Bulgaria*, s. 359.

15 Kiril Petkov, *Voices of Medieval Bulgaria, Seventh-Fifteenth Centuries: The Records of a Bygone Culture*, (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, v. 5.), Brill, Leiden-Boston 2008, s. 1; Róna-Tas, “Where Was Khuvrat's Bulgharia?”, s. 5.

16 A. Kazhdan, “Patrikios”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3, Oxford University Press, New York, 1991, s. 1600.

17 Veselina Vachovka, “Danube Bulgaria and Khazaria as Parts of The Byzantine *Oikoumene*”, *The Other Europe in the Middle Ages Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans*, Edited by Florin Curta, Brill, Leiden-Boston, 2008, s. 344.

Bizans'ta 680'lere kadar *patrikios* unvanı sahipleri konsüllerden sonra ikinci sırada yer alıyordu ve her ikisi de gerçek bir resmi sorumluluk taşımayan fahri unvanlar olmasına rağmen, kurşun mühürlerin kanıtlarından bilinen *patrikios* unvanlı kişilerin çoğu aynı zamanda yedinci yüzyıl imparatorluğunun yönetiminde önemli kişilerdi¹⁸. Dolayısıyla verilen unvan önemli bir unvandı ve bahsi geçen Türk hükümdarlarının Bizans tarafından ne derece önemsendiğinin birer göstergesiydi.

Bu unvanla bağlantılı bir diğer husus, unvan verilen kişilerde Hıristiyan olma şartı aranması meselesidir. Çünkü Geç Roma ve Erken Bizans döneminde, pagan bir idareciye *patrikios* ya da başka herhangi bir unvanın verildiğine dair hiçbir örnek yoktur¹⁹. Yukarıda alıntılanan kayıtlarda her iki idarecinin de Hıristiyanlığı kabul ettiği net bir biçimde ifade edilmektedir. Bununla birlikte bu idarecilerin geri döndükten sonraki durumlarının ne olduğu hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. İdareciler müstesna, Bulgar halkının Boris Han dönemine kadar Hıristiyan olmadığını biliyoruz. Hatta Omurtag ve Malamir Han dönemlerinde Hıristiyanlıkla mücadele bile edilmişti²⁰. Aksine idarecilerin din değiştirmesi için elimizde olumsuz bir örnek dahi mevcuttur. 528 yılında Bizans başkentine gelip vaftiz olan Basphoros Hunlarının Gordas adlı lideri geri döndükten sonra idareci olarak kabul görmemiş ve din değiştirdiği gerekçesiyle Hunlar tarafından öldürülerek yerine kardeşi geçirilmişti²¹. Yani yöneticinin din değiştirmiş olması halkın da din değiştirdiği anlamına gelmemektedir. Hatta aşağıda Tervel Han örneğinde görüleceği üzere yöneticinin de bu konuda ne kadar samimi olduğu şüphelidir. Dolayısıyla din değiştirme hadisesi, kaynaklardaki kesin ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla vuku bulmakla birlikte büyük ihtimale bahsi geçen idarecilerin şahsına münhasır kalmış ve belki bunlar dahi geri ülkelerine döner dönmez tekrar eski inançlarına avdet etmişleridir.

Bu unvan verme hadisesinin tam olarak anlaşılması için geriye bir tek soru kalıyor: Bizans bu idarecileri neden önemsiyor ve unvan verme gereği duyuyordu? Esasen iki idarecinin ağırlanmasının ve hediye ve unvanla taltif edilmelerinin arka planındaki hadiseler kaynakların yetersizliği nedeniyle oldukça muğlaktır. Talebin kimden geldiği konusu karanlıkta kalmakla bir-

18 Florin Curta, "Qagan, Khan or King? Power in Early Medieval Bulgaria (Seventh to Ninth Century)", *Viator*, Vol. XXXVII (2006), s. 5.

19 Atanasov, *The Founding Fathers of Bulgaria*, s. 359.

20 Ali Ahmetbeyoğlu, "Kubrat Han ve Büyük Bulgar Devleti'nin Kuruluşu", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 13 (Bahar 2007), s. 36 dn. 5, 37.

21 Theophanes Confessor, *The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, Translated with Introduction and Commentary by Cyril Mango and Roger Scott, with the assistance of Geoffrey Greatrex, Oxford University Press, Oxford, 1997, AM 6020, s. 267.

likte hadisenin dönemin siyasi koşulları ile alakalı olduğu açıktır. Yukarıda da vurgulandığı üzere zikri geçen idareciler bağlı buldukları Göktürlere ve Avarlara karşı bağımsızlık mücadelesi içerisinde idiler. Bunun için Bizans gibi bir otoritenin desteği oldukça önemli idi. Dolayısıyla merkezi otoriteye karşı girişecekleri başkaldırıda Bizans Devleti'nden destek almaya çalışmaları son derece normaldi. Ancak diğer taraftan Bizans açısından da eğer ilk unvan verilen 619 tarihi dikkate alınır, devam eden Sasani savaşları ve hala varlığını hissettiren Avar tehlikesine ve dahi bu ikisinin birbiri ile yapacağı ittifaka karşı Kuzey Karadeniz'de yeni müttefikler bulmak oldukça büyük önem arz ediyordu²². Çünkü daha sonraları Büyük Bulgar Devleti'nin de üzerinde kurulduğu coğrafya, yani Aşağı İdil ve Azak Denizi çevresindeki bölge Asya'dan batıya Kuzey Karadeniz üzerinden Tuna'ya uzanan step koridoru üzerinde stratejik bir konumdaydı ve Tuna'ya doğru ilerleyen göçebe işgalcilere kolay geçiş sağlıyordu. Bizans idarecileri, bu bölgede yaşayan halkların, eğer İmparatorluğa dost ve yeterince güçlü olurlarsa bu geçiş yolunun doğu ucunu koruyabileceklerinin ve dolayısıyla da Tuna sınırlarının güvenliğine katkı sağlayacaklarının farkına varmışlardı²³. Bu noktadan bakınca Bizans açısından unvan verme hadisesinin diplomatik bir araç olarak kullanılıp siyasi çıkar vasıtası haline getirildiğini söyleyebiliriz. Burada dikkat çekmek istediğimiz asıl önemli husus ise şudur: Bizans kaynaklarının olayları anlatış biçimine bakılırsa görünüşte Bulgarların Bizans'tan destek aradığı gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Ancak görüldüğü üzere Sasaniler ve Avarlar gibi iki büyük tehlike karşısında bulunduğundan dolayı asıl desteğe ihtiyacı olan taraf Bizans'tır. Eğer Herakleios'un saltanatının başlarındaki, 613 yılında başlayan Dimaşk, Tarsus, Kudüs gibi büyük şehirlerin ve Mısır'ın elden çıktığı Sasani işgalleri hatırlanırsa ve yine aynı süreç devam ederken 617 yılında İmparator'a suikast düzenleyecek seviyeye gelen Avar saldırıları dikkate alınır, 619 gibi bir tarihte Bosphoros Hunlarının liderine başkentte unvan verme gereği duyulmasının nedeni daha iyi anlaşılır. Netice itibarıyla asıl dış destek arayışında olan Bizans'ın, diplomatik yollar kullanarak kuzeyde yeni müttefikler edinme çabası içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Organa ve Kubrat'a verilen unvanları bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Bahsi geçen hadiseler sonrasında Kubrat Han, Büyük Bulgar Devleti'ni kurmaya muvaffak olmuştu. Kuruluş süreci ve coğrafi konumu tartışmalı olan bu devlet kısa ömürlü olmuş ve onun ölümüyle dağılmıştır. Theophanes ve Nikephorous'un kayıtlarından bu dağılışı hadisesi nispeten daha ayrıntılı

22 Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 287; István Zimonyi, "Bulgarlar ve Ogurlar", *Türkler*, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 611; Curta, "Qagan, Khan or King?", s. 6; Atanasov, *The Founding Fathers of Bulgaria*, s. 358.

23 Obolensky, "The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy", s. 4.

olarak bilinmektedir. Kubrat'ın, farklı yönere dağılan beş oğlundan üçüncüsü olan Asparuh Han Aşağı Tuna bölgesine gelmiş, üzerine gelen Bizans ordusunu mağlup etmiş, İmparator'la 681 yılında bir anlaşma imzalamış ve Tuna Bulgar Devleti dediğimiz devleti kurmaya muvaffak olmuştur. Ardından bir Bizans saldırısını daha başarıyla savuşturan Asparuh Han dönemi hakkındaki bilgilerimiz oldukça yetersizdir²⁴. Kaynaklarda kendisine herhangi bir unvan verildiği hakkında bir bilgi yoktur. Zaten sınırlı da olsa dönemi hakkında elimizdeki bilgiler Bizans ile ilişkilerin pek de unvan vermeye müsait ilişkiler olmadığını göstermektedir. 701 yılında yerine Tervel Han geçmiştir.

3. Tervel Han ve *Caesar* Unvanı

Kaynaklarda Tervel Han'dan ilk bahis, devrik Bizans İmparatoru II. Justinianos'a (685-695, 705-711) yardım vesilesiyle geçmektedir. Kendisine o zamana kadar yabancı bir idareciye ilk defa verilecek olan en önemli unvanlardan birini almasına vesile olacak bu yardım sayesinde İmparator tahtı tekrar elde etmeyi başarmıştır. Yine dönemin iki ana kaynağı Theophanes ve Nikephoros'ta anlatılanlara göre özetle, tahttan indirildikten sonra burnu kesilerek Kherson'a sürgüne gönderilen II. Justinianos hayatının tehlikede olduğunu anlayınca Hazar Kağanı'na sığınmış, hatta onun kız kardeşiyle evlenmiş ancak ona da güvenmeyip oradan kaçarak Karadeniz'in batı sahillerine ulaşmayı başarmıştı. Burada Tervel Han ile temasa geçerek ondan yardım aldı ve bu yardım sayesinde başkent İstanbul'a girmeyi başararak tahtını tekrar ele geçirdi. Kaynaklarımızın anlatımı bu noktadan sonra farklılaşmaktadır. Theophanes Confessor, sadece hediyeler takdim edilerek Tervel'in barış içinde uğurlandığını bildirmektedir²⁵. Nikephoros ise "*Blachernai duvarının dışında kamp kuran Bulgar şefi Terbelis'e pek çok iyilik gösterdi ve sonunda onu çağırıldı, ona imparatorluk pelerini giydirdi ve onu Caesar ilan etti. Onu yanına oturttu ve halka topluca biat etmelerini emretti ve birçok hediye yağmuruna tuttuktan sonra evine gönderdi.*"²⁶ diyerek durumu daha detaylı şekilde aktarmaktadır. Tervel'e *caesar* unvanı verildiğine dair sadece Nikephoros'ta bilgi vardır. Ancak üzerinde "*Tanrı Annesi Caesar Tervel'e Yardım Et*" yazan bir kurşun mühür de bulunmuştur²⁷. Dolayısıyla Tervel Han'a bahsi geçen unvanın verildiği kesindir. Ostrogorsky'nin ifadesiyle Tervel'e verilen unvan eski önemini kaybetmekle birlikte imparator unvanından sonra Bizans'ın en

24 Runciman, *First Bulgarian Empire*, s. 25-30; Osman Karatay, "Tuna Bulgar Devletinin İlk Asrı: Balkanlarda Tutunma ve Pekişme (681-803)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, X/2 (Kış 2010), s. 4-7.

25 Theophanes Confessor, AM 6196-6198, s. 520-523.

26 Nikephoros, *Short History*, 42, s. 100/101-104/105.

27 Petkov, *Voices of Medieval Bulgaria*, s. 2.

büyük şeref unvanı olmaya devam ediyordu ve ilk defa bir yabancı hükümdara veriliyordu²⁸. Ancak bu unvanın önemi Ostrogorsky'nin belirttiğinden çok daha fazlasını ifade ediyor olsa gerektir. Bir kere *caesar* unvanı *patrikios* unvanından çok farklı ve çok daha üst bir makamı sembolize etmektedir. *Caesar* (καῖσαρ) önceleri imparatorlara verilen, daha sonra Diocletianus döneminde *augustus*un altında konumlanan ve imparator olacıklara verilen bir unvandır. XI. yüzyıla kadar, birkaç istisna dışında, imparator çocukları için kullanılan en üst unvan olarak kalmıştır²⁹. İşte Tervel bu istisnalardan biriydi. Açıkçası İmparator, Tervel Han'ı *caesar* ilan etmekle onu Bizans tahtının varisi yapmış oluyordu. Zaten daha önce yardım talebinde bulunurken kızını Tervel ile evlendireceği sözünü de vermişti³⁰. Bu da yine damat olma sıfatıyla Tervel'e bir nevi tahta geçme hakkı veriyordu.

Aynı konuya dikkat çeken Veselina Vachovka, Justinianos'un Bulgar Hanı'na *caesar* unvanı vererek, kendi safında onu tahta oturtarak, "*eflatun imparatorluk pelerinini*" omuzlarına atarak ve "*halka müştereken biat etmelerini*" emrederek, Tervel'e, belirli koşullar altında, başkentteki taht üzerinde meşru hak iddia etme imkânı verdiğini açıkça ifade etmektedir. Söz konusu unvan onursal bir unvan değil, resmi bir kamu göreviydi. En azından II. Justinianos durumu böyle görüyordu. Çünkü kısa sürede yaptığı hatanın farkına varmış ve sadece kızı için verdiği evlilik sözünü bozmakla kalmamış aynı zamanda Bulgarlarla barışı bozmakta ve Hazar eşinden olma küçük oğlunu "*augusti*" ilan ederek Bizans tahtını sağlama almakta da acele etmişti³¹.

Görüldüğü üzere verilen unvan çok şey ifade etmekteydi. Peki Bizans açısından bu şekilde algılanan unvan Tervel için ne ifade ediyordu? Şunu baştan ifade edelim ki mevcut göstergeler aynı şeyi ifade etmediğini göstermektedir. Muhtemelen Bizans protokol hiyerarşisi ve saray gelenekleri hakkında fazla bilgi sahibi olmayan Tervel Han için bu unvan, kendi ülkesinde prestijini arttıracak bir sembol ve Bizans'ın kendi gücünü takdir ettiğinin bir göstergesi olarak algılanmış olmalıdır³². Nitekim aşağıda değinileceği üzere 708 yılında İmparator'un yeni bir saldırısına uğramış olan Tervel, 711 yılında aynı İmparator'a, tekrar yardım istediğinde olumlu cevap verme konusunda

28 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 133.

29 A. Kazhdan, "Caesar", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 1, Oxford University Press, New York, 1991, s. 363.

30 Nikephoros, *Short History*, 42, s. 102/103.

31 Vachovka, "Danube Bulgaria and Khazaria", s. 345-346.

32 Runciman, *First Bulgarian Empire*, s. 31; Kafesoğlu'na göre bunun bir nezaket gösterisinden ibaret olduğu açıktır, Kafesoğlu, *Bulgarların Kökeni*, s. 22, dn 46. Karatay'a göre ise Bizanslılar kendilerini tatminden öte bir anlam içermeyecek böyle bir yola tevessül etmemiş olmalıydılar. bkz. Karatay, "Tuna Bulgar Devletinin İlk Asrı", s. 9.

tereddüt etmemiştir. Yaptığı yardım işe yaramayıp İmparator hayatını kaybedince de mesela, *caesar* sıfatıyla ortaya çıkıp taht iddiasında bulunmamıştır. O sırada Bizans topraklarını yaptığı saldırıyı da devrik İmparator'un intikamcısı olarak veya vergi ödenmediği için yapmıştır. Daha sonraları ise yine devrik imparatorlardan birine tahta geçmesi için yardım dahi etmiştir. Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere Tervel kendisini pek de Bizans tahtının varisi olarak görmemektedir. Tervel'den sonraki idarecilerin de bu unvanı tevâris ettirdiklerine veya ona tevessül ettiklerine dair herhangi bir bilgi yoktur.

Diğer taraftan, Tervel Han kendini *caesar* olarak görmüyorsa kendi adına yapılmış olan kurşun mühürde neden bu unvanı kullanma gereği duymuş olabilir? Bu durum belki başka türlü bir izah gerektirmektedir. Öncelikle *caesar* unvanını aldıktan sonra Tervel Han tarafından yazdırılmış olan Madara kaya kitabesinde Tervel Han kendini *caesar* unvanıyla değil de *arkhon* (ἄρχων)³³ unvanıyla nitelemektedir. Ayrıca diğer Bulgar hükümdarları da *arkhon* unvanıyla kaydedilmiştir³⁴. Dolayısıyla Tervel'in isminin geçtiği her yerde *caesar* unvanını kullanmadığını söyleyebiliriz. Kurşun mühür üzerindeki *caesar* ifadesine gelince, Curta'nın da dikkat çektiği üzere mührün kullanıldığı bağlama ve hedef kitlesine dikkat etmek önemlidir. Tervel'in mührü çok büyük bir ihtimalle, muhatabı Grekçe okuyan biri olan ve Bulgar ülkesi dışına gönderilen mektuplar üzerinde kullanılacaktır. Çünkü Kutsal Bakire'ye dua ve beraberindeki yazıtta belirtilen *caesar* unvanı yalnızca Bizans nazarında bir anlam ifade edebilirdi³⁵. Bununla birlikte Türk kültür tarihi açısından bozkır geleneklerinde hükümdarlık sembolü olarak taç, asa, yüzük gibi unsurların pek kullanılmadığını da biliyoruz. Yani esasen yüzük ve mühür gibi materyaller Han'ın kendisi ve halkı için pek fazla bir anlam ifade etmiyordu.

Öte yandan bu konuda, verilen unvanın Bizans İmparatoru'na bir tür bağımlılık ifade ettiği yönünde gerçekçi olmayan yorumlar da mevcuttur. Buna göre Tervel Han Bizans vasalı ve Bulgar ülkesinde İmparator'un bir tür valisi gibi algılanmaktadır³⁶. Oysa 705 yılından sonraki hadiselerle kısa bir göz gezdirmek durumu anlamak için yeterlidir. II. Justinianos 708 yılında Bulgarlarla barışı bozarak büyük bir ordu hazırlayıp karadan ve denizden

33 *Arkhn* (ἄρχων) unvanı, Bizans Devleti'nde belli bölgelere gönderilen en üst düzey idarecileri tanımlamanın yanında bağımsız hükümdarlar için de kullanılıyordu. Bkz. A. Kazhdan, "Archon", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 1, Oxford University Press, New York, 1991, s. 160.

34 Çeviriler için bkz. V. Besheleviev, "Les inscriptions du relief de Madara (nouvelle lecture, complements et interpretation)", *Byzantinoslavica*, 16 (1955), s. 212-254; Ali Ahmetbeyoğlu, "Madara Kaya Kabartması ve Kitabeleri", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 35 (1994), s. 35-54.

35 Curta, "Qagan, Khan or King?", s. 13.

36 Louis Bazin, *Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri*, çev. Vedat Köken, TDK Yayınları, Ankara, 2011, s. 479; Curta, *Southeastern Europe*, s. 82-83.

Anchialos'a kadar ilerlemişti. Askerlerin ihtiyatsız şekilde ovaya dağılıp hayvanlarını otlattığı sırada Bulgarlar aniden saldırıp birçoğunu öldürdüler ve çok sayıda esir aldılar. Zor durumda kalan İmparator ancak kaleye sığınarak kurtulabildi. Üç gün kalede kuşatma altında kalan İmparator bir gece kaçmayı başararak gemiyle başkente dönebildi. 711 yılında ise İmparator'un Kherson şehrini cezalandırmak için gönderdiği ordu, orada işler tersine dönmünce kendine karşı harekete geçmişti. Zor durumda kalan İmparator II. Justinianos, tekrar Tervel Han'dan yardım istedi. Han'ın gönderdiği üç bin kişilik askeri desteğe rağmen İmparator isyancılar karşısında başarılı olamadı ve tahtıyla birlikte hayatını da kaybetti³⁷. Bu siyasi hadiseler bağlamında, İmparator'un ordu hazırlayıp sefere çıkması tabi-metbu ilişkisi çerçevesinde açıklanabilecek bir durum değildir. Yine İmparator vasalı olan birinden yardım istemez. Vasal hükümdar asker göndermekle yükümlüdür. Oysa Patrik Nikephoros'un metni açıkça İmparator'un yardım talep ettiğini söylemektedir. Dolayısıyla verilen unvan sayesinde Bulgarların Bizans'a tabi olduğunu iddia etmek pek de gerçekçi görünmemektedir.

Tervel Han'ın unvanına ilişkin üzerinde durulması gereken bir diğer husus Tervel'in Hıristiyanlığı kabul edip etmediği meselesidir. Yukarıda zikredildiği üzere kendisine ait kurşun mühür üzerinde açıkça "*Tanrı Annesi Caesar Tervel'e Yardım Et*" ifadesi bulunmaktadır. Yine bununla bağlantılı bir diğer soru: *Caesar* gibi önemli bir unvanın Hıristiyan olmayan bir hükümdara verilmesi mümkün müdür? M. Whittow, Tervel'in vaftiz olduğuna dair hiçbir kanıt olmadığına dikkat çekmektedir. Hemen ardından Bulgarların Bizans'ın dinini tam olarak reddettiklerine dair bir kanıt da olmadığını vurgulamaktadır³⁸. Ancak bu durum, kendisinin de fark ettiği üzere Türklerdeki dini hoşgörü ile alakalıdır. Tervel'in de benzer bir tutum ile hareket ettiği düşünülebilir. Daha önceki (Organa, Kubrat) ve daha sonraki (Telerig, aş. bkz.) örneklerde görüleceği üzere Bulgar hükümdarlarının Hıristiyanlığa bakış açısı sertlikten ve tutuculuktan uzak bir duruma işaret etmektedir. Bununla birlikte zor durumdaki II. Justinianos'un bu durumu, yani unvan verilen kişinin dini inancını ne derece dikkate aldığı da sorgulanmalıdır. Çünkü Tervel'e unvanın verildiği geniş kapsamlı saray seremonisi öncesi Tervel'in Hıristiyanlığı kabul etmiş olabileceği -mühürdeki ifadeden dolayı- iddia edilebilirse de İmparator Kırım'dan kaçıp Tervel'e ilk müracaat ettiğinde ve ona kızını vereceğine dair söz verdiği sırada Tervel'in Hıristiyan olmuş olma ihtimali oldukça zayıftır. Hanedan mensubu prenseslerin yabancı hükümdarlarla

37 Theophanes Confessor, AM 6200, s. 525; Nikephoros, *Short History*, 43, 45, s. 104/105, 106/107-112/113; Karatay, "Tuna Bulgar Devletinin İlk Asrı", s. 9-10.

38 Mark Whittow, *The Making of Byzantium, 600-1025*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles, 1996, s. 273.

evlenmelerine hele hele Hıristiyan olmayan bir hükümdarla evlenmelerine hiç sıcak bakmayan Bizans saray geleneği içerisinde³⁹ Justinianos'un bu hareketi marjinal bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Belki de İmparator'un, içinde bulunduğu güç şartların bir zorlaması ve iktidar hırsının bir tezahürü olarak, sarayın bu gibi hassasiyetlerini geçici olarak göz ardı ettiğini düşünmek yerinde olacaktır. Zaten mevcut sıkıntılardan kurtulduğu anda verdiği tavizleri geri alma hamleleri de bu duruma işaret etmektedir.

Tervel Han'a verilen unvanla ilgili kaynaklar daha fazla bir şey söylemeye imkân vermemektedir. Hadiselerin akışından anlaşıldığı kadarıyla zor durumda kalan ve intikam hırsıyla yanan İmparator II. Justinianos bu iki dürtünün etkisiyle Tervel Han'a müracaat etmiş ve aldığı yardımla başarıya ulaşmanın bir mükafatı olarak müttefikini cömertçe onurlandırmıştır. Bunu yaparken belki de bağışın dozajını biraz fazla kaçırmış, fark ettiğinde de verdiklerini geri almak için savaş açma yoluna gitmiştir. Netice itibarıyla yukarıdaki *patrikios* unvanı gibi buradaki *caesar* unvanında da Bizans'ın yardım ve destek arayışı söz konusudur. Yukarıdaki durumda yardım açısından belki Bulgar idarecilerin de isteği söz konusu olabilmişken burada Bulgar idarecinin hiçbir şekilde bir talebi söz konusu değildir. Anlaşılan o ki Bizans İmparatorları unvan bağışı uygulamasını ittifak kurma ve yardım almanın diplomatik bir aracı olarak kullanmaktadırlar.

Tervel Han'dan sonra Bizans kaynakları Bulgarlar hakkında bir süre sessizliğe gömülürler. Gerek Bizans'ta yaşanan dini çekişmeler ve gerekse Bulgarlardaki iç karışıklıklar nedeniyle bu dönem için ancak "Bulgar Hakanlar Listesi" vasıtasıyla başa geçen idareciler tespit edilebilmektedir. Tvirem Han veya ismi tespit edilemeyen hükümdarın (718-724) ardından Sever Han (724-739) ve onun da ardından Kormisoş Han (739-756) başa geçmiştir. Onun son döneminde Bizans'ın tekrar Balkanlara dönmesiyle Bulgarlar hakkında kaynaklar yeniden konuşmaya başlamaktadır. O nedenle önceki üç hükümdar döneminin siyasi olayları hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz⁴⁰. Bununla birlikte, vukuu halinde kaynaklara yansımaları muhtemel olacak olan, bu hükümdarlara herhangi bir unvan tahsis edilmediğini söylemek de mümkündür.

Kormisoş döneminin sonunda hem Bulgar tahtında hanedan değişikliklerinin hem de uzun soluklu Bulgar-Bizans savaşlarının başladığı bir döneme girilmişti. 768 yılına kadar olan sürede Bizans kaynaklarında biraz karışık şe-

39 Daha sonraki dönemde II. Basileios'un kız kardeşi ile Rus Knez Vladimir arasında planlanan evliliğe Vladimir Hıristiyan olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmıştı.

40 Dönemin hadiseleri için bkz. B. Primov, "Bulgaria in the Eighth Century: A General Outline", *Byzantino Bulgarica*, V (1978), s. 21-24; Karatay, "Tuna Bulgar Devletinin İlk Asrı", s. 11-12.

kilde ismi geçen Vinek/Sevinek (756-761), Teleç (761-764), Umor/Savinos (764-766), Toktu (766-767) ve Pagan/Bayan (767-768) adlı hükümdarlar başa geçtiler. Bunlar içerisinde son ikisinin Bizans ile barış politikası yürüttüğü ve hatta Savinos'un Bizans'a sığındığı biliniyor ise de bunlara verilmiş herhangi bir unvandan bahis yoktur⁴¹.

4. Telerig Han ve *Patrikios* Unvanı

İmparator V. Konstantinos Bulgarlar üzerine son seferlerini yaptığında Bulgarların başına Telerig Han (768-777) geçmişti. Theophanes'in, kronolojik olarak biraz karışık şekilde naklettiğine göre, İmparator 773-775 yılları arasında Bulgarlar üzerine üç sefer yapmış ve son seferindeyken yolda hayatını kaybetmiştir⁴². Aynı yazar, sonrasında Telerig'in 777 yılında Bizans'a sığındığından bahsetmektedir. Sebebi bilinmeyen bu iltica, İmparator IV. Leon (775-780) tarafından memnuniyetle karşılanmış ve kendisine *patrikios* unvanını vermiştir. Ayrıca Telerig Han İmparatoriçe'nin kuzeni ile evlendirilmiştir. Han ayrıca Hıristiyanlığı kabul ederek vaftiz olmuştur⁴³. Yine bu unvanın verildiğine dair de arkeolojik bir kaynağımız mevcuttur. Telerig Han'a ait bir kurşun mühürde Han'ın ismi *patrikios* unvanı ile birlikte kaydedilmiştir⁴⁴.

Telerig Han'a unvanın vaftiz olmadan önce mi sonra mı verildiği bilinmemektedir. Theophanes unvan ve evlilik hadisesini vaftizden önce zikretse de bir Bizans prensesinin pagan biriyle evlenmesi ancak vaftizin ardından gerçekleşmiş olabilir. Aynı şekilde verilen unvan da Hıristiyanlığı kabul ile alakalı olmalıdır. Zira yukarıda anlatıldığı üzere Kubrat'a verilen unvan da vaftiz olmasının ardından verilmişti. Ne yazık ki Telerig Han ile alakalı olarak tıpkı kendi ülkesini neden terk ettiği konusu gibi bu hadiseden sonrası için de kaynaklarda hiçbir kayıt yoktur. O nedenle unvan, evlilik ve din değiştirme hususlarını sağlıklı bir şekilde değerlendiremiyoruz.

Telerig Han'ın ardından başa geçen Kardam Han (777-802) döneminde Bulgarlar toparlanma sürecine girdiler ve merkezi otoriteyi güçlendirme adına önemli adımlar attılar. Belki de bunun bir sonucu olarak Kardam Han'ın ardından başa geçen Kurum Han (802-814) döneminde Bulgarlar, siyasi açıdan Hıristiyanlık öncesi dönemin en güçlü seviyesine ulaştılar. Omurtag Han (814-832) döneminde Bizans ile barış ilişkisi kurulurken kuzey ve batı sınırlarında savaşlar sürdürüldü. Sonrasındaki Malamir (832-836) ve Pres-

41 Bu dönemin hadiseleri için, Runciman, *First Bulgarian Empire*, s. 34-40; Fine, *The Early Medieval Balkans*, s. 75-77; Karatay, "Tuna Bulgar Devletinin İlk Asrı", s. 11-14; Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti", s. 632-633.

42 Theophanes Confessor, AM 6265-6267, s. 616-619.

43 Theophanes Confessor, AM 6269, s. 622.

44 Kiril Petkov, *Voices of Medieval Bulgaria*, s. 7.

yam (836-852) dönemleri daha çok iç politikada Hıristiyanlık ve Slavlık ile mücadeleyle geçti. Boris Han'ın (852-889) 864 yılında din değiştirmesi ile de Hıristiyanlaşma süreci tamamlanmış oldu⁴⁵. Klasik kaynaklardan oldukça detaylı olarak bilinen bu dönem için konumuz açısından hükümdarlara verilmiş herhangi bir unvan bilinmemektedir. Boris Han'ın ardından Vladimir'in kısa saltanatından sonra başa geçen Symeon döneminde Bizans ile yürütülen siyasi ilişkilere bağlı olarak unvan konusunda farklı bir durum ortaya çıkacaktır.

5. Symeon ve *Basileus* unvanı

İncelediğimiz konu açısından, Bulgar hükümdarlarına verilmiş en önemli unvan Symeon'a verilen *basileus* unvanıdır. Yalnız burada biraz farklı bir durum söz konusudur. Symeon'a unvan verilmemiş, adeta Symeon unvanı zorla almıştır. Durumun daha net anlaşılması için dönemin siyasi hadiselerine kısaca göz atmakta fayda vardır.

Gençliğinde Bizans başkentinde bulunmuş, dini eğitim alarak bir din adamı gibi yetişmiş olan Boris Han'ın üçüncü oğlu Symeon (893-927), abisinin Hıristiyanlık karşıtı politikaları nedeniyle tahttan indirilmesinin ardından, babası tarafından Bulgarların başına geçirildi. O daha saltanatının başında, 894 yılında Bizans ile ekonomik nedenden patlak veren büyük bir savaşın içine girdi. Bizans başkentindeki Bulgar pazarının Selanik'e taşınması üzerine Symeon, müzakere çabaları sonuç vermeyince silaha sarılmak zorunda kaldı. Girişilen savaşta ilk mağlubiyeti aldıktan sonra Macarlarla ittifak yapan Bizans'a, Peçeneklerle ittifak yaparak cevap veren Symeon, Macar tehlikesini atlattıktan sonra tekrar Bizans'a döndü ve Bulgarophygon savaşında büyük bir zafer kazandı. 897 yılında varılan anlaşmayla önceki ayrıcalıklar geri alınmakla birlikte Bizans'ın vergi ödemesi de kabul edildi⁴⁶. Bu anlaşma sayesinde 913 yılına kadar süren bir barış dönemi yaşandı. O yıl Symeon, İmparator VI. Leon'un (886-912) ölümü üzerine yerine geçen Aleksandros'a (912-913), 897 anlaşmasının yenilenmesini ve kararlaştırılan verginin ödenmesini talep eden bir elçi gönderdi. Yeni İmparator istekleri kabul etmeyip bir de üstüne elçileri kovunca Symeon tekrar silaha başvurmaya karar verdi. Aynı yıl harekete geçen Symeon herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan İstanbul önlerine kadar geldi ancak

45 Runciman, *First Bulgarian Empire*, s. 47-98; Fine, *The Early Medieval Balkans*, s. 94-130; Golden, *Türk Halkları Tarihinine Giriş*, s. 292-297; Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti", s. 633-636.

46 Symeon Logothetes, *The Chronicle of the Logothete*, Translated with introduction, commentary and indices by Staffan Wahlgren, Liverpool University Press, Liverpool 2019, 133.15-21, s. 205-207; John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, Introduction, Text and Notes Translated By John Worthley, Cambridge University Press, 2010, VII.12-14, s. 169-173; Runciman, *First Bulgarian Empire*, s. 145-148; Fine, *The Early Medieval Balkans*, s. 137-140; Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti", s. 636.

şehrin surları karşısında barış talep etmekten başka yapabileceği bir şey yoktu. Bu süreçte İmparator aniden ölmüş, yerine geçecek kişi olan VI. Leo'nun oğlu Konstantinos Porphyrogenitos'un yaşı küçük olduğu için başında Patrik Nikholas Mystikos'un bulunduğu bir naipler heyeti idareyi ele almıştı. Yapılan müzakerelerden sonra Symeon'un taleplerine olumlu cevap verilmesine karar verildi. Bunun için bir görüşme gerçekleştirildi. Skylitzes'in ifadesine göre o sırada Hebdomon'a çekilen Symeon ile yanına genç İmparator'u da alarak buraya gelen Patrik ve naipler arasında bir görüşme gerçekleşmiş, bu görüşme esnasında Patrik Nikholas Mystikos, Symeon'un başını eğmesinin ardından dua edip taç yerine kendi başlığını (*epirriptarion*) ona giydirmiştir. Hep birlikte yenen yemeğin ardından Symeon, herhangi bir anlaşma yapılmadan hediyelerle birlikte kendi ülkesine geri dönmüştür⁴⁷. İşte bu görüşme ile ilgili Skylitzes'in anlattığı anlam belirsizlikleri tarihçiler arasında çok hararetli tartışmalara neden olmuş ve Symeon'a verilen unvanın mahiyeti hakkında birçok farklı görüşleri sürülmüştür⁴⁸.

Skylitzes'in verdiği bilgilerdeki öteki tutarsızlıkları, doğrudan konumuza ilgilendirmediğinden bir yana bırakacak olursak, bizi alakadar eden asıl husus Symeon'a taç giydirilmesi ve aldığı unvanın ne olduğu konusudur. Burada, yine tarihçiler arasında çok tartışmalı bir konu olmakla birlikte, aslında patriğin Symeon'a İmparator tacı giydirdiği ancak Skylitzes'in bunu gizlediği şeklinde genel bir kanaat mevcuttur. Zaten Skylitzes'in herhangi bir anlaşma yapılmadığı vurgusunun aksine patriğin daha sonra Symeon'a yazdığı mektuplardan birinde bir anlaşma yapıldığına dair imalar bulunmaktadır⁴⁹. Neticede uzun tartışmaların ve Jenkins'in önemli tetkikinin⁵⁰ yayınlanmasının ardından Patriğin, Symeon'un imparator unvanını onayladığı tarihçiler tarafından genel kabul görmüştür. Zaten Symeon, öyle farklı bir başlık giydirilerek kandırılacak biri de değildi. Kendisi gençliğini Bizans başkentinde geçirmiş ve muhtemelen Bizans saray protokolüne hâkim olan biriydi⁵¹. Unvan konusunda sonraki ısrarcı faaliyetleri de bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

47 Skylitzes, VIII.6, IX.3, s. 190, 194-195; *The Chronicle of the Logothete*, 134.8, 135.10, s. 220, 223.

48 Üzerine çok fazla söz söylemiş olan bu konu hakkında şimdiye kadar yürütülen tartışmaların güzel bir özeti ve unvanın anlamı için bkz. Ian Mladjov, "The Crown and the Veil: Titles, Spiritual Kinship, and Diplomacy in Tenth-Century Bulgaro-Byzantine Relations", *History Compass*, 13/4 (2015), s. 171-183.

49 Nicholas I Patriarch of Constantinople, *Letters*, Greek Text and English Translation by R. J. H. Jenkins-L. G. Westerink, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 1973, Letter 8, s 50/51.

50 R. H. Jenkins, "The Peace with Bulgaria (927) Celebrated by Theodore Daphnopates", *Polychronion. Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag*, ed. P. Wirth, Heidelberg, 1966, s. 287-303.

51 Fine, *The Early Medieval Balkans*, s. 143-144.

Symeon'un bu unvan konusunda neden bu kadar ısrarcı olduğunun anlaşılması açısından bu noktada *basileus* (βασιλεύς) unvanı üzerinde biraz durmak gerekiyor. Bu unvan, bahis konusu dönem için en üst imparator unvanını temsil ediyordu. Kökeni Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrıldığı döneme kadar gitmektedir. Devletin ana ekseninin doğuya kaymasının ardından, Germen kökenli ikinci derecedeki idarecilerden evrensel monarşiyi ayrıştırma adına, onlar için Latince *rex* unvanı kullanılırken, eski *augustus*tan farklı olarak Hellen kökenli *basileus* unvanı baştaki imparatorlar ile özdeşleştirilmeye başlanmıştı⁵². Öte yandan Pagan İmparatorluk'tan Hıristiyan İmparatorluk'a geçiş süreci, özellikle idarecinin ilahi karakterini koruması açısından sorunsuz gerçekleşmişti. Dolayısıyla hükümdarın gücünün ilahi bir temele dayandığı anlayışı Roma-Hellen imparator kültüründen, neredeyse hiç değişmeden Bizans'a aktarıldı. Buna göre imparator Tanrı'nın seçilmiş kulu ve yeryüzünde hüküm sürmesi için görevlendirilmiş kişidir. Onun yönetimi altındaki tebaa da onun kulları addedilir. Ancak bu kullar kendi aralarında eşit değildir. Bunun sonucunda tepesinde imparatorun bulunduğu Bizans'a özgü hiyerarşik bir düzen meydana gelmiştir. Bununla birlikte dünyanın hükümdarı, Hıristiyan imanının bekçisi ve hamisi olarak tek meşru imparator olabileceği düşüncesi temel ilkedir. Yabancı hükümdarlara unvan ve alametler verilmesi de bu anlayışın bir tezahürüdür. Nasıl ki imparatorun kudreti ve iktidarı İlahi Kudret'ten kaynaklanıyorsa yeryüzündeki başka bütün otoritelerin iktidarı da İmparatorluk otoritesinden kaynaklanıyordu. Bu nedenle Bizans İmparatoru, yabancı devlet idarecilerine hükümdarlık alametlerini bizzat vererek onların hükümdarlık hakkını teyit etme yetkisinin kendisine ait olduğunu düşünüyordu⁵³. İşte Symeon böyle bir unvanın peşindeydi. Bundan sonraki mücadelesinde, aşağıda görüleceği üzere "*Bulgarların Basileus'u*" unvanıyla yetinmeyecekti⁵⁴.

Bu arada İmparatorluk başkentinde, Patrik heyeti ile yapılan ve Symeon'a unvan verilen meşhur görüşmenin ardından, Aleksandros başa geçtiğinde saraydan uzaklaştırılmış olan VI. Leo'nun dördüncü eşi ve meşru imparator VII. Konstantinos'un annesi Zoe, bir saray darbesiyle geri dönmüş ve naipler heyetini dağıtarak niyabeti doğrudan kendi üzerine almıştı. Yaptığı ilk iş ise Patrik tarafından kabul edilmiş olan Symeon'a verilen unvanı reddetmek ve oğlu ile Bulgar hükümdarın kızı arasında kararlaştırılan evliliği iptal etmek

52 M. McCormick-A. Kazhdan, "Basileus", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 1, Oxford University Press, New York, 1991, s. 264.

53 Georg Ostrogorsky, "Bizans İmparatoru ve Hiyerarşik Dünya Düzeni", çev. Özden Arkan, *Cogito*, S. 17 (Kış 1999), s. 52-64; Obolensky, "The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy", s. 8-9.

54 Fine, *The Early Medieval Balkans*, s. 144; Obolensky, "The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy", s. 9; Ostrogorsky, "Bizans İmparatoru ve Hiyerarşik Dünya Düzeni", s. 58-59; Paul Stephenson aynı fikirde değildir, Paul Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier, A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s. 18.

olmuştu. Bunun üzerine Symeon 914 yılında tekrar harekete geçti. Trakya'yı yağmalayıp Edirne'yi ele geçirdi. Ona karşı başarısız ittifak arayışlarına giren Bizans yaptığı hazırlıklar sonucunda 917 yılında Anchialos'ta Symeon ile girdiği mücadelede ağır bir yenilgi aldı. Symeon ertesi yıl Yunan Yarımadası'na yönelerek Korinthos'a kadar ilerledi. Bu yenilgiler aynı zamanda İmparatoriçe Zoe'nin niyabetinin de sonunu getirmişti. Yaşı küçük İmparator idareyi ele alacak kudrette olmadığı için mevcut iktidar talipleri arasında en güçlüsü olan Romanos Lekapenos kısa sürede iktidarı ele geçirdi. Kızını genç İmparator ile evlendirmek suretiyle önce ortak İmparator oldu sonra da meşru İmparator'u tanımakla birlikte bütün idari gücü kendinde topladı⁵⁵.

Symeon'un, kendisini imparatorluğa götürebilecek en kestirme yol olan kızını küçük yaştaki meşru İmparator'la evlendirme ve sonrasında önce ortak İmparator ve İmparator olma planı Romanos Lekapenos tarafından akamete uğratılmıştı. Romanos tam da onun düşündüğü şeyi yapmıştı. Dolayısıyla o baştayken Symeon'un İmparator olma ihtimali yoktu. Bu nedenle Romanos'un barış tekliflerini duymak bile istememişti. Sonraki birkaç yıl Symeon'un başkent çevresini de içine alan bütün Trakya topraklarına yaptığı saldırılarla geçti. Nihayetinde 924 yılında ortak İmparator Romanos Lekapenos ile Symeon arasında bir görüşme yapılmasına karar verildi. İçeriği kaynaklarda tam net biçimde aktarılmamış olan bu görüşmeden, özellikle konumuz için önemli olan İmparator unvanı açısından Symeon'un umduğunu bulamadığı anlaşılmaktadır. Görüşme sonrasında Symeon, unvan konusunda aşağıda göreceğimiz üzere farklı bir politika uygulaya başlayıp o sırada Bizans ile kendisine karşı iş birliği içerisine giren Sırlara döndü. Güçlükle de olsa Sırlar karşısında üstünlük sağlayan Bulgarlar, Hırvatlar karşısında yenilgiye uğradılar. Sonrasında Bizans üzerine büyük bir sefer hazırlığı içerisinde olan Symeon, 27 Mayıs 927'de ani bir şekilde hayatını kaybetti⁵⁶.

Symeon'un unvan konusunda uyguladığı farklı politikaya bakacak olursak, elimizde 925 yılında patrik Nikholas'ın ölümünün ardından Symeon'un Romanos Lekapenos'a yazdığı bir mektuba İmparator tarafından yazılmış bir cevap mevcuttur. Maalesef Symeon'un mektubu günümüze ulaşmamıştır. Burada Romanos, Symeon'un kendisi için "*Bulgarların ve Romalıların Basi-*

55 Skylitzes, IX.5, 8-9, s. 196, 197-198; *The Chronicle of the Logothete*, 135.14, 16, 18-23, s. 224, 225-227; Runciman, *First Bulgarian Empire*, s. 158-163; Fine, *The Early Medieval Balkans*, s. 148-151; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 245-246; Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California, 1997, s. 473-475.

56 *The Chronicle of the Logothete*, 136.19-20, 23-24, 27, 29-37, s. 234, 235-237, 237-240; Skylitzes, X.6, 8, 10, 12, 16-17, s. 208-210, 211-213, 214-215; Runciman, *First Bulgarian Empire*, s. 164-172; Steven Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus and His Reign, A Study of Tenth-Century Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge, 1963, s. 86-96; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 247-249; Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, s. 477-479.

leus'u" (Βασιλεὺς Βουλγάρων καὶ Ῥωμαίων) unvanını kullanmasına tepki göstermektedir⁵⁷. Bununla birlikte Romanos gönderdiği diğer bir mektupta Symeon'un İmparator unvanına değil, onun Roma İmparatorluğu üzerinde hak iddia etmesine karşı olduğunu açıklamıştır. Dolayısıyla Bizans istemeyerek de olsa, Bulgar ülkesine münhasır kalması şartıyla Symeon'un *basileus* unvanını kullanmasını kabullenmiş gibi görünmektedir⁵⁸. Bu noktada Symeon'un talep ettiği unvanın kapsamı da ortaya ayrı bir zorluk çıkarmaktadır. Zira istediği unvan "*Bulgarların Basileus'u*" mu, "*Bulgarların ve Romalıların Basileus'u*" mu yoksa sadece "*Romalıların Basileus'u*" muydu? Kapsam ve mahiyet bakımından bu unvanların her biri ayrı anlam ifade ediyordu. Bizans bunlardan birincisine razı olmuş gibi görünmektedir. İkincisine ise Romanos'un tepkisinden anlaşılacağı üzere tepki göstermiştir. İkinciye tepki verdiği için üçüncüyü kabul etmesi zaten beklenemez. Ancak Symeon'un üçüncüyü, yani "*Romalıların Basileus'u*" unvanını kullandığına dair elimizde net bir kanıt vardır. Kendine ait bir mühür üzerinde Symeon doğrudan "*Romalıların Basileus'u*" (Συμεὼν ἐν χριστῷ βασιλεῦσ] Ῥωμέων) unvanını kullanmıştır⁵⁹. Bu kanıt bize Symeon ile Bizans İmparatoru'nun durumu birbirinden farklı algıladığını ve değerlendirdiğini göstermektedir. "*Bulgarların Basileus'u*" unvanının Symeon'u tatmin etmediği yeterince açıktır. "*Bulgarların ve Romalıların Basileus'u*" unvanı da belki de Fine'in da dikkat çektiği üzere⁶⁰ Symeon'un gözünde "*Romalıların Basileus'u*" ile aynı anlama geliyordu. Çünkü Roma İmparatoru tektir ve yeterince kapsayıcıdır. Ayrıca "*Bulgarların*" ifadesi eklemeye gerek yoktur. Bu haliyle mühürdeki unvan, Symeon gibi bir hükümdar için daha gerçekçi bir kullanımdır.

Symeon'un askeri faaliyetlerinden ve unvan konusundaki taleplerinden anlaşılacağı üzere peşinde olduğu şey doğrudan Roma İmparatorluğu'nu ele geçirmektir. Bunun için önce kızını meşru İmparator'la evlendirip ortak İmparator olmayı ardından da doğrudan iktidarı ele geçirmeyi denemişti. Romanos Lekapenos'un faaliyetleri onun bu amacını engelleyince, kendi mühründen de anlaşılacağı üzere kendini doğrudan *basileus* ilan etmişti. Belki de öldüğü sırada yapmakta olduğu büyük hazırlık, artık bir onaya ihtiyaç duymadan doğrudan İmparatorluk başkentini ele geçirip unvanın gösterdiği şekilde Romalıların *basileus*u olmaktı.

Symeon'un zihninde Bizans tahtını ele geçirebileceği düşüncesine zemin hazırlayan etkenler ise öncelikle dönemin siyasi şartları idi. Çünkü son dö-

57 Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus*, s. 94; Fine, *The Early Medieval Balkans*, s. 154; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 247.

58 Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 247-248.

59 Kiril Nenov, "Early Medieval Bulgarian Seals from an Auction", *Bulgaria Mediaevalis*, Volume 4-5 (2013-2014), s. 27-28; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 248.

60 Fine, *The Early Medieval Balkans*, s. 155.

nemde mevcut güçler dengesi Bizans aleyhine değişmeye başlamıştı. Kendi güçlerinin bilincine varan yabancı hükümdarlar artık Bizans İmparatoru karşısında öncelik iddiasında bulunmaya başlamışlardı. IX. yüzyıl başlarında Charlemagne'nin kendini İmparator ilan etmesi ve bunu Bizans'a dayatmaya çalışması bunun en net örneğini oluşturmaktadır⁶¹. Şimdi ise Symeon'un aynı güce ulaşması söz konusu idi. Bulgar Devleti'nin merkezileşmesinin temelleri Kurum Han döneminde atılmıştı. Sonra halefleri Omurtag, Malamir ve Presyam aynı yöndeki çabaları sürdürdüler. Bulgar Devleti, onların yönetimi boyunca topraklarını önemli ölçüde genişletti ve böylece insan, asker ve ekonomik faaliyetler açısından önemli yeni kaynaklar elde etti. Bu, Bulgar Hanı'na ve soylularına Bizans'la eşit olmaya başlama ve hatta Bizans siyasi ideolojisiyle yüzleşme şansı verdi⁶². Zaten kısa süre önce, belki de “*Romalıların Basileus'u*” olma şartlarından biri olarak düşünülebilecek olan Hıristiyanlık şartı da yerine getirilmişti. Boris Han'la beraber gelen Hıristiyanlıkla birlikte Bulgar hükümdarları artık kendilerini hiçbir suretle Bizans hükümdarından eksik görmediler. Bizans ile girdiği savaşlarda açık ara üstünlük elde eden Hıristiyan Bulgar hükümdarlarının bu ilk kuşak temsilcisi Symeon kendini “*Romalıların Basileus'u*” ilan etmekte hiçbir tereddüt göstermemişti. Buna ek olarak karşısındaki Bizans Devleti'nin bu dönemdeki durumu da Symeon'un ihtiraslarını tetiklemişti. Neticede üstünlük yarışına girdiği rakip çocuk yaşta bir İmparator'un başında olduğu naipler tarafından yönetilen bir devletten ibaretti. Bir yandan naiplerin beceriksizliği iç çekişmeleri arttırırken diğer yandan doğuda Araplar ciddi bir tehlike oluşturuyordu. Yine de bu haldeyken bile Symeon'un unvanının tasdik edilmesi Bizans için düşünülebilecek ve onaylanabilecek bir şey değildi. Çünkü Ortodoks kilisesini himaye eden bir başka *basileus* ortaya çıktığı andan itibaren başkentteki İmparator, tek İmparator olma statüsünden çıkıyordu⁶³. Bu nedenle Bizans bir dereceye kadar “*Bulgarların Basileus'u*” ifadesine sessiz kalsa bile “*Romalıların Basileus'u*” unvanını tasdik etmesi mümkün değildi. Symeon bunun için çok uğraştı ancak ani ölümü onun bu amaca ulaşmasına engel oldu.

6. Petro ve *Basileus* Unvanı

Symeon'un ölümünün ardından oğlu Petro (927-969) başa geçti ve ilerde yapmayı planladığı barış anlaşması için elini güçlendirmek amacıyla Bizans'a karşı savaşı tekrar başlatarak Trakya'yı yağmaladı. Ardından barış için Bizans'a elçi gönderdi. Symeon dönemindeki uzun soluklu savaş her iki tarafı da yıpratmıştı ve her iki idareci de barışa olumlu bakıyordu. Yapılan görüş-

61 Ostrogorsky, “Bizans İmparatoru ve Hiyerarşik Dünya Düzeni”, s. 57-58.

62 Tsvetelin Stepanov, “The Bulgar Title ΚΑΝΑΣΥΒΙΗΓΙ: Reconstructing the Notions of Divine Kingship in Bulgaria, AD 822-836”, *Early Medieval Europe*, 10/1 (2001), s. 3-4.

63 Edward N. Luttwark, *Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi*, çev. M. Efê Tuzcu, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2009, s. 249-250.

meler sonucunda 927 yılında iki taraf arasında bir anlaşma yapıldı⁶⁴. Anlaşmada Bulgar kilisesinin bağımsız olması, hanedanlar arası evlilik, Bulgarlara vergi ödenmesi gibi öteki maddelerin yanı sıra Bizans İmparatoru, Petro'nun "Bulgarların Basileus'u" (βασιλεὺς Βουλγάρων/Βουλγαρίας) unvanını kullanmasını kabul etti⁶⁵. Symeon kadar geniş vizyon sahibi olmadığı anlaşılan Petro için belki de ülkesinin içerisinde bulunduğu iç ve dış sorunların etkisiyle bir Bizans prensesiyle evlenmek ve "Bulgarların Basileus'u" unvanıyla yetinmek yeterli olmuştu. Zaten onun idaresi altında Bulgar Devleti eski güç ve ihtişamını kaybedecektir. Petro tarafından bu unvanın ne kadar süre kullanıldığına dair belirsizlik de mevcuttur zira sonraki kaynakların birinde o yine *archon* olarak zikredilmiştir. Ancak kesin olan bir şey varsa o da Bulgarların ve Petro'nun bu unvanın öneminin farkında olduklarıdır⁶⁶.

Petro'ya verilen unvan Bizans imparatorları tarafından Bulgar hükümdarlarına verilen (veya burada, kabul edilen) son unvan oldu. Zaten bu tarihten sonra da Bulgarlarla Bizans arasında böyle unvan vermeyi de içerecek bir ilişki söz konusu olmadı. Petro'nun hükümdarlığı döneminde devlet tam bir çöküş sürecine girerek bir yandan iç isyanlarla diğer yandan ise Macarlar ve Peçenekler gibi yeni dış düşmanların saldırılarıyla uğraşmak zorunda kaldı. Bizans ile ilişkilerin gerginleşmesi üzerine Ruslar Bizans'ın müttefiki olarak kuzeyden saldırıya geçti. Ancak bu defa Rusların kendisi sorun haline gelince İmparator Ioannes Tzimisce, 971 yılında Bulgar ülkesindeki Ruslar üzerine bir sefer yaptı. Bu sefer Rusları kendi ülkelerine gönderdiği gibi Bulgar Devleti ve Patrikliği'nin de sonu oldu⁶⁷. Daha sonraki devleti ihya çabaları da kayda değer bir sonuç vermedi.

7. Sonuç

Görüldüğü üzere tarihi süreç içerisinde Tuna Bulgar Devleti'nden altı hükümdar Bizans İmparatorları'ndan unvan almıştır. Verilen unvanlar tek tip olmaktan ziyade önem ve seviye itibarıyla farklılık göstermektedir. Bu farklılık temelde, unvanın verildiği sırada Bizans ve Bulgar devletlerinin içerisinde bulunduğu siyasi durum ile alakalıdır. Öncelikle Bizans Devleti'nin unvan

64 *The Chronicle of the Logothete*, 136.45-46, s. 241; Skylitzes, X.18, s. 215-216; Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus*, s. 96-99; Fine, *The Early Medieval Balkans*, s. 160-161; Miroslaw J. Leszka-Kirił Marinow, "Peace", *The Bulgarian State in 927-969, The Epoch of Tsar Peter I*, Ed. by Miroslaw J. Leszka, Kirił Marinow, Translated by Lyubomira Genova et al., Łódź University Press, Łódź-Kraków 2018, s. 47-50.

65 Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus*, s. 99; Fine, *The Early Medieval Balkans*, s. 161; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 249; Leszka-Marinow, "Peace", s. 50-51.

66 Runciman, *First Bulgarian Empire*, s. 182, 301-303; Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus*, s. 99-100.

67 Runciman, *First Bulgarian Empire*, s. 184-216; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 270-271, 273-275; Fine, *The Early Medieval Balkans*, s. 160-188; Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti", s. 637-638.

verme uygulamasını bir diplomatik araç haline getirdiği vurgulanmalıdır. İmparatorlar genelde bu unvanları siyasi yolla çıkar sağlamak için kullanmışlar ve verdikleri idarecileri askeri gücü ile birlikte kendi yanlarına çekme vasıtası haline getirmeye çalışmışlardır. Bizans, tarihi boyunca bu yöntemi başka topluluklar için de kullanmış ve İmparatorluk makamı üzerinden oluşturduğu üstünlük mevkisinden siyasi destek amaçlı müttefik bulma konusunda ustaca yararlanmıştır. Ancak Bulgarlar açısından durum biraz farklıdır. Altı hükümdardan üçü *patrikios*, biri *caesar* ve ikisi *basileus* unvanı almıştır. Burada *basileus* unvanı hem verilmiş değil alınmış olması açısından hem de seviye ve kapsam bakımından diğer iki unvandan farklı olduğu için diğer ikisinden ayrı olarak değerlendirilmelidir. *Yukarıda izah edilen diğer iki unvanın verildiği sıradaki siyasi koşullar göz önüne alındığında bu durum Bizans İmparatorları'nın Bulgar idarecilere bir lütfu bir ihsanı değil aksine zor durumda olduğundan dolayı bir destek arayışı karşılığında minnet sunma ifadesi olarak değerlendirilmelidir.* Zaten Bulgar idarecilerin bu unvanları talep ettiğine dair herhangi bir bilgi de mevcut değildir. Aldıkları unvandan nasıl bir fayda elde ettiklerini de kestirmek mümkün değildir. Bu nedenle Bulgar hükümdarlara verilen unvanları diğer ülkelerdeki idarecilere verilen unvanlardan – mesela Ermeni prenslere verilen unvanlar – ayrı tutmak gerekmektedir. Ayrıca Bulgar idarecilerin kullandığı içinde “kut” anlamını da barındıran “Han” (IX. yüzyıl başlarında *καρασούτι* olarak geçen) unvanı, en azından Bulgar toplumu için Bizans idarecileri tarafından verilen unvanlardan çok daha yüksek bir makamı ifade ediyordu.

Symeon ve Petro'nun aldıkları *basileus* unvanını ise farklı açıdan değerlendirmek gerekir. Bir kere bu dönemde Bulgarlar artık Hıristiyanlaşmış bir toplum idiler. Dolayısıyla Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak İmparator makamı Bulgarlar için artık daha başka bir anlam ifade ediyordu. Symeon ile Bulgarların ulaştığı siyasi güç doruk noktasına ulaşmıştı. Artık Bulgar hükümdarların İmparator'dan daha aşağı bir seviyeyi veya onun tarafından verilecek olan herhangi bir unvanı kabul etmeleri mümkün değildi. O nedenle Symeon, kendini en üst otorite makamında görmesinin bir sonucu olarak *basileus* unvanı için mücadele etmişti. Bizans protokol kaidelerini bildiği için önceleri bunu meşru İmparator'dan tevarüs ettirme yoluna gitmişti. Ancak bu mümkün olmayınca doğrudan unvanı kullanmış ve Bizans başkentini ele geçirmeyi hedeflemişti. Fakat ani ölümü nedeniyle hedefine ulaşamadı. Petro'nun ise “*Bulgarların Basileus'u*” unvanıyla yetinmesi, ancak Symeon kadar güçlü bir hükümdar olmaması ve *basileus* unvanının anlamını onun kadar idrak edememesi ile açıklanabilir. Elbette içinde bulunduğu siyasi şartlar da hesaba katılmalıdır.

Bibliyografya

- Ahmetbeyoğlu, Ali, “Kubrat Han ve Büyük Bulgar Devleti’nin Kuruluşu”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 13 (Bahar 2007), s. 35-42.
- Ahmetbeyoğlu, Ali, “Madara Kaya Kabartması ve Kitabeleri”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 35 (1994), s. 35-54.
- Artamonov, M. İ., *Hazar Tarihi, Türkler, Yahudiler, Ruslar*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2008.
- Atanasov, Georgi, *Pŭrvostroitelite Na Bŭlgarskata Dŭrzhavnost (619–721) Organa, Kubrat, Asparukh, Tervel*, Izdatelstvo Iztok-Zapad, Sofya, 2015 (İngilizce özet kısım: *The Founding Fathers of Bulgaria (619–721) Organa, Kubrat, Asparukh, Tervel*, s. 357-391 çev. Deyana Peneva).
- Bazin, Louis, *Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri*, çev. Vedat Köken, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Beshevliev, V., “Les inscriptions du relief de Madara (nouvelle lecture, complements et interpretation)”, *Byzantinoslavica*, 16 (1955), s. 212-254.
- Curta, Florin, “Qagan, Khan or King? Power in Early Medieval Bulgaria (Seventh to Ninth Century)”, *Viator*, Vol. XXXVII (2006), s. 1-31.
- Curta, Florin, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Fehér, Géza, *Bulgar Türkleri Tarihi*, çev. Heyet, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- Fine, John V. A., *The Early Medieval Balkans, A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1983.
- Golden, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Karam Yayınları, Çorum, 2006.
- Jenkins, R. H., “The Peace with Bulgaria (927) Celebrated by Theodore Daphnopates”, *Polychronion. Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag*, ed. P. Wirth, Heidelberg, 1966, s. 287–303.
- John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, Introduction, Text and Notes Translated By John Worthley, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Bulgarların Kökeni*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1985.
- Karatay, Osman, “Tuna Bulgar Devletinin İlk Asrı: Balkanlarda Tutunma ve Pekişme (681-803)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, X/2 (Kış 2010), s. 1-18.

- Karatay, Osman, “Tuna Bulgarları”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay-Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 273-294.
- Kayapınar, Ayşe, “Tuna Bulgar Devleti (579-1018)”, *Türkler*, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 630-640.
- Kazhdan, A., “Archon”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 1, Oxford University Press, New York, 1991, s. 160.
- Kazhdan, A., “Caesar”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 1, Oxford University Press, New York, 1991, s. 363.
- Kazhdan, A., “Patrikios”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3, Oxford University Press, New York, 1991, s. 1600.
- Kurat, Akdes Nimet, “Bulgaristan”, *İA*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 796-801.
- Luttwark, Edward N., *Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi*, çev. M. Efe Tuzcu, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2009.
- McCormick, M.-A. Kazhdan, “Basileus”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 1, Oxford University Press, New York, 1991, s. 264.
- Mirosław J. Leszka-Kirił Marinow, “Peace”, *The Bulgarian State in 927–969, The Epoch of Tsar Peter I*, Ed. by Mirosław J. Leszka, Kirił Marinow, Translated by Lyubomira Genova et al., Łódź University Press, Łódź–Kraków 2018, s. 47-53.
- Mladjov, Ian, “The Crown and the Veil: Titles, Spiritual Kinship, and Diplomacy in Tenth-Century Bulgaro–Byzantine Relations”, *History Compass*, 13/4 (2015), s. 171–183.
- Nenov, Kiril, “Early Medieval Bulgarian Seals from an Auction”, *Bulgaria Mediaevalis*, Volume 4–5 (2013–2014), s. 23-37.
- Nicholas I Patriarch of Constantinople, *Letters*, Greek Text and English Translation by R. J. H. Jenkins-L. G. Westerink, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 1973.
- Nikephoros Patriarch of Constantinople, *Short History*, Text, Translation, and Commentary by Cyril Mango, Dumbarton Oaks, Washington DC, 1990.
- Obolensky, Dimitri, “The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy”, aynı yazarın *Byzantium and the Slavs: collected Studies* adlı çalışması içinde, Variorum Reprints, London, 1971, s. 1-17.
- Ostrogorsky, Georg, “Bizans İmparatoru ve Hiyerarşik Dünya Düzeni”, çev. Özden Arıkan, *Cogito*, S. 17 (Kış 1999), s. 51-67.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- Petkov, Kiril, *Voices of Medieval Bulgaria, Seventh-Fifteenth Centuries: The Records of a Bygone Culture*, (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, v. 5.), Brill, Leiden-Boston, 2008.

- Primov, B., “Bulgaria in the Eighth Century: A General Outline”, *Byzantino Bulgarica*, V (1978), s. 7-40.
- Róna-Tas, András, “Where Was Khuvrat’s Bulgharia?”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 53, No. 1/2 (2000), s. 1-22.
- Runciman, Steven, *A History of the First Bulgarian Empire*, G. Bell&Sons Ltd, London, 1930.
- Runciman, Steven, *The Emperor Romanus Lecapenus and His Reign, A Study of Tenth-Century Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge, 1963.
- Stepanov, Tsvetelin, “The Bulgar Title ΚΑΝΑΣΥΒΙΓΓΙ: Reconstructing the Notions of Divine Kingship in Bulgaria, AD 822-836”, *Early Medieval Europe*, 10/1 (2001), s. 1-19.
- Stephenson, Paul, *Byzantium’s Balkan Frontier, A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Symeon Logothetes, *The Chronicle of the Logothete*, Translated with introduction, commentary and indices by Staffan Wahlgren, Liverpool University Press, Liverpool 2019.
- The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*, Translated from Zotenberg’s Ethiopic Text by R. H. Charles, Williams & Norgate, Oxford, 1916.
- Theophanes Confessor, *The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, Translated with Introduction and Commentary by Cyril Mango and Roger Scott, with the assistance of Geoffrey Greatrex, Oxford University Press, Oxford, 1997.
- Treadgold, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California, 1997.
- Vachovka, Veselina, “Danube Bulgaria and Khazaria as Parts of The Byzantine *Oikoumene*”, *The Other Europe in the Middle Ages Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans*, Edited by Florin Curta, Brill, Leiden-Boston, 2008, s. 339-362.
- Whittow, Mark, *The Making of Byzantium, 600-1025*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles, 1996.
- Zimonyi, István, “Bulgarlar ve Ogurlar”, *Türkler*, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 606-616.

Konstantin Bağışı Sahtekârlığı ve Lorenzo Valla'nın İfşasına Dair

Sayime Durmaz¹

Özet

Konstantin'in Bağışı, Orta Çağ'ın en ünlü ve en önemli sahtekarlığıdır. Tartışmalı bağış metni, Papalık tarafından bin yıldan fazla bir süre konumunu ve gücünü güçlendirmek için kullanıldı. Vatikan'a göre Konstantin, ölmeden önce Roma Kilisesi'nin tüm Doğu kiliselerinden üstün olduğunu vasiyet etmiş ve bunu bir belge ile onaylamıştır.

Konstantin Bağışı'nın VIII. yüzyılda yazıldığı iddia edilmektedir. Ocak 754'te Papa II. Stephen, Lombardların saldırılarını durdurmak için kral III. Pepin'den yardım istemek üzere Paris'e gitti. 756 yılında varılan anlaşma sonucunda Pepin, Papalık Devleti'nin kurulması için yasal dayanak sağlayan ve Papa'nın dünyevi egemenliğini Roma Dukalığı'nın ötesine taşıyan belgeyi verdi. Ünlü sahtecilik Roma'da ilk kez ortaya çıktı.

Konstantin bu vasiyette, Papa tarafından cüzzamdan tedavi edilmesinin tazminatı olarak tacını ve imparatorluğu Papa Sylvester'ın ellerine teslim etmesi gerektiğini belirtti. Diğer bir deyişle Konstantin, Batı'daki tüm siyasi gücünü papalara bağışlamıştır. Sahte vasiyet sayesinde papalık otoritesi, Batı Roma topraklarında kurulacak tüm devletlerin üzerinde bir konum elde etti. Bağış, Orta Çağ Papalığının elinde güçlü bir silah ve Papalık ideolojisinin temeli haline geldi.

Konstantin Bağışı ilk olarak XI. yüzyılda sorgulanmıştır. Son olarak, Lorenzo Valla belgenin metinsel eleştirisini ve dilbilimsel analizini yaptı ve belgenin uydurma olduğunu tartışmasız bir şekilde kanıtlayan bir rapor hazırladı. Bu rapor, 1440 yılında Floransa'da toplanan dini konseye sunulacaktı. Ancak Valla'nın bilimsel raporu konseyden gizlendi ve ölümünden çok sonra yayımlandı.

Çalışmanın temel amacı Konstantin Bağışı'nı tarihi bir belge olarak incelemek ve üzerinde bir tartışma yapmaktır.

1 Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sayimedurmaz@karatekin.edu.tr, Orcid:: 0000-0003-0989-4189

1.Giriş: Varoluş Mücadelesinden İmparatorluğa!

Vatikan Gizli Arşivi'nde Konstantin Bağışı (*Donatio Constantini*) başlığıyla yer alan belgenin Avrupa tarihinin ve hatta dünya tarihinin en ünlü sahtekârlığı olduğu yönünde genel bir kanaat bulunmaktadır. İmparator Büyük Konstantin'e atfedilen sahte vasiyet ya da "Bağış" metni ortaya çıkana kadar, Hz. İsa'nın öğretisine iman edenlerin tümü Hristiyan olarak adlandırılırken, sahte vasiyet sonrasında oluşan kutuplaşma Hristiyan dünyasının Ortodokslar ve Katolikler olarak mezhepsel bölünmesine katkı sunmuştur. Dahası bu durum, Roma Katolik Kilisesinin lideri Papa'nın cismani erki (*potestas*) üzerinden yürütülecek kanlı savaşlar silsilesinin fitilini de ateşlemiştir. Öyle ki, sonraki yüzyıllarda sahte vasiyetle edindikleri iktidar gücüne ilave, siyasi güç devşirme güdüsüyle hareket eden papalardan bazıları amaca ulaşmak için kutsal değerleri çiğnemekte dahi bir beis görmediler.

Bu durum zaman zaman dönem aydınlarının edebi ürünlerinde de dile getirildi. Kilise'ye yönelttiği ağır eleştirileriyle bilinen İtalyan Şair Dante Alighieri'nin (1265-1321), XIV. yüzyılın başlarında kaleme aldığı *İlahi Komediya* (*Divina Commedia*) adlı eserinde Konstantin Bağışı şu dizelerle anılarak eleştirilmektedir:²

"*Abi, Costantin, di quanto mal fu matre, non la tua conversion, ma quella dote che da te prese il primo ricco padre!*"

Ey Constantinus, mezhep değiştirmen değil ama, zengin olan ilk papanın aldığı drahoma nice kötülüğün anası oldu!

Doğu Roma İmparatorluğu'nun Emevi kuşatmasına karşı başkentini korumaya çalışırken güçsüz düştüğü anda ortaya atılan sahte vasiyet karşısında Konstantinopolis Patrikliği de hazırlıksız yakalanmıştı. İtalya'nın kuzeyindeki Pavia'ya üstlenmiş olan Lombardlar (Longobardlar) Astolf liderliğinde 751 yılında Ravenna'yi ele geçirdiğinde Ravenna naibi topraklarını bırakmak zorunda kaldı.³ Böylece bir yandan İmparatorluk, Kuzey İtalya'daki son kalesini kaybederken diğer yandan kadim Roma da savunmasız kalıyordu. Bu durum karşısında Papa II. Stephanus⁴ (752-757), üst makamı Doğu Roma

2 Dante Alighieri, *Inferno*, canto 19, satır 115-117., Bkz. *İlahi Komediya*, çev. Rekin Teksoy, *Oğlak Yayınları*, İstanbul 1998.

3 654 yılında Hıristiyanlığı kabul eden Pavia merkezli Lombardların kralı Atsof bu yıllarda sadece İtalya'nın merkezinde Spoleto'daki Lombard Dukalığı ve güneydeki Benevento üzerinde kısıtlı bir yetkiye sahipti. Yoğun Lombard saldırılarına rağmen Sicilya ve yarımada'nın en güneyinde yer alan Calabria ve Güney Apulia hala Doğu Roma'nın hâkimiyetindeydi. Bkz. Jeremy Black, *Kısa İtalya Tarihi*, çev. Ekin Duru, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2020, s. 42.

4 Bazen III. Stephanus olarak da geçer. Bunun sebebi ise, kendisinden önce 22 Mart 752 tarihinde II. Stephanus unvanıyla seçilen papanın üç gün sonra, henüz resmi olarak kutsanıp göreve başlamadan, vefat etmesidir. Bu kişinin ismi bazı listelerde hala yer almakla birlikte, 1961'de Katolik Kilisesi'nin listesinden silinmiştir.

imparatorundan yardım istedi. Ne var ki, İmparator V. Konstantin⁵ (741-775) Stephanus'un kendisinden beklediği askeri birliği göndermek yerine onu imparatorluk adına Lombardlarla arabuluculuk yapmak üzere görevlendirdi.

Son Batı Roma İmparatoru Romulus Augustus'un tahttan çekilmesinden sonra başsız kalan Avrupa, Germen kralların insafına terk edilmişti. Coğrafi mesafe Hristiyan dünyanın en üst makamı konumundaki Doğu Roma imparatorlarının Roma'yı gerektiği gibi savunmasına imkân vermiyordu. Başka bir deyişle, "Hristiyanlığın Beşli Hükümetini" (Pentarşi) oluşturan meşru beş patrikhaneden Avrupa'nın temsilcisi olan Papalık makamı da istilaya açık hale gelmişti.

Büyük Konstantin'den itibaren Doğu Roma imparatorları Tanrı'nın temsilcisi (*Pontifex Maximus*) ve Hristiyan dünyanın önderi sıfatıyla Roma'daki papayı da atama, yargılama veya azletme yetkisine sahipti. Bu nedenle Papalığı, Bizans imparatorunun otoritesinden kurtaracak düzenlemeyi ancak imparatorun kendisi yapabiliyordu. Ne var ki, İmparator V. Konstantin'in kendi eliyle yetkilerinden feragat etmesini beklemek saflık olurdu. Öyleyse Roma imparatorlarına Hristiyanlığın en üst makamı olan *Pontifex Maximus* unvanını veren kişinin onu geri almasıyla bunu sağlamak mümkündü. Bunu yapabilecek yegâne kişi ise, Hristiyan dünyanın tartışılmaz lideri olan kurucu imparator Konstantin'den başkası değildi.

Dönemin siyasi gelişmelerinden ve askeri liderlerinden haberdar olan Papa II. Stephanus kendisine yeni bir askeri koruma sağlamak amacıyla harekete geçti. Bu defa Kilise'nin hamisi durumunda olan Doğu Roma imparatoruna başvurmak yerine 753 yılında Avrupa'nın en güçlü kralı, daha da önemlisi Katolik Hristiyan olan, Frank hükümdarı III. Pepin (Kısa Pepin)'e yönelerek ondan vaktiyle Büyük Konstantin'in Roma Kilisesi'ne hediye ettiğini iddia ettiği toprakları kurtarmasını istedi. Bu manevra ile Papalığın ilgisinin kuzeydeki Frank Krallığı'na kayması Bizans'ın İtalya'daki konumunu koruma çabasına darbe indirdiğinden İmparator V. Konstantin'in hoşuna gitmedi.⁶

5 İsaura Hanedanı'nı zirveye taşıyan V.Konstantin, babası III. Leo'nun başlattığı ikonokracılık politikasını zulme varan uygulamalarla sürdürmüştür. Aydın ve kararlı kişiliği ile başarılı bir yönetim sergilese de ikona destekçileri tarafından en büyük düşman ilan edilmiş ve tarihte pek çok imparatorudan daha kötü anılmıştır. Bu durum ona verdikleri lakapta açıkça görülmektedir. Öyle ki, ikona destekçileri güya vaftiz töreni esnasında kutsal kurnaya dışkladığından ötürü kendisine "boklu" manasına gelen "Kopromyos" (Κοπρώμιος) lakabını vermişlerdir. Bkz. Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 192.

6 Gregory, *a.g.e.*, s. 193.; Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Teori Yayınları, Ankara 1986, s. 287.

İmparator V. Konstantin tarafından Lombardlarla arabuluculuk yapması için görevlendirilen II. Stephanus ise, işgalcilerle anlaşma yapmaktansa kendi makamını ve Avrupa'yı Doğu Roma'nın hükümranlığından kurtaracak bir formül arayışıındaydı. Papa'nın danışmanları, yaklaşık dört asır önce vefat etmiş olan İmparator Konstantin'in elinden çıkmış gibi kaleme alınan vasiyet ile konuya dâhiyane bir çözüm getirmeyi planladılar. Tarihin tozlu raflarından yeni bulunmuş gibi yapılacak bu belge ile Papa'nın Doğu'daki imparatorluğun vesayetinden azat edilmesi amaçlanmaktaydı. Ürettikleri belgenin kabul görmesi için onu muteber bir referansa dayandırmaları gerekiyordu. Bunun için de Konstantin döneminde papalık yapan I. Silvester (Aziz, 314-335)'a atfedilen uydurma bir efsane gündeme getirildi. Söz konusu efsaneye⁷ göre Büyük Konstantin Aziz Silvester tarafından ölüm döşeginde iken vaftiz edilmişti.

Bu efsaneden yola çıkan Papalık danışman ve kâtipleri, ilgili bağıışın da yer aldığı vasiyeti, Konstantin'in Papa Silvester'a teslim ettiği iddiasıyla ve sanki o dönemde yazılmış gibi kaleme aldılar. On sayfadan müteşekkil belgenin ilk bölümü 315, ikinci bölümü ise 317 senesinde yazılmış gibi tarihlendirildi. Papa II. Stephanus 753 senesini 754'e bağlayan kışın ortasında Alpleri aşarak Fransa'ya, Frank Kralı III. Pepin'in Ponthion'daki⁸ sarayına ulaştı. Kilise tarihinde ilk kez bir papa, Alplerin kuzeyinde görülüyordu.⁹ Oluşturacağı bu yeni ittifakla hem doğudaki imparatorun dini ve siyasi vesayetinden kurtulmayı hem de Papalık hükmünü güçlendirmeyi hedeflemekteydi.¹⁰ Ziyareti esnasında Pepin'i başına yağ sürmek suretiyle (mesh ederek) kutsayan Stephanus, bu hareketiyle Tanrı'nın kendisi aracılığıyla kutsayıp, onu Roma Kilisesi'nin yeni koruyucusu yaptığı mesajını da vermektedir.¹¹

Papa Stephanus'un yolculuğu hakkında bilgi içeren biri Roma, diğeri Frank olmak üzere iki kaynağa bakmak gerekmektedir. *Liber Pontificalis* olarak bilinen ve biyografilerle VI. ve VII. yüzyıldaki Papalık kararnamelelerinden oluşan külliyyatın bir parçası olan *Vita Stephani* adlı eserde olay daha ziyade Papalığın bakış açısından ele alınmaktadır. Diğeri, Düzmece - Fredgar

7 Konstantin Bağıışı, Papa I. Silvester hakkındaki efsanelerin yanı sıra ilk Hristiyan Roma imparatoru olan Büyük Konstantin hakkındaki zengin efsanelerden de doğdu. Silvester-Konstantin efsanesinin en bilinen biçimi için bkz. *Les Gesta Silvestri (Vita Sancti Silvestri)*, Ed. Boninus Mombritius, *Sanctuarium, seu Vitae sanctorum*, vol. II, Paris, 1910, 1978, s. 508-531. Ayrıca bu efsane hakkında bkz. Dollinger, *Papstfâbeln des Mittelalters*, Münih, 1863: Ed., J. Friedrich, Stuttgart 1890 ve Duchesne, *Liber Pontificalis*, Cilt I, 1886, p. cvii-cxx.

8 Fransa'nın kuzeydoğusunda yer alan Marne şehrine bağlı bir yerleşim yeri.

9 Henri Pirenne, *Kavimler Göçü'nden XVI. Yüzyıla Kadar Avrupa Tarihi*, Çev. Sinan Akbaytürk, Selenge Yayınları, İstanbul 2022, s. 52.

10 Mine Kırıkkanat, *Bir Hristiyan Masalı: Tarihin En Büyük Sahtekârluğı*, Kırmızı Kedi Yayınevi, 8. Basım, İstanbul 2014, s. 49.

11 Şenel, *a.g.e.*, s. 288.

Tarihi'nin "üçüncü devamı" ise Merovenj dönemi Frank kayıtlarına yapılan bir ekleme niteliğindedir. Pepin'in akrabası olan Kont Nibelung'un emriyle yazılan eser sadece Kısa Pepin dönemini anlatır. Kaynaklarda Stephanus'un bu yolculuğuna neden olan siyasi pazarlık hakkında doğrudan bilgi verilmemekle birlikte genel hatlarıyla bahsedilmektedir.¹² Papa Stephanus'un Ravena'yı ve çevresindeki yerleri Lombardlardan geri alması için Pepin'den yardım istemeden önce bir vakit söz konusu toprakların 314 senesinde Büyük Konstantin tarafından Papalığa verilmiş olması dolayısıyla zaten bu yerlerin Papalığa ait olduğunu ifade etmiştir. Pepin'in bu toprakları Lombardlardan alarak Papalığa vermesi (Pepin'in Bağışı) bu bakımdan Konstantin'in Bağışının yenilenmesi manasına da gelmektedir.¹³

Liber Pontificalis'de II. Stephanus'un V. Konstantin'in görevlendirdiği elçi ile birlikte Lombard kralı Aistulf ile görüşmek üzere 15 Ekim 753'de Roma'dan ayrılarak Pavia'ya gittiğini, "Lombardların şeytan kralının" (Malignus rex langobardorum) onu sonuna kadar dinlediğini fakat amacından vazgeçirmeyi başaramadığını belirterek şöyle devam eder:

"Pavia'dan ayrıldıktan sonra Tanrı'nın yardımıyla büyük bir hızla Frank Krallığının kapılarına vardı. Maiyetiyle birlikte geçidi aşarak, her şeye gücü yeten Tanrı'ya mutlulukla şükretti. Yolculuğun başlangıcında sarp tepelerden geçilmişti, ama mübarek Papa, bir İsa şehidi olan St. Maurice'in muhterem manastırına kazasız belasız ulaştı".¹⁴

Beraberinde bir düzine üst düzey din adamı ve Frank Krallığının görevlendirdiği yetkililerin rehberliğinde seyahat eden Stephanus St. Denis Manastırı Başrahibi Fulrad tarafından karşılandıktan sonra Ponthion'da sarayda yapılması düşünülen görüşmenin randevusu için Pepin'e haber gönderilir. Pepin bu arada oğlu Charles'ı misafirlerini yolda karşılamak üzere görevlendirir. Papa'yı Fransa'ya bizzat davet eden Pepin, dört ay süren misafirliğinde ona saygıda kusur etmeyerek ikramda da cömert davranır. Papa, 6 Ocak 754'de Ponthion'a ulaştığında kendisini selamlamak üzere şehrin dışına kadar gelen Pepin, atından inerek secdeye kapanır ve papanın atının gemini elleriyle tutar. Papa ise gözyaşları içinde Frank kralından yardım ricasında bulunur.¹⁵

12 Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s. 317.

13 Şenel, *a.g.e.*, s. 288.

14 Latince metin için bkz. *Liber Pontificalis*, p. 447; Norman Davies, *a.g.e.*, p. 318.

15 Norman Davies, *a.g.e.*, s. 319.

Tarafların ilk görüşmeleri St. Denis Katedrali'nde gerçekleşir. Papa II. Stephanus Pepin'e "Romalıların Patricisi" unvanı verir.¹⁶ Görüşmeler esnasında Stephanus Pepin'e tarihe *Donatio Constantini* olarak geçecek sahte belgeyi ilk kez gösterir. Ponthion'daki sarayda yapılan görüşmeler sonucu 6 Ocak 754 tarihinde karşılıklı meşruiyet pazarlığında varılan anlaşmaya göre Pepin, Papalığı Lombardlara karşı koruyacak, buna karşılık Stephanus da Pepin'in ailesinin dışından olan herhangi birini kral olarak tanımayarak aforoz edecekti. Bir başka deyişle, Stephanus Kısa Pepin'e İtalya'yı Lombardlardan kurtararak Papalığın yönetimine vermesi karşılığında "Batı Roma İmparatoru" unvanı vermeyi teklif etmekteydi. Anlaşma gereğince Astolf liderliğindeki Lombardlarla savaşarak yenilgiye uğratan Pepin, Papalığın güvenliğini sağlar.¹⁷ Karşılıklı güven zemininin sağlanması ve ikilinin dostluğunun pekişmesi neticesinde 14 Nisan 754 tarihinde Quierzy Antlaşması imzalanır. Anlaşma ile Pepin İtalya topraklarından feragat ederek Papalığa bu topraklarda devlet kurma izni verir. İlgili antlaşma gereğince Lombardlardan alınacak olan yerlere ilaveten Güney İtalya'da "Pentapolis"¹⁸ diye anılan beş şehrin egemenliği de Doğu Roma İmparatorluğu'ndan alınarak papaya veriliyordu.¹⁹ Roma'nın *caput ecclesia* (kilisenin başı) olarak rolünün ekümenikliği, evvela Frank Kralı Kısa Pepin'in Papa Stephanus'un teşviğiyle Lombard Kralı Aistulf'a, sonrasında da Pepin'in oğlu Karl (Şarلمان-768-814)'ın Papa I. Hadrianus'un (772-795) talebiyle Papalık topraklarını işgal eden dönemin Lombard Kralı Desiderius'a müdahale etmesine neden olur. Aslına bakılırsa Franklar, Lombardlardan daha dindar değildi. Papanın Franklardan yardım

16 Dabney G. Park, "Dante and the Donation of Constantine", *Dante Studies*, with the Annual Report of the Dante Society, The Johns Hopkins University Press 2012, No. 130 (2012), s. 69.

17 Müttetiki Stephanus'u savunmak üzere Pepin, kendilerini İtalya'nın gerçek kralları olarak gören Lombardlara karşı, 754 ve 756 yıllarında olmak üzere iki kez İtalya'ya giderek aldığı toprakları Papa Stephanus'a bağışlar. Pepin, Aistulf'u işgal ettiği papalık topraklarını geri vermeye zorlamak için elinden geleni yapar. Hatta önce ödeme yapmayı dahi teklif eder ancak bu gerçekleşmez. Bunun üzerine 753 baharında Aistulf'un kuvvetlerini yenilgiye uğratarak Pavia'yı işgal eder. Barış şartları kararlaştırılır ancak Pepin, İtalya'dan ayrılır ayrılmaz Aistulf toprakları Papa Stephanus'a vermeyi reddederek tekrar Roma topraklarını işgal etmeye başlar. Bunun üzerine 756'da ikinci kez sefere çıkan Pepin onu tekrar yener. Bu sefer sonucunda Pepin, Lombard hazinesinin üçte birini alarak Aistulf'u önceki anlaşmaya itaat etmeye ve Lombard'lar tarafından Merovenjilere ödenen yıllık haracı ödeyeceğine dair yemin etmeye zorlar. Bkz. Özlem Genç, *Birleşik Avrupa'nın Mimarı Şarلمان ve Karolenj Rönesansı*, Lotus Yayınevi, Ankara 2013, s.44.; Courtney E. Bowers, "Pepin, Power and the Papacy: The True First Holy Roman Emperor", *The Histories*, Vol. 4: Iss. 2 , Article 3., p.16.; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İştihan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s.158.

18 Yunanca πεντα- penta- , "beş" ve πόλις polis , "şehir" sözcüklerinden oluşmakta ve "beş şehir" demektir. Doğu Roma İmparatoru Mauricius (Mavrikius 582-602) tarafından Adriyatik kıyısında kurulan Ravenna Eksarhlığı'na dâhil Ancona, Fano, Pesaro, Rîmin ve Sinigalia şehirlerinin oluşturduğu Pentapolis Dükalığı kastedilmektedir.

19 Kırıkkanat, *a.g.e.*, s. 53.

çağrısının arkasında “*Cathedra Petri*”ni²⁰ (Petrus’un Tahtı) egemenliğini korumaya yönelik tamamen siyasi ve stratejik bir niyet ve gayret yatmaktaydı.²¹ Neticede Kısa Pepin’in Luni-Monselice hattının güneyinde kalan, Ravenna, Parma, Mantua dâhil olmak üzere Orta İtalya’nın büyük kısmını Stephanus’a bahşetmesiyle (*Donatio Pepin-Pepin Bağışı*) ve dini alandaki konumundan aldığı güçle Papalık ilk kez 756 yılında dünyevi bir yönetim sahası (toprak) elde etmiş oldu ve böylece “Papalık Devletleri” kuruldu.²² Pepin’in söz konusu toprakları bağışlamaya karar verdiğinde, papanın yenilgiye uğratmaya çaba harcadığı barbarlardan toprak kabulünün eleştirilmesini önlemek için Sutri Bağışı²³ esnasında taslağı hazırlanan ünlü *Constitutum Constantini*’nin de burada yazıldığı düşünülmektedir.²⁴ Papalık kazandığı bu dünyevi hâkimiyetini İtalyan birliğini hedefleyen diriliş (*risorgimento*) kuvvetlerinin Roma’yı işgaline kadar korumayı başarmıştır. 1870’deki İtalyan işgalinde dönemin papası IX. Pius Vatikan’a kapanarak kendisini mahpus ilan etti.²⁵ Vatikan ile İtalya ilişkileri bir süre gerilimli bir seyir takip etti. 1922’de Benito Mussolini liderliğindeki faşist yönetim ile Vatikan arasındaki sorunların daha da derinleşeceğinden endişe duyulmuş ancak korkulan olmamıştı. Birkaç yıl sonra Mussolini ve Papa XI. Pius (1922-1939) arasındaki görüşmelerle Kili-se ile Devlet arasındaki gerilimin sona erdirilmesi hususunda uzlaşmaya varıldı ve 1929’da imzalanan Laterano Antlaşmasıyla da 59 yıllık sorun çözüme kavuşturuldu. Antlaşmayı Papalık adına Kardinal Gasparri, İtalya adına Başbakan Benito Mussolini 11 Şubat 1929 günü imzaladı. Varılan anlaşma ile 1870’den beri İtalya ile Papalık arasında süregelen ve “Roma Sorunu” olarak tanımlanan anlaşmazlıklar sonlandırılarak, Vatikan’ın tekrar bağımsız bir devlet haline gelmesi sağlandı. Neticede, Tiber Nehri kenarındaki bir tepenin ve orada bulunan Papalık Sarayı’nın da adı olan Vatikan, devletin de

20 Ciprianus’un (y. 200-258) Papa’nın Aziz Petrus’un tahtının ve dolayısıyla mirasının varisi olduğunun vurgulanması suretiyle Roma’nın hiyerarşideki önderliğine vurgu yapmak için geliştirdiği bu ifade hakkında bkz. Marcella Raiola, “Roma Kilisesi ve Papaların Dünyevi Gücü”, *Ortaçağ: Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, Ed. Umberto Eco, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014, s. 152.

21 Marcella Raiola, *a.g.m.* p. 154-155.; Norman Davies, *a.g.e.*, p. 319.

22 Bkz. Walter Ullmann, *A Short History of the Papacy in the Middle Ages*, Routledge Taylor & Francis, London and New York 2005, s.49; Bekir Zakir Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık*, İnsan Yayınları, İstanbul 2009, s. 75-76.; Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.158.

23 Lombard kralı Liutprand’ın (712-744) Pantapolis ve Ravenna’ya kadar ilerlemesi üzerine Roma önlerinde karşısına çıkan Papa II. Gregorius (715-731) aldığı toprakları iade etmesi için onu ikna eder. Buna göre antlaşmaya adını veren Sutri Şatosu, Roma Kilisesine bağışlanır (728) ve böylece hem Papalık devletinin tohumu hem de papaların dünyevi hâkimiyetinin somut temelleri atılmış olur. Bkz. Marcella Raiola, *a.g.m.*, p. 154.

24 Marcella Raiola, *a.g.m.*, p. 155.

25 Jean François Mayer, “II. Vatikan Konsili’nden Sonra Hristiyan Dünyasındaki Yeni Temayüller ve Gelişmeler” *Divan İlmî Araştırmalar*, 2000/2, Yıl 5, Sayı 9, s. 79; Mürsel Özalp, *Papanın Yanılmazlığı Doktrini*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 2015, s. 13.

resmî adı olarak kabul edildi. Böylece 44 hektarlık (0.44 km²) yüzölçümü ve ortalama bin kişiyi çok da geçmeyen nüfusuyla dünyanın en küçük devleti olan Vatikan Devleti yeniden kurulmuş oldu.²⁶

Karolenj İmparatorluğu'nda Kilise'nin devlete boyun eğmesiyle mücadele etmek için bir yapı kurulmuştu. Bu parti içinde meşru yolların kullanılmasının asla bu amaca ulaşamayacağına ikna olmuş ve bunu gayri meşru yollarla gerçekleştirmeye kararlı bir grup vardı. Taleplerinin uzun zaman önce ölmüş olan papalara ve krallara atfedilerek geçmişe yönelik yasalar oluşturmak suretiyle kabul göreceğini düşündüler. Bu amaçla, en iyi bilineni "Sahte Kararnameler/Fetvalar" ya da "Sözde Isidorus Kararnameleri" olan bir dizi sahte belge ürettiler.²⁷

26 Ramazan Erhan Güllü, "Vatikan'ın Devletleşmesi ve Türk Kamuoyu", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 36, 2019, s. 4-5.

27 Sahte Kararnameler/Fetvalar, IX. yüzyıldan kalma bir dizi, dini mevzuat külliyyatıdır. Hazırlayanların temel amacı, Roma Katolik Kilisesini devletin müdahalesinden kurtarmak ve güçlerini genişletmeye çalışan başpiskoposların tecavüzlerine karşı piskoposların bağımsızlığını korumaktır. Sahte Kararnameler aynı zamanda "Sözde (*pseudo*) Isidorus Kararnameleri" olarak da adlandırılır, çünkü derleyicileri İspanyol ansiklopedist ve tarihçi Sevilyalı Aziz Isidorus'un adını vermişlerdir. Ayrıca, "Isidore Mercator Koleksiyonu" olarak da geçer. Genellikle "*Isidori Mercator, servus Christi lectori salutem*" ("Mesih'in hizmetkârı tüccar Isidorus okuyucuyu selamlıyor") şeklinde ifadeler yer almaktadır. Sözde Isidorus, kapsamlı ve etkili bir sahtecilik külliyyatının arkasındaki bilinmeyen Karolenj dönemi yazarının (veya yazarlarının) geleneksel adıdır. Sözde Isidorus'un ana amacı, sanık piskoposlara, yargılama ve mahkûmiyetten fiili muafiyete varan bir dizi yasal koruma sağlamak, piskoposluk içinde piskoposluk özerkliğini güvence altına almak ve kilise mülkiyetinin bütünlüğünü savunmak amaçlanıyordu. Ayrıca kısmen de olsa Roma Piskoposunun yargı yetkisini genişletme hedefleniyordu ve öyle de oldu. Sözde Isidorus Kararnameleri başlığı altında yer alan külliyyat aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır:

1. *Collectio Hispana Gallica Augustodunensis*
2. *Capitula Angilramni*
3. Benedictus Levita'nın *Capitulary* Koleksiyonu
4. Son olarak tüm bu sahte kararnamelere ismini veren *Pseudo-Isidorian Decretals* yer almaktadır.

Sözde Isidorus Kararnameleri yazarları çeşitli takma adlar kullandı, ancak benzer çalışma yöntemleri, ilgili bir kaynak temel alınarak geliştirilen tüm ürünleri birleştiren ortak bir vizyonun sonucudur. Sahte Decretals olarak bilinen en başarılı Sözde Isidorus Kararnamelerinin, Isidorus Mercator (İng. Isidore the Merchant) adlı biri tarafından bir araya getirildiği iddia edilmektedir. Söz konusu eser, pek çok otantik parçanın yanı sıra 90'dan fazla sahte papalık bildirisi içeren geniş bir hukuk külliyyatıdır. Pseudo-Isidorus ayrıca Benedictus Levita (Deacon Benedict) takma adı altında Karolenj İmparatoru Şarlman ve oğlu Dindar Louis (Ludwig)'in yasaları gibi sunulan sahte laik yasaların bir özetini de hazırladı. Benedictus Levita, Fontenelleli Ansegis'in "Capitularies" in devamı olduğu iddia edilen ve üç kitaptan oluşan bir kanun külliyyatının sözde yazarlığını üstlenen isimdir. Bazı el yazmaları ve ekler içeren eser, kısmen sahte, kısmen de özgün metinlerden (özellikle Capitularies, sinodal kararnameler, vb.) oluşmaktadır.

İçerik olarak çoğunlukla VII. yüzyıla kadar olan konsil kararlarının, Papalık kararnamelerinin (Papalık Fetvası, İng. Papal Bull) ve papaların dinsel disiplin sorunlarına dair verdikleri

2.Konstantin Bağışı'nın İçeriği ve Tarihi Serüveni

Tüm Orta Çağ sahtekârlıklarının en ünlüsü olarak kabul edilen Konstantin Bağışı, muhtemelen VIII. yüzyılda yazılmıştı ve dönemin papası II. Stephanus ve haleflerinin ruhban üstünlüğünün yasal zeminini oluşturmuştur. Söz konusu belgeye göre I. Konstantin imparatorluğunun geniş bölgelerini Kilise'ye bırakıyordu. Bağış, Konstantin'in Hristiyan inancına dönüşünü ve Roma Piskoposu Silvester tarafından cüzzam hastalığını iyileştirmesini anlatarak başlar. Bu girişten sonra, Konstantin'in Silvester'a diğer tüm patrikhaneler üzerinde öncelik tanıyarak onu tüm Hristiyan din adamlarının şefi yapar ve emrinde geniş toprak iddiaları olan bir tür imparatorluk yaratır. Bu sahtekârlığın bir kısmı Orta Çağ Kilise hukukuna dâhil edilmişti ve belgenin geçerliliği ve dolayısıyla buna dayalı Papalık iddialarının meşruluğu XV. yüzyıla kadar ileri sürülmeye devam etti.

Roma Başpiskoposunun Hristiyan Kilisesi'ndeki konumu sorunu, Hristiyanlığın kendisi kadar eskidir. Roma Piskoposunun laik hükümetlerle ilişkisi, İtalya'da emperyal hükümet çöktüğü anda ciddi bir sorun haline geldi ve bugüne kadar da öyle devam etti. Yüzyıllar boyunca Papalık, Batı Avrupa'daki en güçlü kurumdu. Herhangi bir zamanda kontrolü esas olarak fiilen sahip olduğu güce ve temsilcilerinin yeteneklerine bağlıyken, hukuk teorileri ve tarihi belgeler, yükselişinde ve düşüşünde önemli bir rol oynadı. Bu belgelerden en önemlisi olmasa da Konstantin'in Bağışı belki de en dikkat çekici olanıydı.

Kilise-Devlet ilişkileriyle alakalı Orta Çağ Tarihi ders kitapları, temel başvuru kaynakları ve monografilerde dile getirilen günümüz akademik görüşü, İmparator Konstantin'in (312-337), Papa tarafından cüzzamının iyileştirilmesi sebebiyle, tacından feragat etmesini ve batıdaki imparatorluğu Papa

---

yazılı cevapların yer aldığı bir derleme şeklindedir. Külliyyatın I. cildi İznik Konsili'nden (325) önceki papaların, I. Clemens'den Miltiades'e kadar olan, mektuplarını içerir ve bunların hepsi sahtedir. II. cilt, Konstantin'in Bağışı hariç, çoğu sahil olan konsil kararlarının bir derlemesi şeklindedir. III. cilt ise, I. Silvester'den II. Gregorius'a kadar olan papaların 40'tan fazla tahrifata uğramış mektup koleksiyonunu içermektedir. Pseudo-Isidorus'un kimliğiyle ilgili hemen hemen herşey tartışmalıdır ancak bugün çoğu insan onun 840'lı yıllarda Reims'in başpiskoposluk bölgesinde çalıştığı ve Corbie Manastırı Kütüphanesinde önemli araştırmalar yaptığı konusunda hemfikirlerdir.

Bir koleksiyon olarak, *Sabte Kararnameler*'in ilk olarak 853'te düzenlenen Soissons Konsilinde kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar IX. yüzyılın sonunda İtalya'da biliniyor olmakla birlikte X. yüzyılın sonuna kadar çok az etkisi vardı. Sonraki birkaç yüzyıl boyunca, genellikle kilise hukukçuları (kanonistler) ve ilahiyatçılar tarafından otantik olarak kabul edildiler. XII. yüzyıldan başlayarak, bazı eleştirmenler tarafından özgünlüklerinden şüphe duyulduysa da bu durum Reformcu bir ilahiyatçı olan David Blondel'in XVII. yüzyıldaki itirazına kadar böylece devam etti. O zamandan beri araştırmalar, tahrifatın kökeni, kapsamı ve amacı üzerinde yoğunlaştı. Bu kararnameler hakkında geniş bilgi için bkz. Detlev Jasper ve Horst Fuhrmann, *Papal Letters in the Early Middle Ages*, The Catholic University of America Press, Washington 1984.

Silvester'a (314-335) devretmesini sağlayan Konstantin'in Bağışı (*Donatio Constantini*) olarak adlandırılan belgenin tarihteki en meşhur sahtecilik örneği olduğu yönündedir.²⁸ Bağış, Orta Çağ Papalığının ruhani cephanesinde ve Papalık ideolojisinin oluşumunda önemli bir silah haline gelmişti çünkü yazılışının yüzyıllar sonrasında bile gerçek bir belge olarak kabul edilmekteydi. Doğal olarak, bilge, hümanist bilim insanı Lorenzo Valla'nın²⁹ (1407-1457) hakkı, meşhur bağış belgesinin devasa bir aldatmaca olduğunu ortaya çıkarması nedeniyle teslim edilmektedir.³⁰

Konstantin Bağışı (*Constitutum Constantini*), Sözde/Sahte (Pseude) Isidorius Kararnamelerine (yak. 847-853) dâhil edilmesiyle geniş çapta tanınırlığa ulaştı. Parçaları, Anselm'in, Deusdedit'in ve Gratianus'un (*Decretum* veya *Concordia discordantium canonum*) Orta Çağ Kilise Hukuku (kanonik) külliyatlarının çoğuna dâhil edildi.³¹

28 Norman F. Cantor, (Ed.) *The Medieval World*, Second edition, London 1968, p.131-32.; Imre Boba, "La Donatio Constantini e Oratio del Valla a Confronto", *Angelicum: Periodicum Trimestre Pontificiae Studiorum Universitatis a Sancto Thoma Aquinate in Urbe*, 67.2 (1990), p. 215, İng. terc. Eugene Webb, "The Donatio Constantini and Valla's Oratio Confronted", p.1.

29 Hümanizm'in öncülerinden biri olan İtalyan rahip, retorikçi ve hatip Lorenzo Valla, 1407 yılında Roma yakınlarındaki Piacenza'da doğdu. Çeşitli üst düzey görevlerde bulunan kişilerin yetiştiği soylu bir aileden gelmektedir. Lorenzo Valla, Roma'da felsefe ve eski Yunanca eğitimi aldıktan sonra 1433'e kadar Pavia'da öğretmenlik yaptı ancak sık sık girdiği polemiklerinden birinde istifaya zorlandı. Yunanca ve Latince uzmanı bir dilbilimci olarak şöhret kazandı. Aslında diplomat olmak istiyordu lakin diploması mesleği ancak Papalık memuriyetinde mümkündü. Bu konudaki girişimi başarısız olunca Padova, Napoli ve Roma üniversitelerinde çeşitli dersler verdi. Hümanizm akımının temsilcisi olarak dil ve eğitimde reformu savundu ve savunduğu fikirlerini hayatı boyunca yaptığı çalışmalarında sergilediği iş etiğiyle gösterdi. Ancak gerek dil bilgisi sayesinde elde ettiği ünü, gerekse sert eleştirileri dolayısıyla sıkı düşmanlar da kazandı. Dönemin en şöhretli Roma hukukçusu Bertolo da Sassoferrato'nun yoz Latinesine dair yaptığı ağır eleştiri üniversiteden atılmasıyla sonuçlandı. 1437 yılında yerleştiği Napoli'de Aragon Kralı V.Alfonso ile yakın dostluk kurarak onun özel sekreteri oldu. Danışman, tarihçi, sekreter olarak 1435'ten 1448'e kadar Alfonso'yu askeri seferlerinde bile takip etti. Bu görevi sayesinde Katolik Kilisesi'nin kurucu metinleri üzerinde çalışma fırsatı buldu. Önce "Resullerin Akitleri" kitabının bizzat resuller tarafından yazılmadığını ortaya koydu. Bu sebeple Engizisyon yargıçlarının takibine uğradı ancak hamisi Alfonso onu kurtardı. Papa IV. Eugenius sonrası dönemde Roma'da yüksek görevlere getirildi. Bunun yanında Antik Yunan düşünce eserlerini Latince'ye çevirdi. Lorenzo Valla, 1 Ağustos 1457'de Roma'da vefat etti. Hristiyanlığı Yunan-Roma düşüncesiyle uzlaştırmaya çalışan Valla'nın çalışmamıza konu olan eserinin yanı sıra, 1431 tarihli *De Voluptate* (Haz Üstüne); 1439 tarihli *Dialecticae Libri Tres* (Üç Kitap Üstüne Konuşmalar) ve Ciceron'un kullandığı Latince'nin üstünlük kazanmasını sağlayan 1444 tarihli *Elegantiae Linguae Latinae* (Latin Dilinin İncelikleri) başlıklı çalışmaları vardır. Bkz. Kırıkkanat, *a.g.e.*, s. 141-142.; Olga Zorzi Pugliese, *The Power of the Text in Humanist Culture: Valla and the Donation of Constantine*, Scripta Mediterranea, Vol 13, 1992, s.158-159; Umberto Benigni, "Lorenzo Valla", *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company 1912, Retrieved from New Advent <http://www.newadvent.org/cathen/15257a.htm>

30 Walter Ullmann, *A Short History of the Papacy in the Middle Ages*, London 1972, p. 317.

31 Coleman, *The Treatise of Lorenzo Valla on the Donation of Constantine*, New Haven: Yale University Press, New Haven 1922, p. 1.

Peki ne yazıyordu söz konusu bağış belgesinde:

“Bu hediyeği kutsal havarilerimiz olan en fazla kutsanmış Peter ve Paul ve onun vesilesiyle pederimiz, yüce ruhani liderimiz ve Roma şehrinin evrensel papası olan Sylvester’a ve onun kutsal Peter makamında sonsuza kadar oturacak olan halefleri başpiskoposlara sunarak dünyadaki tüm sarayları aşan ve onlardan üstün bulunan imparatorluk Lateran³² sarayımızı; başımızın tacı olan hükümdarlığın ve başpiskoposluk tacının ve boynumuzun üzerinde yani imparatorluk boynumuzu saran şalın ve eflatun cübbe ve kızıl tunik ve tüm imparatorluk elbiseleri ile imparatorluk süvari komutanlarının rütbelerinin ötesine naklediyoruz... Ve bizler buyurmaktayız ki sabık çok kutsal Roma Kilisesine hizmet eden muhtelif tarikatlara mensup çok muhterem zevat ve rahipler aynı mevki, imtiyaz, güç ve önceliğe bizim şanlı senatomuz tarafından donatılacak şekilde sahip olacaklar, yani kendileri patrik ve konsül yapılacaklardır. Ve buyruğumuzdur ki kendileri başka imparatorluk onurlarıyla da donatılacaklardır. Aynı şekilde buyruğumuzdur ki kutsal Roma Kilisesinin papazları imparatorluk subayları gibi donatılacaklardır...

Binaenaleyh başpiskopos tacı asla daha az saygın hale getirilmemeli tersine dünyevi bir müessesenin onuru ve onurunun büyüklüğünün ötesinde bir konuyla donatılmalıdır; işte! bizler yukarıda zikredilen ve evrensel papamız olan çok kutsal Silvester ile sarayımızı tayinen ve aynı şekilde Roma şehri ve İtalya ve Batının bölgelerinin tüm vilayet, saray ve bölgelerini naklediyor, ve onlara kendisinin kudret ve hükümranlığı ile halefleri olan başpiskoposları miras bırakarak (varılmış olan imparatorluk kararı, bu kutsal, ilahi ve buyurgan onayımız yoluyla) onaylıyor ve aynı unsurların kendi tasarrufuna sunulacağını buyuruyor ve yasal olarak şehri kutsal Roma Kilisesinin daimi sahipliğine başlıyoruz. Böylece imparatorluğumuz ve devletimizin gücü Doğu bölgelerine nakledilmesi ve taşınmasının ve kendi adımızla en iyi yerde, Cennetin Krallığı tarafından papazlar ve Hristi-

32 Günümüzde “Vatikan” diye adlandırdığımız yerleşim alanı yeryüzünde “Tanrı Kenti” statüsündeki tek yerdir. Bu *Tanrı Kenti* aynı zamanda “Devlet”i de içinde barındırmaktadır. Vatikan adı, 1350 yılına kadar hiç kullanılmamış, hatta 1267’ye kadar bu adla kutsal sayılan bir yerleşim alanı da olmamıştır. Söz konusu zamana kadar papalar Vatikan’da değil, “Lateran” diye bilinen yerde ikâmet etmişler ve yaklaşık bin yıl boyunca buradan yönetmişlerdir. Papa V. Clemens, 1309’da Fransa kralı IV. Philippe’in (Güzel Philippe) baskısı neticesinde sarayını Roma’dan Fransa’nın Avignon kentine taşımak zorunda kaldı. Ünlü İtalyan hümanist şair Francesco Petrarch’ın “Papalığın Babil Esareti” diye adlandırdığı ve yedi papanın iktidarını kapsayan bu süreçte Papalık Fransa krallarının kontrolü altına girmiştir. Papaların Vatikan’a geçişleri 1377’de Avignon’daki papaların sultasının sona erişti sonrasında gerçekleşmiştir. Bu nedenledir ki “Lateran Kilise Kararları” daima Vatikan kararlarına nazaran öncelikli kabul edilmiştir. Ayrıca, bugünkü Vatikan’ın kuruluşunda da Laterano Sözleşmeleri rol oynamıştır. Bkz. Aytunç Altındal, *Vatikan ve Tapınak Şövalyeleri*, Alfa Yayınları, İstanbul 2004, s. 4.; Laterano Antlaşması’nın tam metni için bkz. Bekir Zakir Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık*, İnsan Yayınları, İstanbul 2009, s. 391-400.

yan dininin başının düzeninin tesis edilmiş olacağı Bizantium adlı eyalette inşa edilerek imparatorluğumuz orada kurulmasının zorunlu olduğunu fark etmiş durumdayız; zira orada yalnızca bir dünyevi imparatorluğun kurulması doğru değildir...

İşbu karar Roma şehrinde 30 Mart tarihinde en şanlı üyelerimiz olan efendimiz Flavius Constantinus Augustus ve Galliganus dördüncü kez konsül olduğu zaman verilmiştir.³³

Görüldüğü üzere Bağış (*Donatio*) ile Konstantin Roma Kilisesi'ne; Doğu Roma kiliselerinin üstünde hüküm ve temsiliyet yetkisi, bugünkü Vatikan sınırları dâhilinde olan Aziz Petrus (St. Pietro) ve Aziz Paulus (St. Paolo) kiliselerinin mülkiyetini, Roma İmparatorluğu eski vilayetlerinde yer alan bir kısım gayrimenkulleri, bugün Vatikan ile Roma arasındaki sınırı oluşturan Laterano Sarayı'nın mülkiyetini, Papa ve maiyetine İmparatorluk ve Senato armalarını taşıma izni ve son olarak da Roma, İtalya ve tüm Batı Avrupa egemenliğini miras olarak bırakıyordu.³⁴

Tartışmalı bağış metni aslında "Konstantin Yasaları" (*Constitutum Constantini*)³⁵ olarak bilinen çok daha geniş bir Orta Çağ metninin son bölümü-

33 Henry Bettenson (Ed.), *The Documents of the Christian Church*, Oxford University Press, Oxford 1993, p. 141-142.; Brunner-Zeumer, "Die Constantinische Schenkungsurkunde" Translated in Ernest F. Henderson, *Select Historical Documents of the Middle Ages*, George Bell, London 1910, p. 319-329.

34 Mine Kırıkkanat, *a.g.e.*, s. 13.

35 Bağış'ın günümüze ulaşan bir kaç yüz el yazması kopyasının son zamanlarda bir araya getirilip incelenmesi sonucunda bir ana metin oluşturuldu. IX. yüzyıldan kalma en eski iki metin, şu anda kabul edilen düzeltme metnin temelini oluşturmaktadır. Lorenzo Valla tarafından kullanılan metnin el yazması henüz bulunamamıştır, ancak XIII. ve XIV. yüzyıllardan bilinen en bozuk biçimleri andırmaktadır. Bir belge olarak Bağış (*Donatio*), ilk olarak şu anda *Constitutum Constantini* olarak adlandırılan daha büyük bir hagiografi (azizlerin hayat hikâyesi) metninin parçası olarak görünür. *Constitutum*'un ilk bölümü tarih yazımında *Vita Silvestri* olarak bilinir. İkinci kısım olan *Donatio* da ayrıca kopyalandı ve Gratian'ın *Decretum*'unun gözden geçirilmiş versiyonlarına dâhil edildi. *Constitutum*'un bir kaç baskısı vardır. Örneğin Ed. Horst Fuhrmann, *Das Constitutum Constantini (Konstantinische Schenkung) (Mgh-Fontes Iuris Germanici Antiqui in Usum Scholarum Separ)*, Harrassowitz, 1968. 106 sayfadan oluşan Latince eserin başında Fuhrmann'ın giriş ve düzeltmesi, ardından çeşitli metinlerin kapsamlı bir incelemesi yer almaktadır. Ayrıca Johanna Petersmann'ın bir düzeltmesinin olduğu "Die kanonistische Ueberlieferung des Constitutum bis zum Dekret Gratians," *Deutsches archiv*, 30 (1974), pp. 356-449 adlı eser bulunmaktadır. Bkz. Boba, *a.g.m.*, p. 1.

Belgenin bilinen en eski el yazması *Codex Parisiensis Lat. 2778, Collectio Sancti Dionysii*'de, Fransa'daki St. Denis Manastırı'nda bulunmaktadır. Koleksiyon, daha sonra bir araya getirilmiş olsa da, VIII. yüzyılın son yıllarına ait belgeleri içermektedir. IX. yüzyılın ortalarında, Bağış'ın neredeyse dünyaya yayıldığı, bir araya getirilen Sözde-İsidorean Kararnamelerinin de Fransa'da ortaya çıktığı görülmektedir. IX. yüzyıl Fransız yazarlarının Bağış'a atıfta bulunan ilk kişiler olması bu yüzden olsa gerek. Bu bilgilerden hareketle sahteciliğin tarihini belirlemeye çalışmak mümkün olmakla birlikte, kesin çıkış yerinin Fransa olduğunu söylemek çok doğru değildir. Bu durum daha ziyade, Fransa'nın dokuzuncu yüzyılda eğitim ve siyasetteki liderliğinin bir başka göstergesidir. Bkz. Coleman, *a.g.e.*, p. 7.

dür. Bağış metni, Gratianus'un Fermanı'nın (Decretum),³⁶ muhtemelen bir öğrencisi tarafından, XII. yüzyılın sonlarında kaleme alınmış gözden geçirilmiş bir versiyonunda yer almaktadır. Dünyevi hususlardaki Papalığın otorite iddialarına karşı duranlar ve bu iddiaları destekleyenler arasındaki giderek artan tartışmalar sırasında, hâlihazırda birbirleriyle uyumsuz olan Bağış metinleri eleştiri konusu olmuştur.

2.1. Bağış'ın Gerçekliği Sorgulanıyor

XI. yüzyıla kadar Avrupa'da eğitim tümüyle Kilise'ye bağlıydı. Okuma ve yazma tamamen ruhban sınıfının tekelinde olup, kendilerine izin verilen papazlar tarafından sürdürülen bir uğraşı niteliğindeydi. Din adamı olmayan egemenlerin ve hatta kralların bile okuma yazma bilmediği, eğitilmiş insan ihtiyacının ruhban sınıfından temin edildiği gerçeğinden hareketle bu sahtekârlığın neden yüzyıllar boyunca ortaya çıkarılmadığını anlayabiliriz. Üstelik XII. yüzyılın başlarında başlatılan Konstantin'in Bağışı eleştirisi münferit bir vaka değil, Kilise otoritesinin eleştirildiği sürecin bir parçasıdır. Bağış, bu süreçte ve eleştirmenlerin yazılarında başat konu olmayıp ikincil bir yer tutar. Bu nedenledir ki, konunun eleştirisi Papalığın dünyevi gücünün zayıflamasında belirleyici bir faktör olarak görülemez kanaatindeyiz.

Papa II. Innocentius'un baş danışmanı ve akıl hocası olan Gratianus, üzerinde on yıl çalıştığı "Kilise İçtihat Hukuku" (*Decretum Gratiani*) külliyyatını 1150 yılında tamamladı. Söz konusu eser, kâtip rahipler tarafından çoğaltıldığında İmparator Konstantin'in sahte vasiyeti ve ona dayanılarak üretilen sahte fetvalar da bu külliyata dâhil edildi. Böylece "Kilise İçtihat Hukuku" içinde *Donatio Constantini* namıyla kabul gören sahte vasiyet; bu tarih itibarıyla papaların iktidar ve meşruiyetlerinin resmi belgesi haline dönüştü.³⁷

Kilise'nin gücünün doruğunda olduğu *Decretum Gratiani*'nin³⁸ yazıldığı dönemde Brescialı Arnaldo (Arnaldo da Brescia) adında birisi ortaya çıkarak imparator Konstantin'e ait olduğu söylenen vasiyetin sahte olduğunu haykırma cesaretini gösterdi. İtalya'da rahip iken ruhsal eğitimini tamamlamak üzere gittiği Fransa'da Paris Üniversitesi'nin meşhur hocası Pierre Abelard'ın

36 Bağış metninin Decretum'da kullanıldığı şekliyle yayımlanmış hali, açıklamalı notlarla birlikte, *Corpus Iuris Canonici*'de mevcuttur. Ed. A. Friedberg, Leipzig 1879, Dis. XCVI, c.13 ve c.14.

37 Kırıkkanat, *a.g.e.*, s. 89.

38 *Decretum Gratiani*, aynı zamanda "*Concordia discordantium canonum veya Concordantia discordantium canonum*" veya basitçe *Decretum* olarak da bilinmektedir. XII. yüzyılda Gratian olarak bilinen hukukçu tarafından hukuk ders kitabı olarak derlenmiş ve yazılmış bir kilise hukuku külliyyatıdır. *Corpus Iuris Canonici* olarak bilinen altı ciltlik külliyyatın ilk bölümünü oluşturur. 1234 senesinde Papa IX. Gregorius tarafından kararname ilan edilinceye kadar Roma Katolik Kilisesi'nin hukukçuları (kanonistleri) tarafından ana hukuk kaynağı olarak kullanıldı. Bu tarihten sonra 1917'ye kadar yürürlükte olan *Corpus Iuris Canonici*'nin temel taşı oldu. Bkz. <https://history.hanover.edu/texts/vallapart1.html>

(Petrus Abelardus) öğrencisi olan Arnaldo, hocasının mantık ekolü ve reformcu fikirlerinden etkilenmişti. İtalya'ya döndüğünde bir yandan dünyevi iktidar hırsını eleştirdiği Kilise'nin İncil'in temel öğretisi olan hümanist değerlere odaklanması gerektiğini ifade ederken aynı zamanda malum vasiyetin sahte olduğunu dillendirmeye başladı. Arnaldo iddiasını ortaya atarken söz konusu belgedeki bariz kronoloji hatasına dikkat çekiyordu. İmparator Konstantin'in ölüm döşegindeyken vaftiz olduğu bilgisinden hareketle, kendisinden epey zaman önce ölmüş biri tarafından vaftiz edilmesi mantıken mümkün değildir.³⁹ Şöyle ki, resmi kayıtlara göre Büyük Konstantin 22 Mayıs 337 tarihinde vefat ederken, Papa I. Silvester ise ondan yaklaşık bir buçuk yıl evvel, yani 31 Aralık 335 tarihinde vefat etmişti.

1140 yılında hem Brescialı Arnaldo hem de hocası Abelard, devrin etkili din adamı Clairvauxlu Bernard'ın telkini ile Kilise tarafından dinden sapmış (mülhid, dinsiz) ilan edildi. Arnaldo, Engizisyon mahkemesinin hakkında verdiği ölüm fermanını haber aldığı anda İsviçre'ye kaçmak suretiyle canını kurtardı. Papa II. Innocentius (1130-1143) ve Clairvauxlu Bernard'ın Fransa Kralı VII. Louis ve Alman İmparatoru III. Konrad'a yaptıkları mülhidlerin yakalanması çağrısı olumlu karşılık bulmadı. Söz konusu iki imparatorun desteği ile güçlenen Brescialı Arnaldo, İtalya'ya dönmekle kalmayıp, Roma'da patlak veren bir halk ayaklanmasına da liderlik etti. İsyancılar, kısa süre önce tahta çıkan Papa II. Celestinus ve kardinalleri Roma'dan kovdular. Ayrıca, yeni papa seçilen II. Lucius'a (1144-1145) "*potestas*" olarak anılan cihan iktidarından vazgeçmesi talebiyle ultiमतom verdiler lakin istekleri kabul görmeyince onu da tahttan indirdiler. Topladığı ordu ile Şubat 1145'te Roma'ya dönen devrik Papa II. Lucius isyancılar tarafından öldürüldü. Sürgündeyken papa seçilen III. Eugenius (1145-1153) kısa sürelerle Roma'ya döndüyse de şehri geri alamadı. Bu arada on yıl süreyle Roma'yı kontrol eden Arnaldo üst üste üç papayı alaşağı etmeyi başardıysa da dördüncüsü karşısında muvaffak olamadı. Yeni Papa IV. Hadrianus (1154-1159), Kutsal Roma-Germen İmparatoru I. Friedrich (1155-1190) ile anlaşarak Arnaldo'nun Roma'dan kaçmasını sağladı. Sonrasında Arnaldo Friedrich'in askerlerince yakalanarak Haziran 1155 tarihinde Papalığa teslim edildi. Roma'da antik dönem örneğinde çok tanrılı bir devlet kurmayı hedefleyen Arnaldo'nun hakkında verilen ölüm cezası hükmü hem çarmıha gerilmek hem de cesedi yakılmak suretiyle yerine getirilerek külleri Tiber Nehrine atıldı.⁴⁰ Ne var ki Kilise'nin tüm bu çabaları onun 15 yıl boyunca dillendirdiği fikirlerini yok edemedi. Bazılarınca "sapkın" (heretik), bazılarınca "özgürlük savaşçısı" olarak anılan Brescialı Arnaldo, XVII. yüzyıldan sonra efsanevi bir kahra-

39 Kırıkkanat, *a.g.e.*, s. 90.

40 Niccolini, *Arnold of Brescia, a Tragedy*, London 1846, p. xv-xvi.

man kimliğine dönüştü. XIX. yüzyılın aydınlanmacı düşünürleri tarafından “aydınlanmacı hümanist” olarak anılmaya başlanarak adına kitaplar yazılıp heykelleri dikildi.⁴¹

Bu konuya dair ikinci yüksek sesli itiraz, 1180’li yıllarda dönemin en saygın Hıristiyan din âlimi olarak kabul edilen Konstantinopolis Papazı Theodori Balsamonis’den geldi. Başpapaz rütbesiyle Balsamonis, Ayasofya ve Blakhernai (Tekfur) Sarayı kiliselerinde görev yaptıktan sonra 1185’de Antakya Patrikliğine tayin edildi. O sırada patriklik mülkü I. Haçlı Seferi sonucunda kurulan Antakya Kontluğu’nun yani Latinlerin işgalinde bulunduğu için Konstantinopolis’te ikamet ederek, “Sürgündeki Antakya Patriği ve Kanunların Bekçisi” unvanıyla hem Bizans imparatoruna hem de Konstantinopolis Patrikliğine 1191 tarihine kadar hukuk danışmanlığı yaptı. Gratianus gibi, hatta ondan kapsamlı, “*Kilise İctihat Hukuku*” hazırladığı için “*Yunanlı Gratianus*” olarak da anılıyordu. Onun itirazına kadar Doğulu din âlimleri Roma Kilisesi’nin Hıristiyan âlemine liderlik edişini dayandırdığı sözde kutsal gerekçeleri, sahtekârlığın ulaştığı siyasal boyutu kavramaksızın salt dini konsillerde kabul edilen dogmaların yanlış yorumu düzleminde tartışıyorlardı.⁴²

Theodori Balsamonis kendisinden önceki Bizans tarihçileri Zonaras ve Kinnamos’un görüşlerini esas alan bir tez ortaya koydu. Tezin ana fikri, Roma Katolik Kilisesi’nin kuruluşu en eski Hıristiyan kilisesi olmadığıydı. Bu da Roma Kilisesi’nin diğer kiliselere öncülüğünün tarihsel bir önceliğe dayanmadığının göstergesiydi. Mademki Roma Katolik Kilisesi’nin üstünlüğü ve Papa’nın Hıristiyanlığa öncülüğü, ne İsa ne de kurucusu olan Havari Petrus’un kelimasına değil de Büyük Konstantin’in kutsal iradesine dayandırılıyordu; öyleyse Konstantin’in kutsal iktidarını Eski Roma’dan Yeni Roma’ya taşımasından sonra Kilise önderliği ve öncülüğü de Konstantinopolis’e geçmiş oluyordu.

Tüm Hıristiyan âlemi tarafından zamanının en büyük teoloji ve hukuk âlimi olarak kabul edilen Balsamonis’in bu fikirleri doğal olarak yankı uyandırdı. Latin Roma Kilisesi’nin tüm Hıristiyan âlemine önderliğinin tartışıldığı XII. yüzyılda söz konusu iddiaya karşı diyalektik gerekçe arayışlarının yoğunluğu göze çarpmaktadır. Hıristiyanlığın ilk kiliseleri olan Kudüs ve Antakya kiliselerinin öncülüğü tartışılmaya başlandı. Sonrasında 1193 yılında Bizans imparatorluk mühürdarı Demetrios Tornikes, bir kaç yıl sonra da Konstantinopolis Patriği Ioannes (Yannis) Kamateros Roma Kilisesi’nin ön-

41 Kırıkkanat, *a.g.e.*, s. 91-93.

42 Kırıkkanat, *a.g.e.*, s. 93-94.

derlik iddiasının temel dayanağı Aziz Petrus'un mezarının gerçekte Roma'da olup olmadığını sorgulamaya başladı.⁴³

Orta Çağ İtalyan düşünürlerinden Dante Alighieri (1265-1321), üçüncü risalesinde ruhani ve dünyevi iktidar çekişmesini ele aldığı *De Monarchia* (Monarşi) adlı eserinde Papa III. Innocentius'un Papalığın üstünlüğünü savunan görüşlerine karşı çıkarak, ruhani otorite ile dünyevi iktidar arasında bir tabiiyet ilişkisi olmadığı görüşünü savunur. Ne Konstantin'in böyle bir bağış yapmaya ne de Kilise'nin böylesi bir bağışı kabul etmeye hakkı olmadığını belirterek, Papistlerin ileri sürdüğü bu savın hiçbir hukuki değer taşımadığını ifade eder.⁴⁴

Kutsal Roma-Germen İmparatoru'nun Papa ile olan kavgası (Investitura) sonucunda Papalık koltuğuna oturan ve Anti-Papa olarak anılacak kişinin danışmanlarından biri de İngiliz filozof, mantıkçı, Fransisken rahip ve teolog Ockhamlı William (1287-1347) idi. Eserlerini çoğunlukla Latince kaleme aldığı ve uzun süre kıta Avrupa'sında ikamet ettiği için Guillaume d'Ockham olarak da bilinmekteydi. Yunan filozoflarının etkisiyle eriştiği aydınlanma sonucunda Papanın devletler ve kiliseler üzerindeki iktidar otoritesine (potestas) başkaldırarak, Kilise'nin yoksulları sömürerek zenginleşmesine karşı tavrı alan Fransiskenlere dâhil oldu.

Papanın dünyevi otorite sahibi olmadığını açıkça ifade eden Ockhamlı William, Kilise'yi salt ruhban sınıfından ibaret değil tüm müminlerin toplamı olarak tanımlamaktaydı. Bu sebeple iman konusunda papaya sınırsız yetki vermenin Kitab-ı Mukaddes'in Hristiyanlara verdiği özgürlüğü ortadan kaldırarak köle statüsüne indirgeyeceğini iddia etmekteydi. Nitekim ona göre Mesih Petrus'u havarilerden farklı bir güçle donatarak yetkilendirmede bulunmamış ve onu diğer havariler üzerine egemen kılmamıştır.⁴⁵ Ne var ki Kilise'ye ve papaya yönelik eleştirileri sonucunda o da aforoz edilenler arasına katılıyor. Yaşadığı dönemde "Nominalist" ekolün en parlak temsilcisi sayılan Ockhamlı William, çağımız bilimsel düşünce sistematiğini oluşturan analitik düşünce sisteminden hareketle "kutsal" diye konulan tüm dogmaların eleştirilebileceği düşüncesine ulaşıyor. Bunun sonucu olarak da Papalık makamının kurucu yasası kabul edilen "Konstantin Bağışı" belgesinin sahte olabileceğini düşünmeye başlıyor. Kaleme aldığı "*Breviloquium de protestate tyrannica*" (Zorba Hükümranlık Üzerine Kısa Bir Söylev) başlıklı eserinde

43 Kırıkkanat, *a.g.e.*, s. 95-96.

44 Dante Alighieri, *De Monarchia*, Ed. Aurelia Henry, Houghton, Mifflin and Company, Boston and New York 1904, p.174 vd.

45 Bkz. Paul Vincent Spade, *The Cambridge Companion to Ockham*, Cambridge University Press., Cambridge 1999, p.314.

Büyük Konstantin'e atfedilen Bağış'ın gerçekliğine dair şüphelerini dillendirmiştir.⁴⁶

Bu konuya dair kafa yoran bir başka isim ise erkler ayrılığı ilkesine dayalı bir laik devleti savunan ilk Orta Çağ düşünürlerinden olan İtalyan siyaset bilimci ve hekim Padova'lı Marsilius⁴⁷(1270?-1342?) idi. Padova Üniversitesi'ndeki tıp eğitiminden sonra gittiği Paris Üniversitesi'nde 1313'de rektörlük yapan Marsilianus, 1324 yılında *Defensor Pacis* (Barış Savunucusu) adlı eserini kaleme aldı. Papalığın üstünlüğünü savunanların temel dayanaklarından olana Konstantin Bağış'ının meşru olmadığını ve halk tarafından seçilen yöneticinin iktidar gücünü papadan almadığını belirtir.⁴⁸ Papalığın üstünlük iddialarını sorgularken mantık metodunu kullanmak suretiyle Bağış'ı tartışmaya açtı. Basit bir mantık yürütme ile diyor ki, eğer İmparator Konstantin papayı Hıristiyan âlemi üzerinde ezelden ebede mutlak hâkimiyetle donatma yetkisine sahipse, kendisinden sonra tahta çıkacak olan Doğu Roma imparatorlarının da papanın üzerinde yetkisi var demektir. Nitekim *Bağış* (Donatio) belgesinin bizatihi kendisi Roma imparatorunun Papalık üstündeki makam yetkisinin kanıtıdır diyor.⁴⁹

2.2. Gerçekler Ortaya Çıkıyor!

XV. yüzyıla gelindiğinde özellikle Fransisken din adamlarının mütevazı yaşam tarzını ve gösterişsiz tapınakları savunmaları, hem debdebeli yaşamları ile gittikçe yoksul mümin kitlelerin gözüne takılan Papaların ağır eleştirilmesine hem de Katolik Kilisesi'nin dogmatik temellerinin sorgulanmasına yol açıyor.

İmparatorluk belgesi olarak yorumlanan söz konusu metnin gerçekliği, aslında, Lorenzo (Laurentius) Valla'dan yedi yıl kadar önce Alman filozof ve teolog Nicolaus Cusanus⁵⁰ (1401-1461) tarafından sorgulanmıştır. Heidelberg ve Padova Üniversitesi'nde felsefe, hukuk ve matematik eğitimi gören Kardinal Nicolaus Casanus, 1433 yılında yazdığı "*De Concordantia Catholica*" başlıklı eserinde İmparator Konstantin'in vasiyeti olduğu söylenen belgenin sahte olduğunu iddia etmiştir. Bu cesareti bir yandan kendisine ün kazandırırken beraberinde düşman da kazandırdı. Katolik Kilisesi'nde reform yapmayı düşünen hümanist Papa II. Pius (1458-1464) tarafından Baş Naip

46 Kırıkkanat, *a.g.e.*, s. 137-138.

47 Padova'lı Marsilius'un siyaset felsefesi hakkında bkz. Ahmet Umut Hacifevzioğlu, "Padova'lı Marsilius'da İktidarın Dünyeviliği", *Kilikya Felsefe Dergisi*, 2017-3, s. 74-84.

48 Yaşar Salihpaşaoğlu, *Din ve Devlet Arasındaki İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği*, Adalet Yayınevi, 4.Baskı, Ankara 2018, s. 120.

49 Kırıkkanat, *a. g.e.*, s. 14.

50 Nicolas of Cusa, *De Concordantia Catholica*, Ed. Gerhard Kallen, 1959, pp. 328-337.

olarak atandı. Ne var ki, kendisine verilen “piskopos” unvanıyla Kilise'nin reformu için öneriler hazırlaması için görevlendirilmişken, Papalık Curia'sı tarafından yoğun engellemelere maruz bırakıldı ve kısa bir süre sonra da vefat etti.⁵¹

Nihayetinde, reformasyon ve sonrasında geniş kitlelere ulaşan Valla'nın çalışması olmuştur. Modern tarihsel eleştirinin göze çarpan öncülerinden olan Valla'nın incelemesi Nicolaus Casunus'un eserine kıyasla daha ayrıntılıdır. Okuyucunun karar vermesi için orijinal metin ve çeviri bir arada verildiğinden dolayı daha tatmin edici, daha bütüncül ve etkili bir edebi üslup ile kaleme alınmıştır. Tüm bu sebeplerden ötürü Valla'nın eseri dünya çapında Bağış'ın sahteliğinin kanıtı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, kelimelerin anlam ve farklı kullanımlarını ve günümüz tarihsel eleştirisinin araçları olan diğer içsel eleştiri araçlarını ilk kez etkili bir şekilde kullanmıştır. Bu nedenle, Valla'nın küçük kitabı, daha sonraki araştırma yapıtlarının ve daha geniş alanlardaki sistematik incelemelerin yanında önemsiz görünse de, yine de yeni bir bilimin yükselişinde bir dönüm noktası olarak görülmektedir.⁵²

Somut ve dinamiğe, gramer ve retorikçe vurgu yapılırken dil ve metafizik incelikleri küçümsemediği savunulan Valla'nın birçok yazısında, metodolojinin temel yönleri vardır. *Konstantin'in Bağış'ı Üzerine* adlı eseri (1440) repertuarındaki çoğu metin gibi provokatif bir metin ve belki de en tartışmalı olanıdır. Eserde Valla, Bağış metnindeki sorunun çözümüne yönelik filolojik yeteneğini ve hitabet becerilerini sergiler. Hararetle tartışılan siyasi ve dini sorunun açıklığa kavuşturulması için tarihi belgeleri inceler ve Bağış efsanesinin yanlışlığını göstermeyi amaçlayan güçlü ve iddialı bir metin ortaya koyar.⁵³

Belirtildiği gibi, suçlanan metnin bağımsız bir değerlendirmesi veya Valla'nın reddiyesinin eleştirel gözle yeniden okunması yapılmaksızın, sadece Valla'ya dayanarak *Bağış*'in geçerliliğini yalanlamak sıradan hale gelmiştir. Örneğin, *Bağış* metninin ve Valla'nın eleştirisinin basit bir karşılaştırması, şu anki fikirlerin aksine, *Bağış*'in İmparator Konstantin'in cüzzamının iyileştirilmesi karşılığında Silvester'a bedel ödediği hakkında hiçbir şey içermediğini açığa çıkaracaktır.⁵⁴

Lorenzo Valla, *Bağış*'in geçerliliğini yalanlamayı amaçlayan geniş kapsamlı çalışmasını 1440 yılında kaleme almıştır. Eserin_1451 tarihli var olan en

51 Kırıkkanat, *a.g.e.*, s. 140.

52 Coleman, *a.g.e.*, p. 2-3.

53 Pugliese, *a.g.m.*, p. 160.

54 Boba, *a.g.m.*, p. 2.

eski yazması “*De Falso Credita et Ementila Constantini Donatione*”⁵⁵ başlığını taşımaktadır. Söz konusu eserde Valla, özellikle Papa IV. Eugenius’a (1431-1447) çok sert ifadelerle hakaretler yağdırıyordu. Onun bu ağır eleştirileri sonucunda sanki Kilise yüzyıllardır süregelen sahtekârlıktan ve bir nevi dolandırıcılıktan suçlu duruma düşüyordu. Beklenildiği üzere bu ifadelere Kilise’nin tepkisi çok sert oldu ve Valla, Engizisyon mahkemesi tarafından sorguya çağrıldı. Zaten Valla bu yaptığının kendisi için ne büyük riskler taşıdığına bilincindeydi ve hatta yazısının başına; “Bana karşı nasıl öfkeleneceler ve eğer fırsatını yakalarlarsa nasıl memnuniyetle çabucak beni cezalandıracaklar!”⁵⁶ ifadesini eklemişti. Öyle de oldu ancak, Valla, Papa’nın belgeyi öne sürerek kendi iç işlerine karışmalarından bıkan Avrupa’daki hükümdarlardan destek buldu. Nitekim Aragon Kralı V. Alfonso (1394-1458) araya girerek Valla’yı korumaya almasa büyük ihtimalle hayatını kaybedecekti. Onun koruması sayesinde kılık değiştirerek Barcelona’ya kaçmayı başardı.⁵⁷ O sırada V. Alfonso Napoli⁵⁸ tacı için IV. Eugenius ile mücadele içindeydi ve o sadece kılıcıyla değil aynı zamanda Valla’nın kalemini de kendi hizmetinde kullanmak suretiyle üstünlük sağlamayı hedefliyordu.⁵⁹

Valla şöyle ifade etmektedir:

“Uzun zamandır bazı kulakların Roma’daki Papalığa yapacağım saldırıyı duymayı beklediğini biliyorum. Ya miskin cahillik ya da putların kölesi olan kaba tamahkârlık yüzünden yahut da zulümle birlikte anılan imparatorluğun gururundan dolayı, gerçekten de çok büyük bir saldırı bu. Birkaç yüzyıldır Konstantin Bağışı’nın sahte ve düzmece olduğunu biliyorlar yahut da düpedüz kendileri böyle bir düzmece yarattılar ve aynı hilekârlık yolunda yürüyen vârisleri de eskiler gibi, yanlış olduğunu bildikleri şeye doğru dediler; böylece majesteleri Papalık makamının şerefini ayaklar altına aldılar; eski papaların hatrasını ayaklar altına aldılar; Hristiyan

55 Eserin İngilizce çevirisiyle birlikte Latince tam metni için bkz. Christopher B. Coleman, *The Treatise of Lorenzo Valla on the Donation of Constantine, Texts and the Translation into English*, Yale University Press, New Haven 1922; <https://www.yumpu.com/en/document/read/21698932/lorenzo-valla-discourse-on-the-forgery-of-the-alleged-donation-of-constantine> (25.09.2021); Fransızca çevirisi için, *La Donation de Constantin : Sur la donation de Constantin, à lui faussement attribuee et mensongère*. Traduit par (Çeviren ve yorumlayan): Jean-Baptiste Giard, Introduction de (Önsöz): Carlo Ginzburg, Les Belles Lettres, Paris, 1993, 2012.

56 “*Quantopere in me debacchatur, et si facultas detur, quam avide me ad supplicium festinanterque rapturi...*” Coleman, *a.g.e.*, p. 20.

57 Gerald Messadie, *4000 Yıllık Tarihi Aldatmacalar*, Fransızca’dan Çeviren Sonat Ece Kaya, Pegasus Yayınları, İstanbul 2013, s. 140.

58 Aragon Kralı V. Alfonso 1442’den ölümüne kadar (1458) Napoli Kralı I. Alfonso olarak da bilinir. Ayrıca, Valensiya kralı III. Alfonso, Mayorka, Sardunya ve Korsika Kralı II. Alfonso, Sicilya Kralı I. Alfonso ve 1416’dan itibaren Barcelona Kontu IV. Alfonso adıyla da bilinmektedir.

59 Christopher Coleman, *The Treatise of Lorenzo Valla on the Donation of Constantine*, New Haven: Yale University Press, New Haven 1922, p. 93.

dininin şerefini ayaklar altına aldılar; hepsini cinayetlerle, felaketlerle ve cürümlerle utandırdılar.

Roma şehrinin, Sicilya ve Napoli krallıklarının, tüm İtalya'nın, Galya'nın, İspanya'nın, Almanya'nın, Britanya'nın hatta tüm Batı'nın kendilerinin olduğunu iddia ettiler; tüm bunların Başışın sonucu olduğunu ileri sürdüler. Yani bunların hepsi sizin mi Papa Hazretleri? Amacınız tüm bunları geri almak mı? Batıdaki tüm kralların ve prenslerin tüm şehirlerini soymak veya size yıllık bir haraç vermeye zorlamak mı istiyorsunuz, planınız bu mu?

Aksine, ben prenslerin elinizde tuttuğunuz imparatorluğu yağmalamasının daha adil olacağını düşünüyorum. Göstereceğim gibi, yüce Papalık makamının haklarını dayandırdığı başış ne Sylvester ne de Konstantin tarafından bilinirdi.⁶⁰

Valla, Konstantin Başış'ın sahte olduğu görüşünü tarihsel ve dilsel gerekçelerle ortaya koydu. Kilise'nin muhalefeti nedeniyle makale bir süre engellendi. 1506'da ilk kez yayımlanmış olmakla birlikte Avrupa çapında yayılmasını Martin Luther yanlısı Alman hümanist düşünür ve şair Ulrich von Hutten'in (1488-1523) 1518 yılındaki baskısına borçludur.⁶¹ Eser Protestanlar arasında popüler oldu ve 1534'te Thomas Cromwell için "*A Treaty of the donation or gyfte and endauement of possessyons gyven and graunted unto Sylvester pope of Rhome by Constantyne emperor of Rome*" başlığıyla İngilizce bir çevirisi yayınlandı.⁶² Valla davasını o kadar inandırıcı bir şekilde savundu ki, bugün hala tezi geçerliliğini koruyor ve Konstantin Başış'ın gayri meşru olduğu görüşü genel kabul görüyor.

Valla bu çalışmasını "nutku" (*Oratio*) olarak adlandırmıştır. *nihil magis oratorium scripsi*. Nutkunda, şu uyarıyı da belirtmiştir:

...Vê onun [yani Başış'ın yazarının] doğruyu söylediğini düşünüp onu savunanlar -her kimse onlar- kendilerini onun aptallığı ve çulgunluğunun birer yordakçısı ve maşası haline getirirler.⁶³

Valla'nın bu sözleri, belki de, yaklaşık beş asır boyunca hem Konstantin'in Başış'ın sahte olduğu yönündeki önermenin tartışmaya açılmamasına hem

60 Latince metin için bkz. Coleman, *a.g.e.*, p. 25-26; Türkçe terc. Alev Alatl (Der.), *Batıya Yön Veren Metinler*, Cilt II, Kapadokya MYO Yayınları, İstanbul 2010, s. 505

61 Alfred Hiatt, *The Making of Medieval Forgeries: False Documents of Fifteenth Century England*, University of Toronto Press, London 2004, p. 170.

62 Alfred Hiatt, *The Making of Medieval Forgeries: False Documents of Fifteenth Century England*, University of Toronto Press, London 2004, p. 150.

63 Boba, *a.g.m.*, p.2. Latince: "*Cuius stultitiae atque vesaniae affines se ac socios faciunt quicumque hunc vera dixisse existimant atque defendunt; licet nihil iam habeant quo opinionem suam, non dico defendere, sed honeste excusare, possint*". Bkz. Coleman, *a.g.e.*, p. 138."

de Nicolaus Cusanus tarafından metne getirilen daha akademik itirazların ciddi biçimde araştırılmamasına sebep olmuştur. Bazen, akademisyenler ha-
giografide, Kilise hukukunda ve Kilise tarihinde *Bağış*'ın en azından bazı
bölümlerinin gerçek olduğunu destekleyen bazı pasajların olduğu fikrini dile
getirmişlerse de genel görüşe etki edememişlerdir.

İmparator Konstantin'in bu şekilde "bağış" yapmasının mantıken imkân-
sız olduğunu açıkladıktan sonra Valla görüşlerini şöyle sürdürür:

*"Gelin düşünelim ! Sylvester hiçbir zaman bunlara sahip oldu mu? Kim onun mülklerini elinden aldı? Bunlara kalıcı olarak sahip değildi, ardı-
larından hiçbiri de sahip değildi, en azından Büyük Gregorius'a kadar;
hatta o bile sahip değildi. Sahip olmayan ve sahip olduklarının elinden
alındığını ispatlayamayan kişi asla sahip olmamış demektir; sahip olduğu-
nu söylüyorsa çılgındır. Görüyorsunuz, sizin bile çılgın olduğunuzu ispat-
ladım! Aksi doğrusya kim papayı topraklarından sürdü? Konstantin'in
kendisi mi, oğulları mı yoksa başka bir Sezar mı? Sizi kovanın adını verin,
tarihi verin, papanın ilk kovulduğu yeri, bir sonrakini, sırasıyla ondan son-
rakileri söyleyin..."*

*Bu olaylara tek bir tanık, bir yazar gösterip gösteremeyeceğinizi soruyorum.
Tanık yok, diyorsunuz. İnsanlardan hiç bahsetmeden Sylvester'in muhte-
melen sığırlara bile sahip olduğunu söylemekten hiç utanmıyor musunuz?*

*Madem yapamıyorsunuz (hiçbir şeyi ispat edemiyorsunuz), ben kendi adı-
ma hayatının son gününe kadar Konstantin'in ve sırasıyla ondan sonraki
tüm Sezarların (Roma İmparatorluğu'na) sahip olduğunu göstereceğim,
böylece murıldanacak bir şeyiniz bile kalmayacak...*

*Roma şehrindeki anıt ve tapınaklardan bahsetmesek bile, Hıristiyan ol-
duktan sonra Konstantin adına basılan altın paralardan bazıları bugün
hâlâ mevcut, üzerlerindeki yazı Yunanca değil, Latince ve ondan sonraki
neredeyse tüm imparatorların paraları da öyle. Elimde olanların çoğunda
haçın altında şu yazı var: Concordia Orbis [Dünya Barışı]. Roma'ya hük-
metmiş olsaydınız ne çok sayıda yüce Papalık parası da bulunurdu! Ama ne
altın ne gümüş hiç para bulunamadı, bunları gördüğünü söyleyen kimse
de yok. Ayrıca o dönemde Roma'yı yöneten her kimse kendi parasını basmış
olmalıydı: Şüphesiz papa da bu paranın üstüne Kurtarıcımızın (Hz. İsa)
ya da Petrus'un (havari) resmini işletirdi..."⁶⁴*

Valla'nın çağdaşı bazı akademisyenler, tarihi verilerin, yasa dışı olsa dahi,
Konstantin'in gerçekte de imparatorluk topraklarını böldüğünü gösterdiğini
kabul etmektedirler. Ancak, Valla bir adım daha ileriye gitmiş ve Konstan-

64 Alatlı, *a.g.e.*, s. 505-506.; Latince metin için bkz. Coleman, *a.g.e.*, p.64, 66, 68, 70.

tin'in yasalara *Bağış*'in tamamının sahte olduğunu, özellikle Papalık tarafından eski Roma İmparatorluğu'nun batı yarısı üzerinde geçici otorite kurma iddiasını güçlendirmek için tertiplenen bir dalavere olduğunu iddia etmiştir.

Lâkin *Bağış*'in var olan yüzlerce kopyasından alınan temsili örneklerin incelenmesi, *Decretum*'a dâhil edilmek için kullanılan metnin ve Cusanus ve Valla tarafından eleştirilen metinlerin, IX. yüzyıldan kalma mevcut metinlerin gayet yakın zamanlı, kısaltılmış ve tahrif edilmiş nüshaları olduğunu ortaya koymaktadır. Valla tarafından kullanılan metin, *Decretum*'da yer alan zaten sahte biçemlerden bile daha fazla değişiklik içermektedir. Yine de, günümüzde açık ve kesin biçimde ifade edildiği biçimiyle sahtecilik kuramı, elimizdeki *Bağış*'in ilk örneğinin bağımsız biçimde yeniden okunmasına başvurulmaksızın, hala sadece Valla'nın görüşüne dayanmaktadır. Maalesef, Valla tarafından kullanılan *Bağış* kopyasının yeri henüz bulunamamıştır ve tahrif edilmiş bir metinden olsa dahi yaptığı alıntıların düzgün biçimde yapıldığını varsaymak durumundayız.⁶⁵

Valla'nın elindeki metinden, *Bağış* sayesinde, İmparator Konstantin'in, kendisi yeni başkenti Konstantinopolis'e taşınırken, o dönemde Roma Piskoposu olan Silvester'a diğer dört patrikhane -Antakya, İskenderiye, Konstantinopolis, Kudüs- üzerinde ruhani üstünlük verdiğini, İmparatorluk hüküm alametlerini teslim ettiğini ve İmparatorluğun batı yarısı üzerindeki dünyevi üstünlüğünü kendisine devrettiğini çıkarmaktadır. "Ruhani üstünlük", "patrikhaneler" ve "dünyevi üstünlük" gibi kavramların Latince karşılıklarının *Bağış*'in herhangi bir metninde -Valla'nın kullandığı versiyonunda bile- bulunmadıkları ancak Valla tarafından metnin eleştirisi sırasında eklendikleri görülmektedir.⁶⁶

Bağış'in en eski metinleri, IV. yüzyıl Roma'sının tarihi arka planı ve dönemin Latince hukuk terminolojisi ışığında okunduğunda, içerdiği ifadelerin çoğunluğunun gayet kabul edilebilir olduğu, doğası içinde açıkça apolitik olduğu ve Konstantin tarafından Roma şehrindeki ve diğer yerlerdeki Hıristiyanların faydasına verdiği kanıtlanmış imtiyazlara benzediği açıktır. Diğer yandan, *Oratio* yeniden okunduğunda, yazarın Roma tarihi ve IV. yüzyıl yönetim terminolojisine hâkimiyetinin kısıtlılığı göze çarpmaktadır. Valla tarafından kullanılan da dâhil olmak üzere, herhangi bir metin *Oratio* metni ile karşılaştırıldığında, *Bağış*'in, metni değerlendirmelerinde Rönesans ve onu takip eden yüzyıllar boyunca geçerli olan, yönetimle alakalı terimlerin anlamlarını, yasal tanımları ve siyasi gönderimleri anlayıp kullanan, nesiller-

65 Boba, *a.g.m.*, p.3.

66 Boba, *a.g.m.*, p.3.

ce akademisyen tarafından *Bağış*'ın eleştirildiği, reddedildiği ve onunla alay edildiği sonucuna varmaktan geri durulamayacaktır.⁶⁷

Örneğin, Valla'nın, ara ara, "*imperium*" terimini "güç" ya da "hükümdarlık" (*melioem a se imperii alienasse partem; imperii optima parte se abdicaret*) olarak değil de "bölge" şeklinde çevirmesini ele alalım. Bu yanlış anlaşılmanın sonucu olarak, İmparator Konstantin'in siyasi gücünü (*imperium*) kullanacağı merkezin taşınması, Valla için imparatorluk topraklarının ikiye bölünüp birbirine uzak iki yönetimin ortaya çıkmasına dönüşmüştür. Benzer bir biçimde, Valla "*princeps*" ve "*principatus*" kavramlarını, yaşadığı dönemdeki Rönesans İtalya'sında "*il Principe*" ve hükümetin biçimi öyle olduğu için, "egemen hükümdar" ve "egemen mutlak yasa" şeklinde yorumlamıştır. IV. yüzyılda, "*princeps*" terimi liderlik veya denetleme görevinde olan herhangi biri için –örneğin bir hükümet dairesinin başındaki kişi, mesela başkâtip-kullanılabilir ve kullanılmaktaydı. Dahası, "*princeps*" unvanının, imparatorlar için kullanıldığı biçimiyle, hiç bir anayasal önemi yoktu ve aslında resmi bir unvan da değildi.⁶⁸

Nutkunun ilk bölümünde Valla, Bağış ile ilgili fikirlerini, güya Konstantin'in oğulları, senatörleri, arkadaşları ve Roma Piskoposu Silvester tarafından verilen kurmaca söylevlere dayandırmaktadır –ki bu kişilerin hepsi Bağış'ın maddeleri aleyhinde görüş bildirmiştir. Bu kişiler Bağış'ın içeriğini imparatorluk yetkisinin paylaşımı ve imparatorluğun batı yarısının⁶⁹ tamamen uzaklaştırılması olarak yorumlamışlardır. Valla'nın sözleriyle,⁷⁰ Silvester bizzat Konstantin'in devleti yalnızca oğullarına bırakma yetkisinin olduğunu ileri sürmüş ve böylelikle "Dünya'nın Krallığını" kabul etmeyi geri çevirmiştir.

Bağış'ın ülkenin bölünmesini ve "*Silvestrianum Imperium*'un" kurulmasını sağladığını bu kurmaca söylevler sayesinde kanıtlayan Valla, daha sonra bağışın, yani ülkenin batı yarısının armağan edilmesinin, Papalık tarafından asla resmi olarak kabul edilmemesine dayanarak ve "kabulden söz edilmediği için verilmiş olmalı"⁷¹ sözleriyle *Donatio*'nun sahte olduğu yönündeki iddiasını ortaya koymuştur. Şaşırtıcı bir biçimde, Valla'nın konuşmalarında öne sürülen fikirler ve *Bağış* metni arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Metinler

67 Boba, *a.g.m.*, p.3.

68 Boba, *a.g.m.*, p.3-4.

69 "*imperium deposuisse sacerdotibusque donasse; optima maximaque Imperii parte exuere; Silvestro Imperium largire, tunc unum corpus in duas secabis partes, et ex uno duo efficies regna, dua capita, dua voluntates...; partem regni donare...; partem Imperii cum regina orbis, Roma, alteri tradere...*"

70 "*a patris laribus, a conspectu natalia soli, ab assueta aura, a vetusta consuetudine relegamus. Penates, fana sepulchra exules relinquemus, nescio ubi aut qua terrarum regione victuri... omnes ne revocamur*"

71 "*quia non ¶t mentio de acceptatione, dicendum est non fuisse donatum*" Boba, *a.g.e.*, p. 4.; Coleman, *a.g.e.*, p. 60.

hatta Valla tarafından kullanılan bile, asla ülkenin bölünmesinden, Romalı yetkililerin yer değiştirmesinden ya da iki krallığın kurulmasından bahsetmemektedir. Örneğin, hepsi Valla tarafından kullanılan “*dividere, deponere, abdicare, donere, excuere, largiri*” gibi terimlerin Bağış’ın elimizde olan metinlerinden hiçbirinde kullanılmadığı ve “*Caesar, Dominus, Augustus, Maiestas* veya *Imperator*” gibi unvanların el değiştirmesine gönderimde bulunulmadığı görülmektedir. Bu nedendir ki Boba’ya göre belge, ister sahte olsun ister gerçek, Valla’nın metinde belirtildiğini sandığı şeyleri içermemektedir.⁷²

Belgenin dilsel özellikleri, Döllinger,⁷³ Brunner⁷⁴ ve diğerlerinin daha kısa çalışmaları bir yana, en büyük eleştirel tarihçilerden biri olarak kabul edilen Paul Scheffer-Boichorst⁷⁵ tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bağış’ın tam metninde, örneğin Zeumer tarafından yayınlanan metinde, VIII. yüzyıl İtalyan belgelerinin ayırt edici birçok özelliğinin belirgin olduğu Papa II. Stephanus (752-757) ve I. Paulus (757-767) döneminde yayınlanan Papalık mektupları ve fetvaları (bull) bağlamında konu ele alındığında, söz konusu özelliklerden bazılarının Valla’nın kullandığı pasajlarda ve metinde, yani Gratianus Decretum’un nüshasında, bulunmadığı tespit edilmiştir.⁷⁶

Ludo Moritz Hartmann’ın ilk baskısı 1897’de yapılan ve 476-1492 yılları arası İtalya tarihini ele aldığı *Geschichte Italiens im Mittelalter*⁷⁷ başlıklı eseri ve Erich Caspar’ın kaleme aldığı *Pippin und die romische Kirche*⁷⁸ başlıklı eseri sonraki süreçte Papalığın bir yandan Doğu Roma İmparatorluğu’ndan koparak imparatorluğun İtalya’daki temsilcilerini görmezden gelişini inceleyen, diğer yandan Lombardlara ve Franklara karşı kendi bağımsız politikasını geliştirmesini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bu açıdan bakıldığında tam da bu kritik gelişmeler olduğu bir dönemde sahte vasiyetin üretilmesindeki temel amaç, söz konusu gelişmeler karşısında Papalığın varlığı için yasal bir dayanak oluşturmak ve İtalya’daki imparatorluk ayrıcalıklarının ve siyasi kontrolün Papa’ya geçişini sağlamak olarak görülmektedir. Bu nedenle, Papalığın Hristiyan dünyasındaki önceliği ile mülk ve armağanlarına ilişkin genel ifadelerle birlikte, imparatorluk onurlarının, imparatorluk sarayının ve imparatorluk gücünün Papa’ya verilmesine ve Roma Kilisesi’nin dini önder-

72 Boba, *a.g.m.*, p. 4.

73 Johann Joseph Ignaz von Döllinger, *Die Schenkung Constantins*, Ein Beitrag Zur Kritischen Beleuchtung Der Papstfabeln Des Mittelalters, Munich 1863/1866, Stuttgart 1890.

74 *Das Constitutum Constantini* in *Festgabe für R. von Gneist*, Berlin 1888.

75 *Neue Forschungen über die Konstantinische Schenkung (Konstantin Bağış Üzerine Yeni Araştırma)*, Mittheilungen d. Instituts für osterr. Geschichtsforschung, vol. X (1889), p. 325 vd., XI (1890), p. 128 vd.. Yeni basımı için bkz.. *Historische Studien* of E. Eberling, vol. XLII.

76 Söz konusu Latince kelimeler için bkz. Coleman, *a.g.e.*, p. 6.

77 Ludo Moritz Hartmann, *Geschichte Italiens im Mittelalter* II, ii, Leipsic 1903, p. 218-231.

78 Erich Caspar, *Pippin und die romische Kirche*, Berlin 1914, p. 185-189.

liğine dair ayrıntılı ve açık vurgu yapıldığı görülür. Böylece, İtalya'daki imparatorluk yönetiminin kalıntılarını ve hatıralarını kullanmanın ve Papalığı tüm onur ve haysiyetlerin kaynağı olarak görmenin yasal yoldan onayı sağlanmış oluyordu. Ayrıca, bu belgenin neden I. Silvester'in kişisel karakterine ve tarihi önemine dair yoğun övgüyle yazıldığını açıklamaya Papa I. Paulus'un I. Silvester'in anısına olan derin bağlılığını bilmemizin faydası olacaktır.⁷⁹

3. Imre Boba'nın Valla Eleştirisi

Boba'ya göre⁸⁰ metin eleştirmeni olarak bugünkü ününün aksine, Valla kendi bilimsel yöntemini izleyememiştir. Birkaç aykırı yazmayı toplamak ve metnin daha güvenilir bir nüshasını oluşturmak yerine, başka araştırmalarından alışkın olduğu şekliyle, daha önce belirtildiği gibi ulaştığı sonuçları *Bağış*'in en fazla tahrif edilmiş nüshalarından birine dayandırmıştır. Valla tarafından kullanılan metin ve yakın zamanda oluşturulan örnek arasındaki belirgin farklar *Bağış*'in belirli koşullarını tanıtan paragrafın daha ilk cümlesinde görülmeye başlamaktadır.⁸¹ Ancak tüm insanların Roma Kilisesi'nin gücüne tabi olmasını belirten "*Imperio Romane ecclesie subiacenti*" ifadesi ne *Bağış*'in en eski nüshalarında ne yazıtta ne de *Decretum*'un basılı nüshalarında görülmektedir.

...utile iudicavimus una cum omnibus nostris satrapibus et universo senatu, optimatibus etiam et cuncto populo Romano gloriae imperii nostri subiacenti...

Decretum'daki hâlihazırda tahrif edilmiş metinde, vurgu Konstantin'in Imperium'unun ihtişamına tabi olmaktan Roma'nın ihtişamının *Imperium*'una tabi olmaya kaymıştır. Valla tarafından alıntılandığı şekliyle; eski metinlerdeki, *gloriae imperii nostri subiacenti*, *Decretum*'un *Romanae gloriae imperio subiacenti*'si ve *imperio Romanae ecclesiae subiacenti*, ifadeleri gayet önemli olduğundan, Valla'nın *Oratio*'sunu *Bağış*'in en eski metinlerinden birine mi ya da *Decretum*'daki bir metne ulaşarak mı yazdığı konusu sorgulanmaya değerdir.⁸²

Valla tarafından kullanılan metnin karmaşıklığı, kendisinin hâlihazırda Roma Kilisesi'ne tabi olan insanların, Kilise'ye olan tabiiyetleri üzerinde güç

79 Coleman, a.g.e., p. 7-8.

80 Boba, a.g.m., p. 4.

81 *In eo privilegio ita inter cetera legitur: Utile iudicavimus una cum omnibus satrapis nostris et universo senatu, optimatibus etiam et cuncto populo imperio Romane ecclesie subiacenti, ut, sicut beatus Petrus in terris vicarius Dei videtur esse constitutus, etiam et pontifices ipsius principis apostolorum vicem, principatus potestatem amplius, quam terrene imperialis nostre serenitatis mansuetudo habere videtur, concessam a nobis nostroque imperio optineant.* Bkz. Boba, a.g.m., p. 4-5; Coleman, a.g.e., p. 84.

82 Boba, a.g.m., p. 5.

sahibi olamayacakları sonucuna ulaştırmıştır: “Bu şeyi nasıl ilan ettikleri söylenir? Nasıl tabi olmaları beklenir ve nasıl zaten tabi oldukları, onları tebaası olarak alır?” Bu soruyu, Valla tarafından bir kandırmacanın faili olduğu yönünde isimlendirilmeyen ama ima edilen birçok suçlama takip etmektedir.

*Ey sefil (infelix), bir sahtekârluğa kalkışmak için istediğinin olduğunu ama yeterliliğinin olmadığını kabul etmek dışında ne yaptın?*⁸³

İmre Boba Valla eleştirisini sürdürerek, daha dikkatli bir incelemeyle, eğer “*imperium*’un” aslında “bir imparatorun üst otoritesi” anlamına gelmediği, keza hükümet yapısındaki herhangi bir yetkili tarafından icra edilen temsilî otorite veya toplumdaki konumuna göre herhangi bir vatandaşın kişisel otoritesi (*Presitge*) olduğu bilirse, Valla tarafından kullanılan metin bile bu kadar ağır bir suçlamaya yol açamaz. Yani, herhangi bir devlet memuru ve herhangi bir rahip kendi *imperium*’una sahipti. Sonuç olarak, “*imperium Romanae ecclesiae*” ifadesi basitçe “*Romana ecclesia*” “*praesbiterium*’unun” bahsedilen “*ecclesia*” üyeleri üzerindeki dini otoritesidir; Valla’nın iddia ettiği gibi Roma İmparatorluğu’nun tüm halkları üzerinde değil...⁸⁴

Daha tam metinlerden anlaşıldığı kadarıyla *Başış*’ın tüm açılış ifadesinde İmparator kendisi, danışmanları, senato ve Roma’nın Hristiyan toplumu tarafından verilen, Aziz Petrus kardinallerinin, Konstantin’in *imperium*’undan, yani kendisinin imparatorluk yetkileri tarafından, bir prensliğe (*principatus potestas*) bağışlanan güçten daha fazlasını almaları kararını açıklamaktadır.⁸⁵

Valla bu parçayı filolojik bir analize tabi tutmuş ve bazı terimlerin kullanımını ve hatalı Latince dil bilgisinin, metnin bir kurmaca olduğunu açığa çıkardığına hükmetmiştir. Valla doğru biçimin “Konstantin kendini yönetici olarak seçti” yerine “Konstantin kendine yöneticiler seçti” “*Elegit sibi illos Constantinus non patronos, sed esse patronos, interposuit illud esse, ut numerum redderet concinivorem*” olması gerektiğini ifade etmektedir. Lakin eğer kendisi tarafından alıntılanan *Başış* metninin, yöneticilerin değil, Petrus ve vekillerinin seçimine gönderimde bulunduğu farz edilirse, Valla hatalıdır. Onlar, Tanrı huzurunda yönetici olmak için seçildiler. Valla ayrıca Roma piskoposlarının “Petrus’un vekilleri” olarak adlandırılmasına da karşı çıkmaktadır. “Vekil” teriminin Petrus’un hala hayatta olduğu veya en iyi ihtimalle Roma

83 *Quid agis aliud, infelix, nisi ut iudices te voluntatem fallendi habere, facultatem non habere?* Bkz. Coleman, *a.g.e.*, p. 88.

84 Boba, *a.g.m.*, p. 6.

85 “*Eligentes nobis ipsum principem apostolorum, vel eius vicarios, firmos apud Deum esse patronos. Et sic nostra est terrena imperialis potentia, ita eius sacrosanctam Romanam ecclesiam decrevimus veneranter honorare, et amplius quam nostrum imperium terrenumque thronum, sedem sacratissimam beati Petri gloriose exaltari, tribuentes ei potestatem et gloriam et dignitatem, atque vigorem et honorificentiam imperialem.*” Coleman, *a.g.e.*, p.88.

piskoposlarının Petrus'tan daha düşük seviyede olduklarını ima ettiğini öne sürmektedir.⁸⁶ Valla, “*terena imperialis potentia*” ifadesinde iki sıfat arasında bir bağlaç olması gerektiği çıkarımına varmıştır. Açıkça, “*terrena*” kelimesinin “*imperialis potentia*” ifadesiyle birlikte kullanıldığını anlayamamıştır.⁸⁷

Boba'ya göre, Valla tarafından alıntılanan metin, esasa dair eleştiriye uygun değildir. Lakin eğer metin günümüzdeki klasik dönem filolojisi ve metin eleştirisi yollarıyla okunursa, Valla'nın *Bağış*'in o parçası veya takip eden herhangi bir parçası üzerindeki filolojik eleştirileri dahi sürdürülemez. Konstantin'in dünyevi otoritesini belirtmesiyle başlayan ifade şöyledir: “...bizimki dünyevi imparatorluk gücüdür.” Yani, takip eden somut tavizler onun dünyevi “imparatorluk” gücünü azaltamaz, ancak ve ancak Roma Kilisesi'nin saygınlığını ve Aziz Petrus'un tahtının gücünü, imparatorun kontrolünde kalmayı sürdüren dünyevi tahtın saygınlığının üzerine çıkarabilir. Aktarılan yetkilerin hiçbiri siyasi otorite ya da özel bir işlev taşımamaktadır. Metin sadece Konstantin'in halefleriyle alakalı olan pagan Roma'nın üst yetkilerini “*Gloria*”yı ve “*Dominus et Deus*” unvanını, Hristiyan Tanrısı namına kutsal Petrus ve onun seleflerine bırakmıştır. Aslında, Konstantin, İznik Konsili'nin yapıldığı 325 yılında Roma sikkelerinde kutsal sembollerle tasvir edilmeyi bırakmıştır. İmtiyazlar, Roma rahiplerinin Konstantin ve tabii ki seleflerinin refahı için Tanrıya aracılık etmesi için (“*firimos apud Deum esse patronos*”) açık biçimde görevlendirilme şartıyla, Aziz Petrus'un tüm seleflerini, kapsamaktadır.⁸⁸

Valla'nın çıkarımında *Bağış*'in giriş bölümünün üçüncü ve son kısmında şu ifadeler bulunmaktadır:

*“Atque, decernentes sancimus, ut [sedes sacratissima beati Petri] principatum teneant super quatuor sedes, Alexandrinam, Antiochenam, Ierosolimitanam, Constantinopolitanam, quam etiam super omnes in universo orbe terrarum dei ecclesias. Etiam pontifex, qui per tempora ipsius sacrosancte Rome ecclesie existerit, celsior et princeps cunctis sacerdotibus et totius Mundi existat, et eius iudicio, que ad cultum Dei et fidem christianorum vel stabilitatem procurandam fuerint, disponantur.”*⁸⁹

“Ve biz, [kutsanmış Petrus'un en kutsal makamının] İskenderiye, Antakya, Kudüs ve Konstantinopolis'in dört koltuğunun yanı sıra tüm dünyada-

86 “*Et pontifices Romanos appellat vicarios Petri, quasi vel vivat Petrus, vel minori dignitate sint ceteri quam Petrus fuit.*”

87 Boba, *a.g.m.*, p. 6.

88 Boba, *a.g.m.*, p. 6-7.

89 Boba, *a.g.m.*, p. 7., Coleman, *a.g.e.*, p. 92. Aynı bölüm Decretum'da çok az yazım farkıyla şu şekilde yer almaktadır: “*Atque decernentes sancimus, ut principatum teneat tam super quatuor precipuas sedes, Alexandrinam, Antiochenam, Ierosolimitanam, Constantinopolitanam, quam etiam*

ki Tanrı'nın kiliseleri üzerinde üstünlüğe sahip olduğuna karar veriyoruz. Ve Papa da, o zaman kutsal Roma Kilisesi'nin başında her kim olacaksa, dünyadaki tüm rahiplerin başı (rahipler arasında öncü) olacak ve Tanrı'ya ve inanca hizmet edilmesi veya Hıristiyanların istikrarlı yönetimi için gereken her şey onun kararına göre sağlanacaktır.”

Belgenin Valla versiyonu, alıntılandığı kadarıyla, “standart” metnin, bu sefer daha az kafa karıştırıcı, bir başka sapmasını içermektedir. En eski metinler ve hatta *Decretum*'daki biçimde bile “*pontifex... princeps sacerdotibus totius mundi,*” ifadesi yer almaktayken, Valla'nın versiyonu “*pontifex princeps sacerdotibus et totius mundi*” şeklindedir. Dahası, Valla “*princeps sacerdotibus*” (rahipler arasında öncü) ifadesinin dil bilimsel doğruluğunu sorgulamış ve “*princeps sacerdotum*” (rahiplerin üzerindeki hükümdar) anlamında olduğunu ifade etmiştir. Yani, “*piskopos... dünyadaki tüm ruhbanların öncüsü*” ifadesinin yerine, Valla metnin “*tüm ruhbanların ve de dünyanın hükümdarı*” şeklinde okunmasının daha doğru olduğunu belirtmektedir. Ancak, Valla Roma Piskoposluğu'nun söz konusu diğer dört kiliseden üstün olduğu konusunda hemfikir olmakla birlikte bu üstünlüğün Konstantin tarafından değil, bizzat İsa tarafından verildiğini öne sürmektedir. “...a Christo primatum accepit Romana sedes...” ifadelerinden Valla'nın Roma Piskoposluğu'nun İsa döneminde de var olduğunu varsaydığını görmekteyiz. Valla tarafından kullanılan da dâhil, Bağış'ın hiçbir metninde “patrikhane” kiliseleri tabiri hiç geçmemekte iken, Valla dört kiliseyi patrikhane olarak adlandırıp tartışmaya “patrikhane” terimini katması tüm belgeyi apaçık bir düzmece olarak görmesini sağlamıştır.⁹⁰ Konstantinopolis göndermesine gelecek olursak, şehir en azından 11 Mayıs 330 tarihinden ve muhtemelen, 324'te antik piskoposların şehri Byzantium'daki kamu görevlerinin başlama şenliklerinden ya da 328 senesinde yeni başkent in kutsanmasından (*consecratio*) itibaren bu adla bilinmektedir.⁹¹

Bu cihetle, *Bağış*'ın giriş bölümündeki ifadeler Roma piskoposlarının siyasi ya da “imparatorlukla” ilgili hak taleplerine hiç bir destek sunmamakta ve aslına bakılırsa, Valla'nın tüm sıra dışı yorumlarıyla çelişmektedir. Paragraf, ülke ile ilgili imparatorluk yetkilerini, artık Roma Kilisesi'ne devredilen dini işlevlerin gözetiminden apaçık biçimde ayırmaktadır. *Bağış*'ın yazarının

---

super omnes in universo orbe terrarum ecclesias Dei, et Pontifex, qui pro tempore ipsius sacrosanctae Romanae ecclesiae extiterit, celsior et princeps cunctis sacerdotibus totius mundi existat, et eius iudicio queque ad cultum Dei vel fidei Christianorum stabilitatem procuranda fuerint disponantur.” *Decretum (Concordia Discordantium Canonum)*, p. 12., Bkz. <https://history.hanover.edu/texts/vallapart1.html#1>

90 “*Quid, quod multo est absurdius, capit ne rerum natura, ut quis de Constantinopoli loqueretur tanquam una patriarchalium sedium, que nondum esset, nec patriarchalis nec sedes, nec urbs christiana nec sic nominata, nec condita nec ad condendum destinata?*” Boba, *a.g.m.*, p. 7.; Coleman, *a.g.e.*, p. 94.

91 Boba, *a.g.m.*, p. 7.

Roma Kilisesi ya da Roma Piskoposunun siyasi görevlere sahip olduğunu ima etmediği ortadadır. Roma Piskoposuna verilmesi öngörülen herhangi bir görev kesinkes dinidir. O, “eşitlerin öncüsü” (*princeps*) olacak ve böylelikle rahipler arasındaki tapınmayı (komünyon), inancı (hristoloji) ve sağlamlığı (birlik) etkileyecek tartışmalarda arabulucu olacaktır.⁹²

Bağış’ın giriş ifadesinde görüldüğü gibi, yazarın niyeti dinsel dünyeviden ayırmaktır. Kalan metnin çoğu, emirnamelere benzer girişteki ifadelerde öngörülen imtiyazları yürürlüğe koyan belirli taahhütleri içermektedir. *Bağış*’ın ilk esas paragrafi, *Decretum*’da da numaralandırıldığı gibi, burada ilk örnekten alınan düzeltmelerle birlikte, Valla’nın versiyonundan alıntılanmıştır:

Ecclesiis beatorum apostolorum Petri et Paulo pro continuatione (recte: concinnatione) luminariorum possessionum predia contulimus, et rebus diversis eas ditavimus, et per nostram imperialem iussionem (recte: per nostras imperialium iussionum sacras) tam in oriente quam in occidente quam etiam a septentrione et meridionali plaga, videlicet in Iudea, Grecia, Asia, Trachia, Africa et Italia vel diversis insulis, nostra[m] largitate[m] eis concessimus, ea prorsus ratione, ut per manus beatissimi patris nostri Silvestri summi pontificis [summi not in the C.C.] successorumque eius omnia disponantur.

Valla bu paragrafin içeriğini Konstantin’in zamanında Roma’da hiç Petrus ve Pavlus kilisesinin olmaması ve Hristiyanların büyük ışıklara ihtiyaç duymadan özel evlerde ibadet etmeleri savıyla reddetmektedir.⁹³ Boba’ya göre Valla, Petrus ve Pavlus kiliselerinin de aralarında olduğu Roma’ya yapılacak kiliseler için Konstantin’in bizzat sürece katıldığına farkında değildir. Lakin Valla’nın itirazlarının çoğu filolojiktir ve hepsi de isabetsizdir. “*Luminaria*” (Lambalar) kelimesinin bağlamda yanlış kullanıldığını düşünmekte ve “*lumina*” (ışıklar) kelimesini önermektedir. Mantık ise *Bağış*’ın yazarının yanındadır: biri lambalara yağ koyar ve lambalar ışık üretir.⁹⁴

Bu paragrafta, *Bağış*’ın yazarı “*nostra largitas*” (ihsan, bolluk, ikramiye, cömertlik), “*possessio, praeidum*” (çiftlik, varlık, konak) gibi terimlerden yararlanmıştır. Dünyevi yönetim imtiyazları, görevleri kapsayacak bölge veya eyaletleri ve haliyle “imparatorluğun yarısını” değil özel mülkiyete gönderimde bulunmaktadır. Mülkler, dünyanın (Roma) dört tarafına dağılmıştı: “Judea’da, Yunanistan’da, Asya’da, Trakya’da, Afrika’da ve İtalya’da”... Bununla birlikte, tüm bu coğrafik terimler metinde, Valla’nın anladığı gibi kıtalar veya ülkeler olarak değil, Romalıların kullandığı biçimde piskopos-

92 Boba, *a.g.m.*, p. 8.

93 “*O furcifer, ecclesie ne, idest templa Rome erant Petro et Paulo dictate? Quis eas extruerat?*”

94 Boba, *a.g.m.*, p. 8.

luk bölgesi olarak dâhil edilmiştir. Konstantin zamanında “Afrika” Afrika’nın Akdeniz kıyısında dar bir şeridi kapsayan bir yönetsel bölgeyken, “Asya” ise günümüzdeki Küçük Asya’nın uzak batı piskoposluk bölgesiydi. Dahası, beklenenin aksine, hediye edilen taşınmaz mülklerin çoğu –eğer Konstantin imparatorluk topraklarının batı yarısını ayırmak isteseydi olacağı gibi- “Batı” yarıya değil, “Doğu’ya” dağılmış durumdadır. Ancak “Batı’da” bile verilen taşınmazlar boyut olarak kısıtlıdır. Sadece *İtalya*’daki mülklerdir.⁹⁵

Papalık, “Petrusçu İdare” (*Petrine Ministry*) olarak da bilinir. Zira geleneksel Katolik öğretisine göre İsa kendisinden sonra tam öğretme ve yönetme yetkisiyle, yerine Petrus’u bırakmış ve bu yetki Petrus vasıtasıyla da Roma piskoposlarına devredilmiştir. Hıristiyanlığın şekillendiği yedi ekümenik konsil neticesinde, Roma, Konstantinopolis, İskenderiye, Antakya ve Kudüs Kilisesinin hiyerarşik yapısı şekillenmiş ve söz konusu Kiliselerin Roma ve Konstantinopolis nazarındaki konumlarını taşıdıkları manevi değer belirlemiştir. Hiyerarşinin tepesinde yer alan Roma Kilisesi’nin bu konumu dolayısıyla Roma evrensel bir imtiyaza sahiptir. Bu imtiyazı ona bahşeden de Roma Kilisesi’nin havari Petrus tarafından kurulmuş olmasıdır. Çünkü İsa’nın ifadesine göre Hıristiyanlık bizzat Petrus üzerine bina edilmiştir. Zira İsa, kilisesini Petrus’un üzerinde kuracağını ifade etmiş, Petrus da Hıristiyanlık misyon faaliyeti için geldiği Roma’da çarmıha gerilerek şehit edilmiştir. Roma Kilisesi’nin sahip olduğu bu ayrıcalık, ona her türlü dini toplantıya katılma, verilen bir hükmü bozma, yerine bir başka hüküm koyma yetkisi vermiştir.⁹⁶

*Başış*lanan mülkler ve çiftlikler sayısız olmasına rağmen, bunlar, Konstantin’in Roma Kilisesi’ne verdiği tek somut başışı. *Başış* metninin yazarı, bu mülklerin açıkça azizlerin kiliselerinin ışıklandırılmasında kullanılan ön tedarik olması amacıyla (*pro concinnatione luminariorum*) Aziz Petrus ve Pavlus’a verildiğini belirttiği için mülklerin el değiştirmesindeki doğanın apolitik ve hatta yönetsel olmadığını farkında olmalıdır.

Aslında, incelenen metinde başlık olarak kullanılan *donatio* terimi maddi varlıkların el değiştirmesiyle ilişkili özel işlemlerle (*donatio inter vivos*) sınırlı, Roma hukukunda kesin bir biçimde tanımlanmış hukuki bir kavramdır. Metinde giriş bölümünden hemen sonra gelen, taşınmazların başışının numaralandırılması ifadesi metni kaleme alanlardan birini *Donatio Constantini* başlığını kullanmaya itmiş olabilir. Sahte olsun olmasın, en eski biçiminde

95 Boba, *a.g.m.*, p. 9.

96 Mehmet Aydın, “Doğu ve Batı Hıristiyanlığına Tarihi Bir Bakış”, *AÜİFD*, Cilt 27, S. 1, s. 127.; Roma Kilisesinin öncülüğünü kanıtlamaya yönelik tartışmalar ve argümanlar hakkında bkz. Mürsel Özalp, *a.g.e.*, s. 6-7.

metin, haliyle, bir başlığa sahip değildir. Başlığın kayıp asıl örneğe eklenmiş olduğu aşikârdır çünkü eldeki kopyaların çoğu farklı başlıklar altında karşımıza çıkmaktadır. Tüm belgeyi bir bağış yasasıyla ilişkilendiren yazma muhtemelen Roma Kilisesi'nin taşınmazlar üzerindeki iddiasının yasallığı ile alakalıdır. XII. yüzyılın sonraki kısmında, *Bağış* metni *Decretum*'a eklenildiğinde, Roma'nın siyasi otorite taleplerini destekleyemeye özel bir ihtiyaç duyulmamakla birlikte özellikle İtalya'daki taşınmazların mülkiyetiyle alakalı tartışmalar sürmekteydi. Bu gözlem, *Decretum*'un ilk editörlerinden biri tarafından eklenen *Bağış*'ın kısa bir özetiyle desteklenmiş görünmektedir.

Bağış'ın ikinci ve üçüncü paragrafları (*Decretum*'da da bu şekilde sıralanıp Valla tarafından alıntılanmıştır) piskoposa ve Roma Piskoposluğu'na verilen ek hediyeleri, belirli unvanları ve ayrıcalıkları sıralamaktadır. Valla'nın versiyonunda ikinci paragraf aşağıdaki gibidir:

Beato Silvestro, eius vicario, de presenti tradimus palatium imperii nostri Lateranense, deinde diadema, videlicet coronam capitis nostri, simulque phrygium necnon et superhumeralia, videlicet lorum quod Imperiale circumdare solet collum, verum etiam chlamydem purpuream atque tunicam coccineam et omnia imperialia indumenta seu etiam dignitatem imperialem presidentium equitum, conferentes etiam ei imperialia sceptrum simulque cuncta signa atque banna et diversa ornamenta imperialia et omnem processionem imperialis culminis et gloriam potestatis nostre.

Paragrafın yalnızca son cümlesinde, Konstantin'in Silvester'a, gücün kendisini değil, yalnızca ihtişamını aktardığı (*gloriam potestatis nostre*) ifade edilmektedir. Konstantin ayrıca bu ihtişamın tüm dış alametlerini de vermiştir. Bağış, *ihtişam* (*Gloria*) ve alametlerine ek olarak, Silvester, bizzat İmparatorun *dignitas*'ına değil, imparatorluk adına yönetime başkanlık eden kişiyle eşit saygınlığa kavuştu. Nihayetinde, Konstantin yalnızca Lateran Sarayı'nın mülkiyetini aktardı ve böylelikle aleni bir biçimde Roma şehrindeki ve imparatorluk içindeki başka yerlerin el değiştirmesini bağışın dışında tuttu. Lateran Sarayı'nın hediye edilmesi, imparatorluğun yarısı üzerinde bir *dominium eminens* (devletin kamulaştırma ve istimal yetkisi) aktarımını ya da imparatorluk yetkilerinin Roma Piskoposuyla paylaşılması gibi yoruma mahal vermeksizin, bir *dominium utile* (kiracının kiralanan üzerindeki şahsi kullanım hakkı) transferi anlamına gelmektedir. *Bağış*'ın daha tam metinleriyle karşılaştırıldığında, Valla tarafından kullanılan versiyon, yukarıda da alıntılanmış gibi “imtiyazların Silvester'ın şahsına değil, kutsal Petrus ve Pavlus ve onların ebedi seleflerine verildiğini” belirten ifadelerin olduğu ufak eksikliklere

sahip versiyondur.⁹⁷ En eski metnin yazıtı, yalnızca Silvester'in seleflerinin imparatorluğun bir hissesi üzerinde hüküm süren yöneticiler değil, gelecek tüm zamanlardaki *rahipler* (*pontifices*) olduğu kavramını iletmektedir.⁹⁸ Yine, paragrafın son cümlesi -“*ita celesta sicut terena ad laudem Dei decorentur*”- imtiyazların tüm amacını ifade etmektedir: Tanrı'nın ihtişamı adına, ilahi düzenin ruhbanlarını dünyevi düzenin yetkilileriyle eşitlemek...⁹⁹

Valla'nın yaptığı ifşanın Kilise'nin siyasetine beklenenin aksine dikkate değer ölçüde etki yapmadığı ve ifşanın çabucak unutulduğu görülür. Nitekim, Papa IV. Eugenius (1431-1447)'un ölümünden sonra Roma'ya dönen Valla yeni Papa V. Nicolaus'ın (1447-1455) gözüne girmeyi başardı ve Papalık sekreteri olarak tayin edildi. Sonraki Papa III. Callixtus (1455-1458) sayesinde ise Papalık hükümet örgütüne bile atandığı görülmektedir.¹⁰⁰

Sahte Konstantin Bağışı sonraki yüzyıllarda kimi zaman arada bir anıldı ama fazla sonuç çıkmadı; 11 Şubat 1929'da imzalanan Laterano Antlaşması ile bütün siyasi önemini kaybetti, çünkü Mussolini, Papalığın dünyevi gücünü yalnızca Vatikan topraklarına indirgemişti. Günümüz araştırmacıları, Konstantin'in Bağışı ile bağlantılı tüm noktalarda tam bir anlaşma içinde değildir. Modern eleştirinin sorunu, elbette, uzun zamandır aşıkâr olan Bağış'ın sahteliğini kurmak değil, belgenin kökenini mümkün olduğunca yakın bir yere yerleştirmektir.

4. Sonuç

Konstantin'in Bağışı, Batı tarihinin en etkili sahtekârlığı olarak addedilir. Bu nedenle Lorenzo Valla'nın belgeyi çürütmesi de en ünlü edebi sahtekârlığın ifşasıdır. Papalık otoritesi, Hristiyanlığın zaferinden bu yana Avrupa toplumunun daimi sorunu olmuştur. Konstantin Bağışı ile Papa eski Batı Roma toprakları üstünde oluşan ve oluşacak tüm devletlerin üstünde bir konuma çıkarılıyor, söz konusu devletlerin yöneticilerini Papa'nın vesayeti altına sokuyordu. Söz konusu belgeyle; Batı Roma İmparatorluğu'nun mülkiyeti Roma Patrikliği'ne bırakılmış, Roma Kilisesi hiyerarşide Antakya, İskenderiye, Konstantinopolis ve Kudüs kiliselerinin öncüsü ve lideri ilan edilmiştir.

Özellikle 1200 ile 1400 yılları arasında yaygın olarak alıntılanan Konstantin Bağışı Papalığın Kutsal Roma-Germen imparatorları ile girdikleri iktidar mücadelesi (Investitura) döneminde papa yanlıları tarafından Kilise'nin hak-

97 “*beatissimis Petro et Paulo et per eos etiam beato Silvestro ... et omnibus eius successoribus pontificibus qui usque in finem mundi in sede beati Petri erunt sessuri*”.

98 Boba, *a.g.m.*, p. 10.

99 Boba, *a.g.m.*, p. 11.

100 Messadie, *a.g.e.*, p. 140.

larını savunmak amacıyla sıklıkla kullanılmıştır. Alman imparatorların İtalya üzerinde hâkimiyet tesis etme çabasının yoğunlaştığı III. Innocentius ve IV. Innocentius'un papalık dönemlerinde, karşı hamle olarak Bağış iddiaları kapsamında Papa'nın otoritesi Papalık Devletleri dâhilindeki olaylara dolaylı olarak müdahale etme hakkı, emperyal seçimler ve yargı hakkını kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

İmparator Büyük Konstantin'in vefatından yaklaşık dört asır sonra imal edilen sahte vasiyet ile yaklaşık bin yıl boyunca Roma Katolik Kilisesi'nin Hristiyan dünyasına evrensel önder olarak hükmetmesi sağlanmıştır. Papalığın Hristiyan dünyasına önder ve Avrupa'ya egemen olmasını sağlayan belgenin özgünlüğünden duyulan şüphe ortaya çıkışından yaklaşık üç yüzyıl sonra dillendirilmeye başlanmıştır.

İmparator Konstantin'in Papa Silvester eliyle vaftiz edilmediği gibi cüzzam hastalığına da yakalanmadığı bilinse de, efsanelerin gerçeklere nazaran daha büyüleyici ve kolay ulaşılır olmasının onların ömürlerini uzun kıldığı teorisi bu olayda da kendini göstermektedir. Öyle ki, pek çok edebi esere ve sanatsal yapıta konu ve ilham kaynağı olan bu sözde, vaftiz ve cüzzamın iyileştirilmesi miti dünyanın dört bir yanında bugün hala resmedilip kutsanmaktadır.

Lorenzo Valla, Konstantin'in Bağış belgesini dil temelinde analiz edip sahteliğini ispat ettiğinde niyeti, eserini Floransa Konsili'nde sunmaktı lâkin planı gerçekleşemedi. Valla'nın eseri ancak kendisi öldükten sonra yayınlanabildi. İfşa dünya genelinde büyük ses getirse de, Papalığın duruma sessiz kalarak ve bir sorun yokmuş gibi davranarak gündemi soğutma çabaları etkili oldu. Vatikan, kurucu yasası olarak kabul edilen Konstantin'in Bağış vasiyetinin ve onunla bağıntılı Papalık fetvalarının sahte olduğunu nihayet XIX. yüzyılın sonlarında "kerhen" kabul etse de, kurumsal olarak iki bin yılın en büyük sahtekârlığının üzerinde oturduğunu asla kabul etmemektedir.

Orta Çağ Papalığının gücü ve zenginliği salt sahte bir belgenin etkisine dayandırılmayacağı gibi, bu dönemin sonlarına doğru Papalığın zayıflığı da o belgenin ifşa olmasına bağlanamaz. Daha ziyade, Orta Çağ Papalığının tarihi, birbirini izleyen her adımın bir öncekinin temeli üzerine inşa edildiği, ilerici bir gelişme tarihidir. Alman tarihçi ve teolog Adolf von Harnack'ın (1851-1930), papalık gücüne atıfta bulunarak "Ağaç o kadar sağlam ve maksatlı bir büyümeye sahipti ki, düzmece işler, cüretkâr gasplar vb. olmasaydı bile gelişiminin pek farklı olmayacağını söyleyebiliriz"¹⁰¹ ifadesi durumu çok doğru bir şekilde ortaya koymaktadır.

101 Christopher B. Coleman, Constantine the Great and Christianity. New York: The Columbia University Press, 1914, s. 182.

Bibliyografya

- Ahmet Umur Hacıfevzioglu, "Padovalı Marsilius'da İktidarın Dünyeviliği", *Kilikya Felsefe Dergisi*, 2017-3, s. 74-84.
- Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Teori Yayınları, Ankara 1986.
- Alev Alathı (Der.), *Batıya Yön Veren Metinler*, Cilt II, Kapadokya Meslek Yüksekokulu Yayınları, İstanbul 2010.
- Alfred Hiatt, *The Making of Medieval Forgeries: False Documents of Fifteenth Century England*, University of Toronto Press, London 2004.
- Bekir Zakir Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık*, İnsan Yayınları, İstanbul 2009.
- Charles W. Brockwell, Jr., "The Historical Career of Bishop Reginald Pecock, D.D.: The Poore Scoleris Myrroure or a Case Study in Famous Obscurity", *The Harvard Theological Review*, Vol. 74, No. 2 (Apr., 1981), pp. 177-207.
- Christopher B. Coleman, *The Treatise of Lorenzo Valla on the Donation of Constantine, Texts and the Translation into English*, Yale University Press, New Haven 1922.
- Christopher B. Coleman, *Constantine the Great and Christianity*. New York: The Columbia University Press, 1914.
- Courtney E. Bowers, "Pepin, Power and the Papacy: The True First Holy Roman Emperor", *The Histories*, 2019, Vol. 4, Iss. 2, Article 3, pp. 13-20. https://digitalcommons.lasalle.edu/the_histories/vol4/iss2/3 (01.06.2023)
- Dabney G. Park, "Dante and the Donation of Constantine", *Dante Studies*, with the Annual Report of the Dante Society, The Johns Hopkins University Press 2012, No. 130 (2012), pp. 67-161.
- Dante Alighieri, *De Monarchia*, Ed. Aurelia Henry, Houghton, Mifflin and Company, Boston and New York 1904.
- Dante Alighieri, *İlahi Komedya*, çev. Rekin Teksoy, Oğlak Yayınları, İstanbul 1998.
- Detlev Jasper ve Horst Fuhrmann, *Papal Letters in the Early Middle Ages*, The Catholic University of America Press, Washington 1984.
- Everett H. Emerson, "Reginald Pecock: Christian Rationalist", *Speculum*, Vol. 31, No. 2 (Apr., 1956), The University of Chicago Press, s. 235-242.
- Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.
- Gerald Messadieu, *4000 Yıllık Tarihi Aldatmacalar*, Fransızcadan Çeviren Sonat Ece Kaya, Pegasus Yayınları, İstanbul 2013.
- Giovanni Batista Niccolini, *Arnold of Brescia, a Tragedy*, tr. by T. Garrow, London 1846.

- Henry Bettenson (Ed.), *The Documents of the Christian Church*, Oxford University Press, Oxford 1993.
- Imre Boba “La Donatio Constantini e L’oratio del Valla a Confronto”, *Angelicum: Periodicum Trimestre Pontificiae Studiorum Universitatis a Sancto Thoma Aquinate in Urbe*. 67.2 (1990), p. 215-239., İng. terc. Eugene Webb, “The Donatio Constantini and Valla’s Oratio Confronted”, pp.1-17.
- Jeremy Black, *Kısa İtalya Tarihi*, çev. Ekin Duru, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2020.
- Johann Peter Kirsch, “Donation of Constantine.” *The Catholic Encyclopedia*, Vol. 5, Robert Appleton Company, New York 1909. <http://www.newadvent.org/cathen/05118a.htm> (27.09.2021)
- Laurentius Valla, *Donatio Constantini*, Basel 1520.
- Lorenzo Valla, *De Falso Credita Et Ementita Constantini Donatione* (Mgh - Quellen Zur Geistesgeschichte Des Mittelalters) (Latin Edition), Ed. Wolfram Setz, Monumenta Germaniae Historica, Harrassowitz, Weimar 1976.
- Lorenzo Valla, *De Falso Credita et Ementita Constantini Donatione, Corpus Iuris Canonici*, Editör A. Friedberg, Leipzig 1879, Dis. XCVI, c.13 ve c.14.; Fransızca çevirisi *La Donation de Constantin: Sur la donation de Constantin, à lui faussement attribuee et mensongère*. Traduit par (Çeviren ve Yorumlayan) Jean-Baptiste Giard, Introduction de (Önsöz) Carlo Ginzburg, Les Belles Lettres, Paris 1993, 2012.
- Marcella Raiola, “Roma Kilisesi ve Papaların Dünyevi Gücü”, *Ortaçağ: Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, Ed. Umberto Eco, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014., s.151-156.
- Mine G. Kırıkkanat, *Bir Hristiyan Masalı, Tarih’in En Büyük Sahtekârluğu*, Kırmızı Kedi Yayınevi, 8. Basım, İstanbul 2014.
- Mürsel Özalp, *Papanın Yanılmazlığı Doktrini*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 2015.
- Nicolas of Cusa, *De Concordantia Catholica*, Ed. Gerhard Kallen, A. Berger, 4 cilt, Hamburg 1959-1968.
- Norman F. Cantor, (Ed.) *The Medieval World.*, Second edition, London 1968.
- Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2006.
- Olga Zorzi Pugliese, (2014). The Power of the Text in Humanist Culture: Valla and the Donation of Constantine. *Scripta Mediterranea*, 1992, Vol.13. s.157-168. <https://scripta.journals.yorku.ca/index.php/scripta/article/view/38997>
- Özlem Genç, *Birleşik Avrupa’nın Mimarı Şarlman ve Karolenj Rönesansı*, Lotus Yayınevi, Ankara 2013.

- Reginald Peacock, *The Repressor of Over Much Blaming of the Clergy*, Ed. C. Babington, 2 vols, London 1860.
- Paul Vincent Spade (Ed), *The Cambridge Companion To Ockham*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- Umberto Benigni, "Lorenzo Valla", *The Catholic Encyclopedia*, New York: Robert Appleton Company 1912, Retrieved from New Advent <http://www.newadvent.org/cathen/15257a.htm> (06.06.2022)
- V. H. H. Green, *Bishop Reginald Pecock: A Study In Ecclesiastical History And Thought*, Cambridge University Press, New York 2014.
- Walter Ullmann, *A Short History of the Papacy in the Middle Ages*, London 1972.
- Yaşar Salihpaşaoğlu, *Din ve Devlet Arasındaki İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği*, Adalet Yayınevi, 4.Baskı, Ankara 2018.

İnternet Kaynakları

- <http://mateo.uni-mannheim.de/itali/valla2/jpg/s003b.html> (26.09.2021)
- <http://www.newadvent.org/cathen/05118a.htm> (27.09.2021)
- <https://scripta.journals.yorku.ca/index.php/scripta/article/view/38997> (27.09.2021)
- <http://www.newadvent.org/cathen/15257a.htm> (06.06.2022)
- <https://www.yumpu.com/en/document/read/21698932/lorenzo-valla-discourse-on-the-forgery-of-the-alleged-donation-of> (15.09.2021)

Trabzon Rum Devleti (1204-1263)

Fatma İnce Sancaklı¹

Özet

1095-1291 yılları arasında gerçekleştirilen haçlı seferlerinin başlamasının sebebi Bizans Devleti'nin batıdan istemiş olduğu yardımdır. Bu dönemde Bizans Devleti, bir taraftan Selçuklular, bir taraftan Çaka Bey tehlikesi diğer taraftan ise Peçeneklerin yaratmış olduğu karışıklıklar karşısında zor durumda kalan Bizans Devleti, batıdan yardım istemiştir. Batılılar da bu çağrı üzerine sözde doğudaki dindaşlarına yardım etmek maksadıyla bu seferleri düzenlemişlerdir. Ancak batının asıl niyeti, doğudaki dindaşlarını kurtarmak değil, doğunun zenginliklerini ele geçirebilmektir. Haçlıların bu niyetini fark eden Bizans Devleti de ilk seferden itibaren, haçlılara karşı bir takım önlemler almıştır. Onlara işe konusunda zorluklar çıkarmış, vermiş oldukları rehberler sayesinde onları sarp yollardan Anadolu'ya göndererek, Türklerin önüne atmış ve onlara birçok konuda yardımcı olmamışlardır. Bütün bu yaşananlar, haçlılarda, Bizans Devleti'ne karşı ön yargı ve nefretin oluşmasına sebebiyet vermiştir. İşte iki taraf arasında yaşanan bütün bu sorunlar, IV. Haçlı Seferi'nin yönünün Bizans Devleti'ne çevrilmesine sebebiyet vermiştir. IV. Haçlı Seferi henüz başlamadan, haçlılar ve Venedik Devleti arasında bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre, Venedik, seferin düzenlenmesi için haçlılar için bir filo hazırlayacak, haçlılar da bu filoya karşılık Venedik'e 85.000 mark ödeyecekti. Ancak Venedikliler, bu paranın büyük bir kısmının ödemesini yapamamışlardır. İşte tam bu esnada yaşanan Bizans tahtında yaşanan sorunlar, haçlıların, Venediklilere vermeyi taahhüt ettikleri parayı ödemek için büyük bir fırsat olmuş ve bundan dolayı da asıl hedefinden saparak, Bizans Devleti üzerine yönelmiştir. IV. Haçlı Seferi sonrasında, İstanbul, haçlılar tarafından yağmalanmış, İstanbul'da Latin devleti kurulmuş, Trabzon'da, İznik'te ve Balkanlarda da Bizans Devleti'nin varisler tarafından devletler kurulmuştur. İstanbul'un Latinler tarafından işgalinden sonra Trabzon'a kaçan Bizans tahtı varislerinden Aleksios ve David kardeşler tarafından kurulan Trabzon Rum Devleti bu anlamda önemlidir. Bu bildiriye Trabzon Rum Devleti'nin 1204-1263 yılları arasındaki dönemi izah edilecektir.

1 Doç. Dr. İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/Malatya, fatma.ince@inonu.edu.tr.

Giriş

1096 ve 1291 yılları arasında gerçekleşen haçlı seferleri Hristiyanların son merkezleri olan Akka'dan çıkarılmalarına kadar da devam etmiştir. Bizans Devleti, bir taraftan Peçenek, bir taraftan Türkiye Selçuklu Devleti diğer taraftan da Çaka Bey (1081-1092) tehdidi ile tek başına mücadele edemeyeceğini anlayınca Katolik Hristiyan dünyasından yardım istemek zorunda kalmıştır. (Carnotensis, 2009, 46-50; Urban and Crusaders, 1901, 2; Oldenburg, 1996, 61; Demirkent, 2013, 2; Kaleli, 2018, 1254-1259; İnce, 2020, 15; İnce, 2019, 12; Turan, 2004, 128; Holt, 2003, 18-19; Kanat, 2013, 41-45; Usta, 2016, 46; Lemerle, 2013, 111-112; Demirkent, 1998, 1-14; Koca, 2017, 17; Kesik, 2018, 14).

Haçlılar, Bizans Devleti'nin bu isteğini memnuniyetle kabul etmişlerdir. Onlar, bu seferleri sözde dindaşlarına yardım etmek amacıyla düzenlemek istiyorlardı. Ancak, daha ilk haçlı seferinden itibaren anlaşıldı ki haçlıların asıl amacı dindaşlarına yardım etmek değil, doğunun zenginliklerini ele geçirmektir. Nitekim haçlılar, hem güzergahları üzerinde bulunan yerlere büyük zararlar verdiler, hem de ele geçirmiş oldukları yerleri, Bizans Devleti ile daha önceden yapmış oldukları vasallık anlaşmasına aykırı bir şekilde Bizans'a teslim etmeyip, buralarda kontluklar kurdular. Bütün bu yaşananlar, Bizans Devleti'nde haçlılara karşı hem bir ön yargının oluşmasına sebebiyet verdi, hem de onları hayal kırıklığına uğrattı. (Gölgesiz Karaca, 2012, 141-143; Oldenburg, 1996, 61; Kaleli, 2018, 1254-1259).

Bizans Devleti, yaşanan bütün bu sürecin ardından haçlılara karşı iyi niyetini kaybetmiş ve daha ilk seferden itibaren de onlara karşı bir takım önlemler almak mecburiyetinde kalmıştır. Bizans Devleti'nin almış olduğu önlemler karşısında oldukça zor durumda kalan haçlılar, daha sonraki süreçlerde Bizans Devleti'ne karşı nefret duygusu ile hareket etmeye başlamışlardır. (Oldenburg, 1996, 61).

Bizans Devleti, haçlıların yaratmış oldukları huzursuzlukları özellikle Peçenek askerleri ve paralı askerler vasıtası ile durdurmaya çalışmışlardır. Anonim Gesta'da ifade edildiğine göre, Haçlılar, Peçeneklerden esir aldıkları birkaç kişiye kendilerine neden saldırdıklarını sorduklarında, Peçenekler kendilerine böyle yapmalarını Bizans İmparatoru'nun emrettiğini söylemişlerdir. (Anonim Gesta Francorum et Aliarum Hierosolymitanorum: The Deeds of the Franks and the Pilgrims to Jerusalem, 1962, 9; Remensis, 2005, 96-97).

Aslında haçlılar, haçlı seferleri ilk başladığında, Bizans sınırları içerisinde ilerlerken kendilerini oldukça güvende hissetmişlerdir. Onlara göre, burası dindaşlarının toprağıdır ve korkulacak bir durum yoktur. Ancak haçlıların

çıkartmış oldukları huzursuzluklar sonrasında, Bizans Devleti'nin özellikle Peçenekleri ve Slavları kullanarak haçlılara saldırmaları onları hayal kırıklığına uğratmıştır. Bizans Devleti bununla da yetinmemiş ve haçlılar İstanbul önlerine geldiklerinde onlara hiçbir şekilde şehrin kapılarını açmamışlardır. Bütün bu yaşananlar, haçlıların ileride Bizans Devleti'ne karşı takınacakları olumsuz tavrın da ilk adımları olmuştur. (Agullers, 1921, 65).

Haçlılar ve Bizans Devleti arasındaki sıkıntının en temel sebeplerinden birisi haçlıların, vasallık yemini etmek istememelerinden kaynaklanmıştır. Bizans Devleti haçlılardan vasallık yemini istediğinde Godefroi de Bouillon, Tankred, Toulouse Kontu Raymond gibi bazı haçlı liderleri bunu sert bir dille reddetmişlerdir. Bizans Devleti'nin tek isteği sadece vasallık yemini de değildir. Bizans Devleti, Anadolu'da ele geçirilecek olan yerlerden eskiden imparatorluğa ait olan toprakların da kendilerine tekrar iadesini talep etmiştir. Bu istek, haçlıların, Bizans devletine karşı daha fazla tepki göstermelerine sebep olmuştur. (Anna Komnene, 1996, 315). Sonunda iki taraf arasında yapılan müzakereler neticeye ulaştı ve Gedofrai vasallık yeminini etti. İki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre: *“Vaktiyle Rum Devleti'ne ait olup da şimdi kendisinin ele geçireceği tüm kentleri, ülkeleri ya da kaleleri imparatorun bu iş için göndereceği yüksek rütbeli subaya teslim edecekti.”* (Azimi, 2006, 36; Demirkent, 1994, 4; Harris, 2003, 62).

Haçlı seferlerinin ilk ordusu düzensiz birliklerden oluşmaktaydı. Ve bunlar Keşiş Pierre l'Ermite (1050-1115) önderliğinde yola çıktılar. Bu ordu gerek yol boyunca gerekse de İstanbul önlerine vardıklarında birçok huzursuzluk yaşanmasına sebebiyet verdiler. Bunun üzerine Bizans İmparatoru Aleksios da (1081-1118), bunların İstanbul önlerinde uzun süre kalmalarına izin vermeyerek, hızlıca Anadolu'ya geçirdi. Aleksios (1081-1118), Keşiş Pierre l'Ermite (1050-1115) önderliğindeki bu orduyu Yalova yakınlarına yerleştirdi ve ayrıca onlara asıl ordu gelmeden, kesinlikle Türkler ile bir çatışmaya girmemeleri konusunda da uyarılarda bulundu. Ancak Pierre l'Ermite (1050-1115) ve ordusu Aleksios'un (1081-1118) bu tavsiyesini dinlemediler ve Türkler ile çatışmaya girdiler. Ve Türkler karşısında hezimete uğradılar. (Aguilers, 1921, 104).

İznik 1097 tarihinde, Bizans Devleti ve Türkler arasında yapılan gizli müzakereler sonucunda, Bizans tarafından alınmış ve Bizans İmparatoru Aleksios (1081-1118) İznik'teki Türk garnizonuna oldukça iyi davranmıştır. Haçlılara göre, Bizans Devleti ve Selçuklular arasında gizlice yürütülen bu müzakereler, kendilerine karşı hazırlanmış bir tuzaktır. (Aguilers, 1921, 104).

İlk üç haçlı seferinde hem Bizans Devleti'nin haçlılara karşı sergilemiş olduğu tavır, hem de haçlıların Bizans Devletine karşı olan davranışları, haçlı seferlerinin gerçek sebebini de ortaya koymaktadır. Seferlerin başlangıcında kullanılan din odlusu, haçlılar açısından sadece insanları galeyana getirmek için kullanılan bir mazeret olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda Bizans Devleti'nin, haçlılardan sadece kendi dış politikasının hedeflerini gerçekleştirmek için paralı asker olarak faydalanma isteğinin de bir hayal olduğu gerçeği anlaşılmıştır. Ancak her iki tarafın da çıkarları birbirine uymayınca Bizans Devleti haçlılara karşı bir taraftan Türkler ile ittifaklar kurarken diğer taraftan da haçlılara da, onlardan mümkün merteye iyi tavizleri elde edebilmek amacıyla, yardımcı olmaya çalışmıştır. Haçlılar ise Bizans Devleti'nin kendilerine karşı samimi olmadığını özellikle I. Haçlı Seferi sonrasında hissetmişler ve buna uygun bir politika izlemeye çalışmışlardır. Bütün bunların neticesinde iki taraf arasında bir nefret duygusu meydana çıkmıştır. İşte bu nefret duygusu, IV. Haçlı Seferi esnasında batılıların İstanbul'u hiç acımadan istilalarına ve yağmalarına sebebiyet vermiştir. (İnce, 2012, 623-646).

Trabzon Rum Devleti

Trabzon Rum Devleti, Latinlerin, 1204 tarihinde İstanbul'u işgal etmeleri sonrasında İstanbul'dan kaçan Komnenos Hanedanından Aleksios (1204-1222) ve David kardeşler tarafından, halaları Gürcü Kraliçesi Tamara'nın da desteği ile kurulmuştur. Kurulan bu İmparatorluk Fatih Sultan Mehmed'in 1461 senesinde Trabzon'u fethetmesine kadar devam etmiştir. (Taumanoff, 1940, 299-312; Clari, 1994, 10).

Thamara'nın, Aleksius ve David kardeşlere verdiği destek, Gürcü Kartlis-Yhovr Salnamesi'nde şu şekilde anlatılmaktadır: “Çariçe Thamara Yunan kralına öfkelenerek, *Lixt Çayı'nın karşı tarafına bir miktar asker gönderdi ve Laziya, Trapesund, Limni, Samsun, Sinop, Kerasunt, Kitera, Amastiya, Irak ile bütün Paflagonya'ya ve Pont topraklarını akrabası Aleksius Komnenos'a, Andronikos'un oğluna verdi. O sırada o, Thamara'nın himayesinde idi.*” (Tellioglu, 2009, 7).

Ancak Çariçe Thamara sadece Yunan kralına kızdığı için ya da sadece Aleksios ve David kardeşler onun yeğeni olduğu için bu iki kardeşe yardımcı olmamıştır. Çariçe Thamara'nın geleceğe yönelik bir takım planları da bulunmaktadır. Nitekim Çariçe Thamara, şayet Aleksios ve David kardeşler yeniden Bizans Devletini kurmayı başarabilirlerse, bu devletten aslan payını da almayı hedeflemektedir. (Nicol, 2000, 14; Keçiş, 2010, 9-28).

Aleksius ve David kardeşler Karadeniz'de kendilerine oldukça kolay bir şekilde yer bulabilmişlerdir. Bunda yöre halkının Komnenoslar ailesine duy-

muş oldukları sevgi ve saygının rolü oldukça önemlidir. Nitekim Andronikos'un kötü yönetimi sebebiyle İstanbul'da güç kaybeden Komnenoslar, aynı güç kaybını Anadolu'da yaşamamışlardır. Yine Aleksios ve David kardeşlerin babaları Manuel'in de bölgede tanınması bölge halkının onlara sahip çıkmalarını sağlamıştır. Bunun neticesi olarak, Komnenoslar Batı Karadeniz'de hızlı bir yayılma kaydetmişlerdir. Özellikle bölgedeki eyalet valilerinin zayıflığı da onların Karadeniz'de hızla ilerlemelerindeki en büyük etkidir. (Tellioglu, 2009, 28-29).

İstanbul'un 1204 tarihinde Latinler tarafından işgal edilmesi sonrasında kurulan tek devlet Trabzon Rum Devleti değildir. Bu devlet haricinde, İznik'te Laskarisler ve Mora'da Angeloslar da İstanbul'da yaşanan bu işgal hareketi sonrasında kurulmuşlardır. Bu hanedanlıklardan özellikle İznik'te bulunan Laskarisler, Bizans'ın varisi olma davaları ve İstanbul'a olan yakınlıkları dolayısıyla oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda, Trabzon Rum Devleti'nin en çok mücadele etmek zorunda kaldığı devlet de İznik Rum İmparatorluğu olmuştur. (Daş, 2006, 37).

Komnenoslar ve Latinler arasında yapılan bu anlaşma sonrasında, Latinlere iase konusunda ciddi bir destek sağlamışlardır. Latinler de bunun karşılığında Trabzon Rum Devleti'ne asker destek vermiştir. Nitekim bu anlaşmanın akabinde, David, Franklardan almış olduğu yardım ile Sakarya Nehri'ni geçmiş ve İznik Devleti'ne bağlı bazı köyleri de tahrip etmiştir. Ancak daha sonraki süreçte Laskaris'in komutanı Andronikos Gidos tarafından saldırıya uğramışlardır. Komnenoslar ve Latinlerin birbirlerine yakınlaşmalarındaki en önemli sebep, Komnenosların, İznik Devleti ile yapılan mücadelede Latinlerin gücüne ihtiyaç duymaları, Latinlerin ise kendilerine yakın bir bölgede kurulmuş olan ve Bizans'tan kalma bir imparatorluğun varlığından rahatsızlık duymaları ve bu anlamda da Komnenosların gücüne ihtiyaç duymalarıdır. (Daş, 2006, 37).

Ancak ki taraf arasındaki bu dostluk süreci çok uzun sürmeyecektir. 1207 senesine gelindiğinde, Theodore Laskaris ile Latin imparator Henry arasında bir barış anlaşması imzalanacak ve David bu barış anlaşmasının dışında bırakılacaktır. Laskarisler ve Latinler arasında gerçekleştirilen bu anlaşma neticesinde David, elinde bulunan Amasya ve Ereğli başta olmak üzere David'in ele geçirmiş olduğu bütün topraklar, Theodore Laskaris tarafından zaptedilecektir. David ise, Laskaris ile yapmış olduğu bu mücadele esnasında hayatını kaybedecektir. (Tellioglu, 2009, 23-33).

Selçuklu Türkler, 1048 tarihinden itibaren Karadeniz Bölgesi ile yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Bu tarihten itibaren, Selçukluların Trabzon

da zaman zaman hakimiyet de kurduklarını görüyoruz. 1204 tarihine kadar bölgede Bizans'ın Trabzon dukaları ile mücadele eden Selçuklular, 1204 tarihinden sonra ise Trabzon Rum Devleti ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır. (İbn Al Qalanisi, 1932, 162).

Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev (1205-1211), 1205-1206 yıllarında Trabzon'u kuşatmıştır. Bu seferin ticari gayeler ile düzenlendiği düşünülmektedir. Ancak bu seferle alakalı Bizans kaynakları ve İslam kaynakları arasında bir takım bilgi farklılıkları bulunmaktadır. Örneğin, Bizans vakanüvistlerinden Akropolites ve Niketos böyle bir seferin varlığından hiç bahsetmezken, İbnü'l Esir'in eserinde ise, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Trabzon üzerine böyle bir sefer düzenlediğinden bahsedilir. Yunanlı tarihçi Savvides ise eserinde Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Trabzon üzerine düzenlemiş olduğu seferin, Karadeniz ticaret yolunu açmak için düzenlenmiş olabileceğini belirtmiştir. (Ayönü, 2008, 18-19).

Trabzon Rum Devleti üzerine sefer düzenleyen bir başka Selçuklu hükümdarı da I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)'dur. Sultan I. İzzettin Keykavus, Trabzon Rum Devleti İmparatoru Aleksios'un, Karadeniz'de bulunan Türk arazisine saldırılar düzenlemesi üzerine bu sefere çıkmak mecburiyetini hissetmiştir. Bu sefer esnasında Canik Tekfur Kir Aleksis esir alınmıştır. Tekfur, bu esareten kurtulabilmek için Sinop'u, Selçuklulara teslim ederek, anlaşma yapmak mecburiyetinde kalmıştır. İki taraf arasında yapılan bu anlaşmaya göre, Kir Aleksis, Selçuklulara her yıl 10.000 dinar altın, 5000 at, 2000 sığır, 10.000 koyun, 50 yük de çeşitli hediyeler verecekti. Bunun karşılığında, Canik Bölgesi de Kir Aleksis'nin hakimiyeti altında kalacaktı. (Koca, 1997, 30-32)

Sinop'un, Selçukluların hakimiyetine girmesi ile birlikte, Trabzon Rum Devleti siyasi ve ekonomik anlamda güç kaybetmiştir. Aynı zamanda, Trabzon Rum Devleti'nin en büyük muhatabı artık Türkiye Selçuklu Devleti'dir. (Miller, 2007, 13-14).

Trabzon Rum Devleti İmparatoru Andronikos Gidos Dönemi (1222-1235)'nde, Andronikos'un, Sinop üzerine bir sefer düzenleyerek, Sinop kale duvarlarına kadar olan bölgeyi yağmalaması yüzünden, Alaaddin Keykubad da kara ve deniz kuvvetlerinden müteşekkil olan bir orduyu Trabzon üzerine göndermiştir. Bu ordunun içerisinde, kaynaklarda ismi tam olarak zikredilmeyen bir de Selçuklu şehzadesi bulunmaktadır. Bu Selçuklu şehzadesinin Erzurum Meliki Tuğrul Şah, II. Gıyaseddin Keyhüsrev ya da Alaaddin Keykubad'ın kardeşi Celaleddin Keyferidun olması muhtemeldir. Başlangıçta, Trabzon rum Devleti kuvvetlerine karşı kısmi bir takım başarılar kazanan

Selçuklu kuvvetleri, olumsuz hava koşulları sebebiyle geri çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu geri çekiliş esnasında, Selçuklu meliki de Andronikos'un askerleri tarafından esir olarak ele geçirilir. Bundan dolayı Türkiye Selçuklu Devleti, Trabzon Rum Devleti ile bir anlaşma yapmaya mecbur kalır. Bu anlaşmaya göre, Trabzon Rum Devleti, Türkiye Selçuklu Devleti'ne her yıl ödemekte olduğu vergiyi keser. Aynı zamanda Trabzon Rum Devleti, Selçukluların istemesi durumunda yardıma gönderilecek olan askeri birlik hizmetini de kaldırır. (Miller, 2007, 15-16).

I.Manuel Komnenos (1238-1263) döneminde yaşanan Köseadağ Savaşı, Trabzon Rum Devleti'nin dış politikasında bir takım değişikliklere gitmesi ile neticelenir. I. Manuel Komnenos, Köseadağ Savaşı esnasında Selçukluların yanında yer alır ve onlara yardım eder. Ancak Selçuklular Moğollar karşısında ağır bir yenilgiye uğrarlar. Savaş Selçuklular tarafından kaybedilince Manuel, Moğollara tabi olmak zorunda kalır ve ayrıca Moğollara yıllık vergi vermeyi de kabul eder. (Miller, 2007, 17; Tellioglu, 2009, 48-49).

Moğol istilası neticesinde Anadolu karışıklıklar içerisinde kalır. Bu savaş sonrasında Türkiye Selçuklu Devleti'nde taht kavgaları yaşanır ve Türkmen isyanları ortaya çıkar. Halbuki aynı dönemde Trabzon Rum Devleti Karadeniz'de, Moğolların vasalı olmalarına rağmen, etkinliklerini artıracaklardır. Bu durumun oluşmasındaki en büyük sebep, Moğolların, Trabzon Rum Devleti'ne aynı zamanda Moğollar, Katoliklere karşı da kendilerine müttefik aradıkları için Trabzon Rum Devletine karşı oldukça hoşgörülü davranmışlardır. (Tellioglu, 2009, 50).

Köseadağ Savaşı sonrasında, Trabzon Rum Devleti'ni sıkıntıya sokan bir takım gelişmeler de meydana gelmiştir. Özellikle Türkmenlerin Erzurum, Artvin ve Şavşat bölgesini ele geçirmeleri bu dönem açısından oldukça önemlidir. Yine Moğollardan kaçan bir grup Türkmen'in de Trabzon sınırlarına yerleşmeleri, Trabzon Rum Devleti'nde huzursuzluklar yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bunun haricinde Samsun ve çevresi 1258 tarihinde Hülagu Han tarafından Selçuklulara bırakılırken 1265 tarihinde ise Ardeşen ve Batum arasındaki bölge İlhanlılar tarafından Ortodoks Kıpçaklara verilmiştir. Bütün bu gelişmeler Trabzon Rum Devleti'nin bölgedeki siyasi üstünlüklerini kaybetmelerine neden olmuştur. (Tellioglu, 2009, 52).

Manuel Komnenos, imparatorluğu esnasında Fransa ile de bir akrabalık bağı kurmaya çalışmıştır. Bundan dolayı da 1253 senesinde Fransa Kralı IX. Louis'e bir elçi gönderilmiştir. Manuel Komnenos'un, Fransa ile akrabalık bağları kurmak istemesinin en büyük sebebi, Fransa'nın önemli bir güç olduğunu algılamış olması ve ihtiyaç duyduğunda onlardan askeri yardım

talebinde bulunabileceğini düşünmesidir. Ancak IX. Louis, bu isteğe çok da sıcak bakmamış ve kendilerinin İstanbul'daki Latinler ile de akraba olduklarını, şayet kendileriyle bir akrabalık bağı kurulmak isteniyorsa, bunun İstanbul Latin Krallığı vasıtası ile gerçekleştirilmesini Manuel Komnenos'a bildirmiştir. (Miller, 2007, 18; Telliöglu, 2009, 52).

Manuel Komnenos döneminde, İstanbul Latin İmparatorluğu ile de ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla bir takım adımlar atılmıştır. Ancak atılan bu adımların tam olarak başarıya ulaştığını söylememiz zor. Çünkü İstanbul Latin İmparatorluğu, Trabzon Rum Devleti ile kurulacak ilişkilerin hem dini hem de siyasi nitelikli olmasını istemektedir. Trabzon Rum Devleti ise kendisini hâlâ Bizans Devleti'nin varis olarak gördüğünden bu duruma çok da sıcak yaklaşmamıştır. (Telliöglu, 2009, 53).

Sonuç

1095 tarihinde başlayan haçlı seferlerinin sözde gayesi doğudaki dindaşlarını Müslümanların zulmünden kurtarmaktır. Ancak bu seferin başlamasındaki asıl sebep, kendi dindaşlarının sahip oldukları topraklar da dahil olmak üzere, doğunun zenginliklerini ele geçirebilmektir. Haçlıların bu niyetini fark eden Bizans Devleti, daha ilk seferden itibaren onlara karşı bir takım önlemler almak mecburiyetinde kalmıştır. II. ve III. Haçlı Seferleri esnasında ise, Bizans Devleti, haçlılara yardım etmemiş, hatta onları verdikleri rehberler sayesinde sarp yollardan Anadolu'ya göndererek, Türklerin önüne atmıştır. Bu durum da haçlılarda Bizans'a karşı bir ön yargı ve nefretin oluşmasına sebebiyet vermiştir. IV. Haçlı Seferi esnasında ise henüz sefer başlamadan haçlılar ve Venedikliler arasında bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma gereğince, Venedikliler tarafından haçlılar için bu sefer için hazırlanacak filo karşılığında, haçlılar, Venedik'e 85.000 mark vermeyi taahhüt etmişlerdir. Ancak haçlılar, bu paranın büyük bir kısmını Venedik'e ödeyememişlerdir. İşte tam bu esnada Bizans tahtında yaşanan sorunlar, haçlıların, Venediklilere vermeyi vaat ettikleri parayı ödemek için büyük bir fırsat olmuş ve bundan dolayı da asıl hedeflerinden saparak, zaten nefretle baktıkları Bizans Devleti üzerine yürümekten çekinmemişlerdir. IV. Haçlı Seferi sonrası, İstanbul, Latinlerin eline geçmiş ve büyük bir yağmaya tabi tutulmuştur. Ancak IV. Haçlı Seferi'nin etkileri sadece İstanbul ile sınırlı kalmamıştır. Bu seferin sonuçları, Trabzon, İznik ve Trakya'yı da etkilemiştir. İstanbul'un, Latinler tarafından işgalinden sonra Trabzon'a kaçan Bizans tahtı varislerinden Aleksios ve David kardeşler tarafından kurulan Trabzon Rum Devleti, tam 257 sene boyunca Bizans Devleti'ni yeniden canlandırabilmek için mücadele etmiştir.

Kaynakça

- Anna Komnene (1996). *Anna Komnene, the Alexiad of Anna Comnena*, Türk. Çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Anonim *Gesta Francorum et Aliarum Hierosolymitanorum: The Deeds of the Franks and the Pilgrims to Jerusalem* (1962). Ed. ve İngilizce Çev. Rosalind Hill, Thomas Nelson and Sons Ltd, Toronto: New York, London.
- Ayönü, Yusuf (2008). “Türkiye Selçuklu Devleti ile Trabzon İmparatorluğu Arasında Karadeniz Bölgesi’ndeki Hakimiyet Mücadeleleri (1204-1243)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIII, S.I, s.18-19
- Cahen, Claude (1994). *Osmanlılar’dan Önce Anadolu’da Türkler*, Çev. Y. Moran, İstanbul: E Yayınları.
- Daş, M. (2006). *Bizans’ın Düşüşü*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- de Clari, Robert (1994). *İstanbul’un Zaptı (1204)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Demirkent, Işın (1998). “Haçlı Seferlerinin Mâhiyeti ve Başlaması”, *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri*, Bildiriler, İstanbul, s.1-14,
- Demirkent, Işın (2013). *Haçlı Seferleri*, İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Demirkent, Işın (1994). *Urfâ Haçlı Kontluğu (1098-1118)*, Ankara: TTK, Ankara.
- Fulcherius Carnotensis (2009). *Kudüs Seferi*, Çev. İlcın Bihter Barlas, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Gölgemiş Karaca, Sevtap (2012). “I. Haçlı Seferi (1096) Öncesinde Bizans İmparatorluğu’nun Siyasi Durumuna Bakış”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s.141-153.
- Harris, J. (2003). *Byzantium and Crusades*, New York: The Both Press.
- Holt, P.M. (2003). *Haçlılar Çağı*, Çev. Özden Arkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İbn Al Qalanisi (1932). *The Damascus Chronicle of the Crusades*, Haz. H.A.R. Gibb, London.
- İnce, Fatma (2012). “Geoffroi de Villehardouin’in Kroniğine ve Çeşitli Kaynaklara Göre IV. Haçlı Seferinin İstanbul Üzerindeki Etkileri”, *İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul*, Konya: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s.623-646.
- İnce, Fatma (2019). *IV. Haçlı Seferi ve Trabzon*, Trabzon: Serander Yayınevi.
- İnce, Fatma (2020). *Nureddin Mahmud b. Zengi ve Haçlılarla Mücadelesi*, Trabzon: Serander Yayınevi.
- Kaleli, Emrullah (2018). “Bizans ve Haçlı Seferleri”, *III. İNES Uluslararası Eğitimi ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*, Alanya, s.1254-1259,

- Kanat, Cüneyt, Devrim Burçak (2013). *Sorularla Haçlı Seferleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Keçiş, Murat (2010). "XIII-XV. Yüzyıl Bizans Tarihçilerinin Trabzon İmparatorları Hakkında Kullandıkları İfadeler", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 8, s. 9-28.
- Kesik, Muharrem (2018). *Selçukluların Haçlılarla İmtihanı*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koca, Salim (1997). *Sultan İzzettin Keykavus (1211-1220)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Koca, Salim (2017). "Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?", *Gazi Akademik Bakış*, 10/20, s.17,???
- Lemerle, Paul (2013). *Bizans Tarihi*, Çev. Galip Üstün, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Miller, W.(2007). *Son Trabzon İmparatorluğu*, Çev. Nurettin Süleymangil, İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Muhammed b. Ali Azimi (2006). *Azimi Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H.430- 538=1038/39-1143/44)*, Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim, Ankara: TTK.
- Nicol, D.M. (2000). *Bizans ve Venedik (Diplomatik ve Kültürel ilişkiler Üzerine Bir Araştırma)*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi.
- Oldenburg, Zoe (1996). *The Crusaders*, İngilizceye Çev. Anne Carter, New York.
- Raimundus Agullers (Raymond D'aguilers) (1921). *Historia francorum Qui Ceperunt Jerusalem*, İng. Çev. August C. Krey, The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants, Princeton.
- Robertus Remensis, (Robertus Manachus) (2005). *Robert the Mark's History of the First Crusade: Historia Iherosolimitana*, İng. Çev. Carol Sweetenham, Ashgate Publishing, Cornwall: Burlington.
- Taumanoff, Cyrill (1940). "On the Relationship Between the Founder of the Empire of Trebizond and the Georgian Queen Thamar", *Speculum*, Vol.15, Issue.3, s.299-312;
- Tellioglu, İbrahim (2009). *Kommenosların Karadeniz Hakimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Trabzon: Serander.
- Turan, Osman (2004). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Urban and Crusaders* (1901). Ed. Dana Carleten Munro, The Department of The History of Pennsylvania, Philadelphia 1901.
- Usta, Aydın (2016). *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

İkinci Abdülhamid Döneminde Muhalif Bir Gazete: Beberuhi

Zeynel Özlü¹

Mustafa Murat Çay²

Özet

Beberuhi, 1 Şubat 1898 tarihindeki ilk sayısı ile Cenevre’de yayın hayatına başlamış olan bir Osmanlı mizah gazetesidir. Dönem itibarıyla Abdülhamid İdaresine muhalif olduğundan dolayı diğer muhalif basın organları gibi yayın hayatını İstanbul dışında sürdürmek zorunda kalmıştır. Osmanlı yönetiminin nazarında “hezeyannâme”, sahipleri ise “erbâb-ı fesad” olarak nitelendirilmiş olan sürgündeki mizah gazeteleri, dönemin muhalif cereyanları ve etkileri hakkında fikir edinme konusunda araştırmacılar için son derece önemli argümanlar arasında yer almaktadır.

Cenevre’de yayınlanan Beberuhi’nin yayın hayatı oldukça kısa süreli olmuştur. Beberuhi’yi Osmanlı mizah yayınlarının nadir eserlerinden birisi olarak tanımlamak mümkündür. 1878-1908 yılları arasında mevcut şartlar dolayısıyla İstanbul dışında yayın yapmış olan diğer yayın organları gibi Beberuhi de Osmanlı topraklarına gizli yollarla girebilmiştir. Söz konusu gazete, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin görüşlerini aksettirmeyi ana yayın ilkesi olarak kabul etmiştir. Gazetenin genel karakteri göz önüne alındığında “itaatsizlik” kavramıyla özetlenebilecek tutumunun, Devlet-i Âl-i Osmânî’nin manevî kudretine ve devlet kimliğine değil, doğrudan Sultan II. Abdülhamid’in şahsına ve eylemlerine yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada, İkinci Abdülhamid Dönemi’nde muhalif fikirleriyle tanınan, dönemin otoritesine karşı bir tür itaatsizliği misyon edinmiş olan Beberuhi gazetesi incelenmiştir. Çalışma kapsamında, Beberuhi’nin kısa süren yayın hayatı süresince sadece dört sayısına ulaşılabilmektedir. 1.,2.,3. ve 5.’i sayıları tespit edilebilmiş olan gazetenin elde edilebilen sayılarından yola çıkılarak II. Abdülhamid döneminin panoraması, muhalif bir yayın organı perspektifinde ortaya konulmuştur.

1 **Prof. Dr.**, Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi GAZİANTEP/ zeynelozlu@hotmail.com; zozlu@gantep.edu.tr. Orcid: 0000-0003-2499-4815

2 **Dr. Öğr. Üyesi**, Gaziantep Üniversitesi Nizip Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi GAZİANTEP/ mmuratcay@gantep.edu.tr. Orcid: 0000-0001-9896-7807

Giriş

Beberuhi kelimesi, Türkçe “Bebe”, Arapça “Ruhi” sözcüklerinden türetilmiş, “sevimsiz, budala, bücür erkek” anlamına gelmektedir³. Daha çok Türk gölge oyununda meşhur olmakla bilinmektedir. Burada kötü huylu cüce tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Cüce ve kambur olmakla birlikte bu fiziksel kusuru iç yaşamına vurmuş, herkese sövüp sayan, yaygaracı, yılışık, sulu ve densiz bir tip olarak belirlemiştir. Seri ve duraksız konuşmasının yanında başka insanları, özellikle de Karagöz’ü kızdırmayı sevmektedir. Laf taşıyıcılığıyla bilinen Beberuhi, herkesi birbirine düşürmektedir. Bir başka nitelemeyle mahallenin budalası olarak kabul edilmiştir. Zenginler tarafından korunduğu bilinmekle beraber kimse tarafından da sevilmemektedir. Bu özellikleri ele alındığında Beberuhi, orta oyunundaki maskara yada cücenin benzeri olarak kabul görmüştür⁴.

Karagöz oyunlarının bütününde perdede gözükmediği halde aslı tipler arasında yer almış, boyunun kısalığından dolayı “Altıkulaç” veya “Pişbob” olarak da adlandırılmıştır. Mahallenin yerli bir karakterini temsil eden Beberuhi tipi, kendisinde bulunan dil sakatlığına rağmen İstanbul şivesi ile konuşmaktadır. Bazı Karagöz oyunlarında ise birden fazla Beberuhi karakterinin varlığı bilinmektedir. Sesi çok çirkin olan Beberuhi tipi, perdeye kendine has bir şarkı ile gelir ve oyunlarda Karagöz’ün tarafını tutar⁵.

Kenan Topaloğlu, “Türk Gölge Oyunu Karagöz’de Beberuhi Tipi” isimli çalışmasında⁶ Beberuhi tipinin asıl işlevinin, seyirciyi güldürmek olduğunu belirtmektedir. Oyunlarda gülme eylemini sağlayanın da daha çok anlaşma güçlüğü olduğunu vurgulayarak, dil sakatlığı yanında bu anlayış kıtlığının bir kişide toplanmasının gülme eyleminde etkili olduğunu ifade etmiştir. Buradan yola çıkarak Beberuhi’deki dil sakatlığı olarak “r,s”leri “y” olarak telaffuz etme sorunuyla birlikte onun anlayış kıtlığının da varlığına dikkat çekmiştir. Ayrıca Beberuhi’nin güldüren bir diğer özelliği de bir anda beklenmedik hareketler sergilemesi ve son derece komik kıyafetler giymesidir. Bununla beraber Topaloğlu, Nureddin Sevin’in Beberuhi’nin oyunlardaki işlevi ile ilgili olarak şu sözlerini nakletmiştir: “Beberuhi’nin Karagöz repertuarında çok önemli bir görevi olmak icap eder. Normal bir komedide işleri

3 <https://sozluk.gov.tr/?kelime=> (22.02.2020).

4 <https://kelimeler.gen.tr/beberuhi-nedir-ne-demek-37570> (22.02.2020).

5 <http://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Dergi/110/Beberuhi-Gazetesi.asp?LID=TR&ID=110> (22.02.2020).

6 Kenan Topaloğlu, “Türk Gölge Oyunu Karagöz’de Beberuhi Tipi”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 52, Haziran 2014, 185-202.

altüst eden bir eleman olarak icat edilmiş olması gerekir. O hem budala hem de son derece sempatik bir muzip olarak icat edilmiştir”⁷.

Orta oyununda maskara ve cücenin misyonunu taşıyan Beberuhi'nin, zenginler tarafından himaye edilmesine rağmen kimse tarafından sevilmediği de bilinmektedir. Çalışmanın konusu olan gazetenin, adıyla birlikte toplum nezdinde bu şekilde kabul görmesi gerçeğiyle de alay etmiş olduğu düşünülebilir. Oldukça kısa boyuna rağmen başında külah, sırtında salta, bacağına dizlik ve çizme, bazen elinde, bazen külahında kâğıt fener taşımaması⁸, dikkat çekmeye yöneliktir. Bununla birlikte, diğer tiplere nazaran garip bir şekilde uzun ve renkli külahı onun aptallığının işareti olarak kabul edilmektedir⁹. “Altı kulaç” lakabı ile de tanınan Beberuhi, boyuna göre yakışık almayacak işler yapan bir tip olarak sahne alır. Giyim kuşamına ise mavi ve kırmızı renkler hakimdir¹⁰.

Beberuhi Gazetesinin Kimliği Ve Taşındığı Karakter

Beberuhi gazetesinin, gölge oyununun önemli karakterleri arasında yer alan ve her ne kadar mahalleden birisi olarak nitelendirilmiş olsa da son derece mukallit ve sıra dışı bir tipin ismini almış olması, aslında bir yönüyle bir yayın organı olarak taşıdığı kimliği ve misyonu işaret etmektedir. Ana temasıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin görüşlerini aksettiren gazete, dönemin otoritesine bir tür itaatsizliği barındırır. Bu itaatsizlik, yazılardan ve karikatürlerden de anlaşıldığı üzere, Devlet-i Âl-i Osmânî'nin manevî kudretine ve devlet kimliğine değil, doğrudan Sultan II. Abdülhamid'in şahsına ve gazetenin fikrine göre Sultanın, devleti şahsî çıkarlarına alet etmesi eylemine yöneliktir. Bu sebeple gazetenin, muhtevasından yola çıkılarak sadece Abdülhamid aleyhtarlığı yapmak için yayınlanmış olduğunu söylemek mümkündür. Zira bütün yazı ve karikatürlerde Sultan II. Abdülhamid ile alay edilmiştir. Ancak bu alay veyahut latifeler, çoğu zaman Sultan Abdülhamid'e yönelik son derece hakaret içeren bir hal almıştır.

Beberuhi, 1 Şubat 1898 tarihindeki ilk sayısıyla Cenevre'de yayın hayatına başlamış olan bir Osmanlı mizah gazetesidir. Dönem itibarıyla Abdülhamid İdaresine muhalif olduğundan dolayı diğer muhalif basın organları gibi yayın hayatını İstanbul dışında sürdürmek zorunda kalmıştır. Cenevre'de

7 Topaloğlu, “a.g.m.”, s. 192.

8 Metin And, *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1977, s. 305.

9 İşinsu Ersan, *Gölge Oyunu Estetiğinde Figür Vê Türk Gölge Oyunu: Karagöz*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2011, s. 238.

10 Uğur Gökteş, Milli Gölge Oyunumuz Karagöz, <http://carsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/12243/001580942010.pdf?sequence=1> (22.02.2020).

yayınlanan Beberuhi'nin yayın hayatı oldukça kısa süreli olmuştur. Beberuhi'yi Osmanlı mizah yayınlarının nadir eserlerinden biri olarak tanımlamak mümkündür. 1878-1908 arası döneminin şartları dolayısıyla İstanbul dışında yayın yapmış olan diğer yayın organları gibi Beberuhi de yurt içine gizli yollarla girebilmiştir. Bu dönem dergileri arasında yer alan Tokmak, Laklak ve Dolap da Beberuhi gibi önemli yayınlar arasında gösterilmektedir.

Beberuhi'nin kısa süren yayın hayatında sadece dört sayısına ulaşılabilmektedir. Ancak sayılar arasında tutarsızlık söz konusudur. Nitekim sadece 1,2,3 ve 5. sayılar tespit edilmiş ve bu sayılar üzerinden II. Abdülhamid döneminin panoraması ortaya konmaya çalışılmıştır. Yayın hayatı oldukça kısa sürmüş olan Beberuhi'nin mevcut nüshalarına Millî Kütüphane haricinde İstanbul Belediye Kütüphanesi'nden de ulaşmak mümkündür. Beberuhi'nin dergi mi gazete mi olduğu yönündeki bir değerlendirmeyi ise kendi tanımlamasıyla sonlandırmak mümkündür. Beberuhi, elde edilebilen tüm sayılarında kendisini; "Ayda bir defa çıkar (neşr olunur) Osmanlı mizah gazetesidir" şeklinde sunmuştur. Mizah gazetesi olması sebebiyle dönemin siyasi, iktisadi ve sosyal konularını kendine has üslubuyla ele almış olan Beberuhi'nin dili oldukça sadedir. Olayları alaycı bir şekilde ele aldığından bazen yer verdiği tumturaklı ifadeleri ise saray diline yönelik yaptığı hicve bağlamak mümkündür. Beberuhi, sadece yazılarıyla değil karikatürleriyle de dikkat çeken bir yayın organı olmuştur. Yer verdiği karikatürler genelde yazılı açıklamalarla zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Devlet ricalinin son derece cahil olduklarını iddia eden gazete, bu rical nezdinde Cenevre'nin dahi nerede olduğunun bilinmediğini iddia etmiş ve bu durumu alışageldiği üzere alaycı bir üslupla ele almıştır¹¹. Yazı ve karikatürleri imzasız olan gazetede yer alan karikatürlerin bir çoğunun ise Tunalı Hilmi ve Akil Muhtar tarafından çizilmiş olduğu hakkında bilgiler mevcuttur¹². Gazete, ilk sayısında yer alan "Kara Başımın Kara Yazısı" başlığı altında okuyucularına hitaben; "Artık İstanbul'da barınmanın imkânı kalmadı" derken, dönemin şartlarının oldukça baskı içerdiğine ve sansüre vurgu yaparak Cenevre'ye gitmelerinin de ana sebebini açıklamıştır¹³. Gazetenin senelik aboneliği 25 Kuruş ya da 5 Frank olarak duyurulmaktadır. "Beberuhi Efendi tarafından bu kere Cenevre'de Beberuhi namıyla resimli bir mizah gazetesi tesis edilip birinci nüshası meydan-ı intişara vaz olundu. Senelik abone bedeli beş franktır. Mülkümüzde bu yolda siyasi mizah gazetesi ilk evvel Ali Şefkatî Bey

11 Beberuhi, 7 Şevval 1315 Cuma (1 Nisan 1898), Nu: 3, s.2.

12 Muammer Göçmen, *İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, Kitabevi Yay., İstanbul 1995, s. 236-239.

13 Beberuhi, 10 Ramazan 1315 (1 Şubat 1898), Nu: 1, s.1.

merhum tarafından tesis edilmiş olduğundan bu müinasebetle namı mübareklerini yâd ve tebçil eyleriz»¹⁴.

Beberuhi'nin ilk sayısı

(10 Ramazan 1315/1 Şubat 1898).

Beberuhi ile birlikte Cenevre'de yayın yapmış olan Tokmak gazetesi¹⁵, bazılarına göre radikal kanadın elinde sert bir muhalefetin sözcülüğünü yapmakla birlikte açıktan açığa şiddete davet eden bir tutum sergilemişlerdir¹⁶. Beberuhi'de yer alan yazılara ve karikatürlere bakıldığında açıktan veya gizli bu şiddet eğiliminin izlerine rastlamak mümkündür. Özellikle İstanbul dışında yayın hayatını sürdürmüş olan ve sert muhalefetleriyle bilinen yayınlar için Tiken'in, Kieser'den¹⁷ alıntılacağı yoruma hak verilebilir. Muhafiflerin, yurt dışında rahatlıkla hareket edebildikleri yerler arasında gösterilen Paris, Londra ve Cenevre'de, mevcut yasaların kendilerine sağlamış olduğu özgürlükleri, Osmanlı yönetimine karşı fütursuzca kullanmış oldukları bilinmektedir. Böylece yayın hayatı, mevcut Osmanlı otoritesini eleştirmekle sınırlı kalmamış adeta ihtilâl çağrularına yer veren bir süreci takip etmiştir. Mesela Tokmak gazetesinin birinci sayısının ilk yazısı, Ziya Paşa'nın meşhur

14 Emine Şahin, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Osmanlı'da Mizah Basını", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 2, s.33.

15 Ayrıntılı bilgi için bkz: Servet Tiken, "Cenevre'de Bir Jön Türk Mizah Gazetesi: Tokmak", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2015, S. 54, ss. 403-415.

16 Tiken, "a.g.m.", s. 408.

17 Hans Lukas Kieser, *Türklüğe İhtida 1870-1939 İsviçre'sinde Yeni Türkiye'nin Öncüleri*, Çev. Atilla Dirim, İletişim Yay., İstanbul 2008, s. 89-90.

“Nush ile uslanmayı etmeli tekdir, Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir” deyişiyile başlamış ve oldukça ağır bir dil kullanılmıştır:

“Yıldız kuklasının artık arsızlığı, yüzüzlüğü, taşı aştı, nasihat, tektir hat-ta bazı bazı, kötek dahi kâr etmez oldu. Düşündük, taşındık “Ya o kafa in-dından geçer... Ya parçalarız” dedik!..Tokmaklamaya karar verdik. Bakalım belki dokuz yumruk bir nasihat yerine geçer!”¹⁸.

Görüldüğü üzere Beberuhi dışında Davul, Dolap, Tokmak, Lak Lak gibi yayınlar, sayfalarında devlet yönetimini eleştirme adı altında Sultan Abdülhamid’e yönelik ağır hakaretler içeren muhtevaya sahip olmuşlardır. Bu sebeple sürgündeki mizah gazeteleri, Osmanlı yönetiminin nazarında “hezeyannâ-me”, sahibi ise “erbâb-ı fesad” arasında sayılmıştır¹⁹. Yurt dışındaki mizah basının niteliği bu şekilde teberrüz ederken ülke sınırları içindeki mizah ise haftalık mecmualarda yayınlanan fıkralarda ya da esprisiz yazılarda kendisini göstermiştir²⁰.

Beberuhi’de Eleştiri Ve Yazıların Genel Karakteristiği

Beberuhi’de yer alan siyasî hicivlerde, çoğu kez Karagöz-Hacivat atışmalarından yola çıkılmıştır. Karikatürlerde ise o dönem muhalefeti ve dış basın için adeta ana tema halini almış olan Sultan Abdülhamid’in fiziksel görünümü, alay konusu yapılarak işlenmiştir. Haddizatında bu tarz bir tutumun, sadece masum bir mizah anlayışından kaynaklanmamış olduğu da akla gelmektedir.

Beberuhi’nin ikinci sayısında yer alan bir karikatürde, Jön Türklerin ve yabancıların sürekli alaya aldığı Abdülhamid’in burnu ana temadır. Gazetenin 2. sayısında yer alan bir teşekkür yazısı, Abdülhamid’in bu fiziksel özelliğine gönderme yapan; “Rabbim ağzı burnuna uygun aklı başına denk adamları eksik etmesin”²¹ ifadeleriyle başlamaktadır. Söz konusu karikatürde Sultan Abdülhamid ve iki marangoz resmedilmiştir.

18 Hamza Altın, “Osmanlı Hiciv Matbuatında Ermenilerin Oynadığı Role Dair Örnekler”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 7, S: 14, s.30.

19 Hamza Altın, *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, s. 47.

20 Ebru Davulcu, Mustafa Temel, “II. Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Tek Sayılı Mizah Gazetelerinde Muhalefet: El Üfürük, El Üfürük’e Zeylen Körük, Ton Ton Risalesi, Çıngırak, Mahkûm”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 37, Nisan 2015, s. 859.

21 Beberuhi, 8 Şevval 1315 Salı (1 Mart 1898), Nu:2, s. 1.

(Beberuhi, 8 Şevval 1315 Salı (1 Mart 1898), Nu:2, s. 3).

Karikatürün açıklamasında Sultanın burnu kesildikten sonra bu defa da kulaklarının uzayarak kafasının eşek kafasına dönüştüğü, kulakların kesilmesi halinde burnun yeniden uzayacağı ihtimalinden dolayı nihai kararın Sultanın kafasının kesilmesi olduğu vurgulanır. Gazete, bu isteğini ise “Peygamberin yüzü sûyu hürmetine icrasının yakında müyesser edilmesine” duayla ifade etmiştir²². Elbette burada sadece bir mizahtan söz etmek mümkün değildir. Hakareti içeren ifadeler bir yana, Sultanın kafasının kesilmesine yönelik bir temenni ve düşünce akıllara ihtilâl çağrısını getirmektedir. Haddizatında

22 Beberuhi, 8 Şevval 1315 Salı (1 Mart 1898), Nu:2, s. 4.

Sultan'ın ortadan kaldırılmasının başka yolunun olmadığına kanaat getirmiş olan bir zihniyetin, kendisini başka türlü ifade etmesi de düşünülemez.

Beberuhi'de yer alan yazılarda sadece Sultan'ın şahsına değil, devlet riceline de yönelik hakaretlere ve hicve rastlanılmaktadır. Gazeteye göre devlet ricali ve özellikle de saray efradı son derece cahil, menfaatperest ve makam peşinde koşan insanlardan oluşmaktadır. Bayram münasebetiyle temennide bulunulan bir yazıda hedefe alınan devlet adamlarına yönelik dilekler oldukça dikkat çekici olmakla birlikte, bu temennilerin odaklandığı yegâne durum, adı geçen devlet erkanının öldürülmesine yöneliktir:

“Bayram için temenni ederim:

Abdülhamid'in bir kilo dinamite çarpılmasını.

Sadrızam Rıfat Paşa'ya bir çuval saman.

Bahriye Nazırı Hasan Paşa'nın bir deli katırın kuyruğuna bağlanıp dağlarda parçalanmasını.

Serasker Tulumbacı Rıza Paşa'nın Tırhala'da.

Şeyhülislama din iman.

Mühimmatsızlık, doktorsuzluk, açlık ile vefatlarına sebebiyet verdiği şebâb-ı vatanın analarının, babalarının, kardeşlerinin, ailelerinin dest-i intikamına düşmesini.

Hariciye Nazırı Tevfık Paşa'nın biraz ecnebi politikası öğrenmek için cehennem tahsile gitmesini (Avrupa diplomatları hep orada imiş!!!)

Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın açlıktan ölen biçare milletin sopası altında can vermesini.

Adliye nazırına adalet.

Maarif nazırına iki kulak.

Şehremini Rıdvan Paşa'nın İstanbul sokaklarındaki çamur kümelerinden birinde boğulmasını.

Lütfi Ağa'ya yevmiye bir kilo arpa.

Şamlı İzzet'e darağacı.

Ebülhüda'nın başının dibekte ezilmesini.

Saray halkına süpürge sopası.

Devâir-i hükümete (Allah ıslah eylesin) baştan başa teceddüd.

Ahmed mürtede bir kazık.

Millete akıl fikir.

Genç ahrâr-ı ümmete icraat ve icraatta muvaffakiyet.

Daha isimlerini yazmadığımız mevâşi-i hükümete de birer türlü ölüm.

Bana da insaf temenni eylerim²³.

Devlet görevlilerinin, politika adı altında dalkavukluğu andıran hallerinin eleştirildiği bir yazıda, Karagöz ile Beberuhi'nin konuşurulduğu görülmektedir. Beberuhi, Karagöz'e hitaben; onun eskiden gazeteci olduğu ve politikadan anlayacağından bahisle, bir yazı yazmasını ister. Karagöz ise İstanbul'da yaşarken politikadan habersiz olunamayacağını, politikadan kastedilenin de devlet ricalinin ikiye katlanarak yerlere kadar eğilip geri geri giderken sağ ellerini yere sürdükten sonra üst üste burunlarına doğru kaldırmaktan ibaret olduğunu söylemiştir. Buna itiraz eden Beberuhi ise politikanın bir ilim olduğuna dikkat çekmiştir. Karagöz, yine devrin bir özelliğine vurgu yaparak politikanın mekteplerde yasaklandığını belirtmiş ve devlet ricaline mahsus olan bu işten dolayı Babialı ricalinin bu eğilip bükülmelerden hariç bir politika bilmediklerini vurgulamıştır²⁴.

Beberuhi'ye göre; devlet ricalinin dalkavukluğu bir yana son derece cahil olmaları da alay konusudur. Gazeteye göre; Sultan Abdülhamid Yeni Osmanlıların Cenevre'de faaliyetlerine karşı devlet görevlilerinden bir çare düşünmelerini emretmiştir. Çare olarak daha önceleri de başvurulmuş yabancı hükümet memurlarına rüşvet vermeye karar verilir ancak Cenevre'nin nerede olduğu konusunda bir tartışma yaşanır. Bazıları Fransa'da olduğunu söyleyince sefire telgraf çekilir. Ancak telgrafta Fransa'da Cenevre olmadığına yönelik bir cevap yazılıdır. Bir müddet daha tartıştıktan sonra İtalya'daki Cenova akıllarına gelir. Bunun üzerine derhal nişanlar, paralar hazırlanarak İtalyan hükümetine gönderilir. İtalyan yetkililer ise parayı aldıktan sonra Cenova'da Türk olmadığını belirtirler. Bütün görevliler büyük bir şaşkınlığa uğrar. Sultan Abdülhamid ise son derece hiddetlenir ve baş tercüman Münir Paşa'ya niçin sorulmadığını ifade ederek derhal kendisine konunun danışılmasını emreder. Sonuçta Cenevre'nin İsviçre'de olduğu anlaşılır. Sultan, İsviçre'nin nasıl bir yer olduğunu sorduktan sonra "Cumhuriyettir" cevabını alınca aklı başından gider. Bu anlatımın sonunda Karagöz, Beberuhi'ye seslenerek konuşmaya son noktayı koyar: "Var git Beberuhi yalan söylüyorsun. Sultanın aklı yok ki başından gitsin"²⁵.

23 Beberuhi, 8 Şevval 1315 Salı (1 Mart 1898), Nu:2, s. 1-2.

24 Beberuhi, 7 Şevval 1315 Cuma (1 Mart 1898), Nu:3, s. 1.

25 Beberuhi, 7 Şevval 1315 Cuma (1 Mart 1898), Nu:3, s. 2.

Gazeteye göre mevcut otoritenin baskısı sonucu tutuklanmalar ve sürgünler de alaycı bir üslupla satır aralarında yerlerini almıştır. Konuşmacılardan birinin Beberuhi olduğu “Tasadüf” başlıklı bir yazıda, bu sürgünlerden “seyahat” şeklinde bahsedilmektedir²⁶. Aynı yazıda, jurnaller ve bu jurnaller soncu evlerde yapılan aramalar da alaycı bir üslupla tasvir edilmiştir. İfadeler arasında yer alan ve Sultan Abdülhamid için kullanılan; “Padişah olacak rezilin emri...”, “Peygamber postunda oturan imansız herife lanetler...”²⁷ gibi nitelemeler dikkat çekmektedir. Evi arayanların evde bulunduğu iddia edilen terazilere yoğunlaşması ve bir teraziyi alıp götürmeleri şaşkınlıkla karşılanmıştır. Beberuhi, konuşma esnasında karşı tarafın bu kafa karışıklığını giderme yolunda akıl yürütmüş ve aslında aranması gerekenin Mizan gazetesi olduğunu ifade etmiştir. Ne var ki bunda cahillikle suçladığı bir padişahın yine cahillerden mürekkep bir memur kitlesine iş verdiğine işaret etmiştir²⁸.

Gazetenin Sultan Abdülhamid’e yönelik hakaret boyutuna varan eleştirilerinden birisi de Sultanın paraya son derece düşkün olduğu yönündedir. Öyle ki; Beberuhi bu konuyu memleket topraklarının parayla satıldığını veya satılmasına Sultan tarafından göz yumulacağı noktasına kadar taşımıştır. Aşağıda Sultanın hediye ve paraya düşkünlüğü yönündeki iddiaları barındıran bir karikatür mevcuttur.

26 Beberuhi, 8 Şevval 1315 Salı (1 Mart 1898), Nu:2, s. 4.

27 Beberuhi, 8 Şevval 1315 Salı (1 Mart 1898), Nu:2, s. 6.

28 Beberuhi, 8 Şevval 1315 Salı (1 Mart 1898), Nu:2, s. 7.

Beberuhi, 15 Cemaziyelevvel 1316 Cuma (1 Teşrinievvel 1898),
Nu: 5, s. 4.

Gazetenin elde edilebilen nüshalarında özellikle Girit konusuna değinilmiş olduğu görülmektedir. Yunanistan Kralının konuşurulduğu bir yazıda krala;

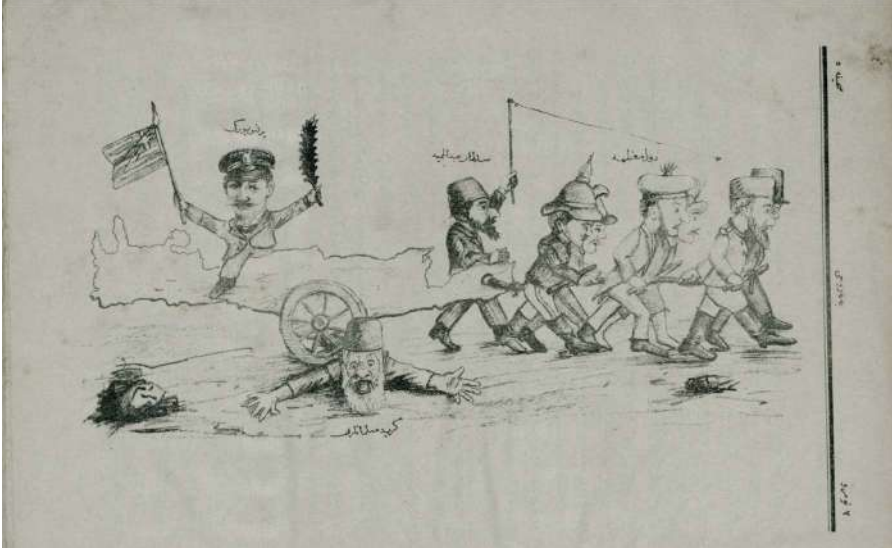
“Canım Girit’i madem ki dört milyon liraya bana Sultan satacaktı. Niçin eskiden haber vermedi. Muharebe açıp Osmanlı askerine Yunan askerini kırdırmazdım, Teselya’yı harap etmezdim. Hatta dört milyon değil on milyon lira bile verirdim. Hem bu kadar Türk askeri ölmezdi hem de benim başıma bu kadar gaile açılmazdı”²⁹ dedirtilmiştir.

Aynı yazıda Rus Çarı da konuşurulmuştur. Çar’ın; “Osmanlı’da para yok, askerini Yunan muharebesinde kırdı, mühimmât-ı harbiye bitti, donan-

29 A.y.

masından eser kalmadı, ona yardımcı bir devlet bile yok, İngiltere darıldı. Fransa benim müttefikim. Almanya ise askerini Fransa için saklıyor. Yakında İstanbul benim olacak”³⁰ dediği ifade edilmiştir.

Girit meselesine bakış konusunda eleştirilerin odağında yer alan devlet adamı ise mabeyncilerden Lütfi Ağa’dır. Lütfi Ağa, Girit meselesi dolayısıyla bir hayli eleştirilmektedir. Hatta devlet işlerindeki etkisini vurgulamak maksadıyla Beberuhi, padişaha gönderilecek mektupların üzerine “Lütfi Ağa & C°. Constantinople” yazılarak “Dersaadette Lütfi Ağa ve Kumpanyasına diye tahrir olunmalıdır” ifadelerine yer vermiştir³¹.

Girit Meselesini konu alan karikatür (Beberuhi, 8 Şevval 1315 Salı (1 Mart 1898), Nu:2, s. 5).

Gazetenin, “Saray Levhaları”³² başlığı altında bir yazı dizisine devam etme niyetinde olduğu anlaşılrsa da 5. Sayısında yer alan bu yazı, gazetenin yayın hayatının son bulmasıyla birlikte devam etmemiştir. Gazete, sarayda olup bitenleri kendi hayal dünyasında canlandırmış, hayalî bu olaylardan yola çıkarak hüküm vermiştir. Anlatımlarda dikkat çeken konu, Sultan Abdülhamid’in yaptığı olası kötü işlerden dolayı vicdan muhasebesi yaptığı iddiasıdır.

Gazetenin hayalî olarak oluşturduğu bir senaryoya göre Sultan, öldürdüğü Arnavut bahçivandan dolayı kendi kendine söylenmekte, vicdan muhasebesi yapmakta ama buna rağmen yaptığına gerekçeler üretmektedir. Bu

30 A.y.

31 Beberuhi, 15 Cemaziyevvel 1316 Cuma (1 Teşrinievvel 1898), Nu: 5, s. 7.

32 Beberuhi, 15 Cemaziyevvel 1316 Cuma (1 Teşrinievvel 1898), Nu: 5, s. 7.

haldeyken uykuya dalmıştır. Rüyasında, sayıları milyonlara ulaşan mazlunun ahları, bazen ejder, kaplan, sırtlan gibi büyük; bazen akrep, kırkayak ve arı gibi küçük vahşi hayvanlar şeklinde kendisine hücum etmiştir. Korkuyla uyandıktan sonra titremekle birlikte saçlarını yolmak, yüzüne tokatlar atmak suretiyle kendine gelmeye çalışmış sonra da şunları söylemiştir:

“Ah! İslamiyet’e, Osmanlılığa açtığım yaralar yetişmemiş gibi şu geçen muharebede milletin kırk elli bin evladını açlıktan, susuzluktan, soğuktan, ilaçsızlıktan ben helak ettim. Uyanık iken rahatsızım, uykudayken bi-zârım, felaket içinde ömür geçiriyorum. Acaba nasıl can vereceğim? Andan hiç korkmam. Ben dünyayı aldattım. Azrail’i mi iğfal edemeyeceğim... Fakat rûz-ı kıyamette ne yaparım? Allah’a ne cevap veririm? Adam sen de onu da hafiyelerle avuturum. Ya avutamazsam? Halim yaman...”³³.

Beberuhi’nin hayalî bir senaryodan yola çıkarak anlatmış olduğu olay, aynı zamanda gazete sayfalarında karikatürize edilmiştir. Aşağıdaki karikatür, gazetenin verdiği Sultan Abdülhamid’in rüyasını anlatmaktadır. Ancak gazetenin gerek olayı anlatış biçimi gerek çizdiği karikatür ve anlatımının devamında yer vermiş olduğu ifadeler, sadece basit bir mizah anlayışının ötesinde hezeyanlar içeren kelimeler, aşağılamalar ve hakaretlerle doludur. Bu türden yaklaşımı, masum ve samimi bir muhalefet anlayışıyla izah etmek mümkün görünmemektedir. Bu bakış açısıyla gazetenin tutum ve davranışı ele alındığında, basın ve ifade hürriyetinin sınırlarının oldukça aşılmış olduğu kanaatine ulaşılabilir.

Hikâyenin devamında Sultan Abdülhamid’in, rüyanın tesiriyle bir kriz geçirdiğine yer verilmiş ve saray görevlilerinin Sultan’a müdahalesi de aynı şekilde hayalî, ölçüsüz ve son derece hakaret içeren bir üslup ile ele alınmıştır³⁴. Gazetenin muhalefet adı altındaki hezeyanlarından en önemlisi, Sultan Abdülhamid’in para düşkünü olduğuna yönelik iddialarıdır. Bu iddialara göre Sultan, şimendifer, rıhtım, maden, havagazı gibi imtiyazları kendi hesabına kullanmaktadır³⁵. Bunların yanı sıra gazetenin, Sultan Abdülhamid tarafından Osmanlı topraklarının para karşılığında peşkeş çekildiğine yönelik iddia ve isnatları ise bilinçli bir şekilde yapılan aşağılama kampanyasının bir tezahürüdür³⁶.

33 Beberuhi, 15 Cemaziyelevvel 1316 Cuma (1 Teşrinievvel 1898), Nu: 5, s. 1.

34 Beberuhi, 15 Cemaziyelevvel 1316 Cuma (1 Teşrinievvel 1898), Nu: 5, s. 2-6.

35 Beberuhi, 15 Cemaziyelevvel 1316 Cuma (1 Teşrinievvel 1898), Nu: 5, s. 3.

36 Beberuhi, 15 Cemaziyelevvel 1316 Cuma (1 Teşrinievvel 1898), Nu: 5, s. 6.

(Beberuhi, 15 Cemaziyelevvel 1316 Cuma (1 Teşrinievvel 1898), Nu: 5, s. 5).

Gazetenin 3. Sayısında, “Hüseyn Paşa Karakolhanesinde Bir Genç Türk’ün Muhakemesi” başlığı altında yer almış olan yazıda, dönem itibariyle hukukun kişilere göre işletilmiş olduğu ve işkencelerin adeta sıradan olaylar halini aldığı iddiası üzerinde durulmuştur. Mahkeme esnasında heyetin savunma yapan gencin hemen her ifadesi karşısında sopaya başvurulduğuna dikkat çekilmiştir. Mahkeme olayını senaryo haline getiren gazete, hikâyeyi diyaloglar halinde vermiştir. Genç Türk’ün sarf ettiği “vatan”, “kemâl” gibi kelimelerden yola çıkarak mahkeme heyeti tarafından cezalandırıldığı, dövüldüğü bir sorguya yer vermiş olan gazete, mahkememe heyetinin son derece insafsız olduğunu ise şu diyalogla vurgulamıştır:

“Genç Osmanlı: Aman Efendim Allah Aşkına, Peygamber başı için...

Reis : Biz burada Allah mallah tanımıyız. Biz burada iradeye bakarız. O senin Allah dediğin medresede olur (Yıkın, yıkın)”³⁷.

Aşağıda yer verilen birinci karikatürde, Sultan ve saray görevlilerinin yaptığı iddia edilen zulüm tasvir edilirken; ikinci karikatürde Sultan Abdülhamid'in istibdat politikası ve Batılılar ele alınmıştır.

Beberuhi, 7 Şevval 1315 Cuma (1 Nisan 1898), Nu: 3, s.3,8).

37 Beberuhi, 7 Şevval 1315 Cuma (1 Nisan 1898), Nu: 3, s.4.

Sonuç

Osmanlı mizah basını arasında adını duyurmuş olan Beberuhi'nin, kısa süren yayın hayatında ele almış olduğu konular ve bu konuları sunuş biçimi, onun sadece muhalif bir mizah gazetesi olmadığı izlenimini vermektedir. Mizah kavramının içerisinde yer alan hiciv, gazete sayfalarında bir sanat olmaktan öte gitmiş ve adeta gazeteye de isim olmuş olan Beberuhi karakterine ve biçimine uygun olarak hakaret, alay ve aşağılama derecesine düşürülmüştür. Bunun yanı sıra gazetenin çok da gizleyemediği bir ihtilâl çağrısı yapmış olduğu anlaşılmaktadır.

Dönemin muhalefetinin Osmanlı toprakları dışında, ikamet ettiği ülkelerin yasalarına dayanarak basın ve fikir hürriyeti adı altında faaliyetlerini sürdürmüş oldukları bilinmektedir. Batılı ülkelerin, özellikle Sultan Abdülhamid idaresine bakış açısının ne olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki planları göz önüne alındığında, söz konusu bu hürriyetin kapsam ve amacı da anlaşılabilir.

Jön Türk basınına inceleleyen bazı çalışmalarda, kimi yayın organları için elde edilen sonucun, Beberuhi konusunda da geçerli olduğu kanaatine ulaşılmaktadır. Özellikle Cenevre'de yayımlanmış ve ömürleri kısa sürmüş olan gazetelerin Tokmak gazetesi perspektifindeki değerlendirmeler- hükümetten para sızdırmak amacıyla çıkarıldığı yönündeki tespitin³⁸, son derece tutarlı olduğu ve bunun Beberuhi için de kabul edilebileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Beberuhi'nin, diğer muhalif yayın örneklerinde de görüldüğü üzere mizahı, sadece Sultan Abdülhamid ekseninde ele almış olması ve hicvi, sanat olma özelliğinden dışarı çıkararak hezeyanlara düşmesi, onun amaç ve üslubunun doğal bir sonucu olmuştur. Bununla birlikte Beberuhi'yi, üst seviyelerde seyreden hezeyanları çerçevesinde ihtilâl çağrısı yapmış olan bir yaygın organı olarak kabul etmek de mümkündür.

38 Göçmen'in tespitlerini (Göçmen, *İsviçre'de Jön Türk Basını...*,s. 250) kabul eden Tiken'in de (Tiken, *Cenevre'de Bir Jön Türk...*,s. 412-413.) vurguladıkları gibi söz konusu yayınların pazarlık konusu yapılmış olduğu dikkat çekmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

- Beberuhi Gazetesi, 10 Ramazan 1315 (1 Şubat 1898), Nu: 1.
 Beberuhi Gazetesi, 8 Şevval 1315 Salı (1 Mart 1898), Nu:2.
 Beberuhi Gazetesi, 7 Şevval 1315 Cuma (1 Mart 1898), Nu:3.
 Beberuhi Gazetesi, 15 Cemaziyelevvel 1316 Cuma (1 Teşrinievvel 1898), Nu: 5.

Telif Eserler

- ALTIN, Hamza: “Osmanlı Hiciv Matbuatında Ermenilerin Oynadığı Role Dair Örnekler”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Y: 7, S: 14, ss.27-44.
- , *II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Mizah Basını*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.
- AND, Metin: *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1977.
- DAVULCU, Ebru, TEMEL, Mustafa: “II. Meşrutiyet Döneminde Yayımlanan Tek Sayılık Mizah Gazetelerinde Muhalefet: El Üfürük, El Üfürük’e Zeylen Körük, Ton Ton Risalesi, Çingirak, Mahkûm”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 37, Nisan 2015, ss. 858-870.
- ERSAN, Işın: *Gölge Oyunu Estetiğinde Figür Ve Türk Gölge Oyunu: Karagöz*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2011.
- GÖÇMEN, Muammer: *İsviçre’de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, Kitabevi Yay., İstanbul 1995.
- KIESER, Hans Lukas: *Türklüğe İhtida 1870–1939 İsviçre’sinde Yeni Türkiye’nin Öncüleri*, Çev. Atilla Dirim, İletişim Yay., İstanbul 2008.
- ŞAHİN, Emine: “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Osmanlı’da Mizah Basını”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Y: 7, S: 2, ss. 20-43.
- TİKEN, Servet: “Cenevre’de Bir Jön Türk Mizah Gazetesi: Tokmak”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Y: 2015, S: 54, ss. 403-415.
- TOPALOĞLU, Kenan: “Türk Gölge Oyunu Karagöz’de Beberuhi Tipi”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 52, Haziran 2014, 185-202.

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr>. (22.02.2020)

<https://kelimeler.gen.tr>. (22.02.2020)

<http://www.eskieserler.com>, (22.02.2020)

<http://earsiv.sehir.edu.tr>. (22.02.2020)

Avusturya-Macaristan Basınında Sultan II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilişi (27 Nisan 1909)

Senem Gönenç¹

Özet

Osmanlı Sultan II. Abdülhamid; 31 Ağustos 1876'da ağabeyi Sultan V. Murad'ın tahttan indirilmesinin ardından Osmanlı Devleti'nin 34. padişahı olarak tahta çıkmıştır. Otuz üç yıl tahtta kaldıktan sonra 31 Mart Vakası'nın ardından, 27 Nisan 1909'da tahttan indirilmiştir. Bu çalışmada 31 Mart Vakası'ndan sonra Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilişi hadisesi ve müteakiben vuku bulan gelişmeler ile bu vesileyle Sultan II. Abdülhamid hakkında neşredilen bentler ele alınmıştır. Doküman incelemesine dayanan bu tarihsel araştırmanın ana kaynaklarını Avusturya-Macaristan basını oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilişini kadercî bir anlayışla kabul ettiği ve genel olarak taht değişikliğinin diplomatik çevrelerde olumlu bir hadise olarak değerlendirildiği görülmüştür. Söz konusu bentlere Sultan II. Abdülhamid'in despotik bir hükümdar olarak ve daha çok olumsuz yönleriyle yansıdığı ve hakkındaki neredeyse tek olumlu özelliği olarak devletlerarası ilişkilerdeki diplomatik becerisine değinildiği görülmüştür.

Giriş

Sultan II. Abdülhamid; anayasaya dayalı meşrutî bir idare kurmak isteyen ve bu nedenle Sultan Abdülaziz ve ardından Sultan V. Murad'ı tahttan indiren Midhat Paşa ve arkadaşlarıyla anlaşarak, 31 Ağustos 1876'da tahta çıkmıştır. 19 Aralık 1876'da Midhat Paşa sadrazam olarak atanmış ve dört gün sonra Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-ı Esasi kabul edilmiştir. 5 Şubat 1877'de ise anayasanın mimarı Midhat Paşa görevinden azledilerek, yurt dışına sürülmüştür. Bununla birlikte meşrutî idare devam etmiş ve anayasa gereğince seçimler yapılarak 19 Mart 1877'de meclis Sultan II. Abdülhamid tarafından açılmıştır. 1878 yılının Ocak ayı başlarında anaya-

1 Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, e-posta: senem.gonenc@iuc.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3267-7580

sa gereğince seçilen ikinci meclis toplanmıştır. 13 Şubat 1878'de Sultan II. Abdülhamid, Mebusan Meclisi'ni süresiz olarak tatil etmiştir. 10 ay, 25 gün süren bu ilk meclis denemesinden sonra meşrutî devlet şeklen kullanılmakla birlikte, devlet idaresi yavaş yavaş Sultan II. Abdülhamid'in elinde toplanmıştır (Küçük, 1988, s. 217-218). Çıkan iç ayaklanmalar, yeni özerklik talepleri, dış politikada yaşanan güçlükler, devlet işleyişinde iyi gitmeyen hususlardan doğrudan etkilenen memurlar ve subaylar arasında giderek Sultan II. Abdülhamid'e karşı gizli bir muhalefet oluşmuştur. Nitekim dönemin aydınları imparatorluğun kurtuluşu için tek çarenin meşrutiyetle yönetilmesi olduğuna inanmışlardır (Küçük, 1988, s. 221). Makedonya'da bir araya gelen bazı Türk subaylarının Sultan II. Abdülhamid'i Kanun-ı Esasî'yi ilan etmeye zorlamalarının ardından, 30 yıl sonra, 23 Temmuz 1908'de Sultan II. Abdülhamid anayasayı tekrar yürürlüğe koyduğunu ilan etmiştir (Küçük, 1988, s. 222). 1909 yılının 12-13 Nisan gecesi (31 Mart 1325), meşrutiyeti muhafaza için Selanik'ten getirilmiş olan, ancak İttihatçıların ve meşrutiyet aleyhtarı söylemlerin yoğun propagandası altında kalan 4. Avcı Taburu'na bağlı askerler subaylarını hapsederek, şeriat söylemleriyle ayaklanmışlardır (Ongunsu, 1997, s. 79; Özcan, 2007, s. 10). Selanik'ten gelen Hareket Ordusu'nun 23-24 Nisan gecesi İstanbul'a girmesinden sonra bu ayaklanma bastırılmıştır. Hareket Ordusu Ayastefanos'ta (Yeşilköy) bulunduğu sırada ise bazı ayanlar ile mebuslar oraya gidip, 22 Nisan 1909'da eski Sadrazam, Ayan Reisi Said Paşa'nın başkanlığında gizli bir toplantı yapmışlardır. Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ilk olarak bu toplantıda kararlaştırılmış, ancak alınan bu karar gizli tutulmuştur. Asayiş sağlandıktan sonra, 27 Nisan 1909'da Ayasofya civarındaki binada tekrar "Meclis-i Umumi-i Millî" adıyla toplanılmış, sonunda ittifakla Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine karar verilmiştir (Küçük, 1988, s. 222).

Doküman incelemesine dayanan bu tarihsel araştırmada; Sultan II. Abdülhamid'in, 31 Mart Vakası'ndan sonra tahttan indirilişinin ve müteakiben vuku bulan gelişmelerin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda neşredilen gazetelerde nasıl yer aldığı, gazetelerin okuyucularına yaşanan olaylarla ilgili nelerden bahsettikleri ve bunları nasıl değerlendirdikleri sorularına yanıtlar aranmıştır.

1. Taht Değişikliğine İlişkin Meclis Kararı ile Fetvanın Alınması ve Kararın Sultan II. Abdülhamid'e Bildirilmesi

Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa; 27 Nisan 1909, Salı günü saat 08.30'da Millî Meclis'teki gizli oturumda Yıldız Sarayı'nın tutulduğunu ve askerî açıdan yapacak bir şey kalmadığını bildirmiştir. Ayan Gazi

Ahmed Muhtar Paşa meclisin ilke olarak belirlenen karar formalitelerini yerine getirmesi için yeni bir önerge sunmuştur. Meclis önergeyi kabul ederek, Şeyhülislam ve Fetva Eminini getirmek üzere bir heyet göndermiştir. Toplantı verilen aranın ardından saat 12.00'den sonra kaldığı yerden devam etmiştir. Şeyhülislam ve Fetva Emini; Sadrazam ve diğer kabine üyeleriyle birlikte meclise gelmiştir. Ardından konu istişare edilmiştir. Şeyhülislam karar için Millî Meclis'e şu fetvayı sunmuştur:

Soru: Kur'an hükümlerini defalarca ihlal eden, zalimce yöneten, kutsal kitapları yakan, dinî vakıfları gasp eden, devlet mallarını çarçur eden ve suç işleyen, bundan böyle şeriat hukukuna göre hüküm sürmeye yemin eden, ancak yemini bozan ve ardından iç savaş ve iç kargaşaya sebep olan Müslümanların dinî lideri olan halifeye ne yapılır? Cevap: Ondan tahttan çekilmesi veya görevden alınması istenmelidir. ("Der Äbsetzungsbeschluß der Nationalversammlung", *(Linzer) Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 1).

Bunun üzerine Ayan Meclisi Başkanı Said Paşa, "Bizler halkın akil adamlarıyız ve aramızda hiç şüphe yok ki Abdülhamid tahttan indirilecek" demiştir. Coşkulu alkışlar arasında ("Der Spruch der Weisen. Die Entscheidung der Nationalversammlung", *Illustrierte Kronen Zeitung*, 29 Nisan 1909, nr: 3352, s. 2) ayanlar ve mebuslar koltuklarından kalkarak "Tahttan indirmeye karar veriyoruz." diyerek hep bir ağızdan bağırılmışlardır ("Der Äbsetzungsbeschluß der Nationalversammlung", *(Linzer) Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 1). Sonuç olarak Sultan II. Abdülhamid'in İslam halifeliği ve Osmanlı tahtından indirildiği ve tahtın meşru varisi Mehmed Reşad Efendi'nin, Sultan V. Mehmed adıyla halife ve padişah olduğu ilan edilmiştir ("Der Absetzungsbeschlutz der National versammlung", *Wiener Allgemeine Zeitung*, 28 Nisan 1909, nr: 9325, s. 4; "Die Vorgänge in der Türkei", *Mährisches Tagblatt*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2).

Hemen ardından Millî Meclis, Sultan II. Abdülhamid'e tahttan indirildiği mesajını iletmek üzere iki ayan ve iki mebustan oluşan dört kişilik bir heyet seçmiştir. Heyet, ayandan Aram Efendi ve Arif Paşa ile Selanik Mebusu Karasu Efendi ve Draç Mebusu Esat Paşa'dan oluşmuştur. Heyet hemen Yıldız Sarayı'na gitmiş ve maksatlarını birinci kâtip aracılığıyla Sultana bildirmiştir. Bu sırada ağlayan Şehzade Abdurrahim Efendi de Sultanın refakatinde bulunmuştur. Draç Mebusu Esat Paşa, II. Abdülhamid'e "Millet seni bir fetvayla tahttan indirdi." diyerek alınan kararı tebliğ etmiştir. II. Abdülhamid, mesajı üzüntü ve teslimiyetle kabul etmiş ("Die Nation hat dich abgesetzt! Es war ein Verhängnis", *Illustrierte Kronen Zeitung*, 29 Nisan 1909, nr: 3352,

s. 2; “Die Absetzung”, (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2) ve kendini ifade ettikten sonra hayatı ile ilgili endişelerini dile getirmiştir:

Osmanlı Anayasası yenilediğinden beri anayasal yoldan hiç sapmadım. Bu trajedinin yazarlarını Allah'ın adaletine teslim ediyorum. Benim bu olaylarda kesinlikle hiçbir payım olmadığı buradan, yani Yıldız'dan bir fişek bile atılmaması gerçeğiyle kanıtlanmaktadır. Benim hükümdarlığım sırasında Yunanistan'a karşı savaş kazanıldı ve ülkemi birçok zor durumdan kurtardım. Benim tahttan çekilmem istenirse, Allah'ın isteği gerçekleşecektir. Sadece bana hayatımın güvenliğini vaat etmelisin (“Gottes Wille geschehe”, *Illustrierte Kronen Zeitung*, 29 Nisan 1909, nr: 3352, s. 2).

Buna mukabil Esad Paşa, “*Osmanlı milleti asildir, size zarar vermez. Canımız milletin koruması altındadır.*” şeklinde cevap vermiştir. Sultan II. Abdülhamid bu sözler üzerine rahat bir nefes almış ve şöyle demiştir: “*Bazen hayata saygı duyacağına söz verirsin ama sonra fikrini değiştirirsin.*” Selanik Mebusu Karasu, Sultanı “*Millet seni koruyor.*” sözleriyle teskin etmeye çalışmıştır. Sultan Abdülhamid kardeşi Sultan Murad'ın gözetim altında tutulduğu Çırağan Sarayı'nda yaşamak istediğini de şu sözlerle ifade etmiştir (“Die Absetzung”, (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2):

Murad kardeşimi 33 yıl kuş sütü ile besledim, elimden geldiğince dinlenmesini kolaylaştırdım. Ağabeyim Murad ve benim doğduğumuz yerde, Dolmabahçe yakınlarındaki Çırağan Sarayı'nda yaşamak istedim. Orada doğdum, orada ölmek istiyorum. Ayrıca reşit olmayan çocuklarımın ve ailemin ve benim sokaklarda alenen götürülmememi diliyorum... Aynı zamanda, hayatımın güvenliğini sağlamanızı rica ediyorum.

Sultan Abdülhamid isteklerini belirttikten sonra, “*Ne yapayım? Öyle olması gerekiyormuş.*” diyerek sözlerini tamamlamıştır (“Die letzten Wünsche”, *Illustrierte Kronen Zeitung*, 29 Nisan 1909, nr: 3352, s. 2).

Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilişi ile ilgili alınan karar ve bunun Sultana bildirilmesine ilişkin vuku bulan süreç Avusturya-Macaristan gazetelerinde ayrıntılı olarak ifade edilmiştir. Bu sürece ilişkin değerlendirmelerde bulunan gazetelerden biri de (*Linzer*) *Tages-Post* gazetesi olup, gazetede yer alan ifadelerle göre; İstanbul Boğazı'nda yapılan ve günlerdir beklenen 101 pare top atışı zalim, sinsi ve kurnaz gibi lakaplar takılan Sultan II. Abdülhamid'in 33 yıllık şiddet ve korku saltanatının sona erdiğini ilan etmişti. II. Abdülhamid inanılmaz bir azimle iktidara son ana kadar sarılmış ve hatta herkes tarafından terk edilmiş, kaçınılmış, amansız düşmanlar tarafından kuşatılmış olduğu Yıldız Sarayı'nda oturduğunda bile, vaatler ve aşırı itaatle kendini

tahtta tutmaya çalışmıştı. Ancak taht ile yaşam arasında bir seçim yapması gerektiğini anladığında bundan vazgeçmişti (“Der entthronte Sultan”, (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 1).

Benzer şekilde *Illustrierte Kronen Zeitung* gazetesinde yer alan ifadelere göre; otuz üç yıldır tebaasının canına ve malına keyfi olarak el koyan hükümdar hayatı için Millî Meclis’in elçilerine yalvarmak zorunda kalmıştı. II. Abdülhamid’in eski gözde adamına tahttan indirilişi haberini ulaştırma görevinin verilmesi ise kaderin kötü niyetli bir cilvesiydi. Dört elçi II. Abdülhamid’e gitmişti ve biri, yani eski gözde adamı, kısaca “*Millet seni bir fetvayla tahttan indirdi.*” demişti. Bu, otuz üç yıllık tiranlığın sonuydu ve Millî Meclis’in geri kalan üç elçisinin Sultanı sakinleştirmeyi ve cesaretlendirmeyi görev olarak görmeleri bu sonu daha da acıklı hâle getirmişti. O anda sayısız insanın yaşamının soğukkanlılıkla yok olmasına neden olan despot, zalimce bir büyüklük belirtisi göstermemişti, sadece hayatı ve görülmeden götürülme özel lütfu için yalvarmıştı. II. Abdülhamid’in dünya sahnesinden indiğinde son sözleri bunlar olmuştu (“Abdul Hamids Fahrt in die Verbannung”, *Illustrierte Kronen Zeitung*, 29 Nisan 1909, nr: 3352, s. 2).

Wiener Allgemeine Zeitung gazetesinde ise; Esad Paşa’nın bu olayda oynadığı role dikkat çekilmiş ve bunun diplomatik ve saygın Türk çevrelerinde infial uyandırdığı belirtilmiştir. Zira Esad Paşa, Yıldız sistemi zirvedeyken Sultan II. Abdülhamid’in en kötü şöhretli gözde adamlarından biriydi. İşkodra’daki eski Arnavut Toptan ailesinden gelen Esad Paşa, hadsizliği ve açgözlülüğü nedeniyle terörünün hüküm sürdüğü İşkodra vilayetinde uzun süre jandarma komutanıydı. Esad Paşa her zaman Sultana büyük bağlılık gösterdiği için Sultan onu desteklemiş ve tüm suçlarından cezasız kalmasını sağlamıştı. Jön Türkler ayaklandığında ise Esad Paşa, Sultana ilk ihanet edenlerden biri olmuştu (“Essad Paschas Mission”, *Wiener Allgemeine Zeitung*, 28 Nisan 1909, nr: 9325, s. 4).

2. Veliht Reşad Efendi’ye Taht Değişikliğinin Bildirilmesi

27 Nisan 1909’da, güçlü bir imparatorluğun, ölçülemez bir servetin efendisi olarak görülen ve kanlı despotizminin anısına Kızıl Sultan olarak anıldığı ifade edilen Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinin ardından (“Hungernde Kalifensöhne: Die Tragödie der türkischen Herrscherdynastie”, *Westböhmische Tageszeitung*, 20 Kasım 1935, nr: 268, s. 3), Veliht Reşad Efendi tahtın yeni sahibi olmuştur. Millî Meclis tarafından seçilen biri Rum, biri Ermeni olmak üzere üç mebus ve Gazi Ahmed Muhtar Paşa’nın da aralarında bulunduğu iki ayandan oluşan ikinci bir heyet, Veliht Reşad Efendi’nin tahta çıktığını bildirmek üzere Dolmabahçe Sarayı’na gitmiştir.

Mebus Habib Bey bunu daha önce yeni Padişaha bildirmişti. Bu sefer ki açıklamasına, Reşad Efendi'nin milletin arzusuyla padişah ilan edildiğini de eklemişti. Reşad Efendi mesajı onurlu bir şekilde almış ve ulusun arzusu olduğu için kabul ettiğini, çocukluğundan beri milletin mutluluğundan başka bir şey dilemediğini ve Allah'ın yardımıyla vatanını mutlu etmek için çalışacağını söylemiştir ("Die Ausrufung des neuen Sultans. Prinz Reschad nimmt die Thronfolge an", *Illustrierte Kronen Zeitung*, 29 Nisan 1909, nr: 3352, s. 3; "Die Mitteilung an den neuen Sultan", (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2). Yeni Padişaha ilk saygı duruşu Dolmabahçe Sarayı'nda yapılmış ve ardından topların selamı eşliğinde deniz yoluyla İstanbul'a hareket edilmiştir. Yeni Padişah her yerde askerî onurla karşılanmış, askerler ve halk tarafından coşkuyla alkışlanmıştır. Tüm garnizon ve gece nöbetinde olmayan Makedon birlikleri, yeni Padişahın sarayından kapıya ve Mahmud Şevket Paşa ile tüm genelkurmay heyetinin yeni Padişahı beklediği Harbiye Nezareti'ne kadar bir sıra oluşturmuştur ("Die Mitteilung an den neuen Sultan", (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2; "Aeußerungen des neuen Sultans", *Wiener Allgemeine Zeitung*, 28 Nisan 1909, nr: 9325, s. 5). Ayrıca Büyük bir Makedon askerî ve gönüllü birliği Seraskerliğin yakın çevresine ve avlusuna konuşlandırılmıştır ("Die Fahrt des neuen Sultans nach Stambul", *Illustrierte Kronen Zeitung*, 29 Nisan 1909, nr: 3352, s. 3). Millî Meclis'in tahttan indirme yönünde oy kullanmasının hemen ardından, tüm kabine üyeleri ve Millî Meclis üyeleri biat töreni için toplanmışlardır. Sultan V. Mehmed saat 15.00'te Harbiye Nezareti'ne gelmiştir. İçeri girdiğinde Sadrazam, Şeyhülislam, Ayan ve Mebusan Meclisi başkanları, Mahmud Şevket Paşa, generaller, subaylar ve diğer ileri gelenler tarafından büyük bir alkışla karşılanmıştır. Herkes derin bir duyguyla elini öpmüştür. Padişah duygulanarak teşekkür etmiştir. O anda çok sayıda subay ve asker Padişahın etrafını sarmış ve elini öpmek için uzanmışlardır. Aynı zamanda ayanlar, mebuslar ve koridorlarda toplanan diğer birçok kişi tarafından coşkuyla alkışlanan yeni Padişah, imparatorluk misafir odasının basamaklarını çıkmış ve tahtına oturmuştur. Sadrazamın, kabine üyelerinin, ileri gelenlerin ve ulemanın tebriklerini almış ve onlar da biat ve kabul yemini etmişlerdir. Daha sonra ayanlar ve mebuslar Ekümenik Patrikhaneden bir vekil, Eksarhlığın vekilleri ve diğer ileri gelenler Padişahın huzuruna çıkmışlardır. Varışta olduğu gibi benzer coşkulu gösteriler arasında, yeni Padişah Harbiye Nezareti'nden ayrılmış ve bir saygı göstergesi olarak Hz. Peygamberin hırkasına yüz sürmek için bu kutsal emanetin muhafaza edildiği Topkapı Sarayı'na gitmiştir. Harbiye Nezareti'ndeki törene sadece birkaç yabancı katılmıştır. Bunlar elçilik sekreteri ve tercümanı ile Romanya büyükelçisi ve Alman büyükelçiliğinden bir tercüman olmuştur ("Die Eidesleistung für den neuen Sultan", (*Linzer*)

Tages-Post, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2; “Aeußerungen des neuen Sultans”, *Wiener Allgemeine Zeitung*, 28 Nisan 1909, nr: 9325, s. 5).²

3. Yeni Sultan V. Mehmed Hakkındaki İlk İzlenimler

Grazer Volksblatt gazetesinde yer alan ifadelerle göre; Nisan 1909’daki askerî ihtilal despotizme öldürtücü darbeyi indirmiş ve Sultan II. Abdülhamid’i devirerek, eski Türkiye’nin dönüşümünün önünü açmıştı. Türkiye’nin tüm hayati güçlerinin tek bir şeytani dehada, son despot II. Abdülhamid’de birleştiği zaman artık sona ermişti. Despotik ağabeyi, ömrünün son yıllarında Veliâhd Reşad’ı da âdetâ zehirlemişti (“Der Tod des Sultans Mehmed V.”, *Grazer Volksblatt (Morgenblatt)*, 5 Temmuz 1918, s. 1). Bu nedenle yeni Sultan V. Mehmed, erkek kardeşinin zulmüne dair sürekli beklenti ve gerçek bir esaretin on yıllarca süren yalnızlığının bir sonucu olarak orijinal yetenekleri zarar görmüş bir adam olarak kabul edilmekteydi (“Der neue Sultan der Türkei Mohammed V.”, *Neue Schlesische Zeitung*, 1 Mayıs 1909, nr: 73, s. 3). Nitekim (*Linzer*) *Tages-Post* gazetesinde yer alan ifadelerle göre; Reşad Efendi aşırı zeki olmamalıydı. İçinde bulunduğu durum nedeniyle bunalıma girmiş ve enerjiden yoksundu; ama en azından iyi karakter özelliklerine ve belli bir eğitime sahip olduğu söylenebilecek bir adamdı. Türkçe dışında en az bir dile, yani ara sıra şiirsel söyleşilerde kullandığı Farsça’ya mükemmel hâkim olmasıyla kardeşi II. Abdülhamid’i geride bırakmaktaydı. Etrafı casuslarla çevriliydi. Padişahın maaşlı hizmetkârları tarafından hizmet edilen Reşad’ın hayatı her yerde en sert zincirlerle çevriliydi. II. Abdülhamid küçük kardeşinden nefret ediyor, onu hor görüyor ve ondan korkuyordu. Padişah, kardeşlerin genellikle hükümdar için tehlikeli olduğu Osmanlı tarihini her zaman hatırladığından Reşad’dan aşırı derecede şüphelenmişti (“Mohammed V.”, (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 1).

Czernowitzer Allgemeine Zeitung gazetesinde ifade edildiğine göre; Reşad Efendi, Jön Türklerin ihtiyaç duyduğu bir adam olarak yavaş hareket

2 Öte yandan Türkiye’nin Viyana Büyükelçisi Reşid Paşa (1908-1911), hükûmeti adına Dışişleri Bakanı Aehrenthal’e (1906-1912) Türkiye’deki taht değişikliğini bildirmiştir. Ancak bu mesaj II. Abdülhamid’in azledilmesinin duyurulması ile sınırlı olmuştur. V. Mehmed’in tahta çıkışının daha sonra özellikle ciddi bir şekilde, muhtemelen İstanbul’dan gelen özel bir elçi tarafından duyurulacağı beklenmiştir (“Die Vorgänge in der Türkei”, *Mährisches Tagblatt*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2). Bundan başka 28 Nisan’da Paris’ten çekilen telgrafta Başkan Fallieres’in (1906-1913) Sultan V. Mehmed’in tahta çıkışından dolayı tebrik telgrafı çektiği, Dışişleri Bakanı Pichon’un (1906-1911, 1913, 1917-1920) V. Mehmed’in tahta çıkışından dolayı Türk Büyükelçisi Naum Paşa’yı (1908-1911) tebrik ettiği ve yine Fransız hükûmetinin Türk hükûmetine tebrik telgrafı çektiği belirtilmiştir (“Begrüßung des neuen Sultans”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 4). Sofya’dan çekilen telgrafta o sabah Türk maslahatgüzarının, V. Mehmed’in tahta çıkışını resmen saraya ve Bulgar hükûmetine bildirdiği ve Türk komiserliğinde bir resepsiyon verildiği ifade edilmiştir (“Notifizierung der Thronbesteigung”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 4).

eden ve pasif bir mizaca sahipti. Ondan hiçbir şey beklenmiyor ve korkulmuyordu. İsim olarak da olsa, birinin devletin başında olması gerekiyordu. Mehmed Reşad da eski Türk geleneğine göre tahtın varisi olarak Osmanlı Hanedanı'nın en yaşlı üyesi seçildiği için padişah olmuştu. Türk anayasası bu geleneği tanıdığından Jön Türkler, Mehmed Reşad'ı padişah yaptıklarında anayasaya da uygun davranmış olmaktadır. Ona gereken tüm krediyi vereceklerdi, ancak yeni Sultan en iyi ihtimalle yetkili temsilcilerinden başka bir şey olmayacaktı ("Sultan Mehmed V.", *Czernowitzzer Allgemeine Zeitung*, 30 Nisan 1909, nr: 1588, s. 2).³ Keza (*Linzer*) *Tages-Post* gazetesinde ifade edildiğine göre; Jön Türkler, Şehzade Reşad'la o kadar ilgilenmişlerdi ki, Avrupa'daki pek çok kişi Reşad'ı Jön Türklerin aklındaki liberal fikirlerin destekçisi ve savunucusu olarak görme eğiliminde olmuşlardı. Ancak bu görüşün doğru olma olasılığı düşüktü. Jön Türkler Reşad'ın adaylığını kararlı bir şekilde desteklemişlerdi; çünkü şehzade yasal olarak tahta geçme hakkına sahipti ve adaylığı tahta geçişle ilgili zorlukları aşmaktaydı. Belki de Reşad'ı Abdülhamid'den tanıdıkları despotik olmayan, en uysal hükümdar olarak görmekteydiler. Her hâlükârda Jön Türkler, zihinsel ve fiziksel durumuyla ilgili olarak da onun için güçlü bir propaganda yapmışlardı. Organlarında onu eski günlerde, güzel mavi gözleri otuz yıldır katlanılan maddi ve manevi kaygılar yüzünden melankoliyi ve nezaketi ifade eden bir şehzade olarak resmetmişlerdi. Yabancı filozofları ve sosyologları okuyup takdir eden Reşad'ın, Avrupa medeniyetinin kurumlarını İslami geleneklere ve şeriat kanunlarına aykırı olmayan bir medeniyet olan Osmanlı İmparatorluğu'na nakletmesi beklenmekteydi ("Mohammed V.", (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 1).

Pester Lloyd gazetesinde yer verilen ve oldukça dikkat çekici ifadeleri olan bir yazıya göre ise; V. Mehmed kendisini çağdaşlarına tanıtmak için en modern yolları seçmiş ve basın temsilcileriyle yaptığı konuşmalarda belki de on yıllarca süren kasvetli gözetim altında tutulduğu yıllarda beslediği veya belki de ancak o zaman, o trajik saatlerde zihninde uyanan ve o zamana kadar Türkiye'nin kara kaderi hakkında tartışılan fikirlerini dile getirmişti. Altmış beş yaşındaki adam neredeyse dokunaklı bir melankoli ile bir gazeteciye şöy-

3 Reşad'ın tahta geçmesiyle veraset sorunu bir kez daha asırlık usul-i kadime göre çözülmüştür. Nitekim I. Ahmed'in (1603-1617) ölümünden sonra divan kararı ve Şeyhülislam fetvasıyla I. Ahmed'in amcası I. Mustafa'nın (1617-1618, 1622-1623) padişah ilan edilmesinden beri bağlayıcı bir halefiyet kanunu çıkarılmamıştı. Osmanlı usul-i kadimi örf ve âdete dayalı olup, 1876 Anayasası'nın 3. maddesinde de bir gelenek kanunu olarak tanınmıştır. Ancak hiçbir kanun padişahı tahta bir varis tayin ederken akrabalık derecesini dikkate almaya mecbur tutmadığı gibi, ona bir varis tayin etmeye de mecbur değildi. Hiç kimse atanmamışsa, halef halk tarafından veya imparatorluğun en az altı ileri geleni tarafından atanmalıydı. Son taht değişikliğinde halk adına söz Jön Türklere ait olmuştu. İslam anayasa hukuku; padişahın hür, Müslüman, aklı başında, yiğit, adaletili, cesur, bilgili ve iş için yeterli bir insan olmasını gerektirmekteydi ("Tod des Sultans Mohammed V.", *Neue Freie Presse (Abendblatt)*, 4 Temmuz 1918, nr: 19344, s. 1).

le demişti: “Neredeyse otuz üç yıldır gördüğüm ilk Avrupalısın” ve yine “Sen, konuştuğum ilk gazetecisin.” Bu basit sözler, muazzam miktarda ıstırapın habercisiydi; mahkûm edildiği bir nesil boyunca zorlanan bir feragattı (“Budapest”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 1).

Öte yandan Sultan Reşad’ın tahta çıkmasından sonra, 1876’da ölen Sultan Abdülaziz’in büyük oğlu Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi tahtın varisi olmuştur. (*Linzer*) *Tages-Post* gazetesinde ifade edildiğine göre; Yusuf İzzeddin Efendi ise mükemmel bir yetiştirilme tarzına sahip olup, erken yaşlardan itibaren doğal bir askerî yetenekle ayırt edilmiştir. Askerî öğretmenleri arasında Mareşal Muhtar Gazi Paşa da bulunmuştur. Yeni Velihaht yakışıklı, zeki ve sempatik olup, ince orantılı bir yüze sahipti. Onu pince-nez kullanmaya zorlayan miyop olmasına rağmen atılgan bir biniciydi ve atılgan bir süvari subayı görüntüsü vermekteydi. İmparatorluk Muhafızları Komutanı rütbesine yükselmişti. Emrindeki subaylarla her zaman barışık olmuş, siyasetten ve saray entrikalarından uzak durmuştu. II. Abdülhamid 31 Ağustos 1876’da tahta çıktığında, kısa süre sonra Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi lehine bir komplo ortaya çıkmıştır. Birkaç yüksek mevki sahibi II. Abdülhamid’i görevden alarak, onu tahta çıkarmaya çalışmakla suçlanmış ve bunun sonucunda pek çok kişi sürgüne gönderilmiştir. Velihahtın komploya aktif katılımı ise hiçbir zaman kanıtlanmamış ve hiçbir zaman iddia edilmemiştir. İşin garibi, başka türlü şüphelenen II. Abdülhamid de kendi lehine başlatılan komplo için Velihahtı suçlamamıştır. Velihaht kendine güvenen, sadık, seçkin bir adam olarak tanıtılmış, ancak Jön Türklerin onun iktidara geleceğini ve kesinlikle kendine güvenen bir bireysellikle ülkeyi yöneteceğini varsaydıkları için özellikle sempati duymadıkları ifade edilmiştir. Bununla birlikte halk arasında çok popüler bir figür olarak görüldüğü belirtilmiştir (“Der neue Thronfolger”, (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2). Yine aynı gazetede yer alan ifadelerle göre Şehzade Reşad Efendi de daha önce orduda generallik görevinde bulunmuştu. Askerî üniforma ona çok yakışmıştı; ama öte yandan soğukkanlı, bıkkın ve pek zeki olmayan yüz ifadesi, üniformanın önerdiği pozisyona pek uymamaktaydı. Reşad Efendi, diğer devlet işlerinde olduğu gibi, orduda da bir makam sahibi olmamıştı. Temmuz 1908’de anayasal kurumlar yeniden tesis edildiğinde, kazanılan özgürlükten şehzadeler de yararlanmıştı. Reşad Efendi de artık şehirde, Ayasofya Camii’nde, çarşıda ve adalarda daha sık ve tek başına görülmekteydi. Bir bakıma keşiflere çıkmıştı, çünkü o zamana kadar İstanbul’u bile tanıma fırsatı bulamamıştı (“Mohammed V.”, (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 1).⁴

4 Bu arada *Der Floh*’un anlatımına göre Sultan V. Mehmed tahta çıktığında halkın egemenliğine karşı uysallığı, yumuşak başlılığı ve saygısı hakkında tuhaf hikâyeler de ortalıkta dolmaktaydı. Bunlardan bazıları şöyleydi: V. Mehmed uzun süredir askerî üniforma istemekteydi, ancak

4. Taht Değişikliği Hakkında Türk Basınında Çıkan Haberlere İlişkin Değerlendirmeler

Avusturya-Macaristan basını taht değişikliğinin Türk basınındaki yansımaları ile ilgili olarak da değerlendirmelere yer vermiştir. Türk basınının yeni Padişahı saygıyla andığı ve yeni, mutlu bir dönem umduğu, II. Abdülhamid'e karşı duyulan nefretin ise sözde ve yazıda en şiddetli şekilde dile getirildiği, hemen hemen tüm diplomatların da taht değişikliğinin iç durum üzerindeki etkisini olumlu değerlendirdikleri ifade edilmiştir ("Der neue und der frühere Sultan", *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 4). Türkiye'de gazetelerin ek bir baskısının, taht değişikliği hakkında bir tür resmî tebliğ yayınladıkları, içinde Sultan Murad'dan itibaren geçen sürenin tarihsel bir özeti verildiği ve II. Abdülhamid'in mutlakiyetçi rejiminin ayrıntılı olarak anlatıldığı, burada özellikle binlerce devlet adamının öldürülmesinin ve sonunda yakın zamanda ortaya çıkan isyanın anıldığı, II. Abdülhamid yönetiminin Osmanlı Hanedanı için tarihî bir örnek ve ibret olduğu ve hiç şüphe yok ki Allah'ın II. Abdülhamid'i cezalandıracağına ifade edildiği ve tebliğin V. Mehmed'in tahta çıkacağına duyurulmasıyla sona erdiği belirtilmiştir. Buna göre 33 yıldır hâkim olan II. Abdülhamid karşıtlığının hem sözlü hem de yazılı olarak, özellikle de gazetelerde şiddetle kendini gösterdiğinden, yeni Padişahın yürekte bir adam olarak övüldüğünden ve II. Abdülhamid'in kötü idaresinden ders alarak geçmişi düzelteceğinin ve Türkiye'ye daha iyi bir gelecek getireceğinin umulduğundan bahsedilmiştir ("Die

---

kardeşi II. Abdülhamid ile ilgili düşünceleri şimdiye kadar buna izin vermemiştir. Tahta çıktıktan sonra ilk arzusu da elbette böyle bir üniformaya sahip olmaktır. Bu nedenle Tefvik Paşa onu kabul ettiğinde ve kendisine bir üniforma alınmasına prensipte bir itirazı olmadığını söylediğinde sevinci tarif edilemezdi. Ayrıca Sadrazam, Bakanlar Kurulunun kendisine yılda 1.200 sterlin tahsis edilmesine dair bir kanun teklifi verdiğini bildirdiğinde, bu büyük meblağa kararlılıkla karşı çıkmış ve aynı miktarın ancak on ikide biriyle yetineceğini tüm ciddiyetiyle ilan etmişti. Selamlık töreninde Türk ileri gelenlerinden biri, yeni Padişahın ceketinin kuyruğunu öpmek istediğinde V. Mehmed kıbarca ama kesin bir şekilde bu saygıyı engellemiş ve ilgili kişiyi alından öpmüştü. Tahta çıkma törenine giderken genç bir Türk halifeye oldukça yırtık pırtık pantolonunu değiştirmesini önerdiğinde V. Mehmed buna yorgun bir ironiyle cevap vermişti: "Yeni pantolon benim için ne işe yarar? Onları giymiyorum!" Yakalanan devrimcilerle ne yapılacağı sorulduğunda ise şaşkınlıkla cevap vermişti. Zira bunun onunla ne ilgisi vardı? Bahçesiyle ilgilenmeye ve haremimi kurmaya yetecek kadar işi olup, kendisinden ne istenirse onu yapmak ve yalnızca hükûmetin endişelerinden kurtulmak istiyordu ("Mehmed V., der Folgsame", *Der Flob*, 25 Nisan 1909, nr: 16-17, s. 2). Bahsi geçen mizah gazetesinde ayrıca V. Mehmed'in "*Şimdi Jön Türklerden en iyi nasıl kurtulurum...?*" ifadesiyle bir karikatürüne de yer verilmiştir (Mohamed V. Wie werde Ich Jetzt am besten die Jungtürken los...?! *Der Flob*, 25 Nisan 1909, nr: 16-17, s. 8, bkz. EK). Öte yandan yeni Padişah, sadeliği sevdiğinden eski ihtişamı ve görkemi ortadan kaldırmış ve törenler sadeleştirilmiştir. Ne var ki bu sadelikten herkes hoşnut olmamıştır. Zira eski sarayın ihtişamıyla geçinen çok sayıda kişi bulunmaktaydı. Yeni dönemin yabancılar için de bir yeniliği olmuştur. Sultan II. Abdülhamid döneminde Selamlık'a giriş bileti için kişi başı 20 kuruş ödemek gerekirken, bu artık talep edilmemekteydi. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid genellikle Yıldız Sarayı'nın bitişindeki Selamlık Camii'ne gelirken, Sultan V. Mehmed her Cuma ziyaretiyle farklı bir camiyi onurlandırmaktaydı ("Mehmed V. beim Selamlık", *Grazer Volksblatt (Morgenblatt)*, 5 Temmuz 1918, s. 1).

Stimmung in Konstantinopel”, (*Linzer Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2). Ayrıca yeni Sultan V. Mehmed’in gazetecilere her zaman özgürlük ve ilerleme dostu olduğunu beyan ettiği bazı açıklamaları olduğuna dikkat çekilerek (“Die Vorgänge in der Türkei”, *Mährisches Tagblatt*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2), “33 yıl soğukkanlılığımı korudum. Arzum şeriate ve anayasaya göre hükmetmek” ya da “Şimdiye kadar işlerimde hür değildim. Bundan sonra Allah’ın yardımıyla millete hizmet etmek istiyorum.” şeklindeki ifadelerine yer verilmiştir (“Aeußerungen des neuen Sultans”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 4). Keza “Amacım milletin mutluluğu”, “Ben Anayasa’nın hizmetkârıyım” gibi ifadeler kullandığı belirtilen V. Mehmed’in Yeni Gazete tarafından da ilk meşrutiyet padişahı olarak kutlandığı dile getirilmiştir (“Der neue und der frühere Sultan”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 4).

Yine basında yer alan ifadelere göre 28 Nisan 1909’da İstanbul bayrak süslemeleriyle göz kamaştırmış ve V. Mehmed’in tahta çıkışı kutlanmıştır (“Zur Abreise des Sultans”, *Mährisches Tagblatt*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2). Şehirde halk bayram havasında görülmüştür. Yeni Padişah ve Halifenin tahta çıkışı münasebetiyle camiler aydınlatılmıştır. Pera’da bir süvari albayı iki gönüllü eşliğinde bir konuşma yapmış, bu konuşmada II. Abdülhamid’in kötü yönetimine dikkat çekilmiş, Makedon ordusunun yaptığı değişikliğe vurgu yapılmış, yeni Padişahın tahta çıkışıyla başlayan mutlu dönem, halk arasındaki sükûnet ve ahenk övülmüş, ordunun her zaman vatan ve millet için kendini feda etmeye hazır olduğu temin edilmiştir. Kentin başka yerlerinde de benzer konuşmalar yapılmıştır (“Die Stimmung in Konstantinopel”, (*Linzer Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2).

Keza Rumeli ve bazı Anadolu vilayetlerinin ana şehirlerinde de taht değişikliği ile ilgili bayrak süslemeleri, askerî geçit törenleri, sivil mitingler ve konuşmalar yapılmıştır.⁵ Bununla birlikte Arnavutluk’un kuzeyinden ve Anadolu’daki bazı vilayetlerden kutlama haberleri gelmediği ve Valona’da (Avlonya’da) isyan çıkmasından korkulduğundan savaş gemilerinin oraya gittiği belirtilmiştir. Ancak taht değişikliği haberinin ardından Dibra halkının anayasal rejime boyun eğme kararı aldığına dikkat çekilmiştir (“Die Stimmung in der Provinz”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 5). Ayrıca yeni Padişahın hükümdarların çoğundan tebrik telgrafları aldığı belirtilmiştir (“Nachrichten aus Konstantinopel”, *Pester Lloyd (Abendblatt)*, 29

5 “Die Stimmung in der Provinz”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 5. Kahire’den çekilen telgrafta da yeni Padişahın tahta çıkışı münasebetiyle o sabah kaleden 101 pare top atışı yapıldığı, Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinin yerel basın tarafından liberalizmin bir zaferi olarak sevinçle karşılandığı ve İskenderiye’deki Ermeni kolonisinin şükran ayinleri düzenlediği ifade edilmiştir (“Begrüßung des neuen Sultans”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 4).

Nisan 1909, nr: 99, s. 2). Genel olarak Jön Türklerin, İstanbul'da komutanın tekrar ele alınması ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi süreci boyunca Avrupalıları korumak için yeterli ve etkili önlemler almalarının da son derece sempatik görüldüğü ifade edilmiştir ("Der nächste Selamlık", *Mährisches Tagblatt*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2-3).

5. Sultan II. Abdülhamid'e Yönelik Suçlamalar

Avusturya-Macaristan basınının ifadesine göre 13 Nisan karşı devriminin başarısızlığına yol açan olayları aydınlatan haberler İstanbul'un en güvenilir kaynaklarından yerel diplomatik çevrelere, oradan da kendilerine ulaşmaktaydı. Buna göre yakın zamana kadar bir özgürlük kahramanı olarak kabul edilen Arnavutların lideri İsmail Kemal Bey, Jön Türklerle karşı yöneltilen darbenin elebaşıydı. İsmail Kemal Bey, Yıldız'a nasıl yaklaşacağını ve onu planına nasıl dâhil edeceğini biliyordu. Plana göre "Mizan"dan Murad Bey halkı ayaklandıracak, "Volkan"dan Ahmed Kıbrıslı Vahdeti de hocaları kıskırtacaktı. Yıldız generalleri ve II. Abdülhamid'e yakın isimler garnizon askerliğini üstlenmişlerdi. İsmail Kemal Bey'in Manastır, Kosova, Yanya ve İşkodra vilayetlerinde Arnavutları kazanması, böylece Makedon kolordularını meşgul etmesi ve gözetim altında tutması gerekmektedir. Tüm Arnavut reislerine rüşvet verilerek gerçekleştirilecek bu büyük girişim için İsmail Kemal Bey kullanmadığı, ancak zimmetine geçirdiği çok yüklü bir para almıştı ("Ismael Kemal Bey, der Verräter", *Wiener Allgemeine Zeitung*, 28 Nisan 1909, nr: 9325, s. 5). II. Abdülhamid'in 13 Nisan darbesini İsmail Kemal Bey ile birlikte organize ettiğinin ispatlanabilmesi de tahttan indirilmesine ilişkin tartışma ve oylamada belirleyici olmuştu. İsmail Kemal Bey'in uzun bir hatıratında^{6*} Sultanı, onun uzun süredir çok baskıcı olduğunu hissettiği Jön Türklerin gücünün İstanbul Müslüman ve Liberal Birlik garnizonu ve Arnavutların yardımıyla artık sona erebileceği anın geldiğine ikna ettiği söylenmekteydi. Nitekim Sultan, İsmail Kemal Bey'in hazırladığı planı kabul etmiş ve darbeye karışmış olabilecek Muhafız Kolordusu birliklerine dağıtılmak üzere ona büyük miktarda para vermişti. Karşı devrim başarısız olunca, İsmail Kemal Bey bu parayla Atina'ya kaçmıştı. İsmail Kemal Bey'in suçu da kaçması gerçeğiyle kanıtlanmış görünmekteydi. Millî Meclis'in eline kendisinin kışkırttığı komployu kanıtlayan materyallerin geçtiğini öğrenmiş olmalıydı. Seyahat hedefi olarak kendisine Yunan başkentini seçmesi ise Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumların son zamanlarda Jön Türk politikalarına düşman olduklarını göstermekteydi ("Die Schuld des Sultans", *Linzer Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2).

6 * İsmail Kemal Bey'in hatıratı ile ilgili olarak ayrıca bkz. İsmail Kemal, *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, (Çev. Adnan İslamoğulları-Rubin Hoxha), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.

Keza 29 Nisan tarihiyle İstanbul'dan çekilen ve gazetede yer verilen telgraflara göre 4. Selanik Avcı Taburu'nun mahkûmlarının ifadeleri de rüşvet meblağlarının II. Abdülhamid'den geldiğini kanıtlamaktaydı. Nitekim bu hususta askerlerin “Ölmemiz gerektiğini biliyoruz, ama yalan söyleyerek ölmek istemiyoruz. Para bize dolaylı olarak Padişah tarafından verildi” ifadelerini kullandıkları belirtilmişti (“Abdul Hamid als Bestecher der Soldaten”, *Pester Lloyd (Abendblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 99, s. 1).⁷

6. Sultan II. Abdülhamid'in Selanik'e Nakledilişi

Haberlere göre eski Sultan II. Abdülhamid, Selanik'e nakledilmeden önce gece yarısına kadar çocukluğunu geçirdiği Çırağan Sarayı'na götürüleceğine inanmıştır. Sultan, Jön Türk Komitesi'nin kendisine Selanik'te kalması talimatını verdiğini öğrenince bunu şiddetle protesto etmiş ve mütevazı isteklerinin dikkate bile alınmadığından şikâyet etmiştir. Tren istasyonuna götürecek Jön Türk subayları kendisini Selanik'e nakletmek üzere emir aldık-

7 Öte yandan *Pester Lloyd* gazetesinde yer alan bir makaleye göre; 13 Nisan darbesinin eğilimi, anayasal ve dinî gelenekleri, şeriat kanunlarını yapay bir şekilde karşılaştırmaya çalışarak anayasayı gözden düşürmekti. Bu sorun ilk bakışta görüldüğünden daha ileri gitmekteydi. Nihayetinde Osmanlı İmparatorluğu'nun modern bir uygar devlete dönüştürülme olasılığına ilişkin kararı içermekteydi. Bu sorun çözülmeden önce siyasi ve dinî lider olarak padişahın ikili kişiliği herhangi bir ilerici dönüşü tehdit edebilecek bir çelişki kaynağı hâline gelmeliydi. Anayasal bir hükümetin İslam'ın kanunlarıyla uyumlu hâle getirilip getirilemeyeceği sorusu, yalnızca Avrupalı Kur'an uzmanları tarafından değil, aynı zamanda İslami geleneklerin Müslüman koruyucuları tarafından da koşulsuz olarak olumlu yanıtlanmıştı. Ancak bu şekilde Temmuz Anayasası'nda Müslüman olmayanlara Müslümanlarla eşit haklar tanınabilirdi. Devlet işleriyle ilgili tavsiyelerde bulunmak üzere meclise Hristiyanlar ve Yahudiler atanmış ve yabancı mezhep mensupları Osmanlı ordusuna alınmıştı. İşte bu noktada, şeriat kanunları sloganı altında anayasayla mücadele eden gericiiler işe başlamıştı. Geriye dönük projelerini yaygınlaştırmak için kitlelerin dinî fanatizminden yararlanmışlardı. Müslüman olmayanlar Türk devletinin hayatını tartışmamalı, Hristiyan subaylar Müslüman askerlere emir vermemeliydi, bu başka bir deyişle Müslümanlar ve “Gavurlar” arasındaki katı ayrımın başka bir biçimiydi. Şeriatın taraflı yorumu, anayasanın üstüne yerleştirilmeli ve imparatorluğun tüm sakinlerini kapsayan “Osmanlı” terimi, yalnızca İslam'ı kabul edenleri içeren “padişah tebaası” terimi ile değiştirilmeliydi. V. Mehmed şeriatın kutsal kanununda tam siyasi özgürlüğün verilmesiyle çelişen hiçbir şey görmediğini vurgulamıştı. Bu, padişahın ikili kişiliğinin ahenkli bir denkleştirilmesine işaret etmekteydi. Yani halife, padişahın yaptıklarından pişmanlık duymayacaktı. Bir başka ifadeyle V. Mehmed dinî vicdanı tarafından Jön Türk reformcularının çalışmalarını iletmesine engel olmayacaktı ve bu durumda gölge imparator olmasına gerek yoktu. Yeni Padişah gençliğinden beri Jön Türk hareketinin güçlü bir destekçisi olduğuna dair samimi itirafta bulunmuştu. Padişahın ifadesine göre Jön Türklerin siyasi ilkeleri ile tam bir mutabakata vardığından şüphe edilemezdi. Bununla birlikte liberal fikirlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslüman nüfusa ne ölçüde hâkim olduğu ve II. Abdülhamid'e karşı muzaffer mücadeleden sonra ne olacağı büyük bir kader sorunu olarak kalacaktı. Zira İslam halkının bağnazlığından doğan akımla da mücadele edilmesi gerekcekti. Son günlerde yaşananlar, her şeyden önce dış etkilerden arınmış Müslümanların siyasi süreçleri kaderci bir şekilde karşıladığını kanıtlamaktaydı. II. Abdülhamid de daha önce ifade edildiği gibi görevden alındığını duyduğunda kullandığı ifadeyle sadece metanetli bir teselli bulmuştu: Mukadderat. Ancak kaderin buyruklarına bu kendini inkâr eden boyun eğme, kötü niyetli ajitasyon başka olasılıklar gösterdiğinde yerini fanatik bir tutkuya bırakabilirdi. Ancak her hâlükârda reaksiyon artık yukarıdan beslenemeyecek, Avrupa diplomasisinin bu üstün ustası, Yıldız Köşklü büyük entrikacı ancak anılarda yaşayabilecekti (“Budapest”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 1).

larını aktardıklarında, II. Abdülhamid Selanik'e gitmeyeceğini ifade etmiş, buna mukabil kendisine Selanik'e gitmeyi reddetmesi hâlinde güç kullanılacağı belirtilmiştir. Eski Sultan ancak o zaman sessizce kaderine razı olmuş ve bu sırada Yıldız'ın önünde duran araca binmiştir ("Widerstand Abdulhamids gegen die Ueberführung nach Saloniki", *Mährisches Tagblatt*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2).

II. Abdülhamid daha önce ifade ettiği dileği doğrultusunda gece herhangi bir karışıklık olmadan kapalı bir araçla tren istasyonuna götürülmüştür. Kendisine eşlik eden haremde on bir hanım ve birkaç hizmetkâr da onu takip etmişlerdir ("Die Fahrt des Exsultans ins Exil", *Mährisches Tagblatt*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2).⁸ En küçük iki oğlu da II. Abdülhamid ile birlikte Selanik'e giden küçük maiyet arasında yer almışlardır ("Internierung Abdul Hamids in Saloniki", *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 4). II. Abdülhamid ayrılmadan önce hizmetkârlarına da çok sayıda hediye vermiştir ("Die Fahrt des Exsultans ins Exil", *Mährisches Tagblatt*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2).

II. Abdülhamid'i Selanik'e götürecek trenin kalkışı için hazırlıklar gizlilik içinde yapılmıştır. Saat 24.00'ten önce istasyonda birkaç emir subayı belirmiş ve platform askerler tarafından kordon altına alınmıştır ("Gerichtliches Verfahren gegen Abdul Hamid", *(Linzer) Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 8). Perondaki bu tarihî anı ise sadece birkaç kişi izlemiştir. Bu sırada II. Abdülhamid soluk gri sivil takım elbiseli, beyaz yelekli, koyu renk paltolu ve fesli idi. Her zamanki boyaları eksik olduğundan kırmızımı-s kahverengi sakalı neredeyse beyaz görünmekteydi. Yüzü her zamankinden daha solgundu. Etrafta âdeta bir ölüm sessizliği vardı. Askerlerin ne bir dudağı ne de bir eli selam verircesine hareket etmekteydi. Ancak II. Abdülhamid elini alına koyduğunda görevliler selam vermişlerdi ("Strengste Heimlichkeit", *Illustrierte Kronen Zeitung*, 29 Nisan 1909, nr: 3352, s. 3). Bu arada II. Abdülhamid aralarında General Hüsnü Paşa ve Albay Galip'in de bulunduğu birkaç kişiyi kibarca selamlamıştı ("Internierung Abdul Hamids in Saloniki", *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 4).

Kadınların ise hepsinin aceleyle giyindikleri hâllerinden belliydi ("Internierung Abdul Hamids in Saloniki", *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 4). Aşıldık peçelerini takmamışlardı. Bunun yerine güzelliklerini belli eden şallar, renkli ipek iç giyimlerini ve zarif ayakkabılarını ortaya çıkararak gece kabanları giymişlerdi ("Elf treue Haremsdamen", *Illustrierte*

⁸ *Pester Lloyd* gazetesinde ise 8 harem hanımının maiyette yer aldığı ifade edilmektedir ("Internierung Abdul Hamids in Saloniki", *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 4).

Kronen Zeitung, 29 Nisan 1909, nr: 3352, s. 3). II. Abdülhamid, hanımların her birinin trene binmesine kibarca yardım etmiş ve trene en son kendisi binmiştir. Bagajları ise içinde para ve değerli eşyalar olduğundan şüphelenilen, aceleyle toplanmış birkaç paketten oluşmuştur (“Internierung Abdul Hamids in Saloniki”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 4).

Öte yandan işlerin tersine dönme ihtimali olağanüstü karşı önlemler gerektirecek sürekli bir huzursuzluğa neden olmaktadır. Nakliye sırasında alınan çeşitli askerî önlemler ve resmî makamların o sabaha kadar tahliyeyi reddetmesi de bu endişeyi ortaya koymaktadır. II. Abdülhamid’in Selanik’te veya yolda öleceğine dair olan kehanetler de gerçekleşmemeliydi. Zira sadece Millî Meclis’in ve Mahmud Şevket Paşa’nın değil, yeni Padişahın da ona can güvenliğini şüphe götürmez bir şekilde temin ettiği söylenmekteydi (“Internierung Abdul Hamids in Saloniki”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 4).

Nitekim eski Padişahın nakli, Harekât Ordusu Şefi Hüseyin Hüsnü ve Albay Galip tarafından denetlenmiştir. Trene 2 subay ve 16 jandarma eşlik etmiştir (“Internierung Abdul Hamids in Saloniki”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 4). Selanik Avcı Taburu’nun bir müfrezesi II. Abdülhamid’e kendisini korumaları için verilmiştir (“Die Fahrt des Exsultans ins Exil”, *Mährisches Tagblatt*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2). Beş vagon dan oluşan lüks trenin birinci ve son kompartımanında Selanik askerleri yer almışlardır (“Internierung Abdul Hamids in Saloniki”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 4). Ayrılış herhangi bir tören yapılmadan gerçekleşmiştir (“Die Fahrt des Exsultans ins Exil”, *Mährisches Tagblatt*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2). Saat 1.15’te tren durmadan Selanik’e gitmek üzere istasyondan ayrılmıştır (“Gerichtliches Verfahren gegen Abdul Hamid”, *Linzer Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 8).

28 Nisan tarihiyle İstanbul’dan çekilen telgrafta II. Abdülhamid’in Selanik’e nakli şu telgrafla teyid edilmiştir: “Artık kesinlik kazandıği üzere Abdülhamid dün gece saat 1.00’de hareket eden ek bir trenle Selanik’e nakledildi” (“Der Thronwechsel in der Türkei”, *Wiener Allgemeine Zeitung*, 28 Nisan 1909, nr: 9325, s. 4). Anadolu’daki saraylardan birine götürülme isteği kabul edilmeyen II. Abdülhamid, bundan böyle İstanbul’da olmayacaktı (“Vom Thronsaal ins Gefängnis. Die Fahrt Abdul Hamids ins Gefängnis”, *Illustrierte Kronen Zeitung*, 29 Nisan 1909, nr: 3352, s. 3). Selanik’te bir villada kalacak, hiçbir siyasi figürü kabul etmeyeceğine yemin etmek zorunda olacak ve hiçbir şekilde Selanik’ten ayrılmasına izin verilmeyecekti (Internierung Abdul Hamids in Saloniki”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909,

nr: 101, s. 4).⁹ Kendisine aylık 50.000 franklık bir ödenek de tahsis edilmişti (“Internierung Abdul Hamids in Saloniki”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 4). Bununla birlikte *Wiener Allgemeine Zeitung*'da yer alan habere göre; artık resmî olarak da teyit edilen Padişahın Selanik'e nakledileceği haberi ise umumi bir şaşkınlık uyandırmalıydı. Zira Selanik'te bir Padişahı ağırlamaya uygun yapı yoktu. Oradaki yapılar küçük ve gösterişsiz olup, konumları onları hapsedilmeye elverişsiz kılmaktaydı (“Der Thronwechsel in der Türkei”, *Wiener Allgemeine Zeitung*, 28 Nisan 1909, nr: 9325, s. 4). Ancak eski Padişahın gelecekte ikamet edeceği yer Selanik yakınlarındaki bir villa olacaktı (“Die Vorgänge in der Türkei”, *Mährisches Tagblatt*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2).¹⁰

29 Nisan tarihiyle Selanik'ten çekilen telgrafta; II. Abdülhamid'in yanında daha önce belirtildiği gibi on bir kadın ve iki şehzade ile eski sarayından altı kişi eşliğinde özel trenle gece Selanik'e geldiği bildirilmiştir. Ordu tarafından kordon altına alınan tren istasyonunda birkaç memur ve General Robillant Paşa tarafından beklenmiş ve buradan süvari refakatinde Sedes hamamı yolunda bulunan ve sıkı askerî koruma altında tutulan Villa Allatini'ye götürülmüştür (“Abdul Hamid in Saloniki”, *Pester Lloyd (Abendblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 99, s. 1). Jön Türk hareketinin liderleri, fetvayı kabul ederken gösterdiği bunalımlı ve neredeyse çaresiz ruh hâlinin ardından eski Padişahın intihar etmesinden endişe ederek, bunu önlemek için yeni evinde de son derece sıkı bir gözetim altında tutulmasını sağlayacak önlemler almışlardır. Bu gözetleme aynı zamanda herhangi bir yeni gerici faaliyetin kendisinden kaynaklanmasını veya ona nüfuz etmesini önlemeyi amaçlamaktaydı. Hâlen sürdürülmekte olan gerici unsurların amansız takibi de bu amaca hizmet etmekteydi (“Ueberwachung Abdul Hamids”, *(Linzer) Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2). Nitekim II. Abdülhamid'i Selanik'te güvenli

9 II. Abdülhamid'in Selanik'e nakledilmesi ile ilgili *(Linzer) Tages-Post* gazetesi Paris'te çıkan Jön Türk gazetesi “*La Turquie Nouvelle*”den alıntılanan bir habere yer vermiştir. Bu haberde yer alan ifadelerle göre; Osmanlı tahtı otuz yıl boyunca kendisine emanet edilen imparatorluğu dağıtan ve mahveden, kana susanmış bir tiran tarafından daha fazla kirletilmeyecekti. Kızıl Sultan artık yoktu, sadece çeyrek asır boyunca işlediği veya emrettiği binlerce suç ve cinayetten dolayı pişmanlık duyacaktı. Sultan II. Abdülhamid gitmeliydi. O gün millete karşı seferber ettiği askerlerin kurşunlarına, süngülerine yenik düşmüyorsa, hiç olmazsa kendisine tevdi edilen inzivada geçirdiği günlerin sonuna kadar vicdanına yük olan suçun devam etmesini engellemek için suçunun kefareti ödemeliydi (“Der entthronte Sultan”, *(Linzer) Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 1).

10 Selanik'te eski Sultan II. Abdülhamid'in konaklaması için yapılmış Villa Allatini'yi kendi tecrübesinden bilen birinin ifadesine göre; bu villa çok ferah, güzel ve büyük bir parkla çevriliydi. Deniz kıyısında yer almakta ve II. Abdülhamid yeterince yalnızlık içinde yaşayabilse bile tabiri caizse buradaki herkes tarafından görülebilirdi. Villa büyük bir avlu barındırmaya uygun değildi, ancak seçkin bir kişi bu villada geçimini sağlayabilirdi. Allatini ve Modiano aileleri ise nüfusunun neredeyse üçte ikisi Yahudi olan Selanik'teki en zengin Yahudi aileleriydi. Allatini ailesinin bir kısmı Avusturya tebaasından, bir kısmı da İtalya tebaasındandı (“Diplomatische Auffassungen über den Thronwechsel”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 5).

bir yere götürmeye yönelik alınan bu ani karar onun tahttan indirilmesinden sonra bile direncinin ve intikam arzusunun olayların gidişatını olumsuz yönde etkilemenin yollarını ve araçlarını bulabileceğine inanıldığını göstermekteydi. Oysa Selanik'te bu imkânsız kabul edilmekteydi ("Internierung Abdul Hamids in Saloniki", *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 4).¹¹ Keza II. Abdülhamid'in kardeşi olan yeni Padişahı da olumsuz etkilemesinden korkulmaktaydı. II. Abdülhamid'in manevi gücüne duyulan saygının veya ondan duyulan korkunun bir diğer kanıtı da II. Abdülhamid'i Ertuğrul yatıyla Selanik'e götürme niyetinin, komutanı veya gemi mürettebatının bir bölümünü farklı bir gemi rotası almak için kazanıp, hareket edebileceğinden korkulduğu için terk edilmiş olmasıydı ("Die Stimmung gegen Abdul Hamid", *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 5).

7. Sultan II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilişinin Ardından Verilen Tepkilere İlişkin Değerlendirmeler

Yerel alt sınıfların bir kısmının ve Müslüman din adamlarının bir kısmının II. Abdülhamid aleyhine takındıkları tavır onun tahttan indirilmesinde etkili olmuştu ("Internierung Abdul Hamids in Saloniki", *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 4). Bununla birlikte *Wiener Allgemeine Zeitung* gazetesinde ifade edildiğine göre; şairi anlamak isteyen şairin ülkesine

11 Bu hususla ilgili olarak son birkaç gün içinde İzmir vilayetinde birkaç kılık değiştirmiş softa ve propaganda amaçlı yazılar yazan birçok gerici tutuklanmıştı. Yanlarında Adana ve Halep vilayetlerinde meydana gelenlere benzer olayları kıskırtmak için kullanılmak üzere bazı bombalar da bulunmuştu. Eski Sadrazam, İzmir Valisi Ferid Paşa, uygun askeri tedbirlerle yarım milis taburu oluşturarak ve tehlikeli insanları uzaklaştırarak vilayetin huzur ve düzenini korumaya çalışmıştı. Diğer vilayetlerde de gericiler tutuklanmıştı. Kilikya, Karaman ve Suriye'nin bazı bölgelerinde egemen olan Hristiyanlık karşıtı hareketin Ermenilerin yaşadığı iç vilayetlere de sıçrayacağı yönünde kaygılar vardı. Ancak Babıali ve askeri makamların Anadolu'nun tüm vilayetlerine bu endişeleri gidermeleri için en acil emirleri verdikleri belirtilmekteydi ("Christen- und fremdenfeindliche Bewegung", *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 5). Olayların ortaya çıkışının aynı ayın ortalarında İstanbul'daki karşı devrimle çakışması ise Genç Türk çabalarını boşa çıkarmak ve muhtemelen bir Avrupalı gücün müdahalesini sağlamak için eski Türk gericileri tarafından kıskırtıldıklarını ve beslendiklerini düşündürtebilirdi. Ancak o zamana kadar hiçbir güç Osmanlı Devleti'nin iç işlerine böyle bir müdahalede bulunma eğilimi göstermemişti, çünkü Avrupa çıkarları o zamana kadar ihlal edilmemişti. Her hâlikârda, Türk yöneticilerin bu saldırıları durdurmak için mümkün olan her şeyi yapacaklarına inanılmaktaydı ("Nachrichten aus Konstantinopel", *Pester Lloyd (Abendblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 99, s. 1). Ayrıca gazetelerde yer verilen haberlere göre tahttan indirilen II. Abdülhamid'in oğlu Şehzade Burhaneddin'in Anadolu'da asker toplamasından endişe edilmekteydi. İstanbul'dan kaçanların çoğu İzmit'te toplanmış ve Anadolu içlerine çekilmişti. Anadolu demiryolunun kavşağı Eskişehir Abdülhamid taraftarları tarafından işgal edilmişti. Ankara, Konya, Halep, Bağdat vesair yerlerde imamlar ve hocalar Jön Türklere karşı kutsal savaş vaazları vermekteydiler. Hz. Peygamber'in yeşil bayrağı her yerde dalgalanmaktaydı. Hatta çeşitli yerlerden Jön Türk subaylarının esir alındığına dair haberler de gelmekteydi. Abdülhamid taraftarlarının büyük bir servete sahip olan Burhaneddin'i Mekke'de padişah ilan edeceklerine ve halife olarak tanıyacaklarına yönelik endişeler de bulunmaktaydı ("Ankündigung des heiligen Krieges gegen die Jungtürken", *Mährisches Tagblatt*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 3; "Eine Aktion der Anhänger Abdul Hamids", *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 5).

gitmesi gerektiği söylendiği gibi, aynı durum yöneticiler için de geçerliydi. Onları anlayabilmek için ülkelerini ve insanlarını tanımak ve anlamak gerekmektedir. Nitekim II. Abdülhamid'in düşüşiyle birlikte geniş halk kitleleri arasında büyük bir popülariteye sahip olduğu bir kez daha gösterilmişti. Bu devrim diğer devrimlerin çoğundan farklıydı. Despotu devirenin halk değil, başka yerlerde despotizmin en sağlam desteği olan ordu olması gerçeği de tuhaftı. Tarih parlamenter ordu tanımıyordu, çünkü devrimden sonra ortaya çıkan ordular (Konvansiyon orduları gibi) sonunda parlamentonun aleyhine dönmüşlerdi. Türkiye'de ise bir parlamenter ordu iktidara karşı ayaklanıyordu ("Es ist das Verhängnis!", *Wiener Allgemeine Zeitung*, 28 Nisan 1909, nr: 9325, s. 2). Dikkat çekici olan ise yaşlı Türk çevrelerinde II. Abdülhamid'e acıma duygusu kendini hissettirirken, aydınlar, gençler ve o zaman ve yakın gelecekte iç ve dış siyasette hâkim ve itici devlet unsuru olan Makedon ordusu arasında bir akımın, II. Abdülhamid'in en azından İstanbul'dan çıkarılması ve gözetlenmesi yoluyla tamamen zararsız hâle getirilmesini istemesiydi ("Die Stimmung gegen Abdul Hamid", *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 5).

Öte yandan *Wiener Allgemeine Zeitung* gazetesinde yer alan ifadelere göre; II. Abdülhamid'in Selanik'e nakledilmesinin yeni Padişahın tahta çıkmadan önce kabul etmesi gereken şartlardan biri olduğu iddia edilmekteydi. Diğer iddia edilen koşullardan en dikkate değer olanı ise Yıldız rejiminin tamamen tasfiyesi için II. Abdülhamid'in önceki maiyetinin affedilmemesi, kınama veya sürgün yoluyla tamamen zararsız hâle getirilmesi gerektiğiydi. Halkın bir bölümünde II. Abdülhamid'e karşı öfke giderek artmakta ve nadiren bu kadar sert bir şekilde verilen fetvaya atıfta bulunarak, birçok çevrede II. Abdülhamid'in bir din adamının veya askerî mahkemenin önüne çıkarılması gerektiği görüşü belirmişti. Bununla birlikte birçok Türk, Hristiyan ve diplomat; kafaları çok fazla karıştırmamak için hem II. Abdülhamid'e hem de eski maiyetine karşı mümkün olan her türlü yumuşak başlılığın gösterilmesi gerektiği görüşündeydiler ("Erbitterung gegen Abdul Hamid", *Wiener Allgemeine Zeitung*, 28 Nisan 1909, nr: 9325, s. 5). Mukadderatını kaderci bir tavırla kabul edip, sadece hayatı ve servetiyle ilgilendiği ifade edilen II. Abdülhamid'in hayatının bağışlanacağı beklenmekteydi. Nitekim Türkiye'de kamusal yaşamı Avrupa ilkelerine göre yeniden düzenlemek isteyen muzaffer Türk gençlerinin kanlı işler yaparak sahip oldukları sempatiyi kaybetmelerinin ciddi bir hata olacağı düşünülmekteydi ("Die Vorgänge in der Türkei", *Mährisches Tagblatt*, 29 Nisan 1909, nr: 97, s. 2).

Bu arada *Pester Lloyd* gazetesinde yer alan bir makaleye göre ise; Jön Türkçülüğün gerçek merkezi olan Selanik'e sürgün edilmiş olması II. Ab-

dülhamid'in siyaset yapma olanağından yoksun bırakılması gerektiğini kanıtlamakla birlikte artık çokça anılan liman kentinin adı başka fikirleri de uyandırmakta ve Selanik'in büyük hesaplaşmaya sahne olacağı da beklenmekteydi. Nitekim Makedon birliklerinin ele geçirebildiği gericiliğin elebaşlarının hepsi oraya nakledilmişti ("Budapest", *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 1). Yıldız'ın çoğu hizmetçisi, aşçısı, bahçıvanı ve eski rejim döneminde casusluk yapan 800 polis memuru da Selanik'e getirilmiş ve üzerlerinde genellikle İngiliz parası bulunmuştu ("Transportierung von Meuterern nach Saloniki", *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 5).

8. Taht Değişikliğine İlişkin Yabancı Diplomatik Çevrelerin Görüşleri

Haberlere göre Viyana'daki diplomatik çevreler, İstanbul'daki taht değişikliğinin uluslararası durumu güçlendireceğini varsaymaktaydılar. Onlara göre Türkiye'nin son zamanlarda imzaladığı uluslararası düzenlemeler kesinlikle geçerliliğini koruyacaktı. Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'nın görevde kalması Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde herhangi bir değişiklik olmayacağını garantiyordu. Özellikle Rıfat Paşa, yakın zamanda Avrupa gezisi sırasında kişisel temas kurduğu yabancı kabinelerde özel bir güven uyandırmaktaydı. Yeni Padişahın da yakında Avrupa saraylarını ziyaret edeceği kesin kabul edilmekteydi. Ancak önce, o zamana kadar oldukça yabancı olduğu kendi âlemini tanıyabileceği bir konuma getirilmesi gerekecekti. Bu nedenle İstanbul'daki durumu düzeler düzelmez, önce Osmanlı İmparatorluğu'nun daha büyük şehirlerine ve her şeyden önce yeni düzenin gücünün dayandığı Makedonya'ya bir yolculuğa çıkmalıydı. Osmanlı imparatorluk ailesinin diğer üyelerine ilişkin karar ise yerel diplomatik çevrelerde büyük ilgiyle beklenmekteydi. Jön Türklerin muhtemelen bir intikam politikası gütmeyeceklerine ve sarayın diğer üyelerini II. Abdülhamid'in başına gelen kadere hazırlamayacaklarına inanılmaktaydı. Ancak II. Abdülhamid döneminde çokça anılan birçok ismin artık yakın geleceğin tarihinden silineceği kesin kabul edilmekteydi. Öte yandan Said Paşa, eski Padişah tarafından en sık atanan sadrazamlardan biri olmasına rağmen, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine son katılımıyla prestijini kurtarmıştı. Eski Sadrazam Ferid Paşa'nın da bir geleceği vardı ve hatta o sırada İzmir Valisi olarak çalışmaktaydı. Son Sadrazam Tevfik Paşa bile, sadrazam olmak için gerekenlere kesinlikle sahip olmamasına rağmen, hiçbir şekilde alt edilmemiş ve bu görevi devralmak zorunda kalmıştı. Ancak gelecekte yalnızca önemsiz görevler üstlenmesi gerektiği düşünülmekteydi. Bununla birlikte İstanbul'daki diplomatik görevlerde yakın gelecekte büyük değişiklikler beklenmekteydi. Uzun yıllardır İstanbul'da görev yapan

ve isimleri II. Abdülhamid dönemiyle çok yakından ilişkilendirilen elçilerin yakında geri çağrılacağına inanılmaktaydı. Öte yandan Jön Türk etkisi altında Avrupa'daki büyükelçilerinin çoğunu birkaç ay önce değiştirdiği için Türk hükümetinin yurtdışındaki diplomatik görevlerde herhangi bir değişiklik yapmayacağı kesin görülmektedir.

Berlin diplomatik çevrelerinde de Türkiye'deki taht değişikliği güven verici karşılanmıştı. Eski Padişaha taş atmak için bir sebep olmadığı gibi yeni Padişaha güvenmemek için de bir sebep olmadığı söylenmekteydi. V. Mehmed aslında Avrupa siyaseti için hâlâ tamamen boş bir sayfaydı, dolayısıyla kimse ondan ne beklenebileceğini söyleyemezdi. Tabii ki bu büyük ölçüde yetki alanının ne kadar genişlediğine de bağlı olacaktı ve yeni Padişahın Türkiye'nin iç ve dış siyaseti üzerinde son zamanlarda II. Abdülhamid'in sahip olduğundan daha az sınırsız etkiye sahip olacağı varsayılmaktaydı ("Diplomatische Auffassungen über den Thronwechsel", *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 5-6).

Keza Fransız siyasi çevrelerinde de Jön Türklerin gericiğin hizmetine girişilen isyan karşısında elde ettikleri hızlı başarının memnuniyetle karşılandığı ifade edilmekteydi. Bu muzaffer tavrın, yeni sistem karşıtlarını uzun bir süre darbe girişiminden caydıracağına inanılmaktaydı. Bu nedenle Genç Türk rejiminin yeniden kurulmasından, Türkiye'deki durumun daha da gelişeceğine, en azından birkaç yıl içinde gelecekte ciddi iç krizler tehlikesiyle karşı karşıya kalmayacağına dair umut almaktaydılar. Jön Türklerin Anadolu'daki hızlı zaferinin olumlu bir etki yaratacağı ve huzursuzluğun sona ermesini hızlandıracağı öngörülmekteydi.

Türkiye'deki taht değişikliği Belgrad'da da olumlu bir izlenim bırakmıştı. Nitekim garanti ettiği anayasal rejimin güçlendirilmesi eski Sırbistan ve Makedonya'daki Sırp nüfusunun durumunu iyileştirme taahhüdü olarak görülmekteydi ("Diplomatische Auffassungen über den Thronwechsel", *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 6).

Arnavutlar ise Jön Türkler konusunda hevesli olmasalar da, onlara karşı doğrudan bir muhalefetleri de yoktu. Jön Türkler Arnavutları tamamen kendi taraflarına çekmek ve onların yardımıyla Jön Türk egemenliğini Avrupa Türkiye'sinde pekiştirmek için Arnavutların kültürel arzularına şimdiden bir miktar sempati göstermekteydi ("Christen- und fremdenfeindliche Bewegung", *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101, s. 5).

9. Sultan II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilişinin Ardından Kişiliği Hakkında Yazılanlar

Pester Lloyd gazetesinde yer alan ifadelere göre Jön Türklerin (Yeni Osmanlıların) ilanında etkili oldukları anayasanın yürürlükten kaldırılması (1878) ve tam olarak aydınlatılamayan Midhat Paşa cinayeti (1884) bir bakıma II. Abdülhamid'in Jön Türkler'e karşı kazandığı zaferdeki en korkunç kan davası olmuştu. Otuz yıl sonra, bastırılması âdeta II. Abdülhamid'in hayatının işi hâline gelen Jön Türk fikirleri galip gelmiş, anayasa geri dönmüş (1908) ve II. Abdülhamid yeni şartlara uymak istemeyince tahttan çekilmek zorunda kalmıştı (1909).

II. Abdülhamid'in Türkiye'nin içsel dönüşümüne karşı çıkışının nedenlerinden biri muhtemelen bazı karakter özellikleri yanında şehzade olarak sarayda edindiği gençlik tecrübelerinden kaynaklanmaktaydı. Nitekim amcası ve selefi Abdülaziz, iç ve dış kargaşanın ortasında tahttan çekilmek zorunda kalmış ve beş gün sonra yatağında ölü bulunmuştu. Halefi, II. Abdülhamid'in ağabeyi Şehzade Murad da üç aylık saltanattan sonra tahttan indirilmişti. II. Abdülhamid iktidara geldiğinde tahtını korumanın en güvenli yolunun kişisel bir yönetim kurmak olduğuna inanmıştı. Büyük ve çok yönlü imparatorluğu tek bir yerden yönetmeye yönelik bu girişim bile yönetim ve etkinliğin giderek azalmasına yol açmıştı. Ayrıca II. Abdülhamid kişisel güvenliğinden endişe duyarak, Türk devlet gücünün bel kemiği olan ordu ile Osmanlı Devleti'nin ve başkentini durumu açısından son derece önemli olan donanmanın çökmesine izin vermişti. II. Abdülhamid imparatorluğu tehdit eden tehlikeleri, özellikle Osmanlı Devleti'nin baş düşmanı Rus Çarlığı'ndan gelen, büyük Avrupa güçleri arasındaki diplomatik manevralarla karşılayabileceğine inanmıştı. Padişah becerikli bir diplomattı, ancak yönteminin uzun vadede imparatorluğun dağılmasını engelleyemeyeceği giderek daha açık hâle gelmişti. Saltanatının tarihi de bir iç çözümler ve parçalanma süreci gibiydi. Berlin Kongresi (1878) Rusya'nın planlarını tam olarak gerçekleştirtilmesini engellese de, Rusya'ya karşı kaybedilen savaş, Osmanlı Devleti'ne Asya ve Balkanlar'daki değerli bölgelere mal olmuştu. Berlin Antlaşması (1878) Padişaha, özellikle ülkenin Hristiyanlarının yaşadığı bölgelerinde ıslahatlar yapma zorunluluğu yüklemişti. II. Abdülhamid bu yükümlülüklerden kaçınmış, sonuç ayaklanmalar ve huzursuzluk olmuştu. 1895 ve 1896 savaşlarındaki Ermeni olayları, Girit'teki ayaklanma ve 1897'deki Türk-Yunan savaşı, daha sonra Avrupalı güçlerin aralıksız müdahalelerine yol açan Girit ve Makedonya'daki kargaşa, Osmanlı Devleti'nin gerilemesi yolundaki aşamalar olmuştu. Padişahın egemenliğinin Avrupa tarafından sınırlandırılmasını giderek daha tehditkâr hâle getiren Makedonya güçlükleri, sonunda

Jön Türk subaylarının ayaklanmasına yol açmıştı. Nitekim Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmişti (“Tod des früheren Sultans Abdul Hamid”, *Pester Lloyd (Abendblatt)*, 11 Şubat 1918, nr: 35, s. 4).

Sultan II. Abdülhamid'in eleştirilere maruz kaldığı hususlardan biri de harem hayatı ile ilgili olmuştur. Bu hususta *Czernowitzer Tagblatt* gazetesinde yer verilen bir habere göre; armut dibine düşerdi ve bu atasözü II. Abdülhamid tarafından da doğrulanmıştı. Nitekim babası Sultan Abdülmecid büyük bir kadın düşkünüydü ve bir güzelliği keşfetme fırsatı bulduğu yerde onu haremine dâhil etmekte nadiren başarısız olmuştur. Bu özelliği aksi takdirde ilerici olan Padişahı son derece zararlı bir gösteriş ve savurganlığa sürüklemiş ve bu da devlete birçok ciddi yara açmıştı. Abdülmecid'in ikinci oğlu 1842'de doğan Abdülhamid'di. Abdülhamid hakkındaki söylentilerden biri de annesinin bir Ermeni olması ve Ermenilere karşı tutumunun buradan kaynaklanmasındı.¹²

Avrupa'da olağanüstü yaygın olan harem tabirinin Türk sarayının sadece kadınların yaşadığı ve sadece sahibinin şehvetine hizmet eden bölümü olarak anlaşılmasına her Türk karşı çıkarken, II. Abdülhamid'in haremî çoğunlukla bu amaca yönelikti. Yıldız'daki şartları bilenler II. Abdülhamid'in eşleriyle kalmayı sevdiğini iddia etmekte ve II. Abdülhamid'in sarayın bütün zevkle-

12 *Neue Schlesische Zeitung* gazetesinde neşredilen bir bentte; iki kardeş, yani Abdülhamid ve Mehmed Reşad arasındaki husumet hakkında ortalıkta dolaşan çeşitli hikâyeler olduğu, ancak hangisinin doğru olduğunun tespit edilemediği belirtilmekle beraber her birinin babasının farklı bir eşinden geldiği ve Mehmed Reşad'ın bir tartışma sırasında kardeşi II. Abdülhamid'in yüzüne öfkeyle onu kardeşi olarak tanımadığını söylediği ifade edilmiştir. Bu habere göre bu hakaret II. Abdülhamid'i çok etkilemiş ve küçük kardeşinin bu yaptığını asla unutmamıştı. Mehmed Reşad ile II. Abdülhamid arasında onlarca yıldır iletişim yoktu. Mehmed sarayında, haremde zengin bir Türk hayatı yaşamıştı. Halk onun hakkında hiçbir şey duymamış, Padişaha karşı entrikalardan uzak durmuş, en azından böyle bir şeye katıldığı kanıtlanmamıştı. Buna rağmen II. Abdülhamid yakın zamana kadar nefretiyle onun peşine düşmüştü. Ve ancak Temmuz Devrimi'nden sonra, II. Abdülhamid'in boyun eğmek zorunda kaldığı Jön Türk Komitesi'nin önerisiyle iki kardeş arasında bir tür açık uzlaşma gerçekleşmişti. II. Abdülhamid ile görüştikten sonra Mehmed Reşad tekrar sarayının sessizliğine dönmüştü. Selanik'ten gelen Jön Türkler karşı harekâta giriştiğinde, son zamanlarda adı geçene kadar tıpkı onlarca yıldır olduğu gibi ondan haber alınmamıştı ve artık Mehmed Reşad, Sultan V. Mehmed olarak, daha önce kardeşi II. Abdülhamid'in sahip olduğu tahta çıkmaktaydı (“Der neue Sultan der Türkei Mohammed V.”, *Neue Schlesische Zeitung*, 1 Mayıs 1909, nr: 73, s. 3). *Neue Freie Presse* gazetesinde neşredilen habere göre ise; dönemin geleneğine göre, ancak II. Abdülhamid'in hastalığı sonucu tahta çıkma sorunu ortaya çıktığında şehzade olarak anılmıştır (Örneğin Ağustos 1906'da, 1907 yazında ve nihayet 1908'de). Büyük ayaklanmanın ardından Padişah ile kardeşi arasındaki resmî uzlaşma, Genç Türk etkisi altında gerçekleşmiştir. II. Abdülhamid Ağustos ayında Reşad'ın ziyaretini ciddiyetle karşılamış ve elini öpmesine izin vermiştir. Böylece Şehzade Mehmed Reşad'ın meşru halefi olduğunu alenen ilan etmiştir. Ancak birkaç ay sonra, Aralık 1908'de, Reşad'a bir saldırının ortaya çıktığı söylentileri yayılmıştır. Buna göre bir askerın şehzadenin dairesine girmeye çalıştığı, ancak girişimin hizmetkârların dikkatiyle engellendiği söylenmiştir. O zamandan beri Reşad'ın durumu yeniden kötüleşmiş ve Reşad, II. Abdülhamid'in beş oğlunun katıldığı 17 Aralık 1908'deki Meclis'in açılış töreninden de uzak durmuştur (“Tod des Sultans Mohammed V.”, *Neue Freie Presse (Abendblatt)*, 4 Temmuz 1918, nr: 19344, s. 1).

rini tattığı söylenmekteydi. Sıkı sıkıya kapanması, eşlerinin titizlikle gözetilmesi ancak daha sonraki bir döneme, II. Abdülhamid'in etrafının casuslarla çevrili olduğuna inandığı, eşlerine güvenmediği ve öldürülebileceğini düşündüğü bir döneme denk gelmekteydi. Haremde meydana gelen çeşitli küçük trajik olayların hikâyeleri de bulunmaktaydı. II. Abdülhamid'e ölümcül bir şekilde âşık oldukları söylenen ve hizmet etmek için sadece geçici bir hevesleri olduğunu anlayınca yavaş yavaş solup giden Çerkes kızları gibi (A. Grohmann, "Aus Abdul Hamids Liebesleben", *Czernowitzer Tagblatt*, 17 Haziran 1909, nr: 1899, s. 1).

Öte yandan *Wiener Allgemeine Zeitung* gazetesinde yer alan ifadelerle göre; garip bir şekilde tahttan indirilen II. Abdülhamid, kesinlikle Avrupa çapında bir hükümdar değildi. Batı toplumuna ait değildi ve uymuyordu. İmparatorluğunu Avrupa anayasasının frakına sokmak için kararını da verememişti. Nitekim, Sırp veya Rus frak gibi frak ne kadar kötü durursa dursun, sosyal olarak kabul edilebilir olmak için bir fraka ihtiyaç vardı. Ve II. Abdülhamid fraksız bir yetenektir. Avrupa'daki son despottu, despotun sadece gücüne değil, despot dehasına da sahip bir despottu ("Es ist das Verhängnis!", *Wiener Allgemeine Zeitung*, 28 Nisan 1909, nr: 9325, s. 2).

Aynı gazetede yer alan başka bir yazıda ise Sultan II. Abdülhamid oldukça ağır ifadelerle eleştirilmiştir. Bu yazıya göre; II. Abdülhamid, Ludwig Uhland'ın¹³ en ünlü baladlarından¹⁴ biri olan Des Sängers Fluch'taki kral ile büyük benzerliği olan bir hükümdardı. Dehşet yazan ve kan konuşan bir kraldı. Yüz binlerce hüküm vermişti. Pek çok kişinin ölümüne neden olması ise II. Abdülhamid'i dünya tarihinde bir gotik romanın, büyük ölçekli bir tarihî tablonun ya da bir dramının kahramanı olabilecek o korkunç figürlerden biri yapmaktaydı. Eski Padişah Abdülhamid'in yanında yeni Padişah Mehmed yumuşak başlılığı, nezaketi ve yardımseverliğiyle başka bir dünyadan biri gibi görünüyordu. Ama korkunç, yarı ölü Afrasiab, Haliç'in yaşayan, iyi huylu, iyiliksever Hüsrev'inden daha çok cezbediyordu. II. Abdülhamid Çırağan Sarayı'nda huzur bulmak istemişti. Çırağan, Avrupa'da, Boğaz'a yakın, Yıldız'ın da bulunduğu Beşiktaş tepesinin eteğinde bulunmaktaydı. Bu nedenle Çırağan bir hapsedme yeri olarak II. Abdülhamid için uygun bulunmamıştı. Nitekim II. Abdülhamid tam bir Asya sultanıydı. Böylece onun Asya sahiline, Çırağan'ın karşısındaki Beylerbeyi'ne gitmesi daha uy-

13 * Ludwig Uhland (26 Nisan 1787-13 Kasım 1862), Alman şair, avukat ve politikacı. 1848'de Uhland, Frankfurt Ulusal Meclisi'nde liberal bir milletvekili olarak bulunmuştur. Ortaçağ şiirini toplamış, geliştirmiş ve düzenlemiştir. Halk şarkıları biçimindeki tarihî baladları ve şiirleriyle Swabian Romantizmi'nin (Swabian Şairler Okulu'nun) en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir (<https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de>).

14 ** Serbest biçimli, romantik, müzik aletleriyle çalınan veya şarkı olarak okunan eser.

gun olurdu. Burada onun için bir türbeye de yer vardı. Beylerbeyi bahçesinin kocaman çınarları, Goethe'nin o uğursuz ninnisini mukaddes Padişaha her yerden daha iyi mırıldanacaktı ("Tagesbericht", *Wiener Allgemeine Zeitung*, 28 Nisan 1909, nr: 9325, s. 2).¹⁵

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid ve döneminde vuku bulan gelişmeler onu Ulu Hakan, Kızıl Sultan ya da her ikisi de olmayan bir Sultan olarak görenler açısından farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Bu çalışmada ise dönemin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu basımında neşredilen haberler üzerinden Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilişi hadisesi ve müteakip gelişmeler ele alınmış, buna göre çalışmaya konu olan gazetelerin Sultan II. Abdülhamid'e yönelik bakış açısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle makalenin Sultan II. Abdülhamid çalışmalarına katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Araştırma sonucunda zikredilen gazetelerde yer verilen haberlere göre yeni Sultan V. Mehmed'in tahta çıkışına nazaran eski Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilişine yönelik haberlerin basında daha geniş yer bulduğu görülmektedir. Bu da bir bakıma Batı'dan İstanbul'a çevrilen gözlerin Sultan V. Mehmed'in gelişinden çok Sultan II. Abdülhamid'in gidişiyile ilgili haberler okudukları ve insanların bununla daha çok ilgilendikleri anlamına gelmektedir.

Bahsi geçen gazetelerde Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilişi hadisesi ile ilgili ele alınan başlıca konular ise meclisin Sultan II. Abdülhamid'i görevden alma kararı, Şeyhülislam'ın bu husustaki fetvası, meclisin fetvayı kabul etmesi, seçilen temsilcilerin durumu Sultan II. Abdülhamid'e bildirmeleri, Sultan V. Mehmed'in tahta çıkışı, eski Sultan II. Abdülhamid'in; Selanik'e nakledilişi, bazı kişisel ve siyasi özellikleri ile hataları şeklinde olmuştur. Buna göre Sultan II. Abdülhamid despotik bir hükümdar olarak nitelenmiş, tahttan indirilişini kadercı bir anlayışla kabul edip, daha çok hayatı ve serveti ile ilgilendiği ve genel olarak taht değişikliğinin ise diplomatik çevrelerde olumlu bir hadise olarak değerlendirildiği ifade edilmiştir.

Nitekim öznesi kendisi olan tüm bu konular vesilesiyle hakkında neşredilen bentlere Sultan II. Abdülhamid'in oldukça olumsuz özelliklerle yansıtıldığı, okuyuculara menfi betimlemelerle anlatılıp, tanıtıldığı görülmektedir.

15 Goethe'nin bahsi geçen şiirindeki dizeler ise şöyle ifade edilmiştir: "*Sadece bekle, yakında sen de dileneceksin; Warte nur, balde ruhest du auch*" ("Tagesbericht", *Wiener Allgemeine Zeitung*, 28 Nisan 1909, nr: 9325, s. 2). Bu habere ilişkin ilginç bir tesadüf olarak; o sırada hayatta olup, Selanik'e nakledilen Sultan II. Abdülhamid daha sonra Balkan Savaşları dolayısıyla 1912'de İstanbul'a getirilmiş ve buradaki ikâmetgâhı Beylerbeyi Sarayı olmuştur. Sultan II. Abdülhamid 1918'de hayata gözlerini de bu sarayda kapatmıştır (Küçük, 1988, s. 223).

Araştırma sonucunda, kimi zaman hakından fazla övülmesi ya da haddinden fazla yerilmesi ile dikkat çeken bir hükümdar olarak Sultan II. Abdülhamid'e yönelik tarafın Avusturya-Macaristan basınında onun "Kızıl Sultan" olarak görüldüğü şeklinde ortaya konulmuştur. Sultan II. Abdülhamid hakkında söz konusu bentlere yansıyan neredeyse tek olumlu özelliği olarak ise devletlerarası ilişkilerdeki diplomatik becerisine değinildiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

Gazeteler

- “Abdul Hamid als Bestecher der Soldaten”, *Pester Lloyd (Abendblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 99.
- “Abdul Hamid in Saloniki”, *Pester Lloyd (Abendblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 99.
- “Abdul Hamids Fahrt in die Verbannung”, *Illustrierte Kronen Zeitung*, 29 Nisan 1909, nr: 3352.
- “Aeußerungen des neuen Sultans”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101.
- “Ankündigung des heiligen Krieges gegen die Jungtürken”, *Mährisches Tagblatt*, 29 Nisan 1909, nr: 97.
- “Aufrechterhaltung der Militärdiktatur”, *Wiener Allgemeine Zeitung*, 28 Nisan 1909, nr: 9325.
- “Begrüßung des neuen Sultans”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101.
- “Budapest”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101.
- “Christen- und fremdenfeindliche Bewegung”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101.
- “Der Äbsetzungsbeschluß der Nationalversammlung”, (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97.
- “Der entthronte Sultan”, (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97.
- “Der morgige Selamlık”, *Pester Lloyd (Abendblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 99.
- “Der nächste Selamlık”, *Mährisches Tagblatt*, 29 Nisan 1909, nr: 97.
- “Der neue Sultan der Türkei Mohammed V.”, *Neue Schlesische Zeitung*, 1 Mayıs 1909, nr: 73.
- “Der neue Thronfolger”, (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97.
- “Der neue und der frühere Sultan”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101.
- “Der Spruch der Weisen. Die Entscheidung der Nationalversammlung”, *Illustrierte Kronen Zeitung*, 29 Nisan 1909, nr: 3352.
- “Der Thronwechsel in der Türkei”, *Wiener Allgemeine Zeitung*, 28 Nisan 1909, nr: 9325.
- “Die Absetzung”, (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97.
- “Die Eidesleistung für den neuen Sultan”, (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97.
- “Die Fahrt des Exsultans ins Exil”, *Mährisches Tagblatt*, 29 Nisan 1909, nr: 97.
- “Die letzten Wünsche”, *Illustrierte Kronen Zeitung*, 29 Nisan 1909, nr: 3352.

- “Die Mitteilung an den neuen Sultan”, (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97.
- “Die Nation hat dich abgesetzt! Es war ein Verhängnis”, *Illustrierte Kronen Zeitung*, 29 Nisan 1909, nr: 3352.
- “Die Schuld des Sultans”, (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97.
- “Die Stimmung gegen Abdul Hamid”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101.
- “Die Stimmung in der Provinz”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101.
- “Die Stimmung in Konstantinopel”, (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97.
- “Die Vorgänge in der Türkei”, *Mährisches Tagblatt*, 29 Nisan 1909, nr: 97.
- “Diplomatische Auffassungen über den Thronwechsel”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101.
- “Eine Aktion der Anhänger Abdul Hamids”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101.
- “Elf treue Haremsdamen”, *Illustrierte Kronen Zeitung*, 29 Nisan 1909, nr: 3352.
- “Erbitterung gegen Abdul Hamid”, *Wiener Allgemeine Zeitung*, 28 Nisan 1909, nr: 9325.
- “Es ist das Verhängnis!”, *Wiener Allgemeine Zeitung*, 28 Nisan 1909, nr: 9325.
- “Essad Paschas Mission”, *Wiener Allgemeine Zeitung*, 28 Nisan 1909, nr: 9325.
- “Gerichtliches Verfahren gegen Abdul Hamid”, (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97.
- “Gottes Wille geschehe”, *Illustrierte Kronen Zeitung*, 29 Nisan 1909, nr: 3352.
- “Grohmann, A., “Aus Abdul Hamids Liebesleben”, *Czernowitzer Tagblatt*, 17 Haziran 1909, nr: 1899.
- “Hungernde Kalifensöhne: Die Tragödie der türkischen Herrscherdynastie”, *Westböhmisches Tageszeitung*, 20 Kasım 1935, nr: 268.
- “Internierung Abdul Hamids in Saloniki”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101.
- “Ismael Kemal Bey, der Verräter”, *Wiener Allgemeine Zeitung*, 28 Nisan 1909, nr: 9325.
- “Mehmed V., der Folgsame”, *Der Floh*, 25 Nisan 1909, nr: 16-17.
- “Mohammed V.”, (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97.
- “Nachrichten aus Konstantinopel”, *Pester Lloyd (Abendblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 99.
- “Notifizierung der Thronbesteigung”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101.
- “Strengste Heimlichkeit”, *Illustrierte Kronen Zeitung*, 29 Nisan 1909, nr: 3352.

“Tagesbericht”, *Wiener Allgemeine Zeitung*, 28 Nisan 1909, nr: 9325.

“Tod des früheren Sultans Abdul Hamid”, *Pester Lloyd*, 11 Şubat 1918, nr: 35.

“Tod des Sultans Mohammed V.”, *Neue Freie Presse (Abendblatt)*, 4 Temmuz 1918, nr: 19344.

“Transportierung von Meuterern nach Saloniki”, *Pester Lloyd (Morgenblatt)*, 29 Nisan 1909, nr: 101.

“Ueberwachung Abdul Hamids”, (*Linzer*) *Tages-Post*, 29 Nisan 1909, nr: 97.

“Vom Thronsaal ins Gefängnis. Die Fahrt Abdul Hamids ins Gefängnis”, *Illustrierte Kronen Zeitung*, 29 Nisan 1909, nr: 3352.

“Widerstand Abdulhamids gegen die Ueberführung nach Saloniki”, *Mährisches Tagblatt*, 29 Nisan 1909, nr: 97.

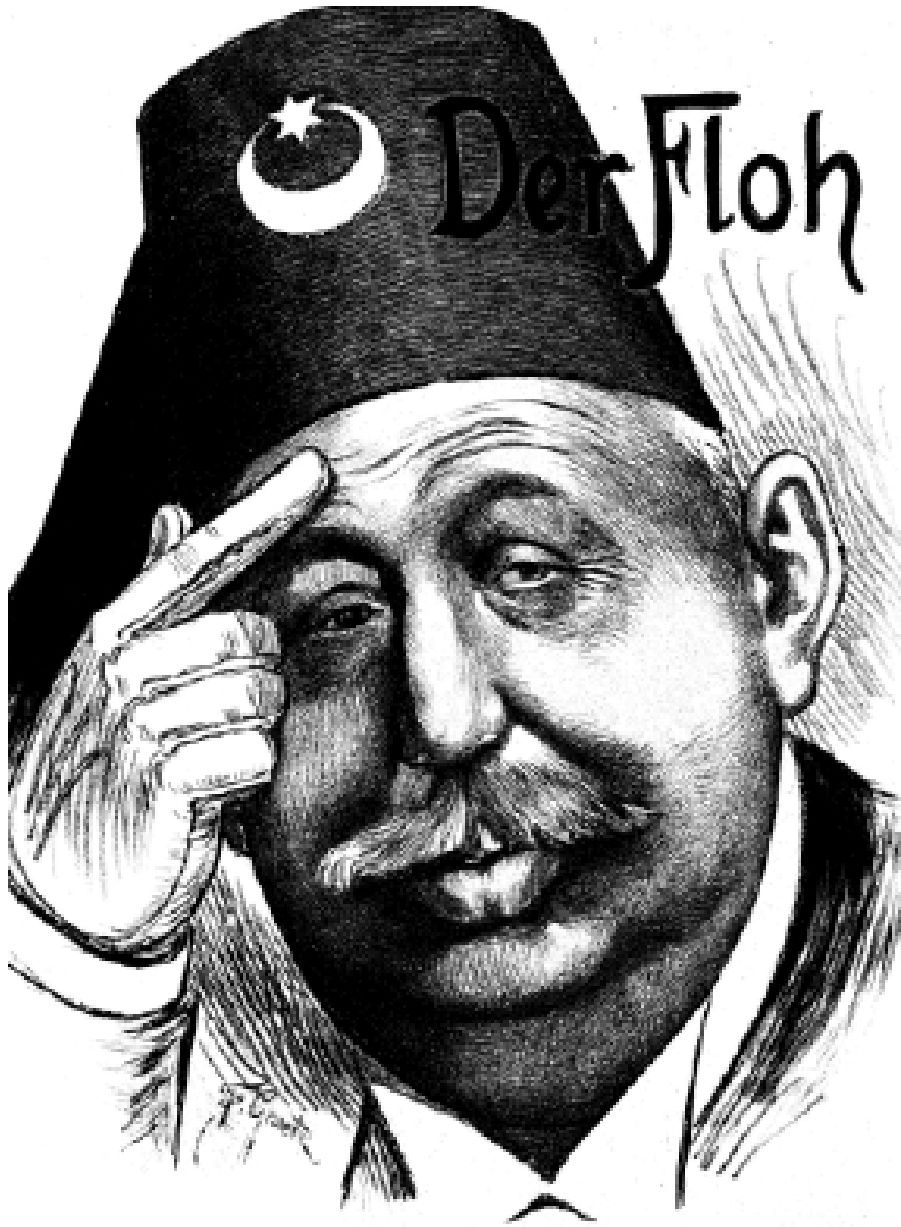
Diğer Yayınlar

Küçük, Cevdet, “Abdülhamid II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1988, ss. 216-224.

Ongunsu, A. H., “Abdülhamid II.”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. I, 1997, ss. 76-80.

Özcan, Azmi, “Otuzbir Mart Vak‘ası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIV, İstanbul 2007, ss. 9-11.

EK

Mohamed V.

Wie werde ich jetzt am besten die Jungtürken los... ?!

Kaynak: "Mohamed V. Wie werde Ich Jetzt am besten die Jungtürken los... ?!", *Der Floh*, 25 Nisan 1909, nr: 16-17, s. 8.

Kurtuluş Savaşı'nda Büyük Britanya'nın "Türkiye'de Durum, 15 Mart 1920" İsimli İstihbarat Raporu'nun Değerlendirmesi (Harekât Kısmı)

Orhan Özcan¹

Özet

Çalışma, Büyük Britanya Harp Dairesi tarafından hazırlanan *Türkiye'de Durum 15 Mart 1920* isimli istihbarat raporunun "harekât kısmını" değerlendirmiştir. İstihbarat raporunun harekât kısmı, muhtemel bir harekâtın belirsizliklerini ortadan kaldırmak amacıyla Anadolu coğrafyası ve Türk askerî yeteneğine ilişkin tespitlere yer vermiştir. Millî Mücadele sürecinde Türkiye ve yakın coğrafyasıyla ilgili gelişme ve öngörülerini de analiz eden rapor, Büyük Britanya'nın millî mücadeleye yaklaşımını anlamak açısından çok yönlü bilgiler sunmaktadır. Sevr'e giden süreçte Büyük Britanya askerî yönden analizini yaptığı istihbarat raporunda, Anadolu'nun işgal edilemeyeceğini çeşitli faktörlere dayandırarak açıklamıştır.

Giriş

1815 Viyana Konferansı'ndan sonra başta Büyük Britanya olmak üzere Batılı devletler, Türkleri önce Balkanlardan sonra Anadolu'dan atmak amacıyla girişimlerine hız vermiştir. Balkan Savaşları sonrası Türkler, Balkanlardan atılarak istenilen gerçekleşmiş Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra da İtilaf devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasını kendi aralarında paylaşmak ve Anadolu'dan Türkleri atmak amacıyla kurgulanmış nihai politikayı Sevr Antlaşması'yla yürürlüğe koymaya çalışmışlardır. Nihai siyasetin uygulayıcısı başta Büyük Britanya olmak üzere Birinci Dünya Savaşı'nın galibi diğer İtilaf devletleri olmuştur. Bu nedenle Büyük Britanya, *Şark Sorunu* bağlamında Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına bir düzen verme niyetindedir.² Sistemli bir saldırınlığın takipçileri olarak Büyük Britanya,

1 Dr. Öğretim Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi Kara Astsubay Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Beşerî Bilimler Bölümü, dorukefeorhan@gmail.com, Orcid: 0000-0002-0398-7184.

2 Şayan Ulusan, "Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VIII, 18-19, 2009/Bahar-Güz, s.229; Temuçin Faik Ertan, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:58, Yıl:2016, s.22.

hedeflenen politikadan sapma olmaksızın Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak için istediği fırsatı yakalamıştır. Büyük Savaş sonrası bir araya gelen İtilaf devletlerinin amacı mağlup devletlerle yapacakları sözde barış antlaşmalarının yol haritasını belirlemektir. İtilaf devletleri, ilk olarak Paris Konferansı (18 Ocak 1919) sonra sırasıyla Londra Konferansı (12 Şubat 1920) ve San Remo Konferansı (8-26 Nisan 1920) düzenlemişlerdir. Tüm bu konferansların Türkler açısından anlamı, Osmanlı Devletinin nasıl paylaşılacağına karar vermektir. Sevr Barış Antlaşması (10 Ağustos 1920), konferansların nihayete ulaştığı ve Türk'ün idam fermanı niteliğinde olmuştur.³ Uzun ve titiz bir çalışmanın sonucunda hazırlanan Sevr Antlaşması, siyasal açıdan ağır hükümler içerirken Anadolu'da Türk varlığını ortadan kaldırmaya yönelik bir girişim olmuştur. Osmanlı Devleti adına başta Sadrazam Damat Ferit Paşa olmak üzere Şûrayı Devlet Reisi Rıza Tevfik, Maarif Nazırı Bağdatlı Mehmet Hâdî Paşa ve Bern Sefiri Reşat Halis Bey, Paris'e üç km mesafede olan Sevr banliyösünde Osmanlı Devleti adına 433 maddeden oluşan antlaşmayı imzalamışlardır.⁴ Türk milleti ise Sevr Antlaş-

3 Suat Akgül, "Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılma Meselesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl:1992, Cilt:8, Sayı:23, s.383-389; Ömer Osman Umar, Melek Yenisu, "Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı'nda Ortadoğu'yu Şekillendirme Çabaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl:2020, Cilt:36, Sayı:101, s.47-53; Yaşar Özüçetin, Nermin Ataş, "Meclis Celse Zabıtlarında Sevr Muahedesine Karşı Tepki Yorumları", *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:2015, Cilt:1, Sayı: 2, s.43-44; İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoğunda Milli Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, 85,90,92; Bilâl Ş. Şimşir, *Kürtçülük (1787-1923)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 401-413, 425; Süleyman Beyoğlu, "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt:2, Sayı:3, Kış 2008, s.126-129; Abdurrahman Bozkurt, "Trakya'nın İtilaf Devletleri Tarafından Yunanistan'a Devri (1920)", *Türkiyat Mecmuası*, Milli Mücadele Özel Sayısı, 2019; s.28-30; David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yarattıldı? 1914-1922*, Çeviri: Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınları, 2008, s.358; Uluhan, "Şark Meselesi'nden...", s.236-240; Mahmut Goloğlu, *Türk Devrim Tarihi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2010, s87; Ertan, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları...", s.23-24; Nejat Göyünç, "Sevres'den Lausanne'a", *Belleten*, Yıl:1982, Cilt:46, Sayı:183, s.551-555; Çağdaş Yüksel, "4 Ağustos 1920 Tarihinde İngiltere Lordlar Kamarası'nda Sevr Antlaşması Hakkında Yapılan Oturum Üzerine Bir Değerlendirme", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:2022, Cilt:21, Sayı:2, s.966-967.

4 Hakkı Uyar, Çağdaş Cansın Korkmaz, "Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nın İşbirlikçi Hükümetleri: Damat Ferit Paşa ve Vichy Hükümetleri", *Belgi Dergisi*, Sayı:10, Yıl:2015, s.1332-1336; Özüçetin, Ataş, "Meclis Celse...", s.43-44,50; Öztoprak, "Türk ve Batı...", s.92. Sevr'e TBMM milletvekillerinin tepkileri hakkında Bkz. Şimşir, Kürtçülük..., s.418-422. TBMM Saruhan Milletvekili Mustafa Necati Bey, 1920'de meclis konuşmasında Sevr'i Türk'ün ölüm fermanı olarak nitelendirmiştir. Özüçetin, Ataş, "Meclis Celse...", s.43-44,50; Öztoprak, "Türk ve Batı...", s.92. Sevr'in Türk için *ölüm fermanı ve idam kararı* olduğu hakkında Bkz. Suphi Nuri, "Sevr ve Lozan Muahedesinin Tarihiçesi ve Hükümleri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt:10, Sayı:61, Yıl: 1933, s.139. Ayrıca Paris, Londra ve San Remo Konferansları için Bkz. Umar, Yenisu, "Gizli Antlaşmalar...", s.47-53; Özüçetin, Ataş, "Meclis Celse...", s.43-44,50; Öztoprak, "Türk ve Batı...", s.92. Sevr Antlaşması için Bkz. İbrahim Sadi Öztürk, *Sevr Antlaşması Tam Metin 433 Madde*, Fark Yayınları, Ankara, 2007.

masını imzalayan Damat Ferit ve onaylayan Padişah Vahdettin ve İtilaf devletlerine karşı cevabını bağımsızlığı uğruna savaşıarak vermiştir.⁵

Büyük Güçler,⁶çöküntünün derinleşmesi için Anadolu'nun işgalinde Osmanlı Devleti'nin eski azınlıklarına (Yunan ve Ermeniler) Anadolu'da vekalet vermeye başlamıştır. Anadolu'nun işgallerini kolaylaştırmak için uygulanan yöntemle hedeflenen, uydu devletçikler vasıtasıyla Anadolu'yu Türksüzleştirmek ve daha yönetilebilir yapmaktır. Bu niyeti ortaya koyması açısından işgalci büyük devletler, Osmanlı Devleti sonrası bölgede tasavvur ettiklerini en açık bir biçimde bir üst makama arz ettikleri istihbarat belgelerinde dile getirmişlerdir. İstihbarat belgesinde, Büyük Britanya'nın Doğu Anadolu'da Ermenistan Devleti kurmak maksadıyla bir harekât planı hazırlığında olduğu ancak istihbarat belgesinin gerekçeli raporunda Anadolu coğrafyasının şartları, Türk askerî ve toplumsal yapısı, Büyük Britanya'nın askerî yeteneğinin yetersizliği (dünyanın çeşitli bölgelerinde konuşlu İngiliz askerî varlığı nedeniyle tasarrufa gidememesi) gibi bahse konu nedenlerden dolayı Büyük Britanya'nın Anadolu'da Türklere karşı savaşamayacağı vurgulanmıştır. Büyük Britanya'nın harekâta bir başarı elde etmiş olsa dahi askerî başarısını uzun müddetli sürdüremeyeceği ifade edilmiştir. Sonuç olarak Büyük Britanya açısından Anadolu'da askerî bir harekâtın pahalıya mal olacağı ve maliyet etkin hareket edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Türkiye'de Durum 15 Mart 1920 isimli istihbarat raporu, temelde üç bölümden oluşmakla birlikte çalışma, istihbarat raporunun harekât kısmını incelemiştir.⁷ Çalışmanın amacı, İstanbul işgalinde bulunan Büyük Britanya'nın hazırlamış olduğu istihbarat raporuna dayanarak Millî Mücadele döneminde Anadolu'da askerî bir harekâtı neden başlatmadığı sorusuna cevap aramaktadır. Millî Mücadele dönemiyle ilgili pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen ilgili istihbarat raporu hakkında araştırma yapılmamış olması çalışmayı önemli kılmaktadır. Millî Mücadele döneminde hazırlanan

5 Sevr Antlaşması sonrası TBMM Milletvekili Hamdullah Suphi Bey mecliste yaptığı konuşmasında; Urfa, Antep, Maraş ve İzmir'de işgalcilere en güzel cevabın silahla verildiğini ve bağımsızlık yolunda savaşa devam edileceğini ifade etmiştir. Özüçetin, Ataş, "Meclis Celse...", s.51.

6 Büyük Güçler teriminin ilk kullanılmaya başladığı süreç 1815 Viyana Kongresi'dir. Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789-1848*, Türkçesi: Bahadır Sina Şener, Dost Kitapevi, Ankara, 2016, s.110.

7 İlgili raporun Ek-D bölümü, "Millî Mücadele Döneminde Bir İngiliz Yarbayın Kuvâ-yı Millîye Hakkında İstihbarat Raporu" isimli çalışmada, ikinci kısmı "Millî Mücadele Döneminde Büyük Britanya Harp Dairesi'nin "Türkiye'de Durum, 15 Mart 1920" İsimli İstihbarat Raporu'nun Değerlendirmesi (İstihbarat Kısmı)" çalışmada analiz edilmiştir. Bkz. Orhan Özcan, "Millî Mücadele Döneminde Bir İngiliz Yarbayın Kuvâ-yı Millîye Hakkında İstihbarat Raporu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*; Orhan Özcan, "Millî Mücadele Döneminde Büyük Britanya Harp Dairesi'nin "Türkiye'de Durum, 15 Mart 1920" İsimli İstihbarat Raporu'nun Değerlendirmesi (İstihbarat Kısmı)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, .

rapor, çalışmanın temel başvuru kaynağı olarak değerlendirilirken raporun ele aldığı süreç hakkında yayınlanmış yerli/yabancı telif ve tetkik eserlerden faydalanılarak hazırlanmıştır. Çalışmada kaynak taraması, tasnif, analiz, tenkit ve sentez sırası izlenmiştir. Raporun, Millî Mücadele döneminde yaşanan gelişmeleri yeniden anlamlandırmamıza ve konuyla ilgili yeni çalışmalara katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

1. İstihbarat Raporuna Göre Sevr Öncesi Anadolu'nun Askerî Harekât Açısından Görünümü ve Raporun Harekât Kısmı

Osmanlı İmparatorluğu sonrası bölgede planlanan pek çok senaryo içerisinde, uzun süredir uygulanan siyasal ajitasyonun⁸ nihayete erdirilmiş bir biçimi olarak Anadolu'da azınlıklara devlet kurma idealinin gerçekleştirilmesi vardır. Batı Anadolu'da Rum nüfusun çoğunlukta olduğu ya da Türklerin Rumları öldürdüğü gibi asılsız haberler yapılarak uluslararası kamuoyunda bir algı oluşturulmuş, İngiliz himayesinde İzmir ve çevresi Yunan ordusu tarafından işgal edilmiştir. İngiliz, Fransız himaye ve kontrolünde Adana'dan başlayan Güneydoğu ve Doğu Anadolu'yu da içine alan bir Ermeni Devleti kurulması planlanırken Türklerin etnik olarak Orta Asya'da yer alan diğer Türklerle ilişkisinin kesilmesi ya da dini açıdan güneyde Müslüman Araplarla arasında mesafenin konulması düşünülmüştür. Böylece Suriye'de Fransız mandası ve Irak'ta İngiliz mandası arasında Ermeni devletinden oluşan tampon bir yapı meydana getirilmiş olacaktır.⁹ Batılı devletler tarafından uzunca bir süredir Osmanlı devletinde yaşayan Hıristiyan azınlıklar himaye edilmesinin¹⁰ yanı sıra Arap ve Kürtler de desteklenmekte¹¹ bağımsız bir

8 Ajitasyon (Fr. ve İng. agitation): körükleme, duygu sömürüsü yapma, insanın duygu ve zihin dünyasında sarsıntı yapma anlamlarına gelmektedir. "Ajitasyon", <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi:12.12.2022). Politik ajitasyon ise ezilmiş millet duygusuna bürünerek ve propaganda yaparak güçlü ya da pragmatist devletlerin koruyuculuğu altında yeni bir devlet kurma niyetinde olmaktadır.

9 Yüksel, "4 Ağustos...", s.970; Ertan, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları...", s.23-25,31; Akgül, "Paris Konferansı'ndan...", s.383-395.

10 Özüçetin, Atas, "Meclis Celse...", s.49; Yüksel, "4 Ağustos...", s.965-970; Ertan, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları...", s.23-26,31.

11 Hasan Köni, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri", *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Avrasya Dosyası-İstihbarat Özel, Yaz 2002, Cilt 8, Sayı:2, s.150; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele (Son Meşrutiyet 1919-1920)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.169-175, 755; Şimşir, Kürtçülük..., s.379-413; Ertan, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları...", s.23-24,31-32; Akgül, "Paris Konferansı'ndan...", s.383-395; Umar, Yenisu, "Gizli Antlaşmalar...", s.47-53. TBMM Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey'in meclis konuşmasında, *Kürt bir mebus olarak Kürtlerin bir şey istemediğini, sadece Türklerin saadet ve selâmetlerini istediklerini, Kürtlerin, Avrupalıların Sevr paçavrası ile verdiği hakları, bu hakları vaat edenlere iade ettiklerini söylemiştir*. Özüçetin, Atas, "Meclis Celse...", s.62; Eski Hamidiye alaylarında komutan Cibranlı Halit Bey, Ağrı isyanlarının önderi Nuri Bey ve Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Millî Mücadele yanlısı bir tutum izlemiştir. Erol Kurubaş, "Sevr Sürecinde Yapılan Uluslararası Toplantılarda Kürt Konusu ve İngiltere'nin Politikası", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl:1998,

siyasi organizasyon olarak ortaya çıkmaları için kışkırtılmaktadır. Batının, Anadolu üzerinde tüm teritoryal denetim kurma mekanizmalarına (başta askerî olarak sızma girişimlerine) karşı Anadolu'nun bağımsızlığını artıran Türk milleti, Batının tüm bu gizli ve açıktan yürüttüğü Osmanlı Devleti'ni bölme faaliyetlerine karşı Anadolu'da yeni bir problem alanı olarak ortaya çıkmıştır.

Bölüm II- Harekâtlar

1. Antlaşmadaki Bazı Hüükümlerin Özeti

Yüksek Konsey tarafından geçici olarak onaylandığı şekliyle Türkiye ile barış antlaşması, Türklerin kabul etme olasılığının en düşük olduğu ve bu nedenle Müttefik devletlerin bunları uygulamak için askerî önlemler almaya hazır olmadıkça yürürlüğe girmeyecek belirli koşulları kapsamaktadır. Bu hükümlerden en belirgin olanları şunlardır:

a) *Türkiye'nin Avrupa yakasının tamamının Yunan tarafına geçmesi ve Müttefik Kuvvetlerin ya Midye-Enes'in (Enos-Midia) güney bölgesi ya da Çatalca (Chatalja) hattına karar verebilmesidir. İkincisinin daha olası bir karar olduğu anlaşılmaktadır.*

b) *İzmir (Smyrna) Sancağının uygulamada Yunanistan'a bırakılması.*

c) *Kürdistan üzerindeki tüm Türk hak ve imtiyazlarından Müttefik Güçler lehine feragat edilmesi.*

d) *Bağımsız olarak tanınması için Ermenistan toprağı kabaca aşağıdaki gibi olacaktır;*

Doğuda Türk-Rus sınırı

Güneyde Kürdistan'ın kuzey sınırı, yani yaklaşık olarak doğu ve batı Van Gölü'nün güneyinden geçen hattır.

Batıda yaklaşık olarak güneyde Sürmene'den (Surmena) Hatabdağ'a (Hatabdagh), oradan Bakırdağ'a (Bağ Hirdagh), oradan Musa (Musa) ve Bitlis'e uzanan bir hattı kapsar.

e) *Trabzon (Trebizond) ile Erzincan (Erzinjan) arasında ortalama 40 mil genişliğinde askerden arındırılmış bir bölge oluşturulması.*

Sayı:3, s.211-212. Paris Konferansı'nda Anadolu'da kurulması planlanan Ermenistan Devleti içinde özerk bir Kürt siyasi yapısı kurulması görüşülmüştür. Uluhan, "Şark Meselesi'nden...", s.238; Ertan, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları...", s.31; Akgül, "Paris Konferansı'ndan...", s.383-395; Umar, Yenisu, "Gizli Antlaşmalar...", s.47-53. Kürdistan kurma fikri, Paris Konferansı'nda İngiltere-Fransa arasında ele alınmıştır. İngiltere, Kürt konusunu ilk defa uluslararası hale getirdiği toplantıdır. Kurubaş, "Sevr Sürecinde...", s.199-210; Akgül, "Paris Konferansı'ndan...", s.383-395.

*Yukarıdakilere ek olarak, Türkiye'nin Irak (Mesopotamia), Suriye, Filistin ve Arabistan üzerindeki tüm haklarından da vazgeçmesi gerekiyor ancak antlaşmanın bu maddeleri Türkiye'nin kontrolünü çoktan kaybettiği için özel bir askeri zorluk teşkil etmiyor.*¹²

Raporda, 10 Ağustos 1920'de imzalanacak olan Sevr Barış Antlaşmasının maddelerinin bazılarının yer aldığı ilgili açıklamada antlaşmanın ağır maddeleri içerdiği ve kabul görmemesi durumunda askeri önlemler alınabileceği belirtilmiştir. Trakya'nın tamamının Yunanistan'a verileceği ve Trakya bölgesiyle ilgili olarak Midye-Enez'in güneyi ya da Çatalca hattının sınır olup olmayacağına henüz karar verilmediği belirtilirken Çatalca hattının sınır kabul edilebileceğinin daha yüksek bir olasılık olduğu belirtilmiştir. Sevr Antlaşmasında yukarıda bahse konu edildiği üzere Çatalca hattından geçen bir sınır hattından Edirne, Kırklareli, Çorlu ve Tekirdağ'ın Yunanistan'a bırakıldığı bir haritayla karşı karşıya kalınmıştır. Buna göre kuzeyde Karadeniz'den başlayıp Sinekli tren garından güneyde Marmara'ya uzanan bir hattır.¹³ Oysa Trakya bölgesi nüfus çoğunluğu bakımında Türk'tür ve Wilson ilkelerine göre Yunanistan'a değil Türklere bırakılmalıdır. Sevr Antlaşması imzalandıktan sonra Londra merkezli İslam Cemiyeti, Lloyd George'un 5 Ocak 1918 tarihli Trakya'da ırk olarak Türk çoğunluğunu hatırlatarak neden aksi yönde hareket edildiği eleştirilmiştir.¹⁴ İlgili istihbarat maddesinde belirtildiği üzere Sevr'de İzmir sancağı ve Ege bölgesinde belirtilen diğer yerleşim yerleri Yunanistan'a bırakılmıştır.¹⁵ Büyük Britanya, 26 Aralık 1919'da Türk meselesine dair üçüncü toplantıda Kürt devletinin kurulmasıyla ilgili kafa karışıklığı şu sözlerle dile getirmiştir. *Türk kabileleri İngiliz ve Fransız hâkimiyetine konacak, Kürdistan'da hiçbir şekilde Türk bırakılmayacak. Bir tek Kürt devleti mi yoksa birçok küçük Kürt devleti kurulacağı düşünülecek. Ermenilere Ameri-*

12 IOR/L/MIL/17/16/26, "The Situation in Turkey, 15th March 1920", British Library, India Office Records and Private Papers, Part II Operations, 15 March 1920.

13 Öztürk, *Sevr Antlaşması...*, s.49-50; Bozkurt, "Trakya'nın...", s.28-34; Özüçetin, Atas, "Meclis Celse...", s.51-53; Ertan, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları...", s.31-32.

14 Ulsan, "Şark Meselesi'nden...", s.246; Özüçetin, Atas, "Meclis Celse...", s.51; Ertan, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları...", s.31. İngiliz basınında Doğu Trakya ve İzmir'de Türk nüfusun çoğunlukta olduğu ve Türklere mücadele devam edeceği, İngiliz Hükümeti'nin hata yaptığı ifade edilmiştir. Ergün Aybars, "Millî Mücadele'de İngiliz Basını-II 1920-1923 Sevr'den Lozan'a", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl:1990, Cilt:7, Sayı:19, s.46.

15 Öztürk, *Sevr...*, s.69-83; Ertan, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları...", s.31; Umar, Yenisu, "Gizli Antlaşmalar...", s.47-53. Sevr Antlaşması sonrası TBMM'de Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver), antlaşmanın Trakya-Çatalca maddesini değerlendirmesinde İtilaf devletlerinin Wilson ve kendi ilkelerine aykırı hareket ederek çeliştiklerini belirtmiştir. Trakya'da Türk nüfusu daha fazla olmasına rağmen neden Yunanistan'a terk edilmiştir. Hamdullah Bey meclis konuşmasında, İtilaf devletlerinin tek amacının Türk milletini yok etmek olduğuna dikkat çekmiştir. Özüçetin, Atas, "Meclis Celse...", s.51. Wilson ilkeleri 14 madde hakkında Asena Boztaş, "Wilson İlkelerinin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif", *Gazi Akademik Bakış*, Yıl:2014, Cilt:7, Sayı:14, s.166-171; Akgül, "Paris Konferansı'ndan...", s.381.

*kalılar kanalıyla silah temin edilecek.*¹⁶ *Fırat'ın doğusunda ileride saptanacak Ermenistan'ın güney sınırının güneyinde ve Suriye ve Irak ile Türkiye sınırının kuzeyinde, Kürtlerin nüfusça çoğunlukta bulunduğu bölgelerin yerel özerkliğini İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerinin görevlendireceği, üç üyeden oluşan bir komisyonun karar vereceği* Sevr Antlaşmasının 62'inci maddesinde belirtilmiş ve bir yıl sonra Kürtlerin, Türklerden ayrı, bağımsızlık istemesi durumunda Milletler Cemiyeti'ne başvurarak Türkiye'nin buna uymak zorunda olduğu 64'üncü maddede onaylanmıştır.¹⁷ İstihbarat belgesinde ki maddede, Sevr Antlaşmasında imzalandığı üzere Türk tarafının bölgeden feragat etmesi gerektiği izah edilmiştir.

İstihbarat belgesinde Ermenistan sınırı daha ayrıntılı biçimde verilmiştir. Doğuda Türk-Rus sınırından güneyde Kürdistan sınırı olarak kabul edilmiş Van Gölü'nün güneyinden geçen ve Bitlis'ten geçtiği düşünülen bir hat belirlenmiştir. Güneyde Van'ın doğu-batı uzanımı, kuzeyde Sürmene/Trabzon, batıda Hatab Dağı ve Bakırdağ (Baghir Pasha Dagh-Bekir Paşa Dağı olarak geçen yer) Erzincan, güney uzanımında Musa ve Bitlis hattını kapsayan yer Ermenistan olarak tarif edilmiştir. Diğer yandan Sevr Antlaşmasının 88'inci maddesinde Türkiye'nin diğer Müttefik devletler gibi Ermenistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanıdığı ve Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis illerinde ABD'nin hakemliğinde Türkiye-Ermenistan sınırının belirleneceği ve belirtilen sınır hattında Osmanlı topraklarının askerden arındırılmasına ilişkin bir hüküm 89'uncu maddede yer bulmuştur.¹⁸

Sevr antlaşmasında yer verilen Suriye, Irak ve Filistin hususları hakkında istihbarat belgesinde bu yerlerin Türklerin elinden çıkmış olması nedeniyle Türkiye'nin zorluk çıkarmayacağı bu nedenle de askerî bir zorlamaya gerek olmadığına dikkat çekilmiştir. Erol Ulubelen, Londra Konferansı görüşmelerinde Türkiye, özerk devlet olmalıdır. Boğazlar uluslararası olmalıdır. Türkiye, hiçbir askerî güce sahip olmamalı, özerk bir Ermenistan'ı tanımalı ve Suriye, Mezopotamya, Filistin'deki bütün haklarından vazgeçmelidir ifadesine yer verilirken bütün azınlıkların işgal kuvvetlerinin himayesinde olacağına

16 Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kıtış Yayınları, İstanbul, 1969, s.231. Ermeni haritası gibi Kürdistan haritası konusunda da Fransız ve İngilizlerin kafası karışmıştır. Şimşir, *Kürtçülük...*, s.397-400.

17 Öztürk, *Sevr...*, s.68-69; Ulsan, "Şark Meselesi'nden...", s.244; Ertan, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları...", s.31; Şimşir, *Kürtçülük...*, s.413-425, 428-430. Sevr öncesi ilk Paris Konferansında gündeme gelirken tam bir mutabakat sağlanamamış olsa da San Remo'da Sevr'de şeklini almıştır. Kurubaş, "Sevr Sürecinde...", s.208-210; Umar, Yenisu, "Gizli Antlaşmalar...", s.47-53; Şimşir, *Kürtçülük...*, s.413-414.

18 Öztürk, *Sevr...*, s.77-79; Beyoğlu, "Sevr ve Lozan'da...", s.129; Ertan, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları...", s.31-32.

dikkat çekmiştir.¹⁹TBMM Konya Milletvekili Vehbi Bey 3 Kasım 1920'de meclis konuşmasında, Sevr Antlaşması'yla kurulması planlanan Ermenistan ile hedeflenen şöyle özetlemiştir. Türk düşmanları böylece hudut dışındaki Müslümanlarla, İslam hükümetleriyle Türklerin alakalarını kesmek istediklerini²⁰ ifade etmiştir. Aslında Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusunda bir Ermeni Devleti kurmakla sadece Müslüman coğrafyayla irtibatımızı koparmayacaklar aynı zamanda Orta Asya'daki Türk devletlerle de ilişkimizi kesmeyi umuyorlardı.

Sevr antlaşmasının sınırlar konusunda belirttiği hükümler, aslında aylar önce 15 Mart 1920'de yayınlanan istihbarat belgesinde belirtilmiştir. İngiliz istihbarat belgesinde belirtildiği üzere Anadolu'nun parçalanmasına yönelik sınır hattı çizilirken coğrafi olarak stratejik öneme sahip yardımcı kontrol noktaları belirlenmiştir.

*Türklerin Muhtemel Hareketi*²¹

Türkiye'nin 1'inci maddede belirtilen şartlara ve bu bağlamda İngiliz Yüksek Komiserininin 10 Mart tarihli telgrafında belirtilen şartlara azami ölçüde direneceği beklenebilir ve öyle bir antlaşmanın olası sonucunun aşağıdaki gibi olacağına dikkat çekti;

- a) *Türkiye'nin antlaşmayı imzalamayı veya imzalamışsa onaylamayı ya da onaylanırsa yürütmeyi reddetmesi.*
- b) *Padişahın tahttan indirilmesini, parlamentonun Anadolu'ya kaçışını, yeni bir padişahın tahta çıkmasını ve Anadolu'da yeni bir hükümetin kurulmasını kapsayan ve hem Anadolu'da hem de Trakya'da geniş*

19 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982, s.214-215; Beyoğlu, "Sevr ve Lozan'da...", s.129; Yüksel, "4 Ağustos...", s.967. Çoğunluğu Hintli Müslümanlardan oluşan Londra merkezli İslam Cemiyeti, Doğu Anadolu'da Ermenistan'ın kurulmasına karşı çıkarken Kürtlerin padişaha bağlı olduğunu ve muhtariyet talepleri olmadığını, İstanbul'un Türklerin başkenti olarak kalması gerektiği hususlarına dikkat çekmiştir. Kürt aşiretlerin büyük bir kısmının Türk siyasi yapısına bağlılıklarını bildirmişlerdir. Ulsan, "Şark Meselesi'nden...", s.246-247; Şimşir, Kürtçülük..., s.364-368. Seyit Abdülkadir'in liderliğinde Kürt Teali Cemiyeti İngiliz politikalarını desteklemiştir. Akgül, "Paris Konferans'ından...", s.383-395; Şimşir, Kürtçülük..., s.297-301; Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*s.170-175.

20 Özüçetin, Ataç, "Meclis Celse...", s.62.

21 Bu bölüme, No. 211, 10.3.20 bilgisi verilmiştir.

çaplı Hıristiyan katliamlarının eşlik ettiği topyekûn bir ayaklanmanın çıkması.

- c) *Avrupa’da Türkler ve Bulgarlar arasında Yunanlılara karşı ortak eylem girişimleri.*
- d) *Asya’da Türkler, Araplar ve Bolşevikler arasında ortak hareket olasılığı.*²²

İstihbarat belgesinde Sevr Antlaşmasının imzalanma ya da imzalanma durumu hakkında Türkiye’de olası hareket tarzlarına yönelik öngörülere yer verilmiştir. İlk olarak belgede, Türklerin Sevr Antlaşması’nı imzalamayı reddetmesi gündeme gelmiştir. Sevr Antlaşması’nın onaylanması ya da onaylanırsa bile uygulanmasının kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. Gerçekten de millî mücadeleyi destekleyen başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bağımsızlık mücadelesini sürdürenler, Sevr Antlaşmasını kesin bir dille reddetmiştir.²³ Sevr Antlaşmasına karşı Türkiye’nin verebileceği en önemli tepkinin, antlaşmanın reddedilmesi olmasının dışında diğer muhtemel hareket tarzları da sıralanmıştır. İlk olarak padişahın tahttan indirilmesi ya da yeni bir pa-

22 IOR/L/MIL/17/16/26, “The Situation in Turkey, 15th March 1920”, British Library, India Office Records and Private Papers, Part II Operations, 15 March 1920.

23 Mustafa Kemal Paşa’ya göre Sevr, Türkler için yüzyıllardır hazırlanmış büyük bir suikasttır. Ulusan, “Şark Meselesi’nden...”, s.245. TBMM milletvekilleri arasında, sarf ettikleri sözler itibarıyla, Sevr Antlaşması lehinde düşünceleri olan bir milletvekiline rastlanmamıştır. TBMM, Sevr Antlaşması’nı Türk milleti için olumsuz bir siyasî gelişme olarak değerlendirilmiş ve antlaşmaya şiddetle karşı çıkmıştır. TBMM, Sevr’i *ölü doğan bir antlaşma* olarak nitelendirmiş ve antlaşmayı imzalayanları da Hiyaret-i Vataniye kanunu kapsamında *Vatan Haini* ilan etmiştir. Sevr’i imzalayan dört kişi haricinde kırk iki kişi daha vatan haini ilan edilmiştir (16-19 Ağustos 1920). Özüçetin, Atas, “Meclis Celse...”, s.64; Şimşir, Kürtçülük..., s.425; Ulusan, “Şark Meselesi’nden...”, s.248; Fromkin, *Barışa Son...*, s.356. Sultan Vahdettin, 22 Temmuz 1920’de Saltanat Şurası’nda *zayıf bir varlığa, topyekûn yok olmaya tercih ederek* Sevr Antlaşması’nın onaylanmasına karar vermiştir. TBMM Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, Padişahı Sevr Antlaşmasına boyun eğdiği için *taçlı hain* ilan ederken İzmit Milletvekili Sırrı Bey, Sevr’i Türk düşmanlarının Türk milletine kabul ettirmeye çalıştıkları suikast belgesi olarak nitelendirmekte Lazistan Milletvekili Osman Bey ise Sevr’in Türk’ün yok oluş belgesi olduğunu ve kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Lozan sonrası Erzurum Milletvekili Süleyman Necati Bey, Sevr’in paçavra olduğunu ve o paçavranın yırtılıp İngiliz’in suratına çarpıldığını ifade etmiştir. Karesi Milletvekili Basri Bey, antlaşmayı *rezil antlaşma* olarak nitelendirirken Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey, padişahın antlaşmayı imzalamasıyla milletin bağının koptuğunu bu nedenle padişahın yok sayılması gerektiğini ifade etmektedir. Özüçetin, Atas, “Meclis Celse...”, s.43-44,61-65. Sevr’in Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yırtılıp atıldığı hakkında Bkz. Nuri, “Sevr...”, s.139. TBMM Karesi/Balıkesir Milletvekili Vehbi Bey, Sevr Antlaşması’nın İstanbul Hükümeti Heyeti tarafından imzalandığını ancak antlaşmanın uluslararası hukuk nezdinde kabul görmesi için antlaşmanın ilgili hükümet tarafından onaylanmasının şart olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte antlaşmanın Büyük Britanya tarafından tasdik edilmesinin yeterli olmadığını Türk milletini temsil eden yegâne meclis olan TBMM’nin de kabul etmesi gerektiğini belirtmiştir. Son Osmanlı Meclisinin 1920’de tespit ettiği Misak-ı Millî ilkeleri çerçevesinde TBMM’nin kurulduğunu ve Misak-ı Millî sınırları içinde siyasî bağımsızlık kazanılınca kadar Sevr’in kesinlikle reddedileceğini belirterek Türk milletinin bağımsızlığını tehdit eden her antlaşmanın Türk milleti ve TBMM tarafından onaylanmayacağını vurgulamıştır. Özüçetin, Atas, “Meclis Celse...”, s.63.

dişahın tahta çıkarılması argümanıdır ki bu görüş en azından ne İstanbul Hükümeti ne de Türk milliyetçileri tarafından gündeme getirilmemiştir. Diğer bir öngörü ise meclisin Anadolu'ya taşınması ya da Anadolu'da yeni bir hükümetin kurulmasıdır. İtilaf devletleri tarafından İstanbul'un 13 Kasım 1918'de fiili olarak işgal edilmesinin ardından 16 Mart 1920'de resmî olarak işgal edilmesiyle birlikte gerek son Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinden Anadolu'ya kaçabilenlerin gerekse yeni seçimlerle halk tarafından seçilmiş Büyük Millet Meclisi üyelerinin bir araya gelmesiyle 23 Nisan 1920'de Ankara'da siyasi olarak yeni meclis teşkil edilecektir.²⁴ Bu kapsamda istihbarat raporunun Anadolu'da kurulacak yeni bir meclis beklentisi gerçekleşmiş olacaktır. İstihbarat raporunun diğer bir beklentisi ise Trakya ve Anadolu'da Hıristiyan tebaaya karşı başlatılacak olan bir Türk isyanıdır. Türkler, vatanı kurtarmak uğruna bir isyan etmiştir ama öngörüldüğü üzere Hıristiyan azınlığa karşı bir isyan ya da isyanlar meydana gelmemiş tam aksine İtilaf devletlerinin Büyük Millet Meclisi'ne karşı teşvikiyle Anadolu'da meydana gelmiş azınlık isyanlarını bastırmıştır.²⁵ Avrupa'da Türk-Bulgar ortaklığında Yunanlılara karşı ortak bir girişim olasılığı belirtilmişse de böyle bir gelişme yaşanmamıştır. Ancak böyle bir beklenti 4 Ağustos 1920 Lordlar Kamarası Toplantısında da İngiliz siyasetçiler tarafından belirtilmiştir.²⁶ Asya'da ise Türk-Arap ve Bolşevik Rusya arasında ortak bir hareket inisiyatifin gelişebileceği belirtilmiştir. Üçlü bir yakınlaşma gerçekleşmiş olmasa da TBMM ve Sovyet Rusya²⁷ arasında ortaya çıkan iyi ilişkiler millî mücadelenin gerek politik gerekse askerî malzeme desteği açısından önemli ölçüde etkilemiştir.²⁸

İyi bir istihbarat belgesi, sadece mevcut durumu analiz etmekten ziyade olasılıkları da göz önünde bulunduran unsurlara sahip olmalıdır. Belgeden anlaşıldığı üzere İngiltere, üstünlüğünü azami dereceye çıkarmak maksadıyla teşhis edilmemiş tehditleri zamanında tanımlayarak olabilirliği yüksek bek-

24 Bülent Tanör, *Kurtuluş*, Cumhuriyet Kitapları, 2000, s.51; Goloğlu, *Türk...*, s.77-79.

25 Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, s.149-169; Goloğlu, *Türk...*, s.80.

26 Trakya'ya Yunanlıların yerleştirilmesi, Bulgar ve Türkleri kızdıracığı üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Yüksel, "4 Ağustos...", s.968.

27 Kazım Karabekir'in Ankara Hükümetiyle Sovyet Rusya arasında bir ilişki kurulması yönünde bir telgraf çekmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, Lenin'e 26 Nisan 1920'de bir mektup yazmış, 5 Mayıs 1920 Yusuf Kemal (Tengirşeh) ve Bekir Sami Bey Sovyetlerle ilişki kurmak üzere memur edilmiştir. Türkiye-Moskova ilişkileri, 1919'da Anadolu'da savaşın başlamasıyla başlamış olsa da TBMM-RSFSC (Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti) arasında siyasal ilişkiler ilk defa 3 Haziran 1920 kurulmuştur. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s.2; *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980*, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.165-166; Lütfi Arslan, "Sovyet Rusya-Türkiye İlişkilerinin Millî Mücadeleye Katkıları", *Bengi Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl:2022, Cilt, Sayı:1, s.170-180.

28 *Türk Dış Politikası...*, s.165-175; Arslan, "Sovyet Rusya-Türkiye..." s.170-180,185-186. İngiliz politikacılar, Sevr'in Sovyet Rusya'yla Türkler arasındaki ilişkiyi yakınlaştıracağından ve Türk direnişinin güçleneceğinde korkmuşlardır. Yüksel, "4 Ağustos..." s.974.

lentileri, ardışık biçimde sıralayarak önleyici bir yaklaşım sergiliyor. İlgili olasılıkları, ilk önce siyasi açıdan antlaşmanın kabul edilip edilmeyeceği ya da onay noktasında değerlendiren belge, liderlik seviyesinde ise padişahın tutumu, Anadolu'ya kaçma durumu ve iktidardan uzaklaştırılması açısından değerlendiriyor. İç politika bağlamında Anadolu'da yeni bir meclisin açılması durumunda ise Trakya ve Anadolu'da azınlık nüfusa karşı Türk halkının saldırısından çekiniliyor. Uluslararası ilişkiler açısından, Türk-Bulgar işbirliğinde Yunanistan'a karşı ya da Türk-Arap-Sovyet Rusya işbirliğinde ortak bir hareket beklentisi ana başlıklar altında değerlendirilmiştir.

2. Mütteliklerin Ortak Hareketi

Mütteliklerin Türkleri antlaşma hükümlerine uymaya zorlamak için yapabilecekleri ortak hareket şöyledir;

- a) *Trakya'da Yunanistan tarafından sağlanacak kuvvetler tarafından desteklenen General Franchet d'Esperey komutasındaki Fransız birlikler, düzeni sağlamalı ve Hristiyanların toplu katliamlarını önleyebilmeli.*
- b) *İzmir Sancağında 6 tümen kadar Yunan kuvveti, Konya-Eskişehir arasındaki Anadolu demiryolunu işgal etmek için ilerleyebilir. Bununla birlikte Yunanistan'ın Trakya'yı ve İzmir'i ele geçirmesi durumunda, böyle bir harekâtın kesin bir sonuç vaadi taşımadığı ve bu bölgede büyük bir Yunan kuvvetinin belirsiz bir süre için kalmasını gerektirebileceği belirtilmelidir ki böyle bir kuvvetin uzun süre kalabilmesi pek mümkün gözüküyor. Şunu da belirtmek gerekir ki Yunanlıların karşılaşılabileceği herhangi bir askeri geri çekilme, Mütteliklerin prestijini etkileyecek ve İngiltere ve Fransa'nın doğrudan söz konusu olduğu bölgelerde Türkiye'nin isyanlarını teşvik edecektir.*
- c) *Kilikya'da muhtemelen Fransızlar Maraş'tan içeriye doğru ilerleyebilir ancak bu ilerlemenin Türkleri antlaşmaya uymaya zorlamada önemli bir etkisinin olacağını söylemek zordur. Ayrıca Kilikya ve Suriye'deki Fransız kuvvetlerinin şu anda işgal ettikleri bölgeyi kontrol altında tutmak için ve böyle bir ilerlemeyi gerçekleştirebilecek duruma gelmeden önce mevcut garnizonu iki veya üç Fransız tümeniyle takviye etmek gerekli olacaktır. Bununla birlikte Fransız askeri yetkililer, (Anadolu) içeri doğru herhangi bir ilerlemenin kesinlikle mümkün olmayacağını ifade ettiklerinden anlaşılmalıdır.*

- d) *Aydın Vilayetinde İtalyanların Türklere karşı yapılacak bir harekatta yardım etmesi pek mümkün görünmüyor aslında onların politik eğilimi Müttefiklere sadık olmaktan uzak olmuştur.*
- e) *İstanbul bölgesinde İngiliz Karadeniz Ordusu (Batum'daki müfreze dışında) bir tümen gücüne indirilmiştir ve İstanbul'da tam olarak düzeni sağlamak ve boğazlardan serbest geçiş sağlamak için görevlendirilecektir.*
- f) *Kürdistan'da. Kürdistan'a gelince bu eyaleti ilgilendiren antlaşma hükmünün yürürlüğe girmesinde ne gibi güçlükler çıkabileceğini önceden kestirmek mümkün değildir, çünkü Kürtlerin tutumu belli değildir ancak İtilaf Devletleri'nin tehlike anında herhangi bir askerî müdahalede bulunacak durumda olmadığı ve dolayısıyla İstanbul'da ya da başka bir yerde uygulayabileceği baskıya güvenmesi gerektiği ortadadır.*
- g) *Ermenistan. Ancak Antlaşmanın tüm şartları arasında Türkler arasında en çok muhalefet uyandıracak ve uygulanması en zor olanı, Asya'daki Türkiye'nin büyük bir bölümünün Ermenistan'a devredilmesidir. Ermenistan'a teklif edilen sınırlar, bu yerin 60-80 mil batısındaki Türk kalesi olan Erzurum'u ve Türk topraklarını içerecektir. Türklerin herhangi bir itiraza olmaksızın bu bölgeyi boşaltmaya istekli olacakları ve herhangi bir zorlamaya ihtiyaç duyulacağı tahmin edilmemektedir. Ermeni ordusu yaklaşık 20.000 asker ve 36 dağ topundan müteşekkildir. Erzurum-Sivas-Trabzon bölgesindeki Türk kuvveti, önemli miktarda ağır ve hafif topçuyla 10.000 düzenli, 18.500 düzensiz olmak üzere 28.500 askere sahiptir.*

Yukarıdakilere ek olarak Maraş, Eskişehir ve muhtemelen Aydın Vilayeti gibi diğer cephelerden de takviye toplayacakları ve böylece bu bölgede 40.000'e yakın bir gücü toplayacakları kuvvetle muhtemeldir. Komşu ülke zengin ve yeterli erzak temin edebilir olduğundan bu kuvvette bir birliğin bakımı ve ikmali ciddi bir zorluk teşkil etmeyecektir.

Diğer yandan Ermeni ordusunun savaşma niteliği hiçbir şekilde yüksek değildir ve elindeki sayıyla mevcut savaş birliklerinin tamamını kullanmak mümkün olsa bile Türklere taarruza geçemez ve Azerbaycan sınırını gözetleyecek askere de ihtiyaç vardır. Ayrıca Karadeniz'den Van Gölü'ne kadar korunması gereken cephenin genişliği 300 mil civa-

rındadır ki bu, Ermeni Hükümetinin elindeki kuvvetin kapasitesinin oldukça ötesinde bir görevdir.

Sonuç olarak yeni topraklar Ermenistan'a devredileceğinden Müttefik devletler doğrudan askeri yardıma ihtiyaç duyacaktır. Dış baskı ister ekonomik ister başka türlü olsun, Küçük Asya gibi kendi kendine yeten ve bir abluka veya kısıtlamanın yarattığı etkilere karşı yaşayanların etkilenmeyeceği bir ülkede fayda sağlamayacaktır.

Sarıkamış demiryolu güzergâhı haricinde Erzurum'a ve muhtemel operasyon sahasına, Trabzon kadar uzak olan Batum'dan 400 millik demiryolunun kullanılamaz olması sebebiyle askerlerin denizden Erzurum'a, yani Trabzon'dan karayoluyla Gümüşhane ve Bayburt üzerinden 196 mil mesafeye ulaşması için tek bir yol vardır.

Yaklaşık 100 mil boyunca bu geçit, heyelan ve sel nedeniyle tıkanmaya açık ve birliklerin kamp kurabileceği veya araçların geçebileceği neredeyse hiç yer olmayan geçitte ilerliyor. Tercan'dan (Tehka) ayrılan Erzincan yolu hariç, ülkenin her iki yanından da yalnızca engelibeli katır yolları geçmektedir. 10'da 1'lik gradyanlar müzakere edilmelidir ve geçişler 8.200 fit yüksekliğe ulaşır. Trabzon açık bir yol olup kuzeybatıdan esen rüzgâr vardır. Akçaabat (Platana) ve Kovata(?) iki bitişik liman daha korunaklı ve Trabzon ile birlikte kullanılacak ancak bu yerlerin hiçbirine büyük gemiler yanaşamıyor ve bir çıkarma ancak küçük teknelerle gerçekleştirilebilir. Ruslar 1916'da Erzurum'a yönelik hareketlerinde Türk birliklerinin yaklaşık iki katı kadar bir kuvvet kullandılar ve Kars'tan karayolundan ilerlediler. Sonuç olarak Müttefik birliklerin üstünlüğüne izin verse bile çoğunluğu Türk olan bir ülkede harekâta katılacak gerilla savaşı için gerekli olan sayılar hariç olmak üzere en azından mevcut Türk ordusuna eşit bir kuvvet gerekecektir. Bu nedenle Türklerin Erzurum bölgesinde yaklaşık 40.000 savaşıncıyı elden çıkarabileceklerini varsayarsak gerekli muharebe hatları ve yardımcı birliklerle benzer bir sayıyı sahaya sürmeye hazırlıklı olmalıyız. Bu iletişim hatlarını korumak için en az iki tümene ek olarak bir tümen destek sağlanması ve bu koşullar altında faaliyet gösteren birliğin bakım destek faaliyeti için elzem olan geniş bir teknisyen, at ve yük taşımacılığı organizasyonu gerektirecektir. Ayrıca harekâtların başlamasından önce Trabzon-Erzurum yolunun teknik olarak ulaşımına uygun hale getirilmesi, mesafe ve eğimler göz önüne alındığında, devasa ölçüde çalışmaya ihtiyaç duyacaktır. Bu faaliyetlerin yapılabileceğini farz etsek bile üs bölgesinden bu kadar uzakta, alternatif bir iletişim

aracı olmadan tek bir yol ile üç tümenlik bir orduyu idame ve tedarik etmek pek mümkün olamazdı.

Erzurum'un ele geçirilmesi tek başına yeterli olmayacak, komşu ülkenin işgal edilmesi ve birliklerin yeni Türk-Ermeni sınırına (300 mil) kadar itilmesi gerekecektir.

Ortaya çıkan harekâtlar, her şeyden önce kaçınılması gereken bir savaş yöntemi olan gerilla savaşının doğasına katılacaktır. Küçük savaşlar yapma sanatının ruhu, kesin yöntemlerin elde edilmesi için çaba göstermektir. Düşmanın bakış açısından partizan savaşın özünü, kesin çarpışmalardan kaçınmaktır. Sonuç olarak genellikle başlangıçta tahmin edilenden çok daha fazla adama ihtiyaç duyulur ve bu nitelikteki savaş, Hollanda'nın Açe'deki (Achin), Fransızların Cezayir'de Abdülkadir'e karşı ve İspanyolların Küba ve Fas'ta olduğu gibi operasyonlar yıllarca devam eder.

Bu büyüklükteki bir sefer kuvvetini nakletmek ve sürdürmek için gerekli nakliyenin sağlanması, sorunu etkileyen ve Türkleri bu bölgeleri Ermenistan'a teslim etmeye zorlamanın zorluklarını artıran önemli bir faktördür.

Yukarıdaki paragrafta ileri sürülen argümanlar, Tirebolu-Kemah (Kamakh) hattının doğusundaki bölgenin askerden arındırılması önerisi içinde geçerlidir. Bu şartların uygulanması için askerî tedbirler gerekecek ve Erzurum'u işgal ettikten ve Ermenileri yeni topraklarına yerleştirdikten sonra Trabzon hinterlandının askerî tahliyesini sağlamak için Erzincan ve diğer bitişik merkezlerin ele geçirilmesi gerekecektir. Yukarıdakilere ek olarak Müttefikler muhtemelen, Türk birlikleri tarafından yeniden işgal edilmesini önlemek için bir süre daha bu bölgede bir kuvvet bulundurmaya zorunda kalacaklardır.²⁹

İtilaf devletlerinin ortak hareketi başlığı altında, İtilaf devletlerin yapması gerekenler sıralanmıştır. İtilaf devletlerinin askerî açıdan imkân kabiliyetleri ve askerî/politik tutumlarına dair bilgi verilirken harekât yapılması muhtemel bölge ve yerlerin coğrafi açıdan özellikleri sıralanmıştır. Bunun dışında Türk askerî yapısının imkân ve yetenekleri verilirken halkın mevcut durum karşısında tutumunun ne olacağına dair toplumsal analizler yapılmıştır. Raporun sıraladığı tüm bu bilgiler, harekât yönünden Anadolu'nun neden işgal edilemeyeceğini göstermesi açısından önemli bilgileri içerir.

İlk olarak, Fransa'nın Trakya'da güvenliği sağlaması ve bölgede bulunan azınlık nüfusa karşı Türk halkının yapması muhtemel katliamları önlemesi

²⁹ IOR/L/MIL/17/16/26, "The Situation in Turkey, 15th March 1920", British Library, India Office Records and Private Papers, Part II Operations, 15 March 1920.

gerektiği vurgulanırken Fransız birliklerinin Yunan ordusunu desteklemesi arzu edilmiştir. Raporda, harekât yönünden yığınaklanma ve kuvvet kaydırma esaslarınca konu değerlendirilmiştir. Bahsi geçen örnekler içerisinde İzmir’i işgal eden Yunan ordusunun Konya-Eskişehir demiryolunu ele geçirmesinin gerektiği dile getirilirken böylece Trakya ve İzmir’de işgali pekiştirmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak Yunan ordusunun, Trakya ve İzmir işgalleriyle bu bölgelerde tutunamayacağı ve geri çekilme ihtimalinin Fransız ve İngiliz işgal alanlarında domino etkisi meydana getireceği ve bu durumun prestij kaybına neden olabileceği belirtilmiştir. Yine Fransa’nın Kilikya işgalini sürdürebilmesi için iki ya da üç tümenle işgal bölgesini desteklemesi gerektiğine dikkat çekilirken Fransız askerî yetkililer, Fransız işgal alanı olarak belirlenen Anadolu’nun içlerine doğru ilerlemesinin mümkün olmadığını belirtmesi istihbarat raporuna yansımıştır. Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Büyük Britanya-Fransa askerî yetkililerin Fransız işgal alanı hakkında görüştüğü ve şehir savunmalarından³⁰ dolayı Türk direnişinin bölgede güçlü olduğunu ortaya çıkarmıştır.

İtalya’nın ise Batı Anadolu’da yapılacak bir harekâtı desteklemediği ve siyasi/askerî açıdan İtilaf kuvvetlerine sadık kalmadığına vurgu yapılmıştır.³¹ Büyük Britanya’nın Karadeniz Ordusunun Batum’da bulunan bir müfreze gücü dışında bir tümen kuvvetine kadar indirilmiş olması nedeniyle İstanbul’da bulunacağı ve boğazları kontrol edeceği belirtilmiştir. Sevr Antlaşmasında imzalanması beklenen bir başka madde Kürdistan olarak tarif edilen bölgeyle ilgili hususunun karışık olduğuna dikkat çekilmiştir.³² Konunun karışık olmasının bir nedeni ise Kürtlerin İtilaf devletlerinin işgaline karşı tutumunun açık olmaması gösterilmiş ve coğrafi uzaklık nedeniyle bölgeye müdahale edilemeyeceğine dikkat çekilmiştir. Kürtlerin, işgallere karşı Türklerle birlikte hareket etmeleri durumunda yeni oluşumlara gidileceği ifade edilmiştir. Bu nedenle Kürtleri, Osmanlı devletine bağlı kalmak isteyen ki çoğunluğu oluşturur ve bağlı kalmak istemeyenler olarak ikiye ayırabiliriz.³³

30 Adana, Maraş, Urfa ve Antep savunmalarının Fransız gücünü kırması ve İngiliz çekincesini oluşturması hakkında Bkz. Özüçetin, Atas, “Meclis Celse...”, s.51; Fromkin, *Barişa Son...*, s.356,358; *Türk İstiklal Harbi IV’üncü Cilt Güney Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s.91-106, 115-127, 135-145, 151-161, 183-184; Goloğlu, *Türk...*, s.62-63.

31 Paris Konferansından sonra İtalya, kendisine vaat edilen Batı Anadolu’nun Yunanistan verilmesi nedeniyle istediğini elde edememiş ve konferansı terk etmiştir. Bu durum İtalya’nın Anadolu işgalinde küskünleri oynamasına ve işgallerde isteksiz davranmasına neden olmuştur. İzmir’de İtalya’ya karşı Yunanistan’ın desteklenmesi İtalya’yı törpülemek amacına hizmet eder. Bozkurt, “Trakya’nın...”, s.42.

32 Ulsan, “Şark Mesclesi’nden...”, s.238; Kurubaş, “Sevr Sürecinde...”, s.199-210; Ertan, “Sevr ve Lozan Antlaşmaları...”, s.23-25.

33 Tanör, *Kurtuluş*, s.38-39.

Siyasi açıdan Sevr Antlaşması'nın en sorunlu hükmünün Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti'nin kurulması olduğu dile getirilmiştir. Ermeni ordusunun 20.000 asker ve 36 dağ topuna sahip olduğu ve Erzurum-Sivas-Trabzon şehirlerinde bulunan Türk askerî kuvvetinin ağır ve hafif toplarıyla destekli 10.000 düzenli, 18.500 düzensiz olmak üzere 28.500 askere sahip olmasının yanı sıra Maraş, Aydın ve Eskişehir'den takviye edilmesiyle 40.000 askere ulaşabileceği belirtilmiştir. Buna rağmen Türklerin, Ermenilere askerî açıdan karşı koyamayacağı noktasında yanlış bir askerî tespit yapılmıştır. Diğer yandan Ermeni ordusunun savaşma kapasitesinin yeterli olmadığı ve mevcut asker sayısını kullanmış olsa bile Türklere karşı taarruza geçemeyeceği ve Azerbaycan sınırında da asker bulundurması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Anadolu'da kurulması planlanan sözde Ermenistan olarak belirtilen haritaya göre; Karadeniz'den Van Gölü'ne kadar kontrol edilecek cephe genişliğinin 480 km olduğu ve bu durumunda Ermeni askerî kapasitesini aşan bir durum oluşturduğu ifade edilmiştir. Sonuç olarak Müttefik devletlerin askerî yardıma ihtiyaç duyacağı ve dış ya da ekonomik baskı gibi baskı ve zorlamalarla kendi kendine yeten Anadolu'nun bir abluka veya kısıtlamanın yarattığı etkilere karşı koyabileceği açık biçimde belirtilmiştir.

Raporda, Anadolu'nun jeostratejik ve jeopolitik konumunun önemi vurgulanırken coğrafyanın Anadolu'nun doğusunda yapılması muhtemel bir harekâtı sınırlayıcı ya da engelleyici konumuna örnekler verilmiştir. Taarruz ya da destek planlamasının mutlak bir zaferi temsil etmesi için kesinliğe dayanması için yapılan etütte, yolların mevsim şartlarına göre heyelan olma ihtimaline karşı ve rüzgâr alması gibi doğal şartları kapsadığı görülmüştür. Sarıkamış demiryolu güzergâhı dışında muhtemel operasyon sahası olarak görülen Erzurum'a, Trabzon kadar uzak mesafede bulunan Batum'dan uzanan 645 km'lik demiryolunun kullanılamaz olması nedeniyle birliklerin denizden Erzurum'a, yani Trabzon'dan karayoluyla Gümüşhane ve Bayburt üzerinden 315 km mesafeye katetmesinin tek bir seçenek olduğu belirtilerek harekâtın hangi mihverden yapılacağı belirtilmiştir. Doğal olarak Büyük Britanya Karadeniz'de ordu bulundurması sebebiyle harekâtın başlangıç noktası olarak Trabzon'u belirlemiş, merkez olarak ulaşılacak hedefin ise Erzurum olduğu ve tek seçenek olarak da takip edilecek güzergahın Gümüşhane-Bayburt üzerinden olacağı belirtilmiştir. Yaklaşık 160 km olan Gümüşhane-Bayburt geçidinin, mevsim şartlarına göre heyelan ve sel tehlikesi nedeniyle tıkanabileceği hesap edilmiş, geçit boyunca askerî birliklerin üs bölgesi işgal edeceği yerlerin olmaması ya da askerî araçların geçemeyeceği kadar dar yerlerin olduğu ayrıntılı biçimde belirtilmiştir. Tercan yolu dışında engebeli katır yollarının olduğu ve rakımın 2600 metrelere ulaştığı, Trabzon'un açık bir yol olduğu muhtemelen gemilerin limana yaklaşma istikametleri hesap edilerek

Trabzon'un kuzeybatıdan sürekli rüzgâr aldığına dikkat çekilmiştir. Akçaabat ve Kovata (?) limanlarının Trabzon'a yakınlığının yanı sıra Trabzon limanına alternatif olduğu ancak büyük gemilerin Akçaabat limanına yanaşamadığı belirtilmiştir. Geçmişe dönük bir harekât planı olarak, Türk birliklerinden iki kat daha fazla olan Çarlık Rusya'nın 1916'da Erzurum'a yönelik harekâtında karayolu olarak Kars mihverinden ilerlediğine belirtilmiştir. İlgili tespit ve örnek, aslında Trabzon-Gümüşhane-Erzurum güzergahının tam olarak izlenecek bir yol haritası olmadığı fikrini güçlendirmek için verilmiştir. Yapılacak muhtemel harekâtın Anadolu içlerine yapılması ve halkın gerilla tarzı bir operasyon yapabilme ihtimaline karşı en azından Türk kuvvetlerinin sayısal ağırlığı kadar bir kuvvet gerektirdiği belirtilmiştir. Bu nedenle Türklerin Erzurum bölgesinde yaklaşık 40.000 asimetrik güç bulunduracağı varsayılarak Büyük Britanya'nın benzer bir sayıyı alana sürmesi gerekmekte olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte birliğin bakım destek faaliyeti için teknisyen, ulaştırma vb. yardımcı kuvvetlerin organize edilmesi gerektiği de askerî açıdan hatırlatılan bir başka konu olmuştur. Ayrıca harekâtların başlamasından önce Trabzon-Erzurum yolunun teknik olarak ulaşımına uygun hale getirilmesi gerektiği ve yolun bozuk oluşu dikkate alındığında muazzam seviyede iş gücüne ihtiyaç olacağı, bu tarz teknik işlerin halledilmiş olması durumunda dahi merkezden uzakta ve alternatif bir güzergahın olmaması gibi nedenlerle üç tümenlik bir kuvvetin idame ve tedarikinin zor olacağı belirtilmiştir. Savaşın sürdürülebilirliği noktasında, harekât hattında lojistiğin olmazsa olmaz kuralı ilgili mercilere tekrar hatırlatılmıştır. Harekâtın sıhhati yönünden tek başına Erzurum'un elde tutulması yeterli olmadığı Türklerin, 480 km'lik Ermeni-Türk sınırından uzak tutulmasının da ayrı bir sorunsal olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla muhtemel bir harekâta, Büyük Britanya'nın kitlesel piyade güç yapısıyla, arazi denkleminin uyumsuzluk göstermesine dikkat çekilmiştir.

Muhtemel harekât için arazinin tahdit eden yönlerine ek olarak toplumsal açıdan da harekâtı sınırlayıcı bilgilere yer verilmiştir. Dolayısıyla asimetrik stratejiye karşı mücadele etmenin zorluğu ve tıpkı Hollanda'nın bugünkü ismiyle Endonezya'da, Fransızların Abdülkadir'e karşı Cezayir'de ve İspanyolların Küba ve Fas'ta olduğu gibi uzun süreli bir savaşı gerektirdiğine ve bu nedenle Büyük Britanya'nın belirtilen sayısal büyüklükte bir askerî seferi yapamayacağı ya da sürdüremeyeceğine dikkat çekilmiştir. Bu argümanlara ilaveten, Türk-Ermeni sınırı olarak planlanan Tirebolu-Kemah sınır hattının askerden arındırılması düşüncesi için de geçerli olduğu, bu şartların uygulanabilir olması için askerî tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. Dolayısıyla Erzurum'un sadece işgal edilmesi yeterli değildir. İşgalin sürekliliğinin sağlanabilmesi için Ermenilerin işgal edilen topraklara yerleştirilmesi ve

Trabzon hinterlandında bulunan Erzincan ve diğer bitişik merkezlerin de ele geçirilmesini gerektireceği bu nedenle İtilaf devletlerinin uzun süreli bölgede asker bulundurması gerektiği vurgulanmıştır.

İngiliz Askerî Kaynaklarıyla İlgili Durum

Genelkurmay, Ermenistan için gerekli sefer gücünün bulunabileceği herhangi bir kaynak gösteremez. Irak'ta, Filistin'de, Mısır'da ya da Ren'de bulunan mevcut garnizonları azaltmak mümkün değildir. Bu nedenle yalnızca İngiltere ve İrlanda'da bulunan birlikler aşağıdaki sıralanmıştır:

İrlanda 28 Tabur

İngiltere 49 Tabur

İrlanda'ya gelince işler öyle bir konuma geldi ki etkili piyade kuvvetini 25.000'e çıkarmak için şu anda fazladan taburlar gönderiliyor ve Başkomutan, bunu güvenlik için mutlaka asgari bir şart olarak kabul ediyor.

İngiltere'de endüstriyel isyan olasılığı nedeniyle askerî birlikler zaten tehlikeli derecede düşük ve denizaşırı sefer için ancak birkaç tabur bulmak mümkün olacaktır.

Ayrıca bu taburlara ait askerlerin neredeyse tamamı acemi askerlerden oluşmakta ve birlikler şu anda aktif operasyonlarda yer almak için uygun değildir. Yukarıdaki nedenlerden dolayı mevcut garnizonlarımızın tehlikeli bir biçimde eksik olduğu ve bu tür bir sefer için gerekli olan ulaştırma şoförü ve özellikle muhabereci gibi gerekli teknik personeli temin etmek oldukça zordur.

Özetle, İngiltere'nin askerî varlıkları, Britanya İmparatorluğu'nun ihtiyaçlarını karşılamaya zaten zor yetiyor ve Batum, İstanbul ve Boğazlar, Filistin, Mısır ve Irak'taki kuvvetlerle mevcut çabalarımızın ötesinde başka bir şey yapılamaz.³⁴

Büyük Britanya, Anadolu'da bir Ermenistan kurma düşüncesinin işlevselleşmeyeceğini ya da sürdürülemeyeceğini Anadolu'nun coğrafi şartları ve karşılaştırmalı mevcut askerî yetenekler açısından ele almıştır. Rapor, askerî kapasite noktasında Büyük Britanya'nın kendi iç sorunlarını da gündeme taşımıştır. Büyük Britanya Genelkurmayı; Irak, Filistin, Mısır ve Almanya'da asker bulundurması ve mevcut garnizonlarda asker azaltmaya gidilememesi gibi nedenlerle sözde Doğu Anadolu'da kurulması planlanan Ermenistan'a asker gönderemeyeceğini gerekçelendirmiştir. Hali hazırda Büyük Britanya ve İrlanda'da toplamda 72 tabur bulunmaktadır. Büyük Britanya'nın güven-

34 IOR/L/MIL/17/16/26, "The Situation in Turkey, 15th March 1920", British Library, India Office Records and Private Papers, Part II Operations, 15 March 1920.

liği açısından İrlanda'da işlerin karışık olduğu³⁵ ve bu nedenle Büyük Britanya genelkurmay başkanının azami 25.000 askeri İrlanda'da bulundurmamak zorunda olduğu belirtilmesinin yanı sıra savaş sonrası İngiltere'de işçi sınıfı hareketliliği yaşandığı ve işçi isyanlarına³⁶ karşı bir kuvvet bulundurulması gerektiği vurgulanmıştır. Tüm bu etkenlere ek olarak anavatanda bulundurulmuş birliklerin savaş deneyimi yaşamamış acemi askerlerden oluşması ve Mısır, İstanbul ve boğazlar, Batum, Irak ve Filistin'de İngiliz askerî konuşlanması nedeniyle böyle bir harekâtın mümkün olamayacağı ifade edilmiştir. Bununla birlikte Büyük Britanya'nın savaş sonrası siyasi hesapları bitmemiş ve istemeyerek de olsa Churchill, zorunlu askerlik uygulamasını kaldırmak zorunda kalmıştır. Churchill, Ekim 1919'da ordunun erimiş olduğunu görmüş ve siyasi/iktisadi konjonktür açısından da askerî harcamaları kısmak zorunda kalmıştır. İngilizlerde olduğu gibi Fransızlar da Anadolu'da Türk milliyetçileriyle mücadele edecek askerî güce sahip değildi.³⁷

3. Bir Vahşet İsyana Olasılığı

Küçük Asya'daki askerî operasyonların herhangi bir şekilde yenilenmesine çok ciddi biçimde itiraz edilmektedir ve o da sivillerin çok ciddi bir ölçekte katledilme olasılığının takip edilmesi gerektiğidir.

Yunanlıların Anadolu demiryoluna doğru ilerlemesi olurken gerçekten Türkler kızdırılırsa Türkler Anadolu'da kalan savunmasız Ermeni ve diğer Hristiyanları mutlaka öldüreceklerdir. Rumların ve Ermenilerinde hemen hemen aynı ölçüde Müslümanları katledecekleri kesindir ve boş yere kanun dökülmesi bir kez başladı mı bunu engellemek Müttefik Devletlerin elinde olmayacaktır.³⁸

Rapor, Anadolu'da askerî operasyonların bitirilmesi gerektiği ve savaş öncesi duruma dönülmesi konusunda ısrarcıdır. Temel gerekçe, Türklerin Anadolu'da bulunan gayrimüslimleri öldürme olasılığıdır ki Müslüman ve Hristiyan halkın birbirini öldürmeye başlaması Anadolu'da kitlesel ölümlerin olmasına sebebiyet verir. Anadolu'da çıkacak isyan karşısında İtilaf devletlerinin de çaresiz kalacağına yönelik toplumsal bir öngörü yapılmıştır. Bu

35 Fromkin, *Barışa Son...*, s.324, 472. TBMM Antalya Milletvekili Rasih Bey Sevr sonrası meclis konuşmasında, İngiliz Başbakan Lloyd George'u azınlık hakları gündeme getirmekle suçlamış ve İrlanda'da akıtılan mazlum İrlandalı kanını dünya milletlerinin bildiğini ifade ederken İngiliz başbakanı sert biçimde eleştirmiştir. Özüçetin, Atas, "Meclis Celse...", s.49.

36 İngiltere'de işsizlik sorununun yanı sıra ağır ekonomik ve sosyal sorunlar yaşanıyordu. İngiliz ekonomisi 1920-1921'de çöktü. Fromkin, *Barışa Son...*, s.324, 359, 472.

37 Fromkin, *Barışa Son...*, s.323-324, 355-357.

38 IOR/L/MIL/17/16/26, "The Situation in Turkey, 15th March 1920", British Library, India Office Records and Private Papers, Part II Operations, 15 March 1920.

noktada rapor, toplumsal kaosun yaratabileceği hassas sınırları açıkça belirtmiştir.

4. Diğer Müslüman Irklar Üzerindeki Etkisi

Önerilen barış koşullarının ciddiyetinin Britanya İmparatorluğu'nun diğer bölgelerindeki Müslüman nüfus arasında yaratabileceği etkiyi ayrıntılı olarak özetlemeye gerek yoktur. Burada Filistin ve Irak'ta yaşayan Arapların ve Hindistan nüfusunun Müslüman kesiminin habere kesinlikle kayıtsız kalmayacağı ve ciddi bir isyandan kaçınılamayacağını söylemek yeterli olacaktır. Bununla birlikte İmparatorluğun Müslüman bölgelerini kontrol etmedeki zorluklarımızın Türkiye'yle yapılan Antlaşma'nın şartlarının ciddiyetiyle doğrudan bir ilişki olması beklenmelidir.

Bu nedenle bu kadar ciddi koşullara başvurmadan önce bize ne gibi avantajlar sağlayabileceğini çok dikkatli biçimde düşünmek siyasi görünmektedir.³⁹

Teklif edilen antlaşmasının Osmanlı Devleti'ne imzalatılması sonrası Müslüman dünyada infial etkisi meydana getireceğine dikkat çekilirken hem Arap coğrafyasında hem de Hint Müslümanları arasında bir isyana neden olabileceği belirtilmiştir.⁴⁰ Büyük Britanya İmparatorluğunun sömürgesi altında bulunan Müslüman toplumu kontrol etmede çekilen zorluğun hesaba katılarak geri döndürülemez ciddi sonuçlara yol açmadan fırsatları avantaja dönüştürecek siyasi hamleler yapılması için ağır şartlara sahip antlaşmanın şartlarına bir kez daha dikkat edilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Sonuç olarak, askerî açıdan ciddi yükümlülükler altına girmeden önce politik bakımdan sonuç üretmeyen başarılarından sakınılması gerektiği vurgulanmıştır.

39 IOR/L/MIL/17/16/26, "The Situation in Turkey, 15th March 1920", British Library, India Office Records and Private Papers, Part II Operations, 15 March 1920.

40 Sevr Antlaşması sonrası TBMM Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey meclis konuşmasında, İngilizlerin Müslüman düşmanı olduğunu ve Mısır ve Hint Müslümanlarının bulunduğu İslam coğrafyasında Müslümanları esir ettiğini ve fenalıkta bulunduğunu ifade ettikten sonra başta İngilizler olmak üzere Fransa ve İtalya'nın da Sevr'i uygulamayacaklarını bildiklerini ifade etmiştir. Ali Şükrü Bey, Sevr ile yalnız Türklerin bağımsızlığını engellemeye çalışmadıklarını Sevr planının aynı zamanda İslamiyet'e yönelik de bir tasarı olduğunu, bunu Müslümanların da anladığını, Hintlilerin, Mısırlıların esaretten kurtulmak istediklerini ve Türk mücadelesine yardım etmeye kararlı olduklarını dile getirmiş ve Hint ve Mısırlıların düşüncelerine yer vermiştir. Özüçetin, Atas, "Meclis Celse...", s.50. Lord W. Wemssy, Sevr'in Hintli Müslümanlar arasında rahatsızlık yarattığı ve radikalizmi teşvik edeceği endişesi vurgulanmıştır. Sömürgelerde huzursuzluk yaşanmasından korkulmuştur. Filistin'de Yahudi yerleşimlerin ortaya vahim sonuç bilinmektedir. Wemssy, Sevr'i mikrop saçan bir mikrop olarak nitelendirmiştir. Yüksel, "4 Ağustos...", s.968-969,972-973.

5. Sonuçlar

Askerî bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde Müttetiklerin uygulamaya hazır olmadığı herhangi bir koşulun Barış Antlaşmasında somutlaştırılması, arzu edilen bir durum değildir.

Önceki paragraflarda bazı koşulların uygulanmasının neleri gerektireceği gösterilmeye çalışılmıştır.

Belki de üst kurul, tüm bu şartları Türkiye'nin gözlemlenebilmesi ihtimaline karşı koymayı tercih ediyor olabilir ve bunu da yapmıyorsa da uygulamaya niyetinde değil. Bu durumda muhtemelen böyle bir politika hakkında askerî görüş istenmemektedir.

Ancak şunu belirtmek gerekir ki antlaşmanın koşulları, barışa şiddetle muhtaç olan bir ülkeye barış getirme konusunda çok az şey vaat içeriyor: Britanya İmparatorluğu, bir zamanlar Türk İmparatorluğu olan toprak ve dini açıdan yakın bağlantılı toprakların savunmasıyla görevlendirdiği herkese ilave endişe ve sorumluluktan başka bir şey getirmediği gibi ne de askerî bir bakış açısı oluşturmamıştır. Genelkurmay, Savaş Ofisi, 15 Mart 1920.⁴¹

Rapor, Anadolu'da askerî bir operasyonunun neden olmayacağı askerî açıdan gerekçelendirirken Sevr öncesi ön hazırlığı yapılan siyasi hükümlere⁴² de ağır eleştiri getirmiştir. Raporun sonuç kısmı ise siyasi elitleri ağır biçimde eleştiriye yer vermiştir. İlk olarak, İtilaf devletleriyle koordine edilmeyen ya da daha açık bir ifadeyle askerî açıdan uygulanabilirliği test edilmeyen hiçbir hükmün antlaşma metninde yer almaması gerektiğine yönelik bir ikazda bulunulmuştur. İlgili ikaz, aslında tam olarak ilerde ismi Sevr Antlaşması olan sözde barış antlaşmasında Türklere karşı uygulanamayacak ya da uygulanması halinde ağır sonuçları olacak sakıncalı hükümleri içerdiği⁴³ ancak ne Büyük Britanya'nın ne de İtilaf devletlerinin askerî açıdan bu hükümleri uygulayacak kapasitesinin olmadığı, bu yönüyle ilgili ağır hükümleri hazırlayan politik elitin dikkatli olması gerektiği belirtilmiştir. Askerî istihbarat raporu, bahse konu hakkında da sonuç bölümünün son iki paragrafında izahata gerek bırakmayacak biçimde açıklama getirmiştir.

41 IOR/L/MIL/17/16/26, "The Situation in Turkey, 15th March 1920", British Library, India Office Records and Private Papers, Part II Operations, 15 March 1920.

42 Aslında Sevr sonrası İngiliz ve Fransız basını da antlaşmayı eleştirmiştir. Fransız kamuoyu, antlaşmanın adil olmadığını ve Fransa'nın doğuda ki çıkarlarını korumadığına yer verirken İngiliz basını Sevr'in uygulanmaz olduğunu ve sorunlara geçici çözüm bulduğunu ifade etmiştir. Ulsan, "Şark Meselesi'nden...", s.245-246; Aybars, "Millî Mücadele'de", s.46.

43 4 Ağustos 1920'de yapılan Lordlar Kamarası Toplantısında Lord Wester Wemyss Sevr'in onaylanmasının hem Büyük Britanya hem de İtilaf devletler için zararlı sonuçlar doğuracağını belirtmiş, bu durumu da mantıksız ve uygulanamaz hükümler içermesine bağlamıştır. Yüksel, "4 Ağustos...", s.968.

2. Askerî İstihbarat Raporuna Göre 15 Mart 1920'de Türk Ordusu ve İşgal Ordularına Ait Asker, Silah Sayısı ve Birliklerin Konumu Gösteren Tablolar

Nisan 1920'de Türkiye'de 200.000 kişilik bir işgal ordusu bulunmaktadır. Bunlardan 38.000'i Büyük Britanya, 59.000'i Fransız, 17.900'ü İtalyan ve 90.000'i Yunan ordusuna aittir.⁴⁴ Fransız ve Büyük Britanya'nın askerî liderleri siyasi otoritelere Anadolu üzerine anlaştıkları konuları Türklere kabul ettirebilmek için 27 tümene ihtiyaçları olduğunu bildirdiler. Bahse konu askerî teşkilat, İtilaf devletlerinin birlikte oluşturamayacağı kadar büyük bir yapıdır. Bu nedenle Büyük Britanya Genelkurmayı, Lloyd George'i barış koşullarını yeniden gözden geçirmeye davet etmiş olmasına rağmen Başbakan L. George bunu reddetmiştir.⁴⁵

Rapor; A, B, C, D olmak üzere dört ekten oluşmuştur. İstihbarat raporun şemasına sadık kalmak açısından Ek-D bölümüne çalışmada başlık olarak yer verilmişse de Ek-D bölümü başka bir çalışmada yer verilmiştir. Raporun ek kısımları; genel olarak asker sayısı, silah ve mühimmat gibi askerî açıdan sayısal verileri grafik biçimde sunmuştur. Raporun Ek-A bölümünde, bölge ve izdüşümünde İngiltere, Fransa, Yunanistan, İtalya, Ermenistan, toplamda İtilaf devletlerine ve Türk askerî organizasyonuna ait birlik, asker sayısı verilmiştir. Türk askerî yapısıyla ilgili "düşman" ifadesi kullanılmıştır. Raporun Ek-B bölümünde İstanbul Genel Karargâhına ait 8145 numaralı ve 18 Şubat 1920 tarihli rapora dayandırılarak Ermenistan askerî teşkilatına ait bilgiler verilmiştir. İlk çizelgede Ermenistan ordusuna ait mevcut asker ve silah sayısı verilirken son çizelgede Ermeni ordusunun ihtiyaçlarına ait tabloya yer verilmiştir. Raporun Ek-C bölümünde ise Türk ordusuna ait düzenli/düzensiz asker, silah sayısı, yığınaklanma bölgeleri ve birlik isimleri verilmiştir.

44 Sarihan, *Kurtuluş Savaşı...*, s.3.

45 Fromkin, *Barışa Son...*, s.355-356.

EKLER**EK-A⁴⁶**

<i>Bölge</i>	<i>İngiltere</i>	<i>Fransa</i>	<i>Yunanistan</i>	<i>İtalya</i>	<i>Ermenistan</i>	<i>Mitte-fik Dev-letler Toplam</i>		<i>Düşman Toplam</i>
						<i>Bir-likler</i>	<i>Kuvvetler</i>	
<i>Üsküdar</i>	<i>5 Tabur (bns)</i>	<i>1 Tabur (bn)</i>	-	-	-	<i>6 Tabur (bns)</i>	<i>5.150</i>	<i>6.000</i>
<i>İzmit</i>	<i>4200</i>	-	-	-	-	-	-	-
<i>İzmir Cephesi</i>	-	-	<i>6 Tümen 90.000</i>	<i>1 Tümen 15.000</i>	-	<i>7 Tümen</i>	<i>105.000</i>	<i>18.500</i>
<i>Fransa Cephesi</i>								
<i>Adana</i>	-	<i>29 Tabur (bns)</i>	-	-	-	<i>29 Tabur (bns)</i>	<i>25.000</i>	<i>8.400</i>
<i>İskenderun</i>	-	<i>25.000</i>	-	-	-	<i>25.000</i>	-	-
<i>İngiliz (Musul) Cephesi</i>	<i>1 Tümen</i>	-	-	-	-	<i>1 Tümen</i>	<i>12.000</i>	<i>2.500</i>
<i>Ermenistan Cephesi</i>	-	-	-	-	<i>4 Tugay * 21.000</i>	<i>4 Tugay</i>	<i>21.000</i>	<i>29.000</i>
<i>Orta Anadolu Cephesi</i>								

46 IOR/L/MIL/17/16/26, "The Situation in Turkey, 15th March 1920", British Library, India Office Records and Private Papers, Part II Operations, 15 March 1920.

Bölge	İngiltere	Fransa	Yunanistan	İtalya	Ermenistan	Müttefik Devletler Toplam		Düşman Toplam
						Birlikler	Kuvvetler	
Ankara	1 Tabur (bn)	-	-	-	-	1 Tabur (bn)	850	13.000
Eskişehir	850	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	17.000	26.000	90.000	15.000	21.000	-	169.000	77.400

*Milli Seferberlikte 60.000'e çıkacaktır.⁴⁷

EK-B⁴⁸

Ermenistan Ordusu

İstanbul Genel Karargâhından 18 Şubat 1920 tarihli ve 8145 numaralı rapor:

1. Mevcut personel ve Malzeme

Personel			Silah			
Süvari	Topçu	Piyade	Tüfek	Top	Mühimmat	Uçak
21.000			17.313(a)	(e)	1.176.780	8(b)

47 IOR/L/MIL/17/16/26, "The Situation in Turkey, 15th March 1920", British Library, India Office Records and Private Papers, Part II Operations, 15 March 1920.

48 IOR/L/MIL/17/16/26, "The Situation in Turkey, 15th March 1920", British Library, India Office Records and Private Papers, Part II Operations, 15 March 1920.

2. İhtiyaçlar

Askere çağırılması Önerilen 16.000 (d)	Tüfek ve Süngü 25.000	6 inçlik top	8	16.000 (c)
		Sahra Topu	16	32.000 (c)
		Howitzer (Obüs)	12	24.000 (c)
		Dağ Topu	32	64.000 (c)
		Makinalı Tüfek	400	50.000.000

- a) 12.338'i Rus 3mm, 2900 çeşitli kalibrede; 2175 lebel (Fransız Tüfek) yüzde ellisi iyi durumda.
- b) Sadece biri kullanılabilir durumda.
- c) 1000 adeti yüksek ıhtiraklı ve 1000 adeti şarapnel etkili.
- d) 20-32 yaş arasında iki sınıf halinde. Ulusal seferberlik toplam kuvveti 60.000'e çıkaracak ve buna bağlı olarak ihtiyaçlarda artış olacaktır.
- e) Eylül 1919'a kadar resmi bilgilere göre Ermeni ordusu, hızlı ateş eden Top 3 inçlik 12, Dağ Topu 28, Obüs 6, Eski tip Top 3 inçlik 6.⁴⁹

49 IOR/L/MIL/17/16/26, "The Situation in Turkey, 15th March 1920", British Library, India Office Records and Private Papers, Part II Operations, 15 March 1920.

EK-C⁵⁰

Yığılanma Bölgeleri	Komutanlar	Türk Ordusunun Yerleri				
		Birlıklar	Düzenli Ordu		Düzensiz. Tüfek.	Toplam Tüfek ve Kılıç
			Her Rütbeden Asker sayısı	Tüfek ve Kılıç		
Avrupa Bölgesi (İstanbul) *		<i>1'inci Kolordu</i>	840			
		<i>40'uncu Tüm.</i>	979	670		
		<i>55'inci Tüm.</i>	968	780		
		<i>60'ıncı Tüm.</i>		770		
		<i>25'inci Kolordu</i>	1468			
		<i>1'inci Tüm.</i>	1582	1150	3650	9165
		<i>10'unc C Tüm.</i>		1250		
		<i>14'üncü Kolordu</i>				
		<i>56'ıncı Tüm.</i>	340	270		
		<i>61'inci Tüm.</i>	781	625		
	Toplam	6958	5515			

50 IOR/L/MIL/17/16/26, "The Situation in Turkey, 15th March 1920", British Library, India Office Records and Private Papers, Part II Operations, 15 March 1920.

Yığınaqlanma Bölgeleri	Komutanlar	Türk Ordusunun Yerleri					Toplam Tüfek ve Kılıç
		Birtlikler	Düzenli Ordu		Düzensiz Tüfek.		
			Her Rütbeden Asker sayısı	Tüfek ve Kılıç			
Yunan Cephesi (Uşak)							
		57'inci Tümen	660	530			
		135'inci Alay	660	530			
		175'inci Alay	430	340	17000		18800
		68'inci Alay	160	130			
		172'inci Alay	340	270			
		188'inci Alay					
	Toplam	2250	1800				
Fransız Cephesi (Maruş)		12'inci Kolordu					
		41'inci Tümen	985	790			
		11'inci Tümen	749	595	7000		8385
	Toplam	1734	1385				

Yığılma Bölgeleri	Komutanlar	Türk Ordusunun Yerleri				
		Birtlikler	Düzenli Ordu		Düzensiz. Tüfek.	Toplam Tüfek ve Kılıç
			Her Rütbeden Asker sayısı	Tüfek ve Kılıç		
Ermeni Cephesi (Erzurum)		3'üncü Koloradu				
		15'inci Tüm.				
		5'inci C Tüm.	1175	940		
		15'in Koloradu	1285	1030		
		12'inci Tüm.			18500	28735
		3'üncü C Tüm.	2704	2160		
		9'uncu C Tüm.	1667	1330		
		10'uncu C Tüm.	2468	1975		
			3500	2800		
		Toplam	12799	10235		
İngiliz Cephesi (Cezire)		13'üncü Koloradu				
		2'inci Tüm.	1067			2440
		5'inci Tüm.	1618	850		
		12'inci Sın. A.	200	1290		
		1'inci Mızr. Sın. A.	180	160		
		Toplam	3060	2440		

Yığımlama Bölgeleri	Komutanlar	Türk Ordusunun Yerleri				
		Birimler	Düzenli Ordu		Düzensiz, Tüfek, Kılıç	
			Her Rütbeden Asker sayısı	Tüfek ve Kılıç		
Terek Bölge (Eskişehir)		20'inci Koloradu			10550	12910
		23'üncü Tüm.	873	700		
		24'üncü Tüm.	1411	1130		80435
		176'ncı Alay	660	530		
		Toplam	2944	2360		

Açıklama	Resmi Olarak Türkler Tarafından Bildirilen Silahlar					
	Silahlar	Yedek Makinalı Silah	Yedek Silah	Kalibre	Bomba	Küçük Slh. Müh.
*Bandırma ve İzmit'i kapsar. + 56'nci Tümenin 172'inci Alayı tümenin geri kalanından farklı sınıflandırılır. + 61'inci Tümenin 188'inci Alayı tümenin geri kalanından farklı sınıflandırılır.			150.000	1.000	1.725	1.631.830
+ 57'inci Tümenin 176'ıncı Alayı Antalya'dır. +28'inci Tümenin 68'inci Alayı tümenin geri kalanından farklı sınıflandırılır.				9.000		4.233.000
5'inci Tümen Mardin'dedir ve Fransız Cephesi'ne karşı uygundur.						

Sonuç

Savaşın mutlaka bir amacı vardır ve şiddet içeren bir niteliktedir. Savaşın askerî ya da politik, kısa ve uzun vadeli hedefleri olmasının yanı sıra üzerinde taşıdığı risk nedeniyle kötü sonuçlarından korunmak gereklidir. Çatışmanın kötü sonuçlarından kaçınmak için savaş öncesi askerî istihbarata dayalı harekât plan/senaryolarında durumun yapılabilirliği hakkında açık bilgilendirme yapılır. Askerî bir harekât yapılamıyorsa başka çarelere başvurulabilir. Savaşın siyasi hedefine ulaşması için pek çok yöntem kullanılmakla birlikte hasım gücün askerî yeteneklerini dağıtmak ve ülkeyi parçalamak bir amaç olabilir. Büyük Britanya, Şark Sorununu nihayete ulaştırmak için

Anadolu'da bir Ermenistan devleti kurmak niyetiyle askerî bir harekât planı hazırlamış ve politik elitlere ilgili istihbarat raporunu arz etmiştir. İstihbarat raporunun harekât kısmı, harekâtın askerî açıdan neden yapılamayacağını ve siyasi sonuçlarını değerlendirmiştir. Rapor, ayrıntılı bir coğrafya etüdüne yer verirken algılanan kırılgenliklere/coğrafi kısıtlara karşı iyileştirmeler ve alternatif harekât planlamaları sunmuş olmasına rağmen harekâtın yapılamazlığına dikkat çekmiştir. Bir harekâta askerî yapının etkisi yadsınamaz bir gerçek olmasına rağmen operasyon planlanan ülkede yaşayan toplum iradesinin önemi ve coğrafyanın zorlu şartlar taşıması, harekât açısından önemli bir unsur teşkil eder. İnsan faktörü ve coğrafi faktörler olarak tanımlanan ilgili hususlar, istihbarat raporunda ayrıntılı biçimde belirtilmiş, raporda insan faktörünün çift yönlü etkisine dikkat çekilmiştir. İlk olarak, dağıtılmış bir ordu olmasına rağmen Türk ordusunun asker sayısı ve halkın millî mücadeleye destek vermesiyle oluşacak askerî organizasyonun ulaşacağı sayılara dikkat çekilmiştir. Billhassa mevcut askerî sayılara ilaveten halkın vereceği destek göz önüne alınarak gayri nizami unsurların sayısal bilgisi de verilen sayılara ayrıca eklenmiştir. Bu açıdan belirsiz bir tehdit olarak gösterilen halk desteği, gerilla harbi olarak güç yapılanmasında dikkate alınmış ve savaşın mahiyetinin uzun süreli bir harp modeli olma niteliğinden dolayı Büyük Britanya'nın savaşı uzun süre sürdüremeyeceği vurgulanmıştır. Raporunda, ikinci olarak ele alınan insan faktörü ise Büyük Britanya'nın sayısal olarak asker kapasitesidir. İngiliz askerinin dünyanın farklı sömürge alanlarında konuşlu olması ve Anadolu'da yapılabilecek bir askerî operasyon için gerekli askerî yığınağı yapamayacağına vurgu yapılmıştır. bu durumda rapor, Büyük Britanya'nın çok konuşlu askerî yapısından dolayı kuvvet tasarrufuna giderek maliyet etkin bir yol takip etmesini önermiştir. Bunun dışında harekâtı etkileyen dağ silsileleri, limanlar, yollar ve geçitler gibi coğrafi etmenlerin teşkil ettiği doğal engellerin mevcut teknolojiyle başarı imkanını tahdit etmesinin mümkün olduğu ve harekâta göz önünde bulundurulması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Genel olarak Anadolu'nun askerî ve coğrafi açıdan işgal edilemezliğine vurgu yapan rapor, İtilaf devletlerinin Anadolu'da özelde Doğu Anadolu'da Ermenistan'ın kurulması için neden harekât yapamayacağını açık bir biçimde ifade etmiştir.

Askerî çatışmanın nihai amacı, hasmın savaşıma azmini kırmaktır. Sıcak bir çatışmaya başvurmayan ya da başvuramayan devletler sıklıkla karşı propaganda, iktisadi, fiziki ve diplomatik baskı oluşturarak caydırma dinamiğini etkin kılar. Büyük Britanya'nın Türkler ve Anadolu üzerinde gerek gizli gerekse açıktan planı, ana çerçevede böl-parçala-yönet parolasında saklıdır. Büyük Britanya, Birinci Dünya Savaşı'ndan galip bir devlet olarak çıkmış olsa da savaş boyunca oldukça yıpranmış, savaş yorgunluğuna ilaveten çok konuşlu ya da dağınık bir askerî görünüm sergilemektedir. Rapor, Büyük

Britanya'nın askerî güç yoğunlaşmasını Anadolu'ya kanalize edememenin verdiği tedirginliği açık biçimde ele almıştır. Raporun sunduğu en önemli argüman, Büyük Britanya'nın Yunanistan'dan faydalanarak Anadolu'da neden vekalet savaşına giriştiğini ya da Büyük Britanya'nın kendi başına askerî bir harekâta başvuramamasının gerekçelerini ortaya koyması açısından değerli bilgiler içermektedir. Bu nedenle Büyük Britanya, Yunanistan'ın Anadolu'daki arzu ve isteklerinden faydalanarak Anadolu'da yeni bir cephe oluşturmuş ve tedrici işgalini desteklemiştir. Bu yönüyle mevcut durum, Paris Antlaşması'nda zayıf bir Yunanistan'ın göreceli olarak güçlü İtalya'ya tercih edilmesini izah eder bir niteliktedir. Büyük Britanya için sonraki aşamada Anadolu'nun daha yönetilebilir olması maksadıyla Anadolu'da güçlü bir İtalya yerine zayıf ve kontrol edilebilir bir Yunanistan tercih nedenidir.

Rapor, Sevr Antlaşması'nda başat rol oynayan Büyük Britanya'nın Türk milletine karşı sınırlayıcı ve caydırıcı alternatif planlamalar içerisinde olduğunu işaret etmektedir. Diğer yandan rapor, Büyük Britanya'nın Sevr Antlaşması'nda yer alan maddeleri tartışmaya açmıştır. Bu durum, Büyük Britanya'nın Sevr Barış Antlaşması'na askerî ve siyasi açıdan ön hazırlık yaptığını gösterir. Rapor, 15 Mart 1920'de hazırlanmış ve 10 Ağustos 1920'de imzalanacak olan Sevr Antlaşması'nın bazı maddeleri raporda askerî açıdan uygulanabilir olup/olmaması açısından analiz edilmiştir. Uluslararası ve iç politika bakımından rapora dair etüt ve öngörüler Sovyet Rusya, Bulgar Arap, Ermeni ve Kürtlerin muhtemel izleyeceği politikalar açısından analiz edilmiştir. Raporun sonucu, Büyük Britanya'nın Türk milletine karşı caydırmaya dayalı bir savaşa girmekten kaçınması gerektiği yönünde olmuştur.

Büyük Britanya, istihbarat raporun askerî önerilerine dikkat etmiş, politik olarak baskıya dayalı strateji ve caydırma yöntemine başvurarak sonuçları etkileme fırsatı aramıştır. Bu yönüyle rapor, sadece askerî harekât bakımından bir istihbarat raporu olmanın dışında gerçekçi tespitleriyle siyasi açıdan da karar vericileri doğru yönlendirme niyetindedir. Raporda, askerî bakımdan uygulanamaz olduğu dolaylı yoldan eleştirilmesine rağmen raporun arz edilmesinden aylar sonra Sevr Antlaşması'nda ağır hükümlerin yer alması, politik olarak raporun dikkate alınmadığına kanıt olabilir ancak Büyük Britanya'nın askerî açıdan Anadolu'da harekât yapamamış olması ise raporun askerî noktada doğru bir bilgilendirme yaptığını ispatlar niteliktedir. Bu nedenle Büyük Britanya gerek Yunanistan'ın Anadolu'daki arzularından yararlanmak suretiyle gerekse İstanbul Hükümeti'ni iç siyasi çekişmelerden faydalanarak Yunanistan ve İstanbul Hükümeti'ni amaca ulaşmada araçsallaştırmıştır. İtilaf devletleri, Sevr Antlaşması'yla Türklere "savaş gerekli olursa cezalandırma da çok ciddi olacaktır" mesajı vermiştir. Buna karşı Türk milleti, bağımsızlık

yolunda savaşarak eylemsel bir cevap vermiştir. Güçlü devletlerin Anadolu'da etki alanı oluşturma arzusu karşısında Türk milletinin azim ve kararlılığı, bağımsızlık savaşında İtilaf devletleri karşısında başarılı olmasında en temel argüman olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynağı

IOR/L/MIL/17/16/26, "The Situation in Turkey, 15th March 1920", British Library, India Office Records and Private Papers, Part II Operations, 15 March 1920.

Araştırma Eserler

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele (Son Meşrutiyet 1919-1920)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, Çeviri: Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınları, 2008.

Goloğlu, Mahmut, *Türk Devrim Tarihi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2010.

Hobsbawm, Eric, *Devrim Çağı 1789-1848*, Türkçesi: Bahadır Sina Şener, Dost Kitapevi, Ankara, 2016.

Meram, Ali Kemal, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kitaş Yayınları, İstanbul, 1969.

Öztoprak, İzzet, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

Öztürk, İbrahim Sadi, *Sevr Antlaşması Tam Metin 433 Madde*, Fark Yayınları, Ankara, 2007.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.

Şimşir, Bilâl Ş., *Kürtçülük (1787-1923)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007.

Tanör, Bülent, *Kurtuluş*, Cumhuriyet Kitapları, 2000.

Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, yorumlar Cilt I: 1919-1980, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

Ulubelen, Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.

Makaleler

Akgül, Suat, "Paris Konferans'ından Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılma Meselesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl:1992, Cilt:8, Sayı:23, ss.381-396.

Arslan, Lütfi, "Sovyet Rusya-Türkiye İlişkilerinin Millî Mücadeleye Katkıları", *Bengi Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl:2022, Cilt, Sayı:1, ss.163-192.

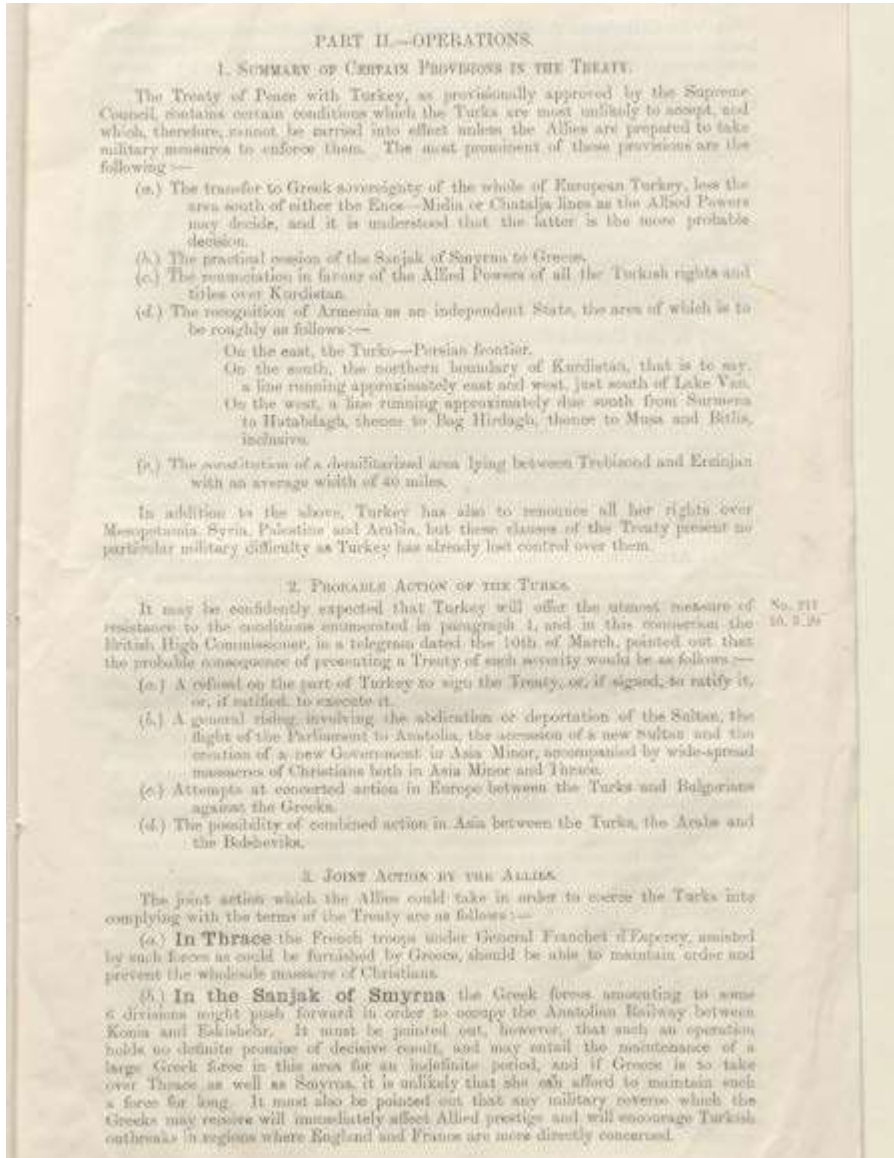
- Aybars, Ergün, “Millî Mücadele’de İngiliz Basını-II 1920-1923 Sevr’den Lozan’a”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl:1990, Cilt:7, Sayı:19, ss.45-73.
- Beyoğlu, Süleyman, “Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt:2, Sayı:3, Kış 2008.
- Bozkurt, Abdurrahman, “Trakya’nın İtilaf Devletleri Tarafından Yunanistan’a Devri (1920)”, *Türkiyat Mecmuası*, Millî Mücadele Özel Sayısı, Yıl:2019.
- Boztaş, Asena, “Wilson İlkelerinin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif”, *Gazi Akademik Bakış*, Yıl:2014, Cilt:7, Sayı:14.
- Ertan, Temuçin Faik, “Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:58, Yıl:2016, ss.21-36.
- Göyünç, Nejat, “Sevres’den Lausanne’a”, *Bellekten*, Yıl:1982, Cilt:46, Sayı:183, ss.551-566.
- Kurubaş, Erol, “Sevr Sürecinde Yapılan uluslararası Toplantılarda Kürt Konusu ve İngiltere’nin Politikası”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl:1998, Sayı:3, ss.199-213.
- Nuri, Suphi, “Sevr ve Lozan Muahedelerinin Tarihçesi ve Hükümleri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt:10, Sayı:61, Yıl: 1933, ss.129-149.
- Özüçetin, Yaşar, Nermin Ataş, “Meclis Celse Zabıtlarında Sevr Muahedesine Karşı Tepki Yorumları”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:2015, Cilt:1, Sayı: 2, ss.40-68.
- Uluslan, Şayan, “Şark Meselesi’nden Sevr’e Türkiye”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VIII, 18-19, 2009/Bahar-Güz, ss.229-256.
- Umar, Ömer Osman, Melek Yenisu, “Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı’nda Ortadoğu’yu Şekillendirme Çabaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl:2020, Cilt:36, Sayı:101.
- Uyar, Hakkı, Çağdaş Cansın Korkmaz, “Birinci ve İkinci Dünya Savaşı’nın İşbirlikçi Hükümetleri: Damat Ferit Paşa ve Vichy Hükümetleri”, *Belgi Dergisi*, Sayı:10, Yıl:2015, ss.1331-1341.
- Yüksel, Çağdaş, “4 Ağustos 1920 Tarihinde İngiltere Lordlar Kamarası’nda Sevr Antlaşması Hakkında Yapılan Oturum Üzerine Bir Değerlendirme”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:2022, Cilt:21, Sayı:2, ss.963-976.

Elektronik Kaynak

“Ajitasyon”, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi:12.12.2022).

EKLER

EK-I 15 Mart 1920'de Büyük Britanya Harp Dairesi'nin *Türkiye'de Durum, 15 Mart 1920* (The Situation in Turkey, 15 March 1920) isimli raporun Harekât Kısmı (Part II-Operation).

EK-II 15 Mart 1920'de Büyük Britanya Harp Dairesi'nin *Türkiye'de Durum, 15 Mart 1920* (The Situation in Turkey, 15 March 1920) isimli raporun Harekât Kısmı (Part II-Operation).

11

APPENDICES.

APPENDIX A.

Area.	British.	French.	Greek.	Italian.	Armenian.	Allied total (approx.)		Enemy total (approx.)
						Units.	Strength.	
Western	4 hrs.	4 hrs.	..	..	..	8 hrs.	5,130	4,000
Lycaon	4,200	..	..	..	..	..	..	..
Agassiz Front	..	..	4 divs.	1 div.	..	7 divs.	103,000	10,500
	..	..	90,000	15,000	..	..	..	..
Fronts:								
Adana	..	20 hrs.	..	..	..	20 hrs.	25,000	8,400
Glennabatta	..	25,000	..	..	..	..	25,000	..
British (Main) Front	1 div.	..	..	..	..	1 div.	12,500	2,500
Armenian Front	..	..	..	..	4 hrs.*	4 hrs.	21,000	20,000
	..	..	..	..	21,000	..	..	..
Control zone lines:								
Angora	1 hr.	..	..	..	..	1 hr.	840	15,000
Tekebazar	830	..	..	..	..	..	..	..
Total	47,000	90,000	90,000	15,000	21,000	..	169,000	77,400

* National mobilisation would increase this to 65,000.

APPENDIX B.

ARMENIAN ARMY.

(Vide Report No 45 of 15th February, 1920, from General Hristianovitch, Constantinople.)

1. *Present personnel and equipment:*

Personnel			Armament			
Cavalry.	Artillery.	Infantry.	Rifles.	Gas.	Ammunition.	Aeroplane.
..	..	..	17,838 ^(a)	No note (c)	1,755,780	803

2. *Requirements:*

Proposed to call up 10,000 ^(b)		Gas guns ..	8	25,000 ^(c)		
		Field guns ..	10	10,000 ^(c)		
		Howitzers ..	12	24,000 ^(c)		
		Mountain guns ..	20	64,000 ^(c)		
		Machine guns ..	400	..		
		Rifles and bayonets ..	25,000	..		30,000,000

(a.) 12,208 Russian 3 mm.; 2,500 various; 2,130 Label, 50 per cent. in gold order.
 (b.) Only one available.
 (c.) 1,000 high explosives and 1,000 shrapnel per gun.
 (d.) Two classes between 20 and 30 years of age. National mobilisation would bring total strength to 60,000, enabling corresponding increase in requirements.
 (e.) According to official information up to September, 1918, the Armenian Army possessed—
 —Quick-firing guns, 3-inch, 12; mountain guns, 28; howitzers, 6; old pattern guns, 5-inch, 6.

II. Dünya Savaşında Almanlara Esir Düşen Türkistanlı İdil (Volga)-Ural Lejyonu

Taner Gür¹

Özet

Polonya'nın paylaşımı hususunda ortak bir karara varan Sovyetler ile Almanlar Ağustos 1939'da 10 yıllık bir saldırmazlık anlaşması yapmış lakin Almanların, 22 Haziran 1941'de Sovyetlere ani saldırısı ile bu barış dönemi sonlanmıştır. Naziler, Rusya'nın beklemediği bu ani saldırılar ile büyük ilerlemeler kaydederek yıl sonuna doğru içinde Türkistan kökenli askerlerin de bulunduğu milyonlarca Sovyet askerini esir etmişlerdi. Alman kamplarındaki yaşam koşulları birçok esirin yaşamına mal olurken hayatta kalanlar ise zamanla Almanlar için ek bir sorumluluk ve maliyet getirmekteydi. Alman Doğu Bakanlığının öncülüğünde Bir çözüm arayışına giren Türkistan ileri gelenleri ile çeşitli komite çalışmaları yapılmış ve her iki tarafında yararına gözükmüş olan esirlerden lejyonlar oluşturma kararı alınmıştır. Türkistanlı askerlerden oluşturulan lejyonlar daha sonra gerek Doğu Cephesinde Kızıl Ordu ile gerekse diğer cephelerdeki müttefikler ile en ön saflarda girdiği savaşlarda büyük can kayıpları yaşamışlardır. Almanların kontrolünde oluşturulan bahse konu bu lejyonlardan biri de 16. yüzyılın ortalarından beri işgal edilen topraklarını özgürlüğüne kavuşturmaya ant içmiş çoğunluğu Tatar-Başkurt Türklerinden oluşan 'İdil (Volga) -Ural' Lejyonu olmuştur. Bu kapsamdaki çalışmamızda İdil-Ural Lejyonunun oluşum süreçleri ve savaş esnasında gösterdiği siyasi-askeri faaliyetlerine değinilecektir.

Giriş

Dünya Savaşının yarattığı statükodan hoşnut kalmayan başta Almanya, İtalya ve Japonya yeni bir dünya düzeni için büyük hazırlıklar içerisine girmişlerdir. Oluşacak yeni dünya düzeninde daha etkin bir konumda yer almak isteyen Hitler Almanyası ile emperyal tutuma sahip Stalin Rusyası arasındaki kanlı çatışmalara her ne kadar Türkiye taraf olmasa da, Türkistan-Sovyet coğrafyasındaki askeri boğuşmaların gidişatı Sovyetler içerisindeki Türk soylu halkların istikbal ve istiklalini yakından ilgilendirdiği gibi Türkiye'yi de bir şekilde içine çekmekteydi. Savaşın ayak seslerini duyan Sovyetler, II. Dünya Savaşı

1 Dr. Taner Gür /Tarih ABD./ FatihTaner44@gmail.com Orcid: 0000-0002-0424-9642

öncesi yürürlüğe koyduğu askerlik yasası gereği Haziran 1941'de Türkistan genelinden yasa kapsamına giren bütün erkek nüfusunu zorla askere almaya başlamışlardır. Bu kapsamda İdil-Ural bölgesinden zorunlu askere alınan kişilerden biri de Kazan Devlet Üniversitesinde Hukuk Profesörü olan 35 yaşındaki Tamurbek Devletşin idi.

Devletşin, daha sonra “Sovyet Tataristanı” adlı kitabında Rusya'nın Türkistan coğrafyasında uyguladığı emperyal siyaseti detayları ile izah etmeye çalışmıştı.² T. Devletşin birçok Sovyet askeri ile birlikte Almanlara esir düşmüş ve daha sonra Sovyetlere karşı kurulan Türkistan lejyonları ile esaret yıllarındaki anıların bizzat canlı aktarıcısı olmuştur. Almanlar savaşın ilk günlerinde yıldırım operasyonları ile Sovyet topraklarında çok hızlı ilerlemiş ve savaşın sonuna doğru aldığı esir sayısı 5.700.000' binleri bulmuş, bunlardan 3.300.000 civarı kamplardaki bulaşıcı hastalık, yetersiz beslenme ve soğuklar nedeni ile ölmüştü.³

Bu sayının çokluğu Almanlara özellikle Türk kökenli olan askerlerden lejyonlar oluşturarak Türkistan bağımsızlığı vaadiyle Sovyetlere karşı cephe alma fikrini doğurtmuştur.⁴

Savaş sürerken Türkiye'nin tarafsız kalması, İngiltere-Almanya arasında denge politikasını gözetmesi ve Alman silah sanayisinin hammaddesi olan krom anlaşmasının Türkiye ile yapılmış olması, ilerde Türkiye'yi yanında görmek istemesi gibi nedenlerden Alman yönetiminin Türk halkına karşı bir sempatisi vardı.⁵ Yapılan incelemeler sonucu esir kamplarında kalan birçok Türk kökenli Müslüman askerin varlığı netleşince Alman Türkologlar, doğu

2 Tamurbek Devletşin'in İdil-Ural bağımsızlık mücadelesi ve bahse konular üzerine yazdığı siyasi gelişmeler hakkında bkz., Tamurbek Devletşin, *Sovyet Tataristan'ı*, çev. Mehmet Emircan, (Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 243-252.

3 Camilla Dawletschin ve Linder “Alman Politikası, Turancılık ve Türk Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya'daki Türk Asıllı Sovyet Savaş Esirleri”, *içinde 21. Yüzyılda İdil-Ural*, haz. Gönül Pultar, (Ankara: Tetragon Yayınları, 2008), 369-371. İdil-Ural ve diğer lejyonların oluşum süreçleri hakkında bkz., Latif Çelik, “II. Dünya Savaşı Döneminde Nazi Almanyası Tarafından Kurulan Türkistan Lejyon Ordusu'nun Savaşa Etkileri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 232 (2018): 53-80

4 II. Dünya Savaşındaki Türkistan kökenli Sovyet esirler ve Türkistan Milli Birliği faaliyetleri için bkz., Ahat Andican, Dr. Baymirza Hayit'in Milli Türkistan Birlik Komitesi İçisindeki Faaliyetleri, *içinde Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumunu Bildirileri*, Ed. Abdolvahap Kara vd. (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları (TDBB), 2017), 25-33; Z.V.Togan, *Hatıralar*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 421-422; Charles R. Steinwedel. *Threads of Empire : Loyalty and Tsarist Authority in Bashkiria, 1552-1917*, (USA: Indiana University Press, 2016), 240.

5 II. Dünya Savaşı esnasında Türk-Alman ilişkileri hakkında bkz., Necdet Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997), 165-179, 195-208.

bilimciler ve yetkili bir kaç Türk bürokratu kampları daha yakından tanımak için buraları ziyaret etmişlerdi.

Almanlar, Türkistanlı esirlerin zorla savaşa alındığını “Türk Birliği, Türkistan bağımsızlığı ve Turancılık” adına özgürlükleri için tekrar Ruslar ile savaşabileceğini öğrenince bu esirlerden etnik kimliklerine göre lejyon taburları kurma kararı aldılar.⁶ Almanya’nın Türkiye’deki büyükelçisi Franz Von Popen de bu esirleri kamplardan çıkartarak Türkiye’deki milliyetçi çevrelerin desteğini ve sempatisini kazanmak istemesi, lejyonların kurulmasında etkili bir girişim olmuştur.

Alman büyükelçi Popen’in öncülüğünde oluşan yeni gündeme o sıralarda Türkiye’de bulunan önemli simalardan biri olan Zeki Velidi Togan, Almanya’da ikamet eden Said Şamil, Mustafa Çokay ile Veli Kayyum gibi etken siyasi figürler de Türkistan’ın bağımsızlığı adına bu sürece katkı sağlamışlardı.⁷

Bununla birlikte Türkistan’ın bağımsızlığı için şehit düşen Enver Paşa’nın kardeşi Nuri Paşa, Genel Kurmay Başkanı F. Çakmak, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve Almanya’ya davet edilen emekli General H. H. Erkilet ile A. F. Erdem gibi isimler ortak etnik-kültürel paydada buluşmayı sağlayacak Türk Dünyası-Turan birliği projesinin ilk aşaması olan Türkistan’ın özgürlük ve bağımsızlığını önemseyen önemli kişilerdi.

Almanya’da yapılan birçok görüşmeden sonra kamplardaki Türkistanlı esir askerler ile direkt iletişime geçip onlara yardımcı olanlar ise Mustafa Çokay ile Veli Kayyum olmuştu. Tüm araştırma ve toplantılardan sonra Lejyonların kurulmasına Hitler 22 Aralık 1941’de ancak ikna edilebilmişti, çünkü başta O’da Turan birliği oluşursa Almanya’nın o coğrafyadaki çıkarları riske girebilir diye kaygılanmaktaydı.⁸

6 Savaş esiri komisyonların ve Lejyonların kurulması hakkında bkz., A. Ahat Andıcan, *Cedidizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, (İstanbul: Emre Yayınları, 2003), 494-508, 509-515.

7 Mehmet Korkud Aydın, “II. Dünya Savaşı’nda Türki[stan] Lejyonu: Kuruluşu, Faali[yetleri] ve Türki[ye]’ni[n] Yaklaşımları”, *Journal of History School Dergisi*, 41 (2019): 636-647. Türkistan bağımsızlık mücadelesine meşale yakan önderlerin faaliyetleri hakkında bkz., Ayaz İshaki, *İdil-Ural Devleti*, çev. Bayram Kodaman, (Ankara: TTK yayınları, 2014), 39; Darhan Kydryaliyev, “Türkistan’da Cedidçilik Hareketi ve Bunun Türkiye ile Münasebeti” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001), 223-224; TRT Avaz, 14 Şubat 2017, “İsmail Gaspıralı ve Hayatı-Türk Dünyasının Enleri”, <https://www.youtube.com/watch?v=oxqSnrdRfs>; NTV, 28 Temmuz 2019, “Zaman Yolcusu-Türklerin İzinde/Haytarma ve Türkçülüğün abide ismi; İsmail Gaspıralı”, <https://www.youtube.com/watch?v=scL0sqm4kgE>.

8 Camilla Dawletschin-Linder “Alman Politikası, Turancılık ve Türk Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya’daki Türk Asıllı Sovyet Savaş Esirleri” içinde 21. *Yüzyılda İdil-Ural*, haz. Gönül Pultar, (Ankara: Tetragon Yayınları, 2008), 369-382. Türkistan lejyonlarının oluşturulması fikri Ekim 1941’de Almanların davetlisi olan askeri tarih yazarı ve emekli Türk general olan H. Emir Erkilet ile harp akademileri komutanı A. Fuat Erden’in doğu cephesi ziyareti esnasında verildiği, bazı kaynaklarda da Kazak Türk’ü Mustafa Çokay ya da Enver Paşa’nın kardeşi Nuri Killigil’in fikri olduğu belirtilmektedir. Bkz., Roza Kurban, *İdil-Ural Kurultayı*, (Ankara: Hitabevi Yayınları, 2020),11-15. Nazilerin savaşta esir ettiği Rusya Müslüman

Ağustos 1941'de lejyonların kuruluşu ve esirler ile temas için başlangıçta Tatar asıllı Ahmet Temir'e Almanlar tarafından bir davetiye iletilmişti. Tatar-Başkurt, Çuvaş-Fin halkları için Temir, Türkistan için Veli Kayyum, Kuzey Kafkasya için Alihan Kantemir, Azerbaycan için Mehmet Emin Bey ve Ermenistan için de birkaç temsilcinin Almanya'ya gittiği Ahmet Temir'in sonraki ifadelerinden anlaşılmaktadır.⁹ İdil-Ural bölge temsilcisi Temir'in esir kamplarında bine yakın askerle yaptığı görüşme tutanakları ve raporlara bakıldığında Çuvaş, Fin-Ugor kökenli bir kaç esir haricinde geriye kalan hepsi Tatar-Başkurt kökenli esirlerden oluşmuştur.

Yapılan görüşme tutanaklarında Tatar-Başkurt askerler kökenleri hakkında bir ayırım yapmamış ve her iki grupta Müslüman olarak kendilerini tanımlamışlardır. Geriye kalan az sayıdaki Çuvaş, Fin-Ugor kökenli esirler de çoğunluktaki Tatar-Başkurt askerler içinde birlik olmuş ve uyum sağlamada sorun yaşamamışlardır. Görülen bu ahenk ve birlik ruhu da İdil-Ural lejyonunun kurulmasında ve mücadele ruhunun aktif tutulmasında önemli avantajlar sağlamıştır.¹⁰ Daha önce bu coğrafyanın temsilcisi olarak Almanlar, Ayaz İshaki'ye lejyonları kurma görevinde yardımcı olunması için teklifte bulunmuşlar, fakat İshaki'nin kurulacak İdil-Ural devleti için hukuki garanti ve lejyonun bağımsız hareket serbestliği gibi hususlarda güvence istemesi bu teklifin iptaline neden olmuştur.

Türkistanlı heyetlerin esirler ile çeşitli temaslarından sonra ve Hitler'in de onayı ile Aralık 1941'de Türkistan Lejyonlarının kurulma kararı ancak net olarak alınabilmişti. İlerleyen dönemlerde Alman Kamplarındaki esirlerden 26 Türkistan, 15 Azerbaycan, 13 Gürcü, 12 Ermeni, 9 K. Kafkasya, 8 Kırım Tatarları ve 7 Volga (Kazan) Tatarları olmak üzere toplamda 90 lejyon birliği kurulmuştu. Kamplarda bulunan Tatar-Başkurt çoğunluklu esirler ile görüşen A. Temir'in hazırladığı raporlarda; askerlerin talepleri, dil-din, kültürel özellikler, beklentiler ve fiziki özelliklerine yer verilmişti.

Temir, bu temsilcilik görevini daha sonra Abdurrahman Şafi Almas'a devretmiş ve onun başkanlığında İdil-Ural lejyonu 6 Ekim 1942'de kurularak 1 Kasım 1942'de de Alman Hükümeti bu lejyonu resmi olarak tanımıştı. Lejyonun komutanlığına daha önce Moskova'da Almanya askeri ataşesi olup aynı zamanda Tatar-Türk tarihini de inceleyen Yarbay Baron von Zekkendorf

Türkleri ve diğer halklardan oluşturdukları lejyonlar için bkz., Nadir Devlet, "Stalinizme Karşı Almanya'da Oluşturulan Lejyonlar", *İçinde Stalin ve Türk Dünyası*, haz. Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 100-109.

9 İdil-Ural bölgesinden Almanlar'a esir düşen askerler ile kamplarda görüşmeler yapılması için yine o bölgeden gelen Ahmet Temir'e teklif götürülmüş, teklifi kabul eden Temir'in hazırladığı raporlar İdil-Ural lejyonunun kurulmasında önemli bir veri olmuştur. Bkz., Ahmet Temir, *Vatanım Türkiye*, (Ankara: TTK Yayınları, 2011), 157-173.

10 Ahmet Temir, *Vatanım Türkiye*, (Ankara: TTK Yayınları, 2011), 171-173.

getirilmişti. Lejyon'a yer tahsisi olarak Polonya'daki Yedlino Kampı seçilmiş, ilaveten Alman Hükümeti lejyonerler için kültürel faaliyet, basın-yayın ve sosyal tesis desteğinde de bulunmuştur. İdil-Ural lejyonunun kendine has marşı (Tukay Marşı), bayrağı, mavi zemin üzerinde ok-yay amblemi ve etrafında altın yıldızlı latin harflerle 'İdil-Ural Tatar Legionı' yazısı mevcut olmuştur.

Bazı kaynaklarda 7 taburdan oluşan İdil-Ural lejyonundaki asker sayısı 40-50 bin arası olmuş ve zamanla Almanların tutum-davranışları nedeni ile birçoğunun Ruslarla olan savaş esnasında tekrar Sovyetlerin safına geçtiği belirtilmiştir.¹¹ Ancak belirtilen yüksek orandaki askerin Bolşevikler tarafına geçip Almanlara karşı savaşmış olduğu doğru olsa idi Alman makamları İdil-Ural Lejyonuna güvenip sonraki dönemlerde tekrar birlikte çalışmaya devam etmesi mümkün olur muydu? sorusu akıllara gelmiştir.¹² Dikkat çeken diğer bir husus da Milli Türkistan Birlik Komitesi'nde idari görev alan Baymirza Hayit'e 1943 yılında değişen dengeler nedeni ile Almanya'nın olması Türkiye'ye savaş açması durumunda Türkistan Lejyonlarının alacağı tavır sorusu olmuştur. Bu soruya karşı B. Hayit;

“Türkistanlılar da Türkiye Türkleri gibi Türk'tür. Almanya'nın Türkiye'ye savaş açması Türkistanlılar için kabul edilebilir bir durum değildir. Komite olarak böyle bir durumda askerlerimizin Alman saflarında savaşa devam edebileceğini söylemek mümkün değil. Türk askerinin Türk askerine silah çekmesi mümkün değildir. Türkistanlılara böyle bir görev verildiği takdirde, Türkistanlı askerler Türkiye'ye işgal kuvveti olarak girmeyecek, Türkistanlı askerler Türk ordusunun yanında savaşacaktır. Türkistan Lejyonunun Alman Ordusu dâhilinde bulunması, bu birliklerin Alman Ordusunun açacağı her cephede savaşacakları anlamına gelmez. Biz Türkistanlılar bu savaşa vatanımızı kurtarmak için katıldık. Hesabımız Ruslar iledir. Durumun tarafınızdan bu vaziyette bilinmesini rica ederiz.”

11 I. Dünya Savaşı sonrasında Rus Çarlığı'ndaki baskılar nedeni ile Doğu Anadolu'ya gelen Malakan mezhepli insanların Osmanlı tarafında askere alınmasını Rusya kesinlikle istememiştir. Rusya'da bulunan Türk esirler ise çalışma kamplarında ve kötü koşullar altında 8 yılı aşkın süreden sonra yapılan anlaşmalar sonucu ancak vatanlarına dönebilmişlerdi. Bkz., Ergun Hiçyılmaz, *Esir Kampları*, (İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 2002), 146-147.

12 Roza Kurban, *İdil-Ural Kurultayı*, (Ankara: Hitabevi Yayınları, 2020), 11-18; Samir Babaoğlu, Nazi Almanyasının Müslüman Lejyonları, 31 Temmuz 2020. (Erişim Tarihi: 10.04.2021) <https://www.gzt.com/mecra/nazi-almanyasinin-musulman-lejyonlari-3467786>; Camilla Dawletschin-Linder, “Alman Politikası, Turancılık ve Türk Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya'daki Türk Asıllı Sovyet Savaş Esirleri” içinde 21. *Yüzyılda İdil-Ural*, haz. Gönül Pultar, (Ankara: Tetragon Yayınları, 2008), 369-382; Roza Kurban, *İdil-Ural Kurultayı*, (Ankara: Hitabevi Yayınları, 2020), 37-39.

Şeklindeki açıklamayı yaparak ilgili Alman birimlerine esasında tutunacakları tavır hakkında bu mesajı iletme gereği duymuştu.¹³

Mart 1944'te Almanya'da düzenlenen İdil-Ural kurultayının yapısına ve kararlarına bakıldığında daha önce Türkistan bağımsızlığı adına düzenlenen diğer kurultayların devamı gibidir. 1 Mayıs 1917'de Moskova'daki I. Rusya Müslümanları Kurultayı, Haziran 1917'de Kazan'da toplanan II. Kurultay, Kasım 1917'de Ufa'daki III. Kurultay, 1926 yılında Bakü'de (Azerbaycan) yapılan Türk Dünyası Kurultayı ve son olarak 3-5 Mart 1944'te Almanya'da gerçekleştirilen V. İdil-Ural Kurultayının ve diğer kurultayların toplanma amacı özgürlük ve bağımsızlıktan başka bir amaç gütmemiştir.

Nitekim oluşturulan kurultaylar birbirlerini kardeş soylar olarak görmüş ve birbirlerini madden-manen destekleyen çalışmalar içine girmişlerdir. İdil-Ural Kurultayının açılışında çeşitli konuşmalar yapılmış, geçen süreçteki gelişmeler değerlendirilmiş, yaklaşık 400 yıl boyunca İdil-Ural Türklerinin bağımsızlık adına verdikleri mücadelede şehit olan insanlar için saygı duruşunda bulunulmuş ve akabinde amaçlanan siyasi-askeri hedefe en kısa sürede varma stratejileri tartışılmıştır.¹⁴

Konuşmacılar tarafından kurultaya katılan delegeler ile Alman heyetine Türkistan ve İdil-Ural'daki tarihi mücadele tekrar özetlenmiş, bilhassa Başkurt-Tatar Türklerinin Pugaçev ile birlikte topraklarını işgalden kurtarmak için verdikleri mücadelede örnek verilmiştir. Bu mücadelede öne çıkan kahramanlardan Salavat, Batırşah ve Bulat gibi isimlere vurgu yapılarak aynı isimlere duyulan saygı gereği hala askeri tabur adlarına konulup yaşatıldığı, Alman subaylarının yanında birlikleri daha iyi sevk edecek milli komutanların yetiştirilmesinin elzem olduğu belirtilmiştir. Konuşmacılardan Şafı Almas'ın verdiği bilgilerde ayrıca Bolşeviklerin daha öncesinde dile getirdiği vaatlerin unutulmasına, Çarlık döneminden daha kötü bir rejimle karşılaştıklarına, Galiyev gibi gerçek bir dava insanının bile Bolşeviklerin aldatmaca siyasetlerini görüp onların yanlarından ayrılması ve halkının mücadelesine direkt katılması kayda değer gerçekler olduğunu ifade etmiştir.¹⁵

13 Türkistan Lejyonları için ayrıca bkz., Sevinç Qasımova, "Hayatı, Eserleri ve Fikirleri İle Rus Sömürgeciliğine, Bolşevik İhtilaline Karşı Çıkan İlim, Fikir ve Mücadele Adamı: Baymirza Hayit" içinde *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Abdolvahap Kara vd. (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları (TDBB), 2017), 62-67.

14 Türkistan özgürlüğü için yapılan diğer kurultaylar hk. bkz., Taner Gür, "Başkurt Türklerinin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Tarihi", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, TC. Erciyes Üniversitesi, 2022), 118-125.

15 Alexandre Bennigsen ve Chantal Quelquejay, çev. Nezih Uzel, *Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları*, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1981), 114-115. Sultan Galiyev'in Komünizme rağmen ait olduğu millete dair milli düşünce ve gösterdiği faaliyetler hk. bkz., Azade Aışe Rorlich, *Völga Tatarları*, çev. M. Süreyya Er, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 286.

Kurultayda dile getirilen diğer bir konu da Rus milletine karşı olunmadığı, aksine onlarla birlikte despotizme karşı mücadele ettiklerini, Rus milleti kendi devletini kurup özgür yaşıyorsa aynı hakların Türk Soylu halklar ve diğer etnik gruplara da tanınması gerektiği, bu doğal talep gerçekleştiğinde zaten Rus milleti ile hiç bir sorun kalınmayacağı ifadeleri olmuştur. Ayrıca İdil-Ural Lejyonunda bulunan askerlerin moral-motivasyonu artırıcı düzenlemelerin yapılması, kısa kısa periyotlarda neden mücadele ettiklerini, en yakın ve açık örnek olarak 1920’li yılların başında ‘kolhozlaştırma projesinin’ Başkurt-Tatar topraklarında sebep olduğu göçler ile ölümlerin dile getirilmesinin önemine değinilmiştir.

Kurultayda ayrıca İdil-Ural boylarında yıllarca verilen bu kutsal mücadelenin geçmişten-günümüze olan süreçlerini askerlere anlatmak adına milli subayların bir an önce yetiştirilip etkili propaganda yapılmasına imkân vermek, milli edebiyat-tarih yayınlarına ağırlık vererek bu kadim coğrafyayı, mücadeleyi tüm dünyaya duyurmak ve tanıtmanın gerekliliği üzerinde durulmuştur. Kurultayda İdil-Ural Tatar Türkleri mücadele Birliğinin aldığı kararlar yine kurultay ile aynı adı taşıyan ve Berlin’de çıkan ‘İdel-Ural Gazetesi’nde yayınlanmıştır. (1944).

Görüleceği üzere tüm kurultay-kongrelerin ortak gayesi Şafi Almas’ın da dediği gibi esasında Rus-Bolşevik zulmünden ve hegemonyasındaki Türk soylu halkların bir an önce kurtuluş bağımsızlıklarını ilan etmektir. Bu kapsamda Ş. Almas’ın özgürlük mücadelesi ile ilgili olarak dile getirdiği bir nutkunda;

*“ Dünyada yıkılamayan hiçbir şey yoktur, demir beton yapıları dahi 1 dk. içinde yerle bir etmek mümkündür. Lakin kırmaya, dökmeye mümkün olmayan tek şey bir milletin milli idealidir. Yüzyıllardır kanlı mücadelelerle bir milletin kanına sinmiş isteğini hiçbir silah yok edemez. Bu bir gerçek olup Ruslar bu fikrimizden bizi caydırmak için ellerindeki tüm silahlarla bize karşı koysalar da bu güne kadar bu fikrimizden vazcaydıramadılar, vazcaydıramazlar. Kaybettığımız istikbalimizi geri almak için yüzyıllardır kalem ile, milletimiz arasında fikir yaymak ile, fırsat olduğunda elimize silah alıp mücadele ederek buralara geldik. Ancak, bize bugün ki gibi İdil-Ural istiklali için böyle bir mücadele fırsatı doğmamıştır”.*¹⁶

16 Roza Kurban, *İdil-Ural Kurultayı*, (Ankara: Hitabevi Yayınları, 2020), 11-20, 99-111. 3 Mart 1944’te Greifswald/Almanya’da toplanan İdil-Ural kurultayına davet edilen bazı önemli Alman subaylarla birlikte Türkistan ve diğer kardeş halklardan olmak üzere toplamda 200 dolayında delege katılmıştır. Kurultayda; İdil-Ural lejyon faaliyetleri, geleceğe dair çalışma planları, milli komutan ve milli alayların oluşturulması, giderler için maaşlardan belli oranda vergi kesilmesi, edebiyat-basın faaliyetleri ile seslerini duyurmaya çalışmak, kurultay kararlarının Tatar-Rus ve Alman dillerinde yayınlanma kararları alınmıştır. Bkz., Roza Kurban, *İdil-Ural Kurultayı*, (Ankara: Hitabevi Yayınları, 2020), 49-58, 122-125. Bolşevik ihtilali ile başlayan baskılar ve

Tüm bu siyasi-askeri organizasyon ve mücadelelere rağmen ABD'nin savaşa dahil olduktan sonra Almanya'nın duraksaması ve nihayetinde yenilmesi ile İdil-Ural Lejyonu da dağılma süreci içine girmiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Stalin çıkardığı NKO 270'numaralı karar gereği meçhul ve düşmana esir düşen askerler vatan haini ilan edilip, sonucu ölüme kadar çıkan cezalara çarptırılırken bu askerlerin aileleri de sorgulanıp işkencelere maruz kalmışlardır. Nitekim Savaş sona erince Milletler Cemiyeti'nin huku-kuna da uymayan bir karar ile yapılan anlaşma gereği esir Türkistanlı askerler Sovyetlere iade edilmiş, verilen ağır cezalar sonrası maalesef çoğunun akıbeti ölüm ile sonuçlanmıştır.¹⁷

Sonuç

İdil-Ural Lejyonu diğer Türkistan lejyonları gibi özgürlük mücadelesini çok ağır şartlarda sürdürmüş ve bu uğurda büyük kayıplar vermiştir. Lejyon kurultayı verilen mücadeleyi değerlendirmek için Almanya'da toplanılmış, mücadelenin daha etkin, halkın tabanına yayma ve sonuç odaklı olması adına lejyonu maddi-manevi yönden destekleyici radikal kararlar alınmıştır.

Alman doğu işleri bakanlığının temsilcisi olarak Profesör Von Mende ve ünlü General Von Heygendorf'un bu kurultaya katılıp konuşmaları bu lejyona gösterdikleri değer ve beklentiler açısından dikkat çekici gelişmelerdir. Almanya'nın tasarladığı ve Türkistanlı aydınların düşlediği özgürlük-bağımsızlık uğruna esir askerlerden oluşturulan diğer lejyonlar gibi İdil-Ural Lejyonu da Almanların yenilgisi ile maalesef istenen hedefe ulaşamamıştır.

Lejyon ve diğer askerlerden oluşan toplamda 1.836.000 bin civarı esir anlaşma gereği savaş sonunda SSCB'ye iade edilmiş ve Sovyetler, esir düşen lejyon askerlerine hem asker kaçağı hem de düşmanla (Almanya) işbirliği yapma suçlamalarını yükleyerek hapis ve sonucu ölüme davetiye çıkaran Sibirya'daki zorunlu çalışma kamp cezalarını verdirtmişlerdir. Bu cezalara çarptırılan çoğu askerden bir daha haber alınamamış, aynı suçlamalar ile Kırım, Kafkas Türkleri de en kötü koşullar altında sürgüne tabi tutulmuş dönemin

---

açlık dramının neden olduğu İdil-Ural'daki göçler hakkında bkz., Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihleri*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 296-300; Arzu Ocaklı, "İdil-Ural Bölgesinden Göçler, Nedenler ve Sonuçları (19. Yüzyıl ve 20. Yüzyıl Başı)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, TC. Marmara Üniversitesi, 2001), 127-145. Başkurt-Tatar coğrafyasından Osmanlı topraklarına yapılan göçler hakkındaki arşiv belgelerine bkz., BOA: 17-68, 26-01-1895.

17 *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, 2016), 17-23; Mehmet Korkud Aydın, "II. Dünya Savaşı'nda Türki[stan] Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri ve Türkiye'nin Yaklaşımları", *Journal of History School Dergisi*, 41 (2019): 650-663. Savaş içinde ve sonrasında iade edilen Türkistanlı asker kayıpları hakkında bkz., A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, (İstanbul: Emre Yayınları, 2003), 569-573.

canlı tanıkları ve arşiv kayıtlarına göre yollarda binlerce can kaybı yaşanmıştır. Türkistan bağımsızlığı uğruna yola çıkan lejyonlar gibi aynı coğrafyada federatif bir yapı dâhilinde İdil-Ural Devletini tekrar canlandırmak için hayatı pahasına mücadele eden İdil-Ural lejyonu da maalesef Alman yenilgisi ile dağılmış ve Sovyetlere iadesi ile de birçok can kaybı yaşanmıştır.

*II. Dünya Savaşında Sovyetler adına savaşıp Almalara esir düşen Türkistanlı askerlerden Almanya adına yeniden oluşturulan İdil-Ural ile diğer Türkistan lejyonlarının sembol ve üniformaları.

* II. Dünya Savaşında Ruslara karşı bağımsızlık mücadelesi veren Türkistan Lejyonundaki Türk Kökenli Askerlerin üniformalarında bulunan “Tengri Biz Menen” “Biz Allah Bilen” (Tanrı bizimle, Allaha inanıyoruz). (Erişim Tarihi: 10.04.2021). <http://tengriticurkiye.blogspot.com/2017/01/tengri-biz-menen-sozu-nedir.html>; A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, (İstanbul: Emre Yayınları, 2003), 540-543.

*I. Dünya Savaşı Çanakkale cephesinde Türk askerlerinin bir top arabası üzerine Osmanlı Türkçesi ile yazdığı “Allah Bizimledir” yazısı. Aynı sözlerin Türkistan Lejyonlarının armalarında bulunması Ortak Türk-İslam kültür dairesinin bir yansıması olarak görülmektedir. Bkz., <https://www.pingudumu-zayede.com/urun/636397/savas-askeri-1915-canakkale-dardanelles-allah-bizimledir-osmanlica-yazili>. (Erişim Tarihi: 10.04.2021).

* I. Dünya Savaşı Çanakkale cephesinde toplu namaz kılan Türk askerleri. (Erişim Tarihi: 10.04.2021). <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/mobi/-272208h.htm>

* Alman resmi arşivlerinde Ağustos 1942 yılında çekilen Türkistanlı esirlerin bulunduğu kamp fotoğrafı Samir Babaoğlu, “Nazi Almanya’sının Müslüman Lejyonları”, 31.07.2020. (Erişim Tarihi: 10.04.2021). <https://www.gzt.com/mecra/nazi-almanyasinin-musulman-lejyonlari-3467786>.

Kaynakça

- Andican, A. *Ahat Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, (İstanbul: Emre Yayınları, 2003)
- Andican, A. Ahat, Dr. Baymirza Hayit'in Milli Türkistan Birlik Komitesi İçisindeki Faaliyetleri, *içinde Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Abdulvahap Kara vd. (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları (TDBB), 2017)
- Bennigsen, Alexandre, ve Chantal Quelquejay, çev. Nezh Uzel, *Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları*, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1981),
- Devletşin, Tamurbek, *Sovyet Tataristan'ı*, çev. Mehmet Emircan, (Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981)
- Devlet, Nadir, "Stalinizme Karşı Almanya'da Oluşturulan Lejyonlar", *içinde Stalin ve Türk Dünyası*, haz. Emine Gürsoy Naskali- Liaisan Şahin, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007)
- Dawletschin, Camilla Linder, "Alman Politikası, Türancılık ve Türk Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya'daki Türk Asıllı Sovyet Savaş Esirleri", *içinde 21. Yüzyılda İdil-Ural*, haz. Gönül Pultar, (Ankara: Tetrakon Yayınları, 2008)
- Hiçyılmaz, Ergun, *Esir Kampları*, (İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 2002)
- İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, 2016).
- İshaki, Ayaz, *İdil-Ural Devleti*, çev. Bayram Kodaman, (Ankara: TTK yayınları, 2014),
- Kılıç, Arzu, "Stalin Dönemi İnsan Kayıpları ", *içinde Stalin ve Türk Dünyası*, haz. Emine Gürsoy Naskali ve Liaisan Şahin, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007)
- Ekinci, Necdet, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997)
- Kurban, Roza , *İdil-Ural Kurultayı*, (Ankara: Hitabevi Yayınları, 2020),
- Qasımova, Sevinç, "Hayatı, Eserleri ve Fikirleri İle Rus Sömürgeciliğine, Bolşevik İhtilaline Karşı Çıkan İlim, Fikir ve Mücadele Adamı: Baymirza Hayit" *içinde Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Abdulvahap Kara vd. (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları (TDBB), 2017)
- Rorlich, Azade Aşşe, *Völga Tatarları*, çev. M. Süreyya Er, (İstanbul; İletişim Yayınları, 2000),
- Steinwedel, Charles, *Threads of Empire : Loyalty and Tsarist Authority in Bashkiria, 1552–1917*, (USA: Indiana University Press, 2016)

Temir, Ahmet, *Vatanım Türkiye*, (Ankara: TTK Yayınları, 2011)

Togan, Z. Velidi, *Hatıralar*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019)

Tezler

Gür, Taner, “Başkurt Türklerinin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Tarihi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, TC. Erciyes Üniversitesi, 2022).

Kydyraliyev, Darhan, “Türkistan’da Cedidcilik Hareketi ve Bunun Türkiye ile Münasebeti” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, TC. İstanbul Üniversitesi, 2001).

Makaleler

Aydın, Mehmet Korkud, “II. Dünya Savaşı’nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri ve Türkiye’nin Yaklaşımları”, *Journal of History School Dergisi*, 41 (2019)

Çelik, Latif, “II. Dünya Savaşı Döneminde Nazi Almanyası Tarafından Kurulan Türkistan Lejyon Ordusu’nun Savaşa Etkileri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 232 (2018)

İnternet Kaynakları

Samir Babaoğlu, Nazi Almanyasının Müslüman Lejyonları, 31 Temmuz 2020. (Erişim Tarihi: 10.09.2021) <https://www.gzt.com/mecra/nazi-almanyasinin-musulman-lejyonlari-3467786>.

<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/mobi/-272208h.htm>. (Erişim Tarihi: 10.04.2021)

<https://www.gzt.com/mecra/nazi-almanyasinin-musulman-lejyonlari-3467786>. (Erişim Tarihi: 08.09.2021)

NTV, 28 Temmuz 2019, “Zaman Yolcusu-Türklerin İzinde/Haytarma ve Türkçülüğün abide ismi; İsmail Gaspıralı”, <https://www.youtube.com/watch?v=scLOsqm4kgE>.

(Erişim Tarihi: 10.09.2021)

TRT Avaz, 14 Şubat 2017, “İsmail Gaspıralı ve Hayatı-Türk Dünyasının Enleri”, <https://www.youtube.com/watch?v=oxqSnrdRfs>. (Erişim Tarihi: 06.09.2021)

Muğla-Bodrum İlçesi'nde Mübadillerin İskân Meselesi (1923-1930)

Bayram Akça¹

Özet

Cumhuriyet döneminde Balkanlar'dan Anadolu'ya göçün en yoğun yaşandığı yıllar mübadele dönemi olmuştur. Milli Mücadele'nin Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde zaferle sonuçlanması üzerine taraflar Lozan'da bir araya gelmiştir. Burada yapılan görüşmeler sırasında Anadolu'daki Rumlar ile Balkanlar'daki Türklerin yer değiştirmesi gündeme gelmiş ve bu durum üzerine 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında "Türk ve Rum Ahali Nüfus Mübadelesine ilişkin Sözleşme ve Protokol" imzalanmıştır. Bu protokolden sonra mübadelenin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için Türkiye 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele İmar ve İskân Vekâlet'ini kurmuştur. Bu vekâlet mübadillerin yerleşmesi için Anadolu'da 10 yerleşim bölgesi tespit etmiştir. Bunlardan birisi de İzmir, Aydın, Manisa, Afyon ve Muğla'yı kapsayan 4. Bölge olmuştur. Bu dönemde Bodrum İlçesi Muğla İl'inin mübadillerin yerleştirebileceği 6 ilçesinden birisi idi.

13 Ocak 1924 tarihinde Mübadele İmar ve İskân Vekâleti mübadelenin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için her ilde Vali'nin ve her İlçe 'de de Kaymakamın başkanlığında Mübadele İmar ve İskân Komisyonları kurmuştur. Bodrum İlçesi'nde de Kaymakam Enver Bey'in başkanlığında Mal Müdürü, Orman Müdürü, Belediye Başkanı gibi kişilerden oluşan bir komisyon oluşturulmuştur.

Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin en önemli üzerinde durduğu konulardan birisi mübadillerin yerleşeceği yerlerin tespiti olmuştur. Bu bağlamda Bodrum İlçesi'nde Çarşı Mahallesi, Kumbahçe Mahallesi, Atik Mahallesi, Yahşi Köyü gibi yerler mübadillerin iskân alanları olarak belirlenmiştir.

Türkiye'nin üzerinde durduğu konulardan birisi Balkanlardan Anadolu'ya mübadillerin taşınması konusu olmuştur. Bu bağlamda vekâlet en çok vapura sahip Türk Vapurcular Birliği ile bir antlaşma yapmıştır. Bu birlik de Balkanlar ve Ege Adalarından mübadilleri Anadolu'ya ve dolayısıyla bir kısmını da Bodrum İlçesine taşımıştır.

1 Prof. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, abayram@mu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7396-3498

Türkiye'nin önem verdiği bir diğer konu da mübadillerin sağlık durumu olmuştur. Bu konuda vekâlet Kızılay ile anlaşmış ve böylece gelenlerin her türlü sağlık sorununu çözmeye çalışmıştır.

Mübadele dönemi en fazla üzerinde durulan ve tartışılan konu gelen göçmenlere verilen malların cinsi, yeri ve değeri olmuştur. Bu dönemde Bodrum İlçesi'ne Rodos Adası, Girit Adası gibi yerlerden Reçber, tütüncü, sebzeçi gibi tarımla uğraşan kişiler gelmiş ve bunlara da Bodrum İlçesi'nin Kumbahçe Mahallesi, Yaşlı Köyü gibi yerlerinden ev, arsa, zeytinlik, bağ ve bahçe verilmiştir. Mübadele sırasında göçmenler bazı sorunlar yaşamıştır. Ancak devlet bunları çözerek onları rahatlatmıştır.

Giriş

Cumhuriyet döneminde Balkanlardan Anadolu'ya göçün en yoğun yaşandığı yıllar Mübadele dönemi olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğindeki Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanması üzerine taraflar Lozan'da bir araya gelmiştir. Lozan görüşmeleri sırasında Lord Gurzon'un başkanı olduğu komisyon esir ve ahalinin iadesi konusunu görüşürken Norveçli Dr. Fridtjot Nansen² azınlıkların mübadelesi fikrini ortaya atmıştır. İşte bu bağlamda 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da Türk ve Rum heyetleri arasında "*Türk ve Rum Ahali Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*"³ imzalanmış ve yasal yönden yürürlüğe girmiştir.⁴ Bu anlaşmaya göre İstanbul ve Batı Trakya hariç olmak kaydıyla Türk topraklarında yerleşmiş Ortodoks dinine mensup Rumlar ile Yunan topraklarına yerleşmiş Türkler 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu mübadeleye tabi tutulacaklardır. Bu kimselelerden hiçbiri Türk Hükümeti'nin izni olmadan Türkiye'ye ya da Yunan Hükümeti'nin izni olmadan Yunanistan'a dönüp yerleşemeyecektir. Sözleşme 18 Ekim 1912 tarihinden itibaren göç eden ve göç etmesi gereken gerçek ve tüzel kişileri kapsamıştır.⁵

1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin de eklenmesiyle 1923 yılından itibaren iskân meselesi, devletin halletmesi gereken problemler arasında ilk sıralarda yer almıştır. Mübadiller de dâhil olmak üzere 1923-1930 yılları

2 Mübadele meselesinde Dr. Nansen'in rolü hakkında detaylı bilgi için bkz. Nilgün Nurhan Kara, "Türk- Yunan Mübadele Meselesinde Dr. Nansen", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Şubat 2019, Yıl 12, Sayı: XXXVIII, s. 491-511.

3 Antlaşmanın tam metni için bkz. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları I (1920-1945)*, Ankara 1983, s. 177-183.

4 Bu dönemle ilgili olarak detaylı bilgi için bkz. Ramazan Tosun, *Türk-Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi (1821-1930)*, Ankara 2002; Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul 1995.

5 Kemal Arı, *a.g.e.*, s. 18-19.

arasında gelen nüfus, resmi bir istatistikte aşağıdaki tabloda olduğu gibi gösterilmiştir.⁶

Tablo 1: 1923–1930 Arasında Ülke Genelinde İskâna Tâbi Tutulan Nüfus⁷

SIFAT	NÜFUS
Mübadil	499.239
Gayri mübadil	172.029
Harikzede	14.312
Mülteci	35.936
Yerli ahali	18.430
Şarktan garbe nakledilenler	2.774
Toplam	742.720

Mübadele anlaşmasından sonra bu işi yürütmek üzere 13 Ekim 1923 tarihinde *Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti* teşkil edilmiştir. Vekâlete, İzmir Mebusu Necati Bey vekil olarak seçilmiştir. Vekâlet, mübadillerin yerleştirilebilmesi ve işlemlerinin yürütülebilmesi için 1923 yılının Kasım ayında “İaşce”, “Misafirhane”, “İskân ve İmar Komisyonlarının Teşkili ve Vazifelerine Ait Talimatname” olmak üzere üç talimatname yayımlanmıştır.

Lozan Konferansı'nın tamamlanmasından bir hafta önce, 17 Temmuz 1923'te İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi'ne göre Anadolu sekiz iskân mıntıkasına ayrılmıştır.⁸ İskân mıntıkları ve buralara yerleştirilecek mübadillerin nüfusu ve geldikleri yerler ve yaptıkları işleri itibarıyla dağılımları aşağıdaki tabloda olduğu gibi düzenlenmiştir.

6 Metin Menekşe, “Girit Müslümanlarının İskân Yerlerinde Karşılaştıkları Kültürel Uyum ve Toplumsal Kabul Sorunu: Ana Dilde Yabancılık”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 19(30), (2021), s. 11.

7 Menekşe, *a.g.m.*, s. 11.

8 Zekai Güner, “Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İskân Politikası”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICENAS 38*, 10-15, 2015, s. 1459-146.

Tablo 2: Anadolu'da Mübadiller İçin Belirlenen Sekiz İskân Mıntıkası⁹

Gelinen Bölge	Tütüncü	Çiftçi-Bağcı	Zeytinci	Toplam	İskân Edilen Bölge
Drama ve Kavala	30.000			30.000	Samsun
Serez (Siroz)	20.000	15.000	5.000	40.000	Adana
Kozana, Nasiliç, Kesriye, Grebene	2.500	15.000	5.000	22.500	Malatya
Kayalar, Vodine, Katrin, Alasonya, Langada, Demirci	3.500	25.000	15.000	43.500	Amasya, Tokat, Sivas
Drama, Kavala, Selânik	4.000	20.000	40.000	64.000	Manisa, İzmir, Menteşe, Denizli
Kesendre, Sarisa, Avrathisar, Nevrokop	20.000	55.000	15.000	90.000	Çatalca, Tekirdağ
Preveze, Yanya	15.000	40.000		55.000	Antalya, Silifke
Midilli, Girit ve Diğerleri		30.000	20.000	50.000	Ayvalık, Edremit, Mersin, Adalar
Toplam	95.000	200.000	100.000	395.000	

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, daha sonra ihtiyaç doğrultusunda sekiz iskân mıntıkasını, 10'a çıkarmıştır. Bu iskân alanları ise şu şekilde düzenlenmiştir¹⁰:

- 1. Alan:** Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Trabzon, Amasya, Çorum, Tokat.
- 2. Alan:** Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale.

⁹ Menekşe, *a.g.m.*, s. 12.

¹⁰ Arı, *a.g.e.*, s. 50-52.

3. Alan: Balıkesir.

4. Alan: İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe (Muğla), Afyon.

5. Alan: Bursa.

6. Alan: İstanbul, Çatalca, Zonguldak.

7. Alan: İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya.

8. Alan: Antalya, Isparta, Burdur.

9. Alan: Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir.

10. Alan: Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayıntap, Maraş

Verilen rakamlara göre, iskân mıntıklarına yerleştirilecek olan nüfus 395.000 olarak tahmin edilmiştir. Bunların 95.000 kişinin tütüncü, 200 bin kişinin çiftçi-bağcı, 100.000 kişinin de zeytinci olacağı düşünülmüştür. Fakat uygulamanın sonucunda dağılım oldukça farklı olmuştur.¹¹

Cem Behar tarafından hazırlanan “Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye’nin Nüfusu (1500-1927)” adlı yayında ise, 1923-1927 yılları arasında illere göre iskân edilen mübadil sayıları aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi verilmiştir.

Tablo 3: İllere Göre İskân Edilen Mübadil Sayıları (1923-1927)¹²

İl	Mübadil Sayısı	İl	Mübadil Sayısı	İl	Mübadil Sayısı	İl	Mübadil Sayısı
Adana	8440	Çanakkale	11638	Isparta	1175	Mersin	3330
Afyon	1045	Cebeli Bereket	2944	İstanbul	36487	Muğla	4968
Aksaray	3286	Çorum	1570	İzmir	31502	Niğde	15702
Amasya	3844	Denizli	2728	Kars	2512	Ordu	1248
Ankara	1651	Diyarbakır	484	Kastamonu	842	Samsun	22668
Antalya	4920	Edirne	49441	Kayseri	7280	Şanlıurfa	290
Artvin	46	Elâzığ	2124	Kırklareli	33119	Şebinkarahisar	5879
Aydın	6630	Erzincan	116	Kırşehir	193	Sinop	1189
Balıkesir	37174	Erzurum	1095	Kocaeli	27687	Sivas	7539

11 Arı, a.g.e., s. 54.

12 Menekşe, a.g.m., s. 13.

İl	Mübadil Sayısı	İl	Mübadil Sayısı	İl	Mübadil Sayısı	İl	Mübadil Sayısı
Bayazıt	2856	Eskişehir	2567	Konya	5549	Tekirdağ	33728
Bilecik	4461	Gaziantep	1330	Kütahya	1881	Tokat	8218
Bitlis	3360	Giresun	623	Malatya	76	Trabzon	404
Bolu	194	Gümüşhane	811	Manisa	13829	Van	275
Burdur	448	Hakkâri	310	Maraş	1143	Yozgat	1635
Bursa	34543	Hatay	1037	Mardin	200	Zonguldak	1285
Toplam	112.898		78.818		163.475		108.358
Genel Toplam: 463.549							

Mübadillerin coğrafi bölgelere dağılışına bakıldığında 100.000'den fazlası Trakya'da olmak üzere toplam 260.000'in üzerinde mübadilin yerleştiği Marmara Bölgesi ilk sırada yer almıştır. İskân edilen toplam mübadillerin yarısından fazlasına (%58) ev sahipliği yapan Marmara Bölgesi'ni sırasıyla Ege Bölgesi (%13), Karadeniz Bölgesi (%11), İç Anadolu Bölgesi (%10) ve Doğu Anadolu Bölgesi (%2,5) izlemiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi (0,5) ise mübadil iskânından en az pay alan coğrafi bölge olmuştur.¹³

Bodrum İlçesi'ne Mübadillerin İskânı Meselesi

30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da imzalanan “*Türk ve Rum Ahali Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*” çerçevesinde mübadillerin Anadolu'ya iskân edileceği 10 alandan birisi olan 4. Alan: İzmir, Manisa, Aydın, Mentеше ve Afyon illerinden meydana gelmişti. İşte bu Mentеше (Muğla) İlının 6 ilçesinden birisi olan Bodrum İlçesi de bu dönemde Balkanlar ve Ege Adalarından gelen mübadillerin önemli iskân alanlarında birisi olmuştur¹⁴. Bu mübadiller buldukları yerlerden Bodrum İlçesine taşınır ve iskân edilirken aşağıdaki çalışmalar yapılmıştır:

13 İbrahim Erdal, *Mübadele: Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925*, İstanbul 2006, s. 352.

14 Bodrum tarihi ile ilgili olarak detaylı bilgi için bkz. Bayram Akça-Seher Akça, “*Muğla'nın Tarihçesi*”, Muğla Kent Ekonomisi, Editörler: Ozan Bahar-Mehmet Avcı, Detay Yayıncılık, Ankara,2021,s.1-16, Bayram Akça- Seher Akça, “*TBMM'ye Gönderilen Belgeler İşığında Milli Mücadele Döneminde Mentеше (Muğla) Sancağı*”, Tarih ve Gelecek Dergisi, Cilt.8, Sayı.3,2022,s.380-397.

1-Bodrum İlçesi'nde Kurulan İmar ve İskân Komisyonu

Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine Dair Sözleşme ve Protokol'ün 11.maddesi mübadele sırasında nakil ve iskân işlemlerinin düzenli bir şekilde yapılması için il ve ilçelerde komisyonlar kurulmasını içermekteydi. Bu amaçla Vekâlet 29 Kasım 1923 tarih ve 55 nolu kararname ile il ve ilçe merkezlerinde vali ve kaymakamların başkanlığında İmar ve İskân Komisyonları" kurulmasını kabul etmiştir. Bu komisyonun görevleri arasında; kendi bölgesine iskân edilecek kişilerin yerleşme biçimini belirlemek, onların resmi işlemlerini yürütmek, her türlü sorunlarını çözmek, terk edilmiş malların tasnifi ve kayıtlarını düzenlemek, bunlardan onarıma gereksinim olanları belirlemek ve bu durumu mıntika müdürlüklerine aktarmak vardı¹⁵.

Bu bağlamda 15 Ocak 1924 tarihinde Muğla İlinin Bodrum İlçesi'ne kurulan İmar ve İskân Komisyonu şu kişilerden oluşmuştu:¹⁶.

Başkan; Enver Bey (Kaymakam)

Üye: Kazım Bey (Mal Müdürü)

Üye: Niyazi Bey (Jandarma Kumandanı)

Üye: Mümtaz Bey (Hükümet Tabibi)

Üye: Hacı Halil Efendi (Belediye Başkanı)

Üye: Ahmet Hamdi Efendi (Tüccar)

Üye: Mustafa Efendi (Tüccar)

Üye: Üye: Ahmet Hamdi Efendi (Reji Eski Memuru)

Üye: Mehmet Efendi (Orman Memuru)

Üye: Emin Efendi (Tapu Memuru)

2- Bodrum İlçesi'nde Yerleşim Alanlarının Tespiti

13 Ekim 1923 tarihinde Ankara Hükümeti tarafından Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurulduktan sonra vekâletin en önemli konularından birisi Türkiye'ye gelecek mübadillerin yerleşim alanlarını belirlemek olmuştur. Nitekim Türkiye'den göç eden Rumların geride bırakmış olduğu taşınmaz mallarının çok olduğu yerler mübadiller için yerleşim alanları olarak düşünülmüştü. Ancak tek başına yeterli değildi. Çünkü mübadillerin hem geldiklerin yerlerin hem de yeni yerleşeceği yerlerin ekonomik ve fiziksel özellikleri

15 Arı, a.g.e, s.55-56.

16 Bayram Akça, *Cumhuriyet Dönemi Muğla'da Göç*, Muğla Valiliği Yayınları, Muğla, 2013,s.17.

tespit edilerek onların en az uyum sorunu yaşayacağı yerlere iskân edilmeleri gerekiyordu¹⁷.

Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurulmadan önce 17 Temmuz 1923 tarihinde yapılan bir çalışmada mübadillerin iskânı için Türkiye'de 7 yerleşim bölgesi belirlenmişti. Ancak Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurulduktan sonra bu 7 yerleşim bölgesini az bulmuş ve yeni bir çalışma başlatmıştır. Vekalet daha önceki çalışmayı da göz önüne alınarak bu defa mübadiller için 10 iskân bölgesi tespit etmiştir¹⁸.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yıllarında Anadolu olduğu gibi Muğla ve İlçelerinde de önemli zanaat işleri Rumların elindeydi. İşte bu nedenle "*Türk ve Rum Ahali Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*" çerçevesinde Rumların Anadolu'dan ve dolayısıyla Muğla-Bodrum'dan Yunanistan'a gönderilmesi üzerine bölgede değirmencilik, süngercilik, fırıncılık, şarapçılık, duvarcılık gibi önemli zanaat alanlarında boşluklar doğmuştur. Bu bağlamda 1925 yılında Bodrumlu sünger avcıları süngerciliğin Bodrum'da yok olmaya yüz tutabileceğini ileri sürerek hükümetten bu konuda destek istemişlerdir. Dönemin hükümeti de İtalyan işgali altında bulunan Kalimnos, Leryos, Sömbeki gibi adalardaki Rumların belli şartlar altında Bodrum sularında dalgıçlık ve süngercilik yapmasına izin vermiştir¹⁹.

3- Bodrum İlçesi'ne Mübadillerin Taşınması

Mübadillerin Yunanistan'dan Anadolu'ya ve dolayısıyla Muğla-Bodrum'a taşınmasında, konuyla ilgili sözleşmelerin yapılması, taşıma sürecinde yaşanacak sorunları çözme ve taşıma araçlarının belirlenmesi gibi konular İmar ve İskân Vekâlet'inin üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi olmuştur. Bu amaçla, vekâlet önce taşıma işini yapacak şirketi belirlemek için bir ihale açmıştır. Bu ihaleyi Türk Vapurcular Birliği içinde en büyük taşıma filosuna sahip olan Seyr-i Sefain İdaresi kazanmıştır. Bu dönemde bu idarenin elinde Gülcemal, Akdeniz, Reşit Paşa, Kızılırmak, Şam, Giresun, Gül-nihal ve Ümit adlarında vapurlar vardı. Bu vapurlar Niş, Priştine, Köprülü, Girit-Kandiye, Rodos ve İstanköy'den gelen mübadilleri malları ile beraber Bodrum'a taşımıştır²⁰.

17 Akça, a.g.e.s.19.

18 Tosun, a.g.e.s.85-87.

19 Mehmet Temel, "Mübadil Rumlarla Birlikte Muğla'dan Giden Değerler", *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'ye yapılan Göçler, Göçmenlik ve Sosyal Uyum*, Editör: Zehra Aslan, ATAM Yayınları, Ankara, 2022, s.64-66.

20 Bayram Akça-Metin Menekşe, "Lozan Antlaşması'ndan Sonra Bodrum İlçesi'ne İskan Edilen Balkan Balkan Muhacirleri", *3. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu*, 30 Ekim-

4- Bodrum İlçesi'nde Mübadillerin Sağlık Durumu

1923-1930 yılları arasında yaşanan mübadele sırasında Mübadele İmar ve İskân Vekâlet'inin en fazla hassasiyet gösterdiği konulardan birisi de mübadillerin sağlık durumu olmuştur. Bunun için vekâlet Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin desteği ile Yunanistan'ın mübadil bindirme limanlarında sağlık denetim kurulları oluşturmuştur. Bu kurullar, mübadilleri sağlık denetiminden geçirmiş, onlara gerekli aşıları yapmış ve hatta bulaşıcı hastalığı olanları karantinaya almıştır. Bu işlemlerden sonra vapurlara bindirilen mübadiller Türkiye'ye ve bir kısmı da Muğla- Bodrum'a gelmiştir. Türkiye'de her indirme iskelesinde yine sağlık denetim kurulları kurulmuştur. Bu kurullar bu defa indirme limanlarında sağlık ocağı veya dispanserler kurmuştur. Bu gelen mübadiller bu limanlarda tekrar sağlık taramasından geçirilmiş, aşısı eksik olanlar aşılanmış, bulaşıcı hastalığı olanlar karantinaya alınmış ve yardıma muhtaç olanlara da maddi ve manevi yardım edilmiştir²¹.

5- Bodrum İlçesi'nde Mübadillere Ev ve Toprak Dağıtılması

30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da imzalanan "*Türk ve Rum Ahali Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*" ün 8. Maddesi göçmenlerin terk ettiği ülkede bırakacağı veya yanına alabileceği mallarla ilgili hükümleri içeriyordu. Bu protokolün 9.12.13 ve 14. Maddeleri ise taşınmaz mallarla ilgili tasfiye kurallarını açıklıyordu. Bu bağlamda Yunan Hükümeti bir "Karma Komisyon" kurmuş ve bu komisyon da mübadillerin geride bıraktığı malların türünü, miktarını ve bunun altın para cinsinden değerini gösteren mal bildirim tutanakları hazırlayarak bunları mübadillerin ellerine vermiştir. Bu tutanaklara göre mübadiller geldikleri yeni yerlerde malının değerine karşılık yeni mallar almıştır. Bunun yanında Türk Hükümeti de 6 Temmuz 1924 tarihinde "Emval-i Gayrimenkule-i Metrukenin Kanunen Hakkı-ı İskânı Haiz Muhacirine Tevziini Mübeyyin Talimatnamenin Mer'iyete Vazına Dair Talimatname" yayınlamıştır. Bu talimatnameye göre, terk edilmiş taşınmaz mallardan pay alma hakkına sahip olan mübadillerin bu malları hangi yöntemle ve nasıl alabileceği belirlenmiştir. Burada genel ilke Rumlardan kalan bağ, bahçe, zeytinlik, ev, arsa, dükkân gibi taşınmazların mübadillere adaletli bir şekilde dağıtılması olmuştur. Bu konuda İllerde Vali ve İlçelerde de Kaymakamın Başkanı olduğu komisyonlar görevlendirilmiştir. Bodrum İlçesi'nde de Kaymakam Enver Bey'in Başkanı olduğu komisyon mübadillere Rumlardan kalan malların dağıtımında görev almıştır²²

1 Kasım 2013, Bodrum, Bildirileri, Cilt.1, Hazırlayanlar: M. Akif Erdoğan-Ahmet Özgiray, İzmir,2014,s.1-14, Arı,a.g.e,s.36-37.

21 Akça,a.g.e,s.22.

22 Akça,a.g.e,s.22-23.

I. No'lu Bodrum İlçesi İskân Esas Defteri'ne Göre; 1924-1929 Yılları Arası Bodrum'a İskân Edilen Mübadillerle İlgili Bilgiler Aşağıdadır²³.

Aile Sayısı	Kişi Sayısı	Geldikleri Yer	Verilen Mal	Malın Yeri
139	669	Rodos Adası	Ev-139	Atik Mah.
		İstanköy Adası	Dükkân-4	Kumbahçe Mah
			Meyhane-1	Cedit Mah
			İncirlik-638 Dönüm	Karabağ köyü
			Zeytinlik-454 Dönüm	Karakaya Köyü
			Tarla-2797 Dönüm	Görece Köyü
			Kışlak-250 Dönüm	Peksimet köyü
			Otlak-70 Dönüm	Gümüşlük Köyü
				Dirmil Köyü

II. No'lu Bodrum İlçesi İskân Esas Defteri'ne Göre; 1924-1929 Yılları Arası Bodrum'a İskân Edilen Mübadillerle İlgili Bilgiler Aşağıdadır²⁴

Aile Sayısı	Kişi Sayısı	Geldikleri Yer	Verilen Mal	Malın Yeri
65	219	Rodos Adası	Ev-51	Cedit Mah
		İstanköy Adası	Dükkân- 6	Kumbahçe Mah
		Niş	Tarla-1046 Dönüm	Kovacık Boğazı
		Priştine	İncirlik-234 Dönüm	Akçaalan Köyü
		Köprülü	Zeytinlik-445 Dönüm	Atik Mah
		Girit Adası	Fırın-1	Yahşi Köyü
			Bahçe-9	

23 Akça,a.g.e,s.25

24 Akça,a.g.e,s.25

III. No'lu Bodrum İlçesi İskân Esas Defteri'ne Göre; 1924-1929 Yılları Arası Bodrum'a İskân Edilen Girit-Kandiye²⁵ Mübadilleri ile İlgili Bilgiler Aşağıdadır²⁶

Aile Sayısı	Kişi Sayısı	Geldikleri Yer	Verilen Mal	Malın Yeri
94	377	Girit-Kandiye	Ev-84	Çarşı Mah
			Dükkân- 4	Kumbahçe Mah
			Mağaza-2	Cedit Mah
			İzcirlik-1971 Dönüm	Atik mah
			Fırın-3	İslamhaneler Köyü
			Zeytinlik-792 Dönüm	Yahşi Köyü
			Sebze Bahçesi-44 Dönüm	Karabağ Köyü
			Tarla-901 Dönüm	Göl Köy
			Otlak-28 Dönüm	Karakaya Köyü
			Kışlak-1000 Dönüm	

Sonuç

Cumhuriyet döneminde en fazla göç olayı, 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da imzalanan “*Türk ve Rum Ahali Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*” çerçevesinde, 1924 ile 1930 yılları arasındaki mübadele döneminde yaşanmıştır. Bu dönemde Anadolu'dan tahmini 1.200.000 Rum Yunanistan'a göç ederken buna karşılık Balkanlardan ve Ege Adalarından Anadolu'ya tahmini 460.000 Türk gelmiştir. Bu gelenlerden 4.968 kişi Muğla İline ve bunun da 298 aileden oluşan 1265 kişisi Bodrum İlçesine yerleştirilmiştir.

25 Girit Adası'ndan Batı Anadolu'ya göç, Osmanlı son döneminde, özellikle 1897 yılında adada Muhtariyet ilan edilmesinden sonra başlamış ve giderek artmıştır. 1923 Mübadele Antlaşması'na kadar da devam etmiştir. Osmanlı son döneminde Girit'ten gelen göçmenlere dair örnek çalışma için bkz. Metin Menekşe, “XX. Yüzyıl Başlarında Kuşadası'nda Girit Muhacirleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: IX, Sayı:42, Şubat 2016, s. 715-734.

26 Akça,a.g.e,s.26

Mübadele olayı Hem Yunanistan'a hem de Türkiye'ye bazı avantajlar ve dezavantajlar sağlamıştır. Bu bağlamda mübadiller yüzünden kısa vadede iskân, iaşe, sağlık, eğitim ve işsizlik gibi bazı sorunlarla karşı karşıya kalan Yunanistan uzun vadede Anadolu'dan gelen Rumların yanında getirdikleri sermaye, müteşebbislik ruhu ve zanaatkârlığı ile kısa zamanda kalkınma hamlesini başlatmıştır. Buna karşılık Balkanlardan Anadolu gelen Türklerin %90 köylü ve çiftçi olduğu için ekonomik olarak tarım dışında bir avantaj sağlamamıştır.

1923-1930 yılları arasında Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Ege Adalarından Muğla'ya ve dolayısıyla Bodrum'a gelenlerin çoğu zeytinci, hayvancı, fırıncı, çiftçi, sebze, incirci, esnaf gibi meslekleri icra eden kişilerden oluşmuştu. Bu bağlamda bu gelen kişilere Bodrum- Merkez ve köylerinde Rumlardan kalan bağ, bahçe, tarla, ev ve dükkânlar verilmiştir. Ancak Tüm Anadolu'da olduğu gibi Muğla-Bodrum'dan da Yunanistan'a göç eden Rumlar genellikle değirmencilik, taş ustalığı, kuyumculuk, terzilik, barutçuluk, şarapçılık, süngercilik, kireççilik gibi meslekleri icra ettikleri için bölgede bu mesleklerin eksikliği hissedilmiştir. İşte bu bağlamda 1923 yılında dönemin Muğla Valisi hükümete gönderdiği bir yazıda; eskiyen veya tamirata muhtaç evlerin tamiri için bölgede yeterli yapı ustasının kalmadığını ve bu nedenle gelen mübadiller arasında yapı ustası olanlardan bir kısmının Muğla'ya gönderilmesini istemiştir.

Diğer yandan Bodrumlu tüccarlar 1925 yılında hükümete bir dilekçe göndererek, mübadele sonrası Milas ile Bodrum arasındaki denizlerde süngercilik yapacak ihtisas sahibi kişilerin kalmadığını belirtmişlerdir. Bu konuda hükümetten, İtalyan işgali altında bulunan Kalimnos, Leryos, Sömbeki gibi adalarda yaşayan süngerci Rumların Bodrum'a gelerek belirli şartlar dâhilinde çalışması konusunda izin vermesini istemişlerdir. Hükümet de bu talebi yerinde bularak yukarıda belirtilen adalarda yaşayan Rumların Bodrum sularına gelerek belirli şartlar dâhilinde süngercilik yapabilmesine izin vermiştir.

Ancak diğer taraftan ise Balkanlar ve Ege Adalarından gelen mübadiller geldikleri yerlerde daha teknik şartlarda tarım yaptıkları için bu tekniklerini beraberinde Muğla ve Bodrum İlçesine de getirmişler ve dolayısıyla bölgede tarımın gelişmesine oldukça fazla katkı sağlamışlardır.

Kaynaklar

- Akça, Bayram, *Cumhuriyet Dönemi Muğla'da Göç (1923-1990)*, Muğla Valiliği Yayınları, Muğla, 2013.
- Akça, Bayram- Menekşe, Metin “Lozan Antlaşması’ndan Sonra Bodrum İlçesi’ne İskân Edilen Balkan Balkan Muhacirleri”, *3. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu, 30 Ekim-1 Kasım 2013, Bodrum, Bildiriler*; Cilt.1, Hazırlayanlar: M. Akif Erdoğan-Ahmet Özgiray, İzmir,2014,s.1-14.
- Akça, Bayram –Akça, Seher, “*Muğla’nın Tarihçesi*”, Muğla Kent Ekonomisi, Editörler: Ozan Bahar-Mehmet Avcı, Detay Yayıncılık, Ankara,2021,s.1-16.
- Akça, Bayram –Akça, Seher, “*TBMM’ye Gönderilen Belgeler Işığında Milli Mücadele Döneminde Menteşe (Muğla) Sancağı*”, Tarih ve Gelecek Dergisi, Cilt.8, Sayı.3,2022,s.380-397.
- Arı, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- Erdal, İbrahim, *Mübadele: Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925*, İstanbul 2006.
- Güner, Zekai, “Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin İskân Politikası”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICENAS 38*, 10-15, 2015, s. 1453-1466.
- Kara, Nilgün Nurhan, “Türk- Yunan Mübadele Meselesinde Dr. Nansen”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Şubat 2019, Yıl 12, Sayı: XXXVIII, s. 491-511.
- Menekşe, Metin, “Girit Müslümanlarının İskân Yerlerinde Karşılaştıkları Kültürel Uyum ve Toplumsal Kabul Sorunu: Ana Dilde Yabancılaşma”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 19(30), (2021), s.1-50.
- Menekşe, Metin; “XX. Yüzyıl Başlarında Kuşadası’nda Girit Muhacirleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: IX, Sayı:42, Şubat 2016, s. 715-734.
- Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)*, Ankara 1983.
- Temel, Mehmet, “Mübadele Rumlarla Birlikte Muğla’dan Giden Değerler”, *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye’ye yapılan Göçler, Göçmenlik ve Sosyal Uyum*, Editör: Zehra Aslan, ATAM Yayınları, Ankara, 2022,s.62-72.
- Tosun, Ramazan, *Türk-Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi (1821-1930)*, Ankara 2002.
- Arı, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- Erdal, İbrahim, *Mübadele: Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925*, İstanbul 2006.

- Güner, Zekai, "Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İskân Politikası", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICENAS 38*, 10-15, 2015, s. 1453-1466.
- Kara, Nilgün Nurhan, "Türk- Yunan Mübadele Meselesinde Dr. Nansen", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Şubat 2019, Yıl 12, Sayı: XXXVIII, s. 491-511.
- Menekşe, Metin, "Girit Müslümanlarının İskân Yerlerinde Karşılaştıkları Kültürel Uyum ve Toplumsal Kabul Sorunu: Ana Dilde Yabancılaşma", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 19(30), (2021), s.1-50.
- Menekşe, Metin; "XX. Yüzyıl Başlarında Kuşadası'nda Girit Muhacirleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: IX, Sayı:42, Şubat 2016, s. 715-734.
- Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)*, Ankara 1983.
- Temel, Mehmet, "Mübadil Rumlarla Birlikte Muğla'dan Giden Değerler", *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'ye Yapılan Göçler, Göçmenlik ve Sosyal Uyum*, Editör: Zehra Aslan, ATAM Yayınları, Ankara, 2022,s.62-72.
- Tosun, Ramazan, *Türk-Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi (1821-1930)*, Ankara 2002.

Vatan Cephesi Davası'nda Niğde; Adnan Menderes'e Destek Telgrafları ve CHP'den İstifalar (1958-1960)

Tuğba Aldemir¹

Özet

1957 Genel Seçimlerinden sonra iktidar ve muhalefet taraflarında dönemin şartlarına bağlı olarak cepheleşme politikası ortaya çıkmıştır. Bir tarafta ekonomik gidişattan ve basının susturulmasından memnun olmayarak, ülkenin dikta rejimine sürüklendiğini söyleyen muhalefet ile diğer tarafta oylarının gerilediğini ve mecliste çoğunluğunu artıran CHP'nin durumunu gören ve buna bir çözüm arayan iktidar bulunmaktaydı. Muhalefet Partileri “Güç Birliği” cephesi etrafında toplanırken, Adnan Menderes 12 Ekim 1958'de Manisa'da yaptığı bir mitingde “Vatan Cephesi” düşüncesini ortaya atarak tüm vatandaşları kendi cephesi etrafında toplanmaya çağırmıştır. Çağrı çok geçmeden radyolardan ilan edilerek ülkenin her tarafında yankı bulması sağlanmıştır. Adnan Menderes'in bu açıklamasının ardından ülke genelinde olduğu gibi Niğde'de de çoğunluk merkez ve merkeze bağlı köyler olmak üzere çeşitli kaza ve nahiyelerin köylerinden, ayrıca CHP, MP gibi muhalefet partilerin teşkilatlarından yoğun bir şekilde vatan cephesine geçişler olmuştur. Bu makalede 27 Mayıs darbesi ile sona eren vatan cephesinin kurulma aşaması ile beraber, DP ve üyelerini Yassıda Mahkemelerine kadar götüren süreç kısaca incelenmiştir. Özellikle Niğde'nin merkez, kaza ve köylerinden DP Genel Başkanı Adnan Menderes'e çekilen telgraflar incelenerek, vatan cephesi ve DP saflarına katılan kişiler ve sayıları arşiv belgesi ışığında ortaya konulmuştur. Dönem ile ilgili bilgiler için ise çeşitli kitap, tez ve makalelerden yararlanılmıştır.

Giriş

14 Mayıs 1950'de milletvekilleri genel seçimi yapılmış, Demokrat Parti oylarının %53.3'ünü alarak iktidara gelmiştir. 408 sandalye sayısıyla milleti temsil eden DP döneminde iktidar el değiştirmiş ve Türkiye tabiri caizse 1950-54 yıllarında altın çağını yaşamıştır. Basının özgürleşmesi ve ekonomide atılan adımlar halkın refahının artmasında önemli adımlardır. Ancak 2 Mayıs 1954

1 Yüksek Lisans, Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Batman/Türkiye, yagmurtubuhh8@gmail.com, Orcid: 0009-0004-6465-1192

seçimlerinden de başarıyla çıkan DP, iç ve dış siyasette yaşanan olumsuz gelişmeler sonrasında ekonominin de bozulmasıyla birlikte yorgun düşmüştür. Enflasyonun ve dış borçların artması halkı kaygılandırmak ile kalmayıp bu sebepten muhalefetin iktidara yönelik sert eleştirileri günden güne artmıştır. DP kendi içinde ayrılmaya başlarken Milli Eğitim Bakanı Ahmet Özel'in istifa etmesinden itibaren ayrışma hızlanmış ve daha sonra meydana gelen siyasi konjoktürde Adnan Menderes'in gerginliği yükselmiştir. (Erdoğan, 2019, s.1911-1912).

27 Ekim 1957 seçimlerinden sonra DP'nin oyları düşerek Halk Partisi'nin meclisteki çoğunluğunun artması ile dışarıda yaşanan birtakım gelişmeler, DP ve muhalefet arasında siyasal gerginliğin tırmanmasına neden olmuştur. DP düşen oylarını geri getirmek amacıyla bir çözüm arayışına girmiş (Afşar, 2020, s. 124), ülkede oluşan kutuplaşmaya bağlı olarak Demokrat Parti Genel Başkanı ve Başbakan Adnan Menderes'in 12 Ekim 1958 günü Manisa'da yaptığı bir konuşma sırasında halkı milli birliğe davet etmesiyle birlikte yeni bir cephe açılmıştır (Arslan, 2012, s. 1-2). "Vatan Cephesi" adı verilen bu cephe muhalefet partileri olan Hürriyet ve Halk Partisi'nin oluşturdukları "Güç Birliğine" karşı Adnan Menderes ve taraftarları tarafından oluşturulmuştur (Eroğul, 1990, s. 146). Bu cepheleşmeye sebep olan neden ise ülkedeki ihtilal havasının esmeye başladığı ilk tarih olan 14 Temmuz 1958'dir. Bu dönemde yaşanan Bağdat ihtilali CHP tarafını umutlandırarak Adnan Menderes'i korkutmuştur. Menderes, muhalefetin lideri İsmet İnönü'nün seçim olmadan iktidarı gasp etmek istediğini ve bu yönde halkı kışkırttığını düşünmektedir. Demokrat Parti, ekonomik göstergelerin düzgün ilerlediğini ve işlerin yolunda olduğunu söylemekte, muhalefete göre ise iktidar radyoyu kullanarak ve basını ele geçirerek yalan ve yanlış söylemlerle milleti yanılttığını iddia etmektedir (Dilipak, 1990, s. 232). Böyle bir ortamda Menderes'in konuşmalarına yansıyan gergin tavırları arkadaşları tarafından durdurulması gerekirken aksine körüklenmiştir. Bir konuşmasında "Bu demokrasi değildir, bu bir kan davasıdır" sözlerine karşılık İnönü ise Gaziantep'te Halk Partili vatandaşlara seslenirken şunları dile getirmiştir; "Şiddet yoluna gidenler, ya gereken yola geleceklerdir. Yahut da İnönü'nün canını alacaklardır!" Yine 6 Eylül 1958'de Menderes'in Balıkesir'de yaptığı konuşmasında, "Bu memlekette yaratılmak istenilen ihtilal havasını, bunu besleyen meşum zihniyetle beraber bertaraf etmenin imkanlarını, evvela biz memleketimizi tenvir etmek yoluyla temin edeceğiz. Onların niyeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi denilen

aziz kâbeyi itibardan düşürmek ve memlekete, işte meclis de kalmamıştır diyerek ellerini, kollarını sallaya sallaya seçimlerin semtine dahi uğramadan iktidara gelivermektir. Üç beş siyaset muhterisi, ihtilalin ne vakit bir hak olduğu hakkında üç beş kelimeyi bir araya getirerek, çatik kaşları ve asık suratlarıyla, içlerinin zehrini, sanki bir deva imiş gibi, millete dökmek istiyorlar. Irak'ı misal göstererek ve gazetelerinde milleti mütemediyen tahrik ederek adeta, “Bunları da öldürecek bir sergerde, bir serseri çıkmayacak mı?” demektedirler. Açık söylüyorum: Onların açıklıkla konuşamadıkları işte budur. Allah’tan dilerim: Bunun tezahürü bir yerden belirmesin. O zaman bu yaptıklarının hesabını ödemek mecburiyetinde kalacaklardır!” Bu sözlere karşılık ise İnönü, “Dokuz eylül günü biz, muzaffer orduların başında İzmir’e giderken, boynumuzda padişahın, idam fermanını taşıyorduk.” İfadelerine yer vermiştir. Bu sözler ülkede siyasi ortamın gerginlik seviyesini göstermesi açısından önemlidir (Aydemir, 1993, s. 268-273).

1. Vatan Cephesi Davası

Dönemin siyasi ikliminde yaşanan bazı gelişmeler kaygıları artırmıştır. Kamuda çalışan kişilerin ve halkın zoraki vatan cephesi üyesi yapıldığı ve devlet radyosunun muhalefete ve iktidara eşit hizmet sunmadığı, devamlı iktidar lehine propagandaların yürütüldüğü, taraflı bir yayın organı haline gelmesi eleştirilen hususlardan biri olmuştur. Meclisi de geren bu ortam sokağa sığramış ancak 1959’da Adnan Menderes’in geçirdiği uçak kazasından sonra gergin ortamda biraz hafifleme yaşanmıştır. Aşırı kutuplaşan toplumda bu durum fazla uzun sürmemiştir. Şiddet içeren olaylar yaşanmış, sokağa taşan gerginlik kendini göstermeye başlamıştır. Buna örnek olarak 4 Mayıs 1959’da içerisinde İsmet İnönü’nün bulunduğu araç taşlanmış, orada tesadüfen bulunan askerler kalabalık grubu dağıtmayı başarabilmiştir (Demir, 2019, s. 55).

Fotoğraf 1: İsmet İnönü'nün Topkapı'da saldırıya uğraması

İnönü'nün otomobili Topkapı'da saldırıya uğradı (1959)

Kaynak: İnönü Vakfı

Dönemin Ankara Milletvekili CHP Grup Sözcüsü Bülent Ecevit, DP'nin radyo yayınlarına ve basının sansürlenmesine yönelik eleştirilerini artırmıştır. 1960'a kadar çoğunlukla vatan cephesini eleştiren yazılar kaleme almış, bu yazılarında Menderes'in ülkeyi vatan ve nifak cephesi olmak üzere ikiye böldüğünü belirtmiştir. Bütün bunlar yaşanırken DP tarafından 12 Nisan 1960 tarihli grup toplantısında Tahkikat Komisyonu kurulması talep edilmiş ve yapılan oylamalar sonucu kabul edilmiştir. Kendisine geniş yetkiler tanınan 2247 sayılı Tahkikat Komisyonu yasası, TBMM'de de kabul edilerek Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Tahkikat Komisyonu'nun görüşmeleri devam ederken, ülkenin bazı şehirlerinde öğrencilerin gösterileri başlamıştır. Adnan Menderes bu sert iklimde erken seçime gidileceğini açıklamış, ancak bunu söylemekte geç kalmıştır (Gaytancıoğlu, 2011, s. 110-116). Ülke hızla darbeye doğru giderken 1956'da kurulmuş olan "cunta örgütüne" katılan Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, arkadaşlarını orduda önemli noktalara tayin ederek darbe zeminini oluşturmuştur. Bunun için Osman Köksal'ı Kurmay Şubesi Müdürlüğü'ne, Alparslan Türkeş'i ise Kara Kuvvetleri Sekreterliği Şube Müdürlüğü'ne atamıştır. Osman Köksal, DP ile ilgili düşüncelerini Cemal Gürsel'e aktarırken bunları 1935 tarih ve 2771 sayılı Ordu Dâhili

Hizmet Kanunu'na dayandırmıştır. Köksal'a göre "Türk yurdunu, Teşkilatı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumak" olan 34. madde darbe için bir dayanak olmuştur. Çünkü onlara göre ülke artık bir dikta rejimi tarafından yönetilmektedir ve halk bundan rahatsız olup cumhuriyetten uzaklaşılmasını kabul etmeyecek, askeri müdahaleyi talep eder hale gelecektir. Planlanan darbe artık hayat geçirilecektir. Bunun için hareket merkezi olarak Anakara Harp Okulu seçilmiş, Cemal Gürsel darbe gününde izinli olduğundan darbeye fiilen Tümgeneral Cemal Madanoğlu komutanlık yapmıştır (Oflaz, 2022, s. 110-114). Adı geçen subaylar başlarında Orgeneral Cemal Gürsel ile beraber yönetime müdahale ederek 27 Mayıs 1960'ta DP hükümetini devre dışı bırakmışlardır (Gaytan-cıoğlu, 2011, s.116).

27 Mayıs 1960 darbesinin hemen arkasından ülke genelinde tutuklamalar başlamıştır. 150 kişi tutuklanmış ve bu kişilerden bazıları serbest bırakılarak daha sonra yeniden tutuklanıp Yassıada'ya gönderilmişlerdir. 21 Haziran 1960'ta Yassıada'da bulunan Davutpaşa Kışlasındaki tutukluların sayısı 613'e ulaşmıştır. DP'liler hakkında hazırlanan anayasayı ihlal iddianamesinde yapılan değerlendirme " Bir memlekette asıl olan Parlamento hayatının o yurdun en seçkin insanların teşkil etmesidir. Şüphesiz ki zamanlarındaki ölçüye göre düşük iktidarda mümkün olduğu kadar bu yolda elde bulundurmaya çalışmıştır. Aralarında Türk ve yabancı üniversiteler bitirmiş olanlar büyük çoğunluğu teşkil etmektedir. Hele hukukçu adedinin, sanıkları adedinin yarıya yakın miktarını teşkil etmesi ayrıca dikkate şayandır" şeklindedir (Karademir, 2021, s. 223)

Halk arasında milli birlik ve beraberliği bozması ile demokrasiye aykırı tutum sergilemesi nedeniyle DP'nin Yassıada mahkemelerinde yargılanmalarına neden olan ve yaklaşık 1 milyon üyesi bulunan vatan cephesi, darbenin hemen ardından dağılmıştır. 6 bölüm ve 56 sayfadan oluşan vatan cephesi davası, anayasayı ihlal davası ile birleştirilmiş, sanıklar vatan cephesi örgütünü kurmak ve üyesi olmasından dolayı ceza almışlardır (Afşar, 2021, s. 216).

Güç birliğine karşı oluşturulan vatan cephesi ile beraber gerilen siyasi ortam 27 Mayıs darbesinin zeminini önceden hazırlamıştır. Bu sebeple darbe sonrası DP üyeleri hakkında vatan cephesi ile ilgili faaliyet yürütmelerinden dolayı açılan dava sonrasında DP, ciddi itham ve suçlamalara maruz kalmıştır. Açılan bu dava ile ilgili soruşturma, Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından sürdürülmüştür. 22 Mart 1961'de Fazlı Öztan başkanlığında toplanan kurul dava ile ilgili hükmünü açıklamıştır. 1961/704 numaralı esas ve 1961/802 numaralı karara göre devlet, DP tarafından demokrasi prensiplerine aykırı bir şekilde yönetilmiştir. Vatan cephesi ocaklarının kurulması sebebiyle

Adnan Menderes dahil olmak üzere 22 sanık hakkında soruşturmanın devamına ve 10 sanığın ise yargılanmalarının reddine karar verilmiştir (Arslan, 2012, s. 2). Bazı kaynaklardan edinilen bilgilere göre Yassıada'daki koşullar İnsan Hakları Yasasına uygunluk göstermemektedir. Menderes ise yaşadığı koşulları “...Dört beş aydan beri sadece tecrit vaziyetinde bulunuyorum. Ve tek odanın içinde ve günün 24 saatinde bulunuyorum. Ve tek odanın içinde ve günün 24 saatinde, her saat değişen nöbetçi subayın nezareti altında kimse ile konuşmak imkânı mevcut olmamak şartı ile yaşıyorum. Bu itibarla konuşma tâkatim hakikaten zaafa uğramış bulunuyor. Kumandan beyefendinin lûtufları olmasa zaman zaman konuşmak ve çıkmak imkânı vermemiş olsalar, şimdi huzurunuzda bulunmak imkânını elde buldurmaya muktedir olamayacaktım. Arzum şudur ki; bana imkân verecek, beni şey yapacak ve moralimi ve âsabımı, rahatsızlığımı düzelterek bir rejimin tatbikini, yani nöbetçi subay beyle bir kelime dahi konuşmaya mezun değilim. Beş aylık konuşmalarım soruşturma hariç, derlenip toplanacak olursa on ile on beş saati geçmez. Bir maznun huzurunuzda böyle gelecek olursa hakkını müdafaa etmek, melâkatının büyük bir kısmını kaybetmiş olduğundan emin olmanızı rica ederim. Yani esaslı olarak bendeniz huzurunuzda kumandan beyefendiye şükranlarımı arz eder ve huzurunuzda bütün genç subayların nazik muamelelerine teşekkür ederim. Ancak hiçbir kimse ile konuşmamak ve 24 saatte karşı karşıya bulunmak tahammül edilmez bir şeydir.” sözleriyle anlatmıştır.

Fotoğraf 2: Adnan Menderes'in Yassıada'dan Bir Görüntüsü

Kaynak: Hürriyet Gazetesi

Yüksek Adalet Divanı'nda yargılanan DP sanıkları,

- Köpek Davası
- 6-7 Eylül Olayları Davası
- Bebek Davası
- Vinileks Davası
- Zimmet Davası
- Arsa Davası
- Ali İpar Davası
- Değirmen Davası
- Barbara Davası
- Örtülü Ödenek Davası
- Radyo Davası
- Topkapı Olayları Davası
- Çanakkale ve Geyikli Olayları Davası
- Kayseri Olayları Davası
- Demokrat İzmir Gazetesi Davası
- Üniversite Olayları Davası
- İstimlak Davası
- Vatan Cephesi Davası
- Anayasayı İhlal Davası

başlıkları altında yargılanmışlardır. Sanıklardan 47 kişi beraat etmiş, ölüm cezası alan 13 kişiden sadece Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatih Rüştü Zorlu'nun infazları gerçekleştirilmiştir (Emiroğlu, 2011, s. 20-24).

2. Niğde'den Adnan Menderes'e Giden Destek Telgrafları

Adnan Menderes'in Manisa konuşmasında vatan cephesinin oluşturulmasını istemesini takiben ülke genelinde partilerinden istifa eden köyden, bucaktan veya şehirlerden birçok kişi DP saflarına katılmışlardır. Muhalefet ise buna karşılık olarak Güç Birliği cephesini oluşturarak safların sıkışmasını istemiştir. Vatan cephesine katılanların sayıları hakkında net bir bilgi olmamakla beraber dönemin milletvekili Rıfık Salim Burçak, Menderes'e çekilen telgrafların sayısının 20.000 ve vatan cephesi tarafına geçenlerin sayısının ise 1959'da 973,170'e ulaştığını söylemiştir. Bu arada cepheye katılanların isim-

lerinin, sadece iktidar partisine aitmiş gibi devletin radyosunda okutulması tepkilere yol açmıştır (Alpaslan, Göktürk, 2020, s. 647).

Ülkenin her yerinde olduğu gibi Niğde'de de akın akın vatan cephesine katılanların sık aralıklarla gönderdiği telgraflar 1958-59 arası dönemde Adnan Menderes'e ulaşmıştır. Buna karşılık dönemin Niğde CHP İl Başkanı Hüseyin Ulusoy ise 11 Eylül 1958'de Adnan Menderes'e gönderdiği bir telgrafta "Usandık ihtilal yaygaranızdan. Bu devleti kuran partiye ihtilalcilik damgası vurmaktan maksadın ne ise onu söyle. Kanun içinde kalmaya azmeden halk partisi teşkilatının mesnetsiz tehditlerle yolunan dönmeyeceğini sen de bilirsin. Saygılarımla." sözleri ile sert bir şekilde tepki gösterdiği görülmektedir. Ülkede gerginleşme ve kutuplaşmanın en üst seviyeye çıktığı zamanlarda Hüseyin Ulusoy, askerleri muhalefet liderinin seyahatlerini engellemeye çalışması için kullanmasına tepki göstermiştir. Bu sebepten gönderdiği yeni bir telgrafta "Memleketin korunması için elinize emanet ettiğimiz şerefli asker evlatlarımızı muhalefetin ve liderinin ve bütün yolcuların seyahatine mani olmak hususunda kullanmakta çekinmeyen zihniyetin memlekete hayır getirmeyeceğine ve kardeşi kardeşe düşürmeye müsait hareketinizi asla tecviz etmediğimizi bilmenizi rica ederiz." İfadelerine yer vermiştir (BCA, 10-9-00 / 217 - 672 - 1- s:6-38).

2.1. Merkez, Merkeze Bağlı Köy ve Kasabalar

Niğde'nin merkezinden veya merkezine bağlı köy ve kasabalarından vatan cephesi saflarına yoğun bir biçimde katılımlar gerçekleşmiştir. Vatandaşlar CHP'nin kendilerine ve memleketlerine bir faydasının dokunmadığından bahisle birçok telgraf göndererek DP'ye katıldıklarını bildirmişlerdir. Örneğin bunlardan birisi İstiklal Caddesinde tatlıcılık yapan Mehmet Büyükgözütok isimli vatandaşdır. 30 Nisan 1960'ta Adnan Menderes'e gönderdiği telgrafta Adnan Menderes'in 29 ve 30 Nisan'da yapmış olduğu konuşmalarından memnuniyetini, kendisi ile birlikte 46 kişi ve ailelerinin emrine amade olduklarını, Türk milletini tahrip edenlere gerekli cezayı vereceklerine emin olduklarını bildirmiştir. Ayrıca kendisinden gelecek emir ve direktiflere her an hazır olduklarını da sonuna eklemiştir. Telgrafta 21 ismin imzası bulunmakla beraber altına not düşülmüş ve binlerce imza atılabilir diyerek eklenmiştir. Mehmet Büyükgözütok, Remzi Erol ve Aza Yunus Yazar 17 Aralık 1958'de gönderdikleri bir başka telgraflarında 46-56 yılları arasında DP saflarında mücadele edip çalıştıklarını söylemişler, ihfale kapılarak Millet Partisi'ne iltihak ettiklerini ancak bu yaptıklarının DP'yi bölüp CHP'ye yaradığını görünce vazgeçerek DP'ye bağlılıklarını bildirmişler ve CHP'nin dikdatörlük arzusunun başlarına bela olmamasını istediklerini ifade etmişler-

dir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s:1-28). Bu telgrafından yaklaşık bir ay önce gönderdiği telgrafta da uçak kazasından dolayı duydukları üzüntüden bahsederek şehit ve gaziler için dualarını esirgemediklerini çeşitli övgü dolu sözlerle bitirerek beyan etmiştir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1- s: 17).

Bir başka örnekte Sarıhan Mahallesinde emekli başöğretmen ve Fahri Vaiz Sait Sami Yüksel isimli bir vatandaşın 27 Nisan 1959'da Adnan Menderes'e gönderdiği telgrafta ise Adnan Menderes'in yakın zamanda uçak kazası geçirmesinden dolayı kendisine geçmiş olsun dileklerini göndererek kendisinin DP saflarına katıldığını söylemekle beraber bu talebinin kabul edilmesini istemiştir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s:4). Ozancık köyünden Abdullah Kocaöz adlı vatandaşın 21 Mart 1959'da göndermiş olduğu telgrafta köylerinden CHP'ye üye 27, CKMP'ye üye 100 kişinin partilerinin tutumunu beğenmemelerinden dolayı vatan cephesi saflarına katıldıklarını bildirmiştir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 9). Güllüce Köyü'nden altında 45 kişinin isimlerinin bulunduğu 14 Mart 1959'da gönderilen telgrafta, bugüne kadar körü körüne CHP'nin yolunda gittiklerini fakat CHP'nin inkarcı zihniyetine karşı DP'nin nurlu yoluna inandıklarını söyleyerek vatan cephesi saflarına katıldıklarını bildirmişlerdir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 10). Yine Alay Köyü'nde DP Ocak Başkanı Cafer Eryılmaz 10 Mart 1959'da Adnan Menderes'e telgraf göndermiş uçak kazasından kurtulmasına sevinçlerini arz etmiştir, Adnan Menderes'in kazadan kurtulmasını mucize olarak gören CHP'li vatandaşların kendisine gelerek DP saflarına katılmak istediklerini beyan etmiştir. Kuddusi Soylu isimli vatandaşla beraber 89 kişinin de partilerine kayıt yaptırdıklarını bildirmiştir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 13).

Gümüşler Kasabası İmamı Şükrü Sarıbal ve köyden diğer bir vatandaş olan Etem Öztürk'ün altında imzaları bulunan 5 Mart 1959 tarihli telgrafta Adnan Menderes'in uçak kazasından kurtulmasından duydukları sevinci göstererek dualar ettiklerini söylemişlerdir. Ayrıca Niğde PTT Başmüdüğü Mehmet Göral da, elim uçak kazası nedeniyle geçmiş olsun dileklerini ilettiği bir telgrafi 28 Şubat tarihinde Ankara'ya göndermiştir. Yine aynı kasabadan Rasim Akdoğan ise hakikatleri bizzat gözüyle gördüğünü ifade ederek Güç Birliği cephesinden ayrıldığını ve 7 kişilik ailesiyle vatan cephesi saflarına katıldığını söylemiştir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 14-15-19). 4 Şubat 1959'da Niğde Aşlama Köyü Muhtarı Halil Akgül'ün gönderdiği telgrafta da zararın neresinden dönülse kâr olduğu ve 14 yıldır hizmet ettiği CHP'den istifa ederek vatan cephesine 14 kişi ile birlikte katıldıklarını beyan etmiştir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 18). Yüksel Ailesi adına Mehmet Emin Yüksel adlı kişinin 2 Şubat 1959'da gönderdiği telgrafta 7 kişilik ailesiyle o güne kadar CHP için çalıştıklarını fakat DP'nin doğruluk ve çalışkanlıkları

kendisi ve ailesini derinden etkilediğinden söz ederek DP saflarına katıldığını bildirmiştir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1- s: 20). Gümüşler Kasabası'ndan Latif Erdem isimli vatandaşın 22 Ocak 1955'de gönderdiği telgrafta DP'nin memleketin hayırına olan faaliyetlerini benimsediklerini ve CHP'den 10 kişilik ailesi ile istifa ederek kendi DP saflarına geçerek vatan cephesine katıldıklarını söylemişlerdir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1- s: 21). Merkez'e bağlı Edikli köyü DP Menderes Ocağı Başkanı Mustafa Ortakaş'ın Adnan Menderes'e 19 Ocak 1959'da gönderdiği telgrafta ocaklarında bulunan Atatürk köşesine Türkiye'de tek olarak cumartesi ve pazar günleri de şanlı Türk bayrağını astıklarını bildirmişleridir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1- s: 22). Niğde İl Genel Meclisi Azaları Dede Kahyaoğlu ve Tevfik Özkul isimli kişilerin 1958 yılının son gününde çektiği telgrafta 1955 yılında Köylü Partisi'nden umumi meclis azası seçildiklerini, partilerinin üst kademesindeki liderlerinin mevki hırsına kapılması nedeniyle mensup oldukları partiyi feshederek CHP'ye katıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu durumu kendilerinin tasvip etmediğini ve DP saflarına iltihak ettiklerini bildirmişlerdir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 23).

Örneğin Niğde Ovacık Köyü'nde CHP Başkanı İsmail Kendirli, Eski CHP'li Muhtar Mehmet Zırh ve İhtiyar Heyeti'nden Ali Çetinkaya'ya ait 28 Aralık 1958 tarihli telgrafta 4 gün önce CHP gençlik kongresinde yaşanan DP'ye yönelik iftira atmak suretiyle hararetli tartışmalarının ardından inkarcı bir partide kalmalarını vicdanlarına yediremediklerini v 105 arkadaşı ile birlikte vatan cephesinin saflarına katıldıklarını belirtmişlerdir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 24). Ortaköy Kazası Harbendeli Köyü CHP Ocak Başkanı Hasan Adak, 22 Aralık 1958 tarihli telgrafında ise 18 yıldır köyün CHP ocak başkanı görevini yürüttüğünü, CHP'nin dikdatörlük zihniyetinden vazgeçmediğini ve DP iktidarının yapıcı zihniyeti benimsediklerini açıklamıştır. Parti teşkilatı ve 1300 nüfusu ile birlikte Harbendeli köyünün tamamının vatan cephesine iltihak ettiklerini bildirmişlerdir. Ayrıca Hacı İbrahim Uşağı Köyü Köylü Partisi Ocak Başkanı Mehmet Alıcığöz'ün de aynı tarihte gönderdiği başka bir telgrafta kayıtlı olduğu parti büyüklerinin sandalye ihtirası yüzünden CMP'ye yamandığını, DP'nin çalışmalarının kendilerini memnun ettiğini söyleyerek 35 aile efradı ve akrabaları ile birlikte DP'ye iltihak ettiklerini bildirmişlerdir. Ayrıca Karşı Mahallesinden Yakup Özkan ve 23 arkadaşı ile birlikte Adnan Menderes'e telgraf çekerek 1957 seçimlerinde oylarını CMP'ye verdiklerini ancak tüzüklerinin eski padişahlık sistemini ülkeye tekrar getirmekten başka bir şeye yaramadığını anladıklarını bildirmişler ve "çalışmalarınız, bizleri partinize ve şahsınıza hayran kılmıştır" diyerek DP saflarına katıldıklarını ifade etmişlerdir. Başka bir örnekte yine Karşı Mahallesinden 11 Aralık 1958 günü Ankara'ya Adnan Menderes'e

Şevket Köse isimli vatandaşın gönderdiği telgrafta 8 yıldır muhalif partilere oy verdiklerini, daha önceden yollarda kalarak donan vatandaşların olduğu Aksaray- Niğde yoluna asfalt döşemesinden dolayı 28 kişilik akrabasıyla birlikte DP saflarına katıldıklarını ifade etmiştir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 25-27-29-30).

Dünderli Köyü'nden CHP Ocak Başkanı Mehmet Okumuş, 4 Aralık 1958 tarihli telgrafında 2150 nüfuslu köy halkının birleşerek büyük gayretle çalışmalarını gördükleri DP saflarına geçmeye karar verdiklerini belirtmiştir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 33). Diğer önemli bir örnekte de Niğde Millet Partisi Başkanı Mustafa Gökalp'in 6 Ekim 1958 tarihli telgrafında 70 kişilik teşkilatlarının çalışmalarının, yıkıcı faaliyetlerde bulunduğu herkes tarafından anlaşılan ve CHP menfaatlerine yaradığından hareketle MP'den istifa edip DP saflarına geçtiklerini bildirmiştir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 35). 8 Temmuz 1959'da Niğde DP Vilayet İdare Heyeti Reisi Naci Çerezci Adnan Menderes'e gönderdiği telgrafta, dönemin Niğde Milletvekili Mehmet Medeni Berk'in heyeti ile Kemerhisar Nahiyesi'ni ziyaretlerinden memnun olan CHP'ye mensup 60, herhangi bir partiye mensup olmayan 64 bağımsız vatandaşın DP kütüklerine kayıt olduklarını bildirmiştir. (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 39)

2.2. Çiftlik Nahiyesi

Arşivden edinilen bilgilere göre Niğde'nin bazı CHP ilçe ve bucak teşkilatları peyderpey DP saflarına geçmekle birlikte, aynı zamanda DP teşkilatları da gönderdikleri telgraflarda birçok vatandaşın vatan cephesine katılmalarının gerçekleştiğini ifade etmişlerdir. Buna örnek olarak Niğde DP İl İdare Heyeti Başkanı Naci Çerezci'nin 9 Temmuz 1959'da Menderes'e gönderdiği telgrafta Çiftlik Nahiyesinde CHP'ye mensup 285 kişinin DP'ye katıldığını açıklamıştır. Çiftlik Nahiyesine bağlı Şıhlat Köyü OKMP Ocak Başkanı ve İhtiyar Heyeti Azası Muzaffer Yılmaz'ın 8 Nisan 1959 tarihli telgrafında Demokrat Parti iktidarının memleketin hayrına olan çalışmalarını takdir ettiğini ve 96 arkadaşı ile birlikte vatan cephesi saflarına katıldığını bildirmiştir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 5). Bir başka telgrafi ise Çiftlik DP Bucak Başkanı Bekir Budak 30 Mart 1958'de göndermiştir. Budak, Ramat Köyünden başta Muhtar Tahsin Demir, Ali Osman Coşkun, Ahmet Polat, Cumaali Özaraç ve 129 arkadaşının CHP'den istifa ettiğini ve vatan cephesine katıldıklarını bildirmiştir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s :7). Budak, 2 gün önce gönderdiği bir başka telgrafta ise dönemin Niğde Milletvekili İsmail Güven'in köyü Asmasız'dan başta Muhtar Ali Demirtaş, Remzi Arslan, Abdullah Gündoğdu, Ömer Koyun olmak üzere 200 vatandaşın Millet-

vekili İsmail Güven'in ve CHP'nin kuru vaatlerine inanarak oy verdiklerini ancak hakikati anlayarak vatan cephesine katıldıklarını söylemişlerdir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 8). Ayrıca Çınarlı Köyü'nden CMP Ocak Başkanı Mahmut Erdağ, Üyeler Mahmut Erkılıç, Mahmut Uzun, Ahmet Çetin, Muhtar Abdullah Nebi Yetiş ile birlikte ayrıca 311 kişi de CMP'den istifa edip kapattıklarını ve DP'ye katıldıklarını bildirilmiştir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 12).

2.3. Bor Kazası

Bor Bayat Köyü Eski CHP Muhtarı Ahmet Altıntaş, 22 Aralık 1958'de Ankara'ya gönderdiği telgrafta CHP'nin memleket hayrına çalışmadığını ve bu yüzden CHP'den istifa ederek DP saflarına katıldığını ifade etmiştir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 26). Balcı Köyü CHP Ocak Başkanı Yakup Baştürk ise aynı yıl 2 Ekim'de çektiği telgrafta CHP'nin milleti tehlikeli maceralara sürüklediğini iddia ederek tehlikeli bulunduğunu ve bu sebepten DP'nin şerefli saflarına katıldığını bildirmiştir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 36). Yine Kılavuz Köyü'nden CHP Ocak Başkanı ve Azalar Tevfik Akçan, Duran Altundağ, Hacı Altındaş ve Rifat Akcan'ın 11 Eylül 1958'deki telgraflarında diğer telgrafların benzeri beyanatları vererek CHP'nin memleket hayrına dokunmayan tehlikeli faaliyetlerini gördüklerinden ve vatani için gece gündüz çalışan DP saflarına 20 arkadaşları ile birlikte geçtiklerini söylemişlerdir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 37).

2.4. Ulukışla Kazası

Niğde'nin birçok yerinde olduğu gibi Ulukışla Karacaviran Köyü Muhtarı İlyas Ünal 9 Aralık 1958' de Adnan Menderes'e gönderdiği telgrafta o güne kadar CHP saflarında çalıştıklarını, ancak ülke hayrına olmayan yıkıcı politikalar güdülmesi nedeniyle partiden istifa ettiklerini belirtmiştir. DP'nin geceli gündüzlü çalışmalarını takdir ettiklerini ve köylerinde tek bir CHP'li kalmamak üzere DP saflarına ve vatan cephesine katıldıklarını beyan etmiştir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 31). Ayrıca Muradı Köyü CHP Ocak Başkanı Ramazan Erdoğan gönderdiği telgrafta CHP'nin yıkıcı propagandalarını eleştirmiş ve vatandaşın kalkınması için büyük gayret gösteren DP'yi takdir ettiklerini beyan ederek saflarına katıldığını bildirmiştir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 34).

2.5. Çamardı Kazası

Niğde'nin Çamardı Eski CHP Gençlik Kolu Üyeleri Behçet Ecemiş ve Bedirhan Ecemiş isimli kişilerin 7 Haziran 1959 tarihli telgraflarında se-

nelerden beri CHP saflarında olduklarını, fakat parti politikalarının millet ve memleket menfaatlerini ihlal ettiğini söylemişler, buna mukabil olarak DP'nin çalışmalarından memnun olduklarını, ülkenin her köşesine muazzam eserler yaptıklarını gözleriyle gördüklerini belirtmişlerdir. Ayrıca CHP'de kalmanın vatana ihanet olacağını düşünmüşlerdir. Bütün bu sebeplerle 32 arkadaşı ile birlikte partilerinden istifa ederek DP saflarına katıldıklarını ifade etmişlerdir (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 3). Yine başka bir örnekte Kocapınar Köyü CHP teşkilatından 29 kişinin 14 Mart 1959 tarihli gönderdikleri telgrafta eskiden bu yana CHP için çalıştıklarını ancak DP'nin attığı dev adımları gördüklerinden partilerinden istifa ederek vatan cephesinin Kocapınar Köyü ocağına kayıt yaptırdıklarını duyurmuşlardır (BCA, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1-s: 11).

Sonuç

Adnan Menderes'in Ege gezileri sırasında muhalefet partilerinin yıkıcı faaliyetlerine karşılık olarak vatandaşları Vatan Cephesi adı altında oluşturdukları topluluğa davet etmeleri vatandaş nezdinde karşılık bulmuş ve bu çağrıya ülke çapında yoğun ilgi gösterilmiştir. Ülke genelinde katılımların ardından sayıları 1 milyonu bulan vatan cephesi üyelerinin isimleri çoğunlukla dönemin radyo yayınlarında ilan edilmiştir. Bu çağrıya karşılık veren illerden biri de Niğde olmuştur. Niğde genelinde, köyler de dahil olmak üzere vatandaşlar başta olmak üzere, CHP ve diğer muhalefet partilerinin teşkilatlarının üyeleri partilerinden istifalarını, DP ve vatan cephesi saflarına geçtiklerini 1958-1960 yılları arasında bizzat Adnan Menderes'e çektikleri telgraflarla duyurmuşlardır. Buna göre Niğde merkez ve merkeze bağlı köy ve kasabalardan toplam 4041, kişi Bor Kazasından 27 kişi, Çiftlik Nahiyesinden 1034 kişi, Ulukışla Kazasından 2 kişi ve Çamardı Kazasından 63 kişi olmak üzere Niğde genelinde vatan cephesine katılan kişi sayısı 5167 kişiye ulaşmıştır. Elde edilen verilere göre katılımın çoğunluğunu Niğde merkez ve köyleri ile Çiftlik Nahiyesi oluşturmaktadır. Telgraf göndererek vatan cephesi ve DP saflarına geçen vatandaşlarının büyük bir kısmı CHP'nin politikalarının yıkıcı olduğunu ve diktatörlüğü getirme endişelerini ifade etmişlerdir. Ayrıca DP'nin o güne kadarki faaliyetlerinden ülke ve millet adına büyük memnuniyet duyduklarını belirtmişlerdir. Telgrafların içeriğine bakıldığında DP tarafına geçenlerin en çok CHP yanlısı vatandaş ve parti üyeleri olduğu görülmektedir. Sonuç itibarıyla vatan cephesi ülkede halkı ikiye bölerek DP'ye zarar vermiş ve anayasayı ihlal davasına kadar giden süreçte, DP üyelerinin Yassıada'da yargılanmaları sonucu Başbakan Adnan Menderes'in idam edilmesine sebep olmuştur.

Kaynakça

- BCA, Yassı Ada Mahkemesi Kararları, 10-9-0-0 / 217 - 672 - 1
- Afşar, E. (2020). Politik Cepheleşmede Vatan Cephesi'nin "Muş İline" Yansımaları (1958-1960), *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (UMS'20), 123-131
- Afşar, E. (2021). Van'da Vatan Cephesi (12 Ekim 1958 - 27 Mayıs 1960). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 211-238
- Alpaslan, E. ve Göktürk, M.C. (2020). Maraş'ta Vatan Cephesi (12 Temmuz 1958-27 Mayıs 1960). *Tarih ve Gelecek Dergisi*, (2), 641-666
- Arslan, Z. (2012). Vatan Cephesi Davası (Kararname, Savunmalar ve Karar), *History Studies: International Journal of History*, (2), 1-37
- Aydemir, S. Ş. (1993). *Menderes'in Dramı (1899-1960)*, (5. baskı) Remzi Basımevi.
- Demir, S. (2019). *Demokrat Parti'nin Türk Siyasi Hayatına Ve Türkiye Ekonomisine Etkileri* (Tez No. 598549) [Yüksek Lisans Tezi, Ardahan Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi
- Dilipak, A. (1990). *Menderes Dönemi*, (2. Baskı), Beyan Yayınları.
- Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, (12. Baskı), İmge Kitabevi Yayınları.
- Erdoğan-İnce, D. (2019). Güç Birliği Karşısında Adnan Menderes'in Siyasi Manevrası: Vatan Cephesi (Manisa Örneğinde). *Belgi Dergisi*, (19), Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 1910-1924.
- Emiroğlu, A. (2011). 27 Mayıs 1960 İhtilali ve Demokrat Parti'nin Tasfiyesi, *Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (1) 13-27
- Gaytancıoğlu, S. (2011). *Demokrat Parti İktidarı Ve Vatan Cephesi*, (Tez No. 320986) [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Karademir, H. (2021). Anayasayı İhlal Davası Yargulamaları Ve A. Fahri Ağaoglu, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (26), 221-256
- Oflaz, U. (2022). *27 Mayıs Giden Süreçte Demokrat Parti ve Yassıada Yargulamaları*, (Tez No. 717909) [Yüksek Lisans Tezi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Ekler

1. Bor Balcı Köyü CHP Ocak Başkanı Yakup Baştürk'ün Adnan Menderes'e gönderdiği telgraf.

DEVLET KURUM VE KURULUŞLARI
CUMHURİYET ARŞİVİ
Elt Sayın Adnan Menderes
Başvekil ve Dp Genel Başkanı
Ankara

136
62 273
2/10/1958
15/15

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

CHP nin milleti sürüklemek istediği tehlikeli macera karşısında duyduğum vıodan azabı yüzünden son kongrede ittifak seçildiğim ocak başkanlığından ve C.H.F.den istifa ederek memleketimizi nurlu istikbale götüren D.F.nin şerefli saflarına katılmaya karar verdim.Hürmetle ellerinizi den üperim.

Bor Balcı köyü
C.H.F.Ocak Başkanı
Yakup Baştürk

010 09 2196921

36

2. Bor Kılavuz Köyü CHP Ocak Başkanı Tahir Aşar ve İdare Kurulu Azaları Tevfik Akçan, Duran Altundağ ve Rifat Akçan'ın Adnan Menderes'e gönderdikleri telgraf.

DEVLET KURUM VE KURULUŞLARI
CUMHURİYET ARŞİVİ

613
70
11/9/1958 12/15

Elt
Sayın Adnan Menderes
Başvekil ve Demokrat parti Başkanı
Ankara

Halkpartisinin asla memleket hayrına olmayan yakıcı faaliyetini tasvip eylemediğimiz ve demokrat partinin başta zatiyaliniz olmak üzere vatanımız için geceyi gündüze katarak çalışmasını takdirle gördüğümüz için eski partimizden istifa ile yirmi arkadaşımızla beraber Demokrat parti saflarına katıldığımızı arzeder ellerinizden üperim.

Bor kılavuz köyü CHP Ocak Başkanı Tahir Aşar
İdare kurulu azaları Tevfik akçan Duran Altundağ
Hacı altındağ Rifat Akcan

010 09 2196921

37

3. Niğde Çamardı Eski CHP Gençlik Kolu Üyesi Behçet Ecemiş ve Bedirhan Ecemiş'in Adnan Menderes'e gönderdiği telgraf.

DEVLET ARŞİVİ VE KÜLTÜR BAKANLIĞI
Elt CUMHURİYET ARŞİVİ

Sayın Adnan Menderes
Başvekkil ve Demokrat Parti Genel Başkanı
Ankara

330
85 365
7/6/1959 13/00

Senelerden beri CHP saflarında idik. Fakat tuttuğu ve tutacağı yolların memleket ve millet menfaatlarına ihlal ettiğini ve edeceğini buna mukabil Demokrat partinin kısa zamanda devamlı gelişmeleri ile memleketin her köşesinde muazzam eserler yaptığını gözlerimizle gördüümüz için artık halk partisinde kalmamızın vatana hiyanet olacağına kanaat getirmiş olduğumuzdan istifa ederek Demokrat Partinin şerefli saflarına 32 arkadaşımızla beraber katıldığımızı en derin hürmetimizle arz ederiz.

Niğde Çamardı Eski
CHP Gençlik Kolu Üyesi
Behçet Ecemiş Bedirhan Ecemiş

010 09 217692 1 3

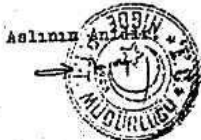
4. Tatlıcılar Birliği adına Başkan Mehmet Büyükgözütok'un Adnan Menderes'e gönderdiği telgraf.

Elt Anadolulu şahsını Vasıtasıyla
Sayın Adnan Menderes Başbakan
Ankara
DEVLET ARŞİVİ VE KÜLTÜR BAKANLIĞI
CUMHURİYET ARŞİVİ

1007
110 12700
20/2/1959

Salı günü messi arkadaşlarımızla birlikte uğramış olduğumuz müessesif kazayı içimiz kan ağlayarak öğrendik vatan için şehit olan arkadaşlarımızın tanrıdan muafet diler kederli ailelerine başsağlığı diler acı larını paylaşıyoruz ve vatan gazilerine acil şifalar diler mübarek yüzünüzü bir an evvel yurdumuzda görmemiz için cenabı hakten niyaz ediyoruz Vatan ve dinimizin yegane koruyucusu olan zatelinize ne olur mümkün olursa ömrünüzün tamamını versek Allaha çok şükürki sizi bize bağışladı Mübarek sesinizi bir daha duymayı nasip etti çünkü Allah ismi ile sözle bağlamamız bizi çok mütehasis etti Allahta sizi başımızda uzun ömürlü ve daim etsin amin

Tatlıcılar Birliği adına
Birlik Başkanı Mehmet Büyükgözütok
İstiklal caddesinde tatlıcı
Niğde

010 09 217692 1 17

5. Niğde Çiftlik DP Bucak Başkanı Bekir Budak'ın Adnan Menderes'e gönderdiği telgraf

1277
70 305
28/3/1959 10/50

Elt
Sayın Adnan Menderes
Başvekil ve Demokrat parti Genel Başkanı
Ankara

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Niğde Kabusu İsmail Güvenin küylü olan aemasızdan başta Muhtar Ali Demirtaş, Remzi Arslan, Abdullah Gündoğdu, Ömer koyun olamk üzere 200 vatandaş partimize müracaat ederek 1957 seçimlerinde küylüleri olan İsmail Güvenin kuru vaadlarına kanarak CHP ye rey verdiklerini bugün ise hakikati anlamış bulunduklarını ifade ile vatan cephesine katıldıklarını bildirmişlerdir. Hürmetle arz ederim.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Niğde Çiftlik Demokrat
Parti Bucak-Başkanı
Bekir Budak

Aslının Kopyasıdır

010 02 217692 1 8

6- Niğde CHP İl Başkanı Hüseyin Ulusoy'un Adnan Menderes'e gönderdiği telgraf.

Elt
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

608
45 II/45
II/9/1958

Sayın Adnan Menderes
Demokrat Parti Genel Başkanı
Ankara

Usandık ihtilal yaggaranızdan..Bu devleti kuran partiye ihtilalcilik demgesi vurmaktan maksadın ne işi onu şöyle.Kanun içinde kağmaga azmeden halk partisi teşkilatının mesnetsiz tehditlerle yolundan dönmiyeceğini sen de bilirsin Saygılarımla

Niğde
CHP İl Başkanı
Hüseyin Ulusoy
İmza

Aslının Kopyasıdır

010 05 217692 1 36

Cumhuriyet Halk Fırkası ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Programları Üzerine Bir Karşılaştırma

Volkan Aksoy¹

Özet

30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra yurdun işgallere uğraması sonucunda vatanın mukadderatını İtilâf Devletlerine ve onların korumasında azınlıklara bırakmak istemeyen vatanseverler, Batı Anadolu'dan başlamak üzere direnişe geçtiler. Aynı amaçlar doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Samsun'a çıkan vatanseverler de bu yer yer yanan istiklâl ateşlerini birleştirip teşkilâtlandırarak vatanın kurtuluşunu temin ettiler ve Osmanlı Devleti'nin yerine yeni bir milli devlet kurdular. Bu aşamadan sonra Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Büyük Taarruzun kazanılmasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ve onun yaratıcısı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin görevlerinin de sona erdiğini, müdafaa-i hukuk teriminin Kurtuluş Savaşındaki anlamını artık ifade edemeyeceğini düşünmüşler ve yeni dönemde yeni isme, yeni bir programa ihtiyaç olduğunu vurgulamışlardır. Mustafa Kemal Paşa çıktığı yurt gezilerinde amaçlarını halka anlatma fırsatı bulurken TBMM'de ise 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlere gidilmesi gündeme gelmiş ve yeni bir seçim yapılması kabul edilmiştir. Mecliste seçim kararı alındıktan sonra, 8 Nisan 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) Reisi olarak bir beyanname yayınlamıştır. 9 Umde'den (ilke) oluşan bu beyanname Halk Fırkasının (HF) temelini oluşturmuştur. Diğer taraftan Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisi olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının (TCF) kökenlerini, Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanından sonra HF içinde doğan görüş ayrılıklarına kadar uzatmak mümkündür. Cumhuriyetin, bir grup önde gelen partininin Ankara'da bulunmadığı bir sırada ilan edilmesi bazı tepkilere yol açmıştır. Eski çalışma arkadaşlarının Mustafa Kemal'in desteklediği nispeten yeni kadrolar tarafından geriye itildiklerini düşünmesi de yeni partinin kuruluşunda etkili olmuştur. Böylece iki parti iki programla ve yer yer farklı söylemlerle Türk siyasi hayatında yerini almıştır.

1 Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, v_aksoy@ktu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-6725-8012.

GİRİŞ

30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra yurdun işgallere uğraması sonucunda vatanın mukadderatını İtilâf Devletlerine ve onların korumasında azınlıklara bırakmak istemeyen vatanseverler, Batı Anadolu'dan itibaren direnişe başladılar. Aynı amaçlar doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Samsun'a çıkan vatanseverler de bu yer yer yanan istiklâl ateşlerini birleştirip teşkilâtlandırarak vatanın kurtuluşunu temin ettiler ve Osmanlı Devleti'nin yerine yeni bir milli devlet kurdular. "Milli Mücadele" ya da "Kurtuluş Savaşı" ismiyle anılan bu tarihi süreçte en önemli icraatlarından biri de hiç şüphesiz ki, ilk olarak Erzurum ve sonrasında Sivas Kongreleri ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şeklinde birleştirilip vatanın tamamını temsil eder hale getirilmesidir. Bu aşamadan sonra Milli Mücadele daha teşkilatlı, meşru ve bir merkezden yönetilir hale gelmiştir.²

23 Nisan 1920'de TBMM açıldıktan sonra da tabii olarak Milli Mücadeleciler faaliyetlerine vatanın kurtuluşu hedefiyle devam etmişlerdir. Meclis içerisindeki mebusların hemen tamamı ARMH Grubu üye ve temsilcilerinden oluşmasına rağmen Meclisin içerisinde zamanla bir takım gruplaşmalar meydana gelmeye başlamıştır. Ayrıca Meclis açıldığında hemen her türlü fikir ve sınıftan temsilcilere sahipti ve ilk günlerin ortaya çıkardığı duygu seli zaman içerisinde vekillerin birbirini tanımasıyla fikir ayrılıklarına ve yakın görüşte olanların gruplaşmalarına yol açmıştır.³ Bu gelişmeleri ve sonunda oluşan ARMH Grubu meselesini Büyük Nutkunda Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatmaktadır.

"Büyük Millet Meclisi'ne milletçe üye seçilirken, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin heyetleri de ikinci seçmenler arasında bulundular. Buna nazaran denilebilirdi ki, Büyük Millet Meclisi, bütünüyle, aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin siyasi bir grubu niteliğindeydi. Gerçekte de, başlangıçta bu yolda hareket edilmişti. Cemiyetin temel ilkeleri (umde-i esasiye), Meclis Genel Kurulu'nun da temel ilkeleri durumundaydı. Biliyorsunuz ki, Erzurum ve Sivas Kongresi'nde tespit edilen ilkeler, İstanbul'daki son Millet Meclisi'nce de kabul edilip desteklenerek, Misak-ı Milli adı altında özetlenmişti. Bu ilkeler, Birinci Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul edilerek, o çerçevede içinde memleketin bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını sağlayacak barış ve güvenliğin elde edilmesine çalışılıyordu. Fakat zaman geçtikçe, Mecliste

2 Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 211-212.

3 İhsan Güneş, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş", *ATAM Dergisi*, C. 3, S. 8, 1987, s. 435. (427-442); Demirel, a.g.e., s. 213.

müşterek bir çalışmanın sağlanıp düzenlenmesinde güçlükler belirmeye başladı. En basit konularda oylar dağılıyor. Meclisten iş çıkamıyordu. Bazı kimseler, bu duruma bir çare olmak üzere 1920 yılının ortalarında bir takım gruplar (teşekküller) meydana getirme girişimine geçtiler.⁴ Bütün bu girişimler, meclis görüşmelerinin düzenli olarak yürütülmesini sağlama ve görüşülen konular üzerinde oyları dağıtmadan olumlu iş çıkarma gayesini güdüüyordu... bu gruplardan (hizipler) başka, isimsiz olarak özel amaçlı bazı küçük grupların da çalışma halinde oldukları anlaşılıyordu. Bu gruplardan her biri, meclis görüşmelerinde disiplini sağlamak ve oyları birleştirmek amacıyla kurulmuş oldukları halde, varlıkları aksini gösteriyordu. Gerçekten de, sayıları çok, üyeleri sınırlı olan bu gruplar birbirleriyle yarışmaya kalkışmışlar ve birbirlerini dinlememek yüzünden Mecliste neredeyse bir kargaşa doğurmaya başlamışlardı. Bilhassa Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Meclisten çıktıktan sonra, yani Ocak 1921 sonlarında, Meclis üyelerinin ve ortaya çıkan grupların, genellikle her konuda toplantıya katılmalarını ve birlikte çalışmalarını sağlamanın, bir kat daha güçleşmeye başladığı görülmüyordu... mevcut grupları birleştirmek veyahut mevcut gruplardan birini destekleyerek iş görmek için dolaylı olarak çok çalıştım. Ancak, bu yolla elde edilen neticelerin uzun ömürlü olamadıkları görüldü. İşe doğrudan doğruya benim el atmam zorunlu olmaya başladı. Nihayet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir grup kurulmasına karar verdim.⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın ARMH Grubu'nu kurmasında belli amaçları vardı. Bunlardan birincisi Misak-ı Milli esasları dairesinde memleketin bütünlüğünü ve milletin istiklâlini sağlayacak barış dönemine ulaşmaktı. İkincisi ise yeni anayasanın (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu) getirdiği temel fıkirlere göre kurulan hükümetin ülkenin tüm maddî-manevî gücünü gerekli hedeflere yönlendirerek sağlam esaslar üzerinde rahatça çalışmasını temin etmek ve devlet ve millet yapılanmasını şimdiden sağlamaktı. Üçüncü olarak daha rahat çalışıp fikir alışverişinde bulunabileceği kendisine yakın vekillerle meclisin desteğini örgütlü bir yapıya kavuşturmaktı.⁶ Birinci amaçta Meclisi oluşturan üyeler arasında bir ihtilâf görülmediği halde ilerleyen zamanda ikinci ve üçüncü amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmek istenen inkılâpçı hedefler etrafında Meclisin yekpare olamadığı görüldü. Nihayet söz konusu gelişmeler Meclis içerisinde bölünmelere ve bu bölünmeden “Birinci Grup”

4 Bu grupları Mustafa Kemal Paşa şöyle belirtir. Tesanüt Grubu, İstiklâl Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi ve İslahat Grubu. Bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 594.

5 Atatürk, a.g.e., s. 593-595.

6 Demirel, a.g.e., s. 217-218; Zeki Çevik, *Millî Mücadele’de “Müdafaa-i Hukuktan Halk Fırkası’na” Geçiş (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s. 401-402; Güneş, a.g.m., s. 437-438; Yunus Ekici, “Türk Demokrasi Hayatında Cumhuriyet Halk Fırkası”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 27, S. 22, 2017, s. 352 (s. 349-359).

denilen Mustafa Kemal Paşa etrafındaki iktidarın ve “İkinci Grup” adı verilen muhalefetin doğmasına, ilerleyen süreçte partilerin ortaya çıkmasına sebep oldu.⁷ Bu çalışmanın amacı, kısaca belirtilen bilgiler ışığında doğduğu ifade edilen partilerden Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının (TCF) ortaya koyduğu ilkeleri ve karşılıklı olarak programlarına getirdikleri eleştirileri incelemek ve değerlendirmektir.

1. Halk Fırkasının Kuruluşu ve Fırkanın Kurulma Gerekçeleri

Her şeye rağmen Mustafa Kemal Paşa, Meclisin çalışmasını daha verimli hale getirmiş ve Milli Mücadeleyi başarıya ulaştırmıştır. Bu aşamadan sonra Mustafa Kemal ve arkadaşları, Büyük Taarruzun başarıyla tamamlanmasının ardından TBMM'nin açılmasında birinci derecede rol oynayan ve milli vicdandan doğan cemiyetlerin (Müdafaa-i Hukuk) amacına ulaştığını, artık bu terimin Milli Mücadele zamanındaki anlamını ve görevini yerine getirdiğini düşünmüştür. Dolayısıyla geleceğin yol haritasında yeni bir yapı ve programa ihtiyaç olduğunu vurgulamışlardır. Bu yönde bir programın da halka dayalı ve elbette onun onayını almış bir anlayışta, yani bir siyasi fırka vasıtasıyla olması gerektiğini belirtmiştir. Böylece yeni isim ve programla tam kurtuluş temin edilecekti. Dolayısıyla Milli Mücadele’de olduğu gibi birliğe ihtiyaç vardı. Bunu da ancak siyasi parti ile sağlamak mümkün olabilirdi.⁸ Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele sürecinin daha başlangıç aşamasında tasarladığı reformları uygulamak ve ülkeyi iktisaden ayağa kaldırmak düşüncesindeydi. Nihayet işgallerin sona erdirilmesi sonrası ifade edilen tasavvurlarını hayata geçirmek için en iyi araçlardan birisi bir siyasi partinin kurulmasıydı. Ayrıca siyasi parti, farklı kimlik ve düşünceye sahip insanlardan meydana gelen ve belli bir programı bulunmayan cemiyete göre daha disiplinli ve homojen bir yapı sunmaktaydı.⁹ Söz konusu düşünceler ışığında Mustafa Kemal Paşa, 6 Aralık 1922 tarihinde Ankara’da Hâkimiyet-i Milliye, Yenigün ve Öğüt gazetelerine verdiği demeçte bir fırka kuracağını belirterek bunun gerekçelerini şu sözlerle ortaya koymuştur.

“Hiç şüphe yoktur ki, tarım ve ticaretimizin geri olması, memleketimizin büyük kesimlerinin bakımsız ve halkımızın yoksul olması, ulaşım araçlarımızın sınırlı olması, eğitimin herkese ve her yere gereği kadar etki edemediğinden sosyal hayatımızın en büyük düşmanı olan cahillik vb gibi nedenler

7 Büyük Millet Meclisi’nde ARMH Grubu’nun ve muhalif cephe olarak isimlendirilen İkinci Grubun kuruluşu, faaliyetleri ve meclisteki tartışmaları hakkında Ahmet Demirel’in adı geçen eserine bakılabilir. Ayrıca bkz. Emin Karaca, *Birinci Meclis’te Muhalifler*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2007.

8 Güneş, a.g.m., s. 438-439; Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara 2002, s. 87.

9 Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992, s. 87-88.

milletimizi yoksul ve zayıf düşürmekten geri kalmamış ve kalmayacaktır. Bundan dolayı kurtuluş ve bağımsızlık için yaptığımız savaşı tamamlamak ve Allah'ın milletimizi yaratırken verdiği beceri ve yeteneği büyük ölçüde ortaya çıkartmak ve memleketimize verdiği bütün güç ve zenginlik kaynaklarından büyük ölçüde yararlanarak zayıflık nedenlerimizi yok etmek için bundan böyle hiçbir fırsat ve zamanı kaybetmeyerek çalışmak zorundayız. Ancak bu çalışma yıllarca takip edilecek ve uygulanacak bir programa dayanmaz ve yarım kalması kaçınılmazdır. Uzak görüşlü olduğu kadar milletin acil ihtiyaçlarını karşılayacak bir programa dayanmayan yenilik girişimleri şahsî ve keyfî olmaktan kurtulamaz. ...diğer taraftan herhangi bir programın uzun bir çalışma dönemine rehber olması için memlekette bütün vatanseverlerin ona yardımcı olması gerekir. Gerçekten büyük bir vatansever kitlenin yenilik isteklerini içermeyen bir programın başarılı ve sürekli olması ümit olunamaz. Bu millî amaç ve değerlendirmelere dikkatli bir şekilde bakarak milletin, her sınıf halkında ve hatta İslâm dünyasının en uzak köşelerinde beni sonsuza kadar onurlu bırakacak şekilde gördüğüm yakınlık ve güvene lâyık olmak için milletin en alçak gönüllü bir kişisi sıfatıyla hayatımı, sonuna kadar vatanın iyiliğine adanmışlıkla barışın yerleşmesinden sonra halkçılık esasına dayanan ve Halk Fırkası adıyla siyasi bir fırka kurma niyetindeyim."¹⁰

Bu önemli beyanından sonra Mustafa Kemal Paşa çıktığı yurt gezilerinde amaçlarını halka anlatma fırsatı bulmuştur. TBMM'de ise 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlere gidilmesi gündeme gelmiş ve kabul edilerek seçim çalışmaları başlamıştır. Mecliste seçim kararı alındıktan sonra, 8 Nisan 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, ARMHC Reisi olarak bir beyanname yayınlamıştır. 9 Umde'den¹¹ (ilke) oluşan bu beyanname HF'nin temelini oluşturmuştur.¹² Aynı gün cemiyet üyelerini seçim çalışmalarına çağırarak bir beyanname¹³ de yayınlayan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Haziran ve Temmuz 1923 tarihlerinde yapılan seçimin ardından partinin kurulması amacıyla bir tüzük (nizamname) hazırlamaya başlamış ve nihayetinde tüzü-

10 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, Yay. Haz. Ali Sevim İzzet Öztoprak-M. Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 407-409; Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayınları, İstanbul 2011, s. 65-66.

11 Umdelerin tamamı için bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Bugünkü dille Yayına Haz. Ali Sevim İzzet Öztoprak-Mehmet Akif Tural, ATAM yayınları, Ankara 2005, s. 521-523; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952*, Arba Yayınları, İstanbul 1995, s. 580-582; Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 44-45.

12 Uyar, a.g.e., s. 69.

13 ARMHC üyelerini seçim çalışmalarına davet eden beyanname için bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, s. 524-525.

ğün onaylandığı 9 Eylül 1923 tarihi partinin de kuruluş tarihi kabul edilmiştir.¹⁴

Mustafa Kemal Paşa yakın bir gelecekte HF'nin programını da oluşturacak dokuz ilkeyi değerlendirmiş ve programı, bir partinin kuruluşu için yetersiz ve kısa görenlerin "*Halk Fırkasının programı yoktur*" şeklindeki itirazlarına cevap vermiştir. Bu bağlamda şimdiye kadar yapılan ve bilinen bir kitap biçiminde olmadığını belirttiği dokuz ilkenin, temel prensipleri içine aldığından ve günün şartlarındaki pratikliğinden söz etmiştir. Devamında bu ifadelerini destekler nitelikte, "*biz de uygulanması imkânsız düşünceleri, nazari bir takım ayrıntıları yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. Millet'in maddi ve manevi alandaki yenileşmesi (teceddü) ve gelişmesi yolunda, söz ve teoriyle iş ve icraata önem vermeyi tercih ettik*" demiştir. Ardından programla bütün kanunların düzenlenmesinde, her türlü teşkilâtta, yönetimin bütün ayrıntılarında, genel eğitimde, ekonomik ve mali konularda, milli egemenlik ilkeleri çerçevesinde hareket edileceğinin vurgulandığını söylemiştir. Dolayısıyla TBMM'nin dışında hiçbir makamın ulusal geleceğe hâkim olamayacağı anlayışı ortaya koyulmuştur. Mahkemelerde reform yapılacağı, kanunların hukuk ilminin gereklerine göre yeniden düzenleneceği, askerlik süresinin indirileceği, liman ve demiryollarının yapımına/daha iyi hale getirilmesine çalışılacağı, bankaların sermayesinin arttırılacağı gibi önemli ve acil ihtiyaçların da umdelerin dışında bırakılmadığını ifade etmiştir.¹⁵ Kısacası Mustafa Kemal Paşa'ya göre umdeler, HF'nin kuruluşu ve etkinlik göstermesi için yeterli olmuştur.

Partinin kurulmasının ardından 20 Kasım 1923 tarihinde İsmet Paşa, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezlerine HF'nin kuruluşu ve yeni yapılan seçimler doğrultusunda bir tamim göndermiş ve "*Bütün illerdeki Müdafaa-i Hukuk Merkezlerine, yeni seçim münasebetiyle, Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından yayınlanan umdeleri hâvi beyannâmede bahsedildiği üzere Halk Fırkası kurulmuştur... bütün vatana kurtuluş ve bağımsızlığı getiren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, barış devrinin feyizli gelişmelerini sağlamak üzere, bu günden itibaren Halk Fırkasına dönüşecek ve Cemiyetin bütün idare kurulları, Halk Fırkası idare kurulları olarak vazîfeye devam edeceklerdir...*"¹⁶ sözleriyle sürecin varacağı noktayı ortaya koymuştur.

Ortaya konulan bu ilkeler, programa dair yapılan değerlendirmeler sonrası, kuruluşu da gerçekleştirilen partinin merkezîyetçi-hiyerarşik bir yapıya

14 Çevik, a.g.e., s. 482. Partinin her ne kadar kuruluş tarihi 9 Eylül olarak kabul edilmişse de resmi başvuru (partinin kuruluş dilekçesinin İçişleri Bakanlığına verilmesi) 23 Ekim 1923 yılında yapılmıştır. Bkz. Uyar, a.g.e., s. 74; Güneş, a.g.m., s 442;

15 Atatürk, a.g.e., s. 718-719.

16 Çevik, a.g.e., s. 484.

bürünmesi, 1923 seçimlerinde İkinci Grubun tasfiyesi, yeni devletin kuruluşunun ilk zamanlarında Kemalistlerin muhalifleri tasfiye edişi sürecinin kilometre taşları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunlar, aynı zamanda tek parti yönetiminin temellerinin atılması anlamına da gelmektedir.¹⁷ Ancak seçim listesinde yer alan diğer adaylar arasında muhafazakârlara da yer verilmesi sebebiyle II. TBMM (1923-1927), arzu edilen düzeyde homojenliğe sahip olamamıştır. Bu yüzden TBMM'nin ikinci döneminin ilk toplantı yılı boyunca hükümete karşı muhalefet sürmüştü¹⁸ ve yaşanan gelişmeler Mecliste yeni bir muhalefet partisine doğru gidişi hazırlamıştır.

2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşunu Hazırlayan Sebepler

Bir muhalefet partisi olarak TCF'yi ortaya çıkaran şartları, Cumhuriyetin ilanı sonrası daha belirgin hale gelen ve meclis içinde kendini göstermeye başlayan görüş ayrılıklarına kadar indirmek yanlış olmasa gerekir.¹⁹ Bu bağlamda, Cumhuriyetin ilan edilme biçimi, diğer taraftan bu esnada HF'nin ve Milli Mücadele'nin önemli şahsiyetlerinin başkentte bulunmaması gibi gelişmeler bazı tepkilere sebebiyet vermiştir.²⁰ Rauf (Orbay) Bey'in liderliğinde bu grup, Cumhuriyetin ilanını, Mustafa Kemal'in giderek büyüyen iktidar tekelinin daha da güçlenmesi olarak yorumlamıştır.²¹ Yine E.J. Zür-

17 Nevin Yurdsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1994, s. 105.

18 Öz, a.g.e., s. 88; Saime Yüceer, "Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 535.

19 Nevin Yurdsever Ateş, a.g.e., s. 106; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 158-159; Mustafa Ekincikli, "Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu", *Gazi Akademik Bakış*, C. 6, S. 11, 2012, s. 152. (151-163). Zürcher de Cumhuriyetin ilanından yaklaşık bir sene sonra tümüyle bağımsız diye nitelediği bir muhalefet partisinin kuruluşuna yol açan gelişme olarak 29 Ekim 1923 tarihine dikkat çekmektedir. Bkz. Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Türkçesi: Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul 1992, s. 49.

20 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 243-245. Cumhuriyet'in ilanına ya da ilan ediliş şekline karşı en önemli muhalif sesler İstanbul basınından çıkmıştır. Bu konuda bkz. Tülay Alim Baran, "İstanbul Basınında Cumhuriyetin İlanına Tepkiler ve Yorumlar", *ATAM Dergisi*, C. 15, S. 44, 1999, s. 627-643; Nurettin Güz, "Cumhuriyetin İlanına Basının Bakışı", *Selçuk İletişim*, C. 1, S. 1, 1999, s. 3-12.

21 Öz, a.g.e., s. 89; Ekincikli, a.g.m., s. 155. Örneğin Rauf Bey basına verdiği bir beyanatında hakimiyetin kişi ya da hükümetlerde kalamayacağını, son kuvvet olan meclisi yükselterek memleketi hakim kılmayı amaç edindiklerini belirtmiştir. Bkz. *Tevhid-i Efkâr*, No: 4243, 11 Teşrinisani 1340/11 Kasım 1924. Yine Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, gerek 9 Eylül 1924 tarihinde İzmir'de gerek iki hafta sonra İstanbul'da Rauf (Orbay) Bey ve Kazım (Karabekir) Paşa ile bir dizi görüşme yaptıklarını, Milli Mücadele erkânına karşı husumet ilan edilmiş gibi bir halin gözüktüğü konusunda görüş birliğine vardıklarını ifade etmiştir. Burada bir takım kararlar aldıklarını söyleyen Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın belirttiği kararlardan biri Cumhuriyetin bir şahıs veya zümrenin idaresine alet olmasını engellemeye çalışmak şeklindedir ve üstü kapalı, Mustafa Kemal Paşa ve yeni çevresine yönelik bir eleştiri olduğu ifade edilebilir. Bkz. Ali Fuat

cher, TCF'nin, Mustafa Kemal'in eski çalışma arkadaşları olan bağımsızlık hareketi önderleri çevresinden kaynaklandığını, bunların Mustafa Kemal'in desteklediği nispeten yeni kadrolar tarafından geriye itildiklerini düşünen ve cumhurbaşkanı çevresindeki radikal kanadın otoriterliğine karşı çıkanlar tarafından oluşturulduğunu belirtmiştir.²² Dolayısıyla bu tespitleri yaptıktan sonra TCF'nin kuruluşunun bir anda ortaya çıkan bir gelişme şeklinde görmekten ziyade yaşanan fikri ve siyasi ayrılıklar, farklı düşüncelerin birbirine karşı gösterdikleri kuşku ve güvensizlik, kırgınlıklar ve inkılapların hayata geçirilişinde düşülen anlaşmazlıklar çerçevesindeki uzun bir sürecin neticesinde olduğunu ifade etmek gerekir. Kısaca mesele, yeni Türk devletinin nasıl bir devlet olacağı, kimler tarafından ve ne şekilde yönetileceğiydi.²³ İsmet Paşa'nın kendisi dâhil hiç kimsenin Mustafa Kemal Paşa tarafından kullanılan reformculuk metotlarını görüp düşünüp benimsemiş olmadığını ifade ettikten sonra ayrılığı bu metotları benimseme ya da korkarak karşısında bulunma şeklinde belirtmesi de yukarıda verilen açıklamaları doğrular niteliktedir. Ona göre Cumhuriyetin ilanı meselesi, rejimin götürüleceği istikamete dair duyulan endişeler, reformların kısa sürede yapılmak istenmesi, Mustafa Kemal'in süratli icraatla nereye kadar gideceğinden, otoritesini nasıl kuracağından korkulması ve onunla beraber çalışma imkânından ümitlerinin (eski çalışma arkadaşlarını kastediyor) kesilmesi TCF'nin kuruluşunu hazırlamıştır.²⁴

TCF'nin kurulmasına yol açan son siyasi gelişme ise 19 Ekim 1924 günü, Menteşe (Muğla) Mebusu Esat Efendi'nin Mübadele, İmar ve İskân vekili Refet Bey'e (Canitez) yönelttiği bir soru önergesiyle başlamıştır. Bu önergede ne kadar mübadil ve muhacirin geldiği, ne kadarının iskân edildiği ve nerelerde imar faaliyetlerinde bulunduğu sorulmuştur.²⁵ Bir hafta sonraki ilgili vekilin açıklamaları ve yapılan tartışmalar sırasında ise mübadil ve muhacirlerin yerleştirilmelerinde görülen beceriksizlik ve yolsuzlukları eleştirilmiştir. Toplantıda bakanın verdiği cevabı Meclis yeterli bulmamış, soru "istizaha" (gensoru) çevrilmiştir.²⁶ Sonunda, 8 Kasım 1924 tarihinde hükü-

Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zafer'den Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, C. I-II, Temel Yayınları, İstanbul 2011, s. 494-496

22 Eric Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma-Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 251.

23 Ersin Müezzinoğlu, "Türk Siyasal Hayatının Vakitsiz Doğan Çocuğu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Journal of Universal History Studies (JUHIS)*, Vol. 1, Issue 1, s. 45-46, ss. 44-79; Zeynep Burcu Şahin, "Çok Partili Hayata Geçiş Deneyiminde Basın ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Atatürk Dergisi*, C. 10, S. 2, 2021, s. 174-175.

24 İsmet İnönü, *Cumhuriyet'in İlk Yılları I (1923-1938)*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1998, s. 75-78.

25 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İçtima Senesi: 2, C. 9, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1975, s. 26.

26 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, İçtima Senesi: 2, C. 9, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1975, s. 57-62; Tuncay, a.g.e., s. 105; Ateş, a.g.e., s. 109-110; Kemal Arı, *Büyük*

mete 19 güvensizlik oyuna karşı 148 güvenoyu verilmiştir. Bunun ertesinde ise HF'den istifalar başlamış, ilk gurup olarak, 9 Kasım'da on mebus istifa etmiştir.²⁷ Daha sonra istifa edenlerle birlikte²⁸ fırka 17 Kasım 1924'te resmen kurulmuştur.²⁹ Fırka kurulduktan sonra nizamnamesinin 3. maddesinde “*Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını haiz olup hukuk-ı medeniyesine sahip ve on sekiz yaşını müteceviz (gelmiş) her Türk’ü*”, firkanın nizamname ve programını kabul etmek şartıyla firkaya üye olarak alacağını belirtmiştir.³⁰

3. Halk Fırkası ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Programlarının Karşılaştırılması

TCF'nin kuruluşu sonrası basına açıklanan fırka beyannamesi ve programı,³¹ özünde, gerek siyasal, gerek ekonomik anlamıyla liberal demokrasiden yana olduğunu ortaya koymuştur.³² Rauf Orbay'da anılarında TCF'nin programının ana ilkelerini,

“Kurduğumuz Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programında, Türkiye Devleti, halkın hâkimiyetine müstenit cumhuriyettir; hürriyetperverlik (liberalizm), halkın hâkimiyeti (demokrasi) firkanın esas mesleğidir; kanunların vaz ve tedvininde halkın ihtiyaçları, menfaatleri, temayülleri, asrın icapları ve adalet prensipleri hâkim olacaktır. Umumi hürriyetlere fırka şiddetle taraftardır; Heyet-i İctimaiyemizin hakiki ihtiyaçları ve temayülleri ve amme nizamının muhafazası endişesi, bu hürriyetlere kayıtlar

Mübadale Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 160.

- 27 Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 71-72. Fethi Tevetoğlu, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Türk Kültürü*, Yıl: XXIV, Sayı: 264, Nisan 1985, s. 41-42. (s. 41-46). Halk Fırkasından ilk istifa eden mebusların isimleri şöyledir: Rauf (Orbay), Adnan (Adıvar), Refet (Bele), Ahmet Muhtar (Cilli), Sabit (Sağiroğlu), Halis Turgut, Feridun Fikri (Düşünsel), Faik (Günday), Rüştü ve Salahattin Beyler. Bkz. Tuncay, a.g.e., s. 105-107; Ahmet Yeşil, a.g.e., s. 180. Vatan gazetesinin 10 Kasım tarihli sayısında ise ilk istifa edenlerin isimleri arasında farklı olarak İsmail Canbolat ve Erzurum Mebusu Halet Beylerin adı geçenken Ahmet Muhtar ve Feridun Fikri Beylerin isimleri geçmemektedir. Bkz. *Vatan*, No: 568, 10 Teşrinisani 1340/10 Kasım 1924.
- 28 Davud Kapucu, “Demokratikleşme Çerçevesinde Muhalif Bir Hareket Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Atatürk Dönemi Demokratikleşme 1920-1938*, Ed. Davud Kapucu, İksad Yayınevi, Ankara 2021, s. 218-219.
- 29 *Tevhid-i Efkâr*, No: 4250, 18 Teşrinisani 1340/18 Kasım 1924; *Tanin*, No: 754, 18 Teşrinisani 1340/18 Kasım 1924; Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 79; Müezzinoğlu, a.g.m., s. 53.
- 30 *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Nizamname*, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsi, İstanbul 1924, s. 2.
- 31 *Tanin*, No: 756, 20 Teşrinisani 1340/20 Kasım 1924; *Vatan*, No: 578, 20 Teşrinisani 1340/20 Kasım 1924; *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Programı*, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1957>; Tunaya, a.g.e., s. 615-620; Tuncay, a.g.e., s. 387-393; Ateş, a.g.e., s. 190-196.
- 32 Erik Jan Zürcher, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık”, Çev. Özgür Gökmen, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık*, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 51. Andrew Mango, *Atatürk Modern Türkiye’nin Kurucusu*, Türkçesi: Füsün Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s. 485.

konmasını zaruri kıldığı takdirde, ancak Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile bu tazyitlerin vaz'ına taraftardır. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, milletten sarih vekâlet alınmadıkça, tâdil edilmeyecektir; fırka efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır. Ayrıca Cumhurresinin, seçilişini müteakip mebusluk sfa-tını kaybedeceği, dâhili siyasette devletin murakabesi (denetim ve kontrolü) bâki kalmak şartıyla idarî adem-i merkezîyet esasının terviş edileceği (geçerli kılınacağı), şebremînlerinin halk tarafından seçileceği maddeleri vardı” şeklinde ifade etmiştir.³³

Fırkanın kuruluşuyla ilgili düşünceleri Times Gazetesi İstanbul muhabiri tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya sorulduğunda TCF'nin programında, HF'nin ilkelerinden farklı ve müzakereye sebebiyet verecek temel bir ilke ve düşünce görmediğini belirtmiştir. Ayrıntılar konusunda ileri sürülebilecek bazı noktaları ise tartışıldığında ya da uzmanlar tarafından incelendiğinde yeni/farklı çıkarımların elde edilebileceği konular şeklinde değerlendirmiştir. Cumhurbaşkanının veto ve meclisi kapatma yetkisinin anayasanın özel maddeleriyle belirlendiğini, fikirlere ve dini inançlara saygılı olmanın öteden beri doğal ve genel bir görüş olduğunu ve aksini düşünmek için bir sebebin bulunmadığını da muhabire aktaran Mustafa Kemal Paşa, milli egemenliğin kesinlikle tehlikeyle karşı karşıya olmadığını vurgulamıştır. Zira bütün millet onu korumak hususunda artık belli bir bilinçtedir. Bir baskının varlığı konusunda olan ima ve sitemleri ise yeterince açıklayıcı bulmadığını ifade etmiştir. Ardından CHF ve mensuplarının Türkiye'de her çeşit baskıyı kökünden yıkmak, ülke ve millete tam bir bağımsızlık kazandırmak amacıyla bu güne kadar milletle birlikte hayatlarını ortaya koymaktan çekinmeyen insanlar olmasını, bu iddiaların temelsizliğine kanıt olarak öne sürmüştür. Sonuçta yeni partinin yasal mevzuatı yerine getirerek kurulduğunu³⁴ ifade eden Mustafa Kemal Paşa, adı geçen parti ile aralarında fazla bir fark olmadığını anlatmak istemiştir.³⁵

Hâlbuki fırkanın genel sekreteri Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın TCF'yle ilgili yaptığı değerlendirmeye verdiği cevapta *“Fırkamızın*

33 Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945), Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2005, s. 368-369.

34 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 646-647.

35 Türkleri kurultay toplama ve devletle ilgili hükümdar seçiminden diğer pek çok meseleye varıncaya kadar ortak karar alma geleneğine sahip olmasıyla demokrasiye meyilli olduğuna inanan Mustafa Kemal Paşa, bu görüşlerini destekleyici birçok konuşma yapmıştır. Onun gerçekten demokrasiye ve milli egemenlik prensibine bağlı olduğu ortadadır. Bunun için demokrasinin ve parlamenter yapının vazgeçilmezlerinden görülen çok partili bir rejim istediğini de anlayabiliriz. Ancak on yılı bulan savaştan oldukça yıpranmış çıkan ve saltanatı kaldırarak yeni bir devlet kuran Türk milletinin içinde bulunduğu durum ve yeni sistemin gerekli kıldığı inkılapların daha sorunsuz hayata geçirilme arzusu çok partili sisteme geçişi zorlaştırdığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Bkz. Cemalettin Taşkıran, “Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 4, S. 14, 1994, s. 255-258. (255-265)

teşekküllü birçok târizlere vesile teşkil etti. Bunlardan başlıcası, Halk Fırkası ile fırkamız programları arasında hiçbir fark bulunmadığı halde yeni bir fırka kurmamız, yani muayyen prensip ve gayelere değil, siyasi ihtiraslara tabî bulunmamız iddiasıdır” diyerek fırkalar ve programlar arasındaki farkları dile getirmiştir.³⁶ Bu noktada Ali Fuat Paşa, farkı anlamak için programlara bakılması gerektiğini, ancak TCF'nin programına karşılık HF'nin yazılmış bir programı olmadığını “mevcut olmayan bir şeyle mukayese imkânı da elbette yoktur” tarzında eleştirel bir üslupla ifade etmiştir. Yani Ali Fuat Paşa'ya göre HF ile aralarındaki en büyük fark zaten burada, programsızlıkta ortaya çıkmaktadır. Kendilerinin müspet, muayyen ve yazılıp yayınlanmış bir programı mevcut olduğu halde, HF bundan mahrumdur. HF'nin bu eksikliğini gizlemek için “bizim programımız, icraatımızdır”, “hükümetimizin beyannameleri, programımızı teşkil eder” gibi sözler söylediklerini, fakat bunun programsızlık durumunu ortadan kaldıramayacağını vurgulamıştır. Programı, bir parti için ileride yapacağı icraatlarında ölçüt kabul eden Ali Fuat Paşa devamında “programdan maksat, yapılacak işleri ittihad (düzen) dairesinde tutmak, esaslı bir mikyasa (ölçü) vücuda getirmektir. Böyle bir mikyasa mevcut bulunmazsa bu çünkü hükümet şöyle, yarınki hükümet böyle hareket eder. Bunların hepsinin firkanın tuttuğu istikamette dâhil bulunup bulunmadığını ölçecek hiçbir vasıta yoktur... bizim nokta-i nazarımız; program teşkil eden her hareketimizi tespit ederek, halka açıkça bildirmek ve bu suretle salâhiyet istemektir. Günün birinde hükümet teşkil edersek, bu ruh dâhilinde hareket edeceğiz” diyerek kendilerinin söylenenin aksine daha esaslı ve farklı bir programa sahip olduklarını anlatmak istemiştir.³⁷

HF'ye muhalif tavrıyla bilinen Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi ve başyazarı Velid Ebüzziya Bey de bu hususa dikkat çekmiş, iki parti arasındaki en büyük farkın program olduğunu, HF'nin kabul ettiği prensiplerin (umdelerin) hemen her fırka tarafından kendine mal edilecek pek genel esaslara dayandığını ifade etmiştir.³⁸ Benzer bir söylem Vakıf gazetesinin sütunlarında da yer almış ve CHF'nin fırkadan ziyade bir cemiyet görüntüsünde olduğu belirtilmiştir.³⁹ TCF programı incelendiğinde ilk göze çarpan husus, bu programın

36 Yeni kurulan TCF'nin önde gelen isimlerinden İsmail Canbolat Bey kendileri ile HF arasında gördükleri fark üzerine ayrıldıklarını söylemiş ve “bizim düşündüklerimizi, duyduklarımızı düşünmüş ve duymuş olsalardı Halk Fırkasından çekilmeye lüzum görmezdik” demiştir. Ardından cumhurbaşkanına meclisi fesih ve veto hakkının tanınmaması, tek dereceli seçim isteği, umumi hürriyetlerin ancak Teşkilat-ı Esasiye ile sınırlanabileceği ve Teşkilat-ı Esasiye'de halkın oyu alınmadan değişiklik yapılmayacağı gibi hususlara aradaki farklar bağlamında dikkat çekmiştir. Bkz. *Vatan*, No: 578, 20 Teşrinisani 1340/20 Kasım 1924.

37 Orbay, a.g.e., s. 375-376.

38 *Tevhid-i Efkâr*, No: 4250, 18 Teşrinisani 1340/18 Kasım 1924.

39 “Halk Fırkasına gelince memleketin salahına ait pek umumi umdelerden başka hiçbir programı olmayan bu zümre fırka kelimesinin ibtidai evsafından hiçbirini haiz bulunmuyordu. Herkes için

gerek Ali Fuat Paşa'nın gerekse Velid Ebüzziya Bey ve Vatan gazetesinin anlatmak istediği şekilde HF'nin Dokuz Umdesinden daha uzun ve ayrıntılı olmasıdır. Nitekim bakıldığında metnin büyük kısmı ekonomi ve maliye ile içişlerine ayrılmış, eğitim ve sosyal konular ise bunları takip etmiştir. Ancak dış ilişkiler, kültür ve savunma gibi konular bakımından herhangi bir düzenlemeye gidilmemiştir.⁴⁰

Terakkipercilerin programı bu haliyle belirtildiği gibi Dokuz Umdeye göre daha kapsamlıdır. Öyle ki HF'den bazı milletvekillerinin TCF'nin programındaki esasları kendilerinin de düşündüklerini, sadece yazıya dökmediklerini, ancak faaliyet sahasında gösterecekleri icraatla kısa sürede onlardan daha ileri gideceklerini ifade etmeleri⁴¹ söz konusu durumun bir tezahürü ya da savunması şeklinde görülebilir. Yine aradan geçen uzunca bir dönemin sonunda dahi CHP tarafından "*Sulhtan inkılâp hareketlerine geçen devir esnasında programa kaideler yazarak sonra tatbik intikal tarzı değil, önce Büyük Şef'in ruhunda doğmuş olan inkılâp güneşinin ziyasıyla birbiri ardından gelen şimşekler halinde Türkiye ufuklarını tatbik ve icra ile aydınlatarak prensiplerin ondan sonra etkinleştirilmesi usulü, o devrin politik ve sosyal realitesine daha uygun oluyordu*" denilmiş, bir ölçüde programsız olduklarına dair ileri sürülenlere cevap verilmesi sürdürülmüştür.⁴²

Her iki partinin önde gelen şahsiyetlerinin ve dönemin basınının değerlendirmelerinin ardından iki programın karşılaştırması yapılabilir. Bu bağlamda TCF Programı Esaslar, Siyaset-i Dâhiliye, İktisadiyat, İtibar, Maliye, Siyaset-i Maarif ve Siyaset-i İçtimaiye başlıklarına sahip yedi bölüm ve 58 maddeden meydana gelmiştir.⁴³ Biz bunların hepsinden ziyade özellikle esaslar kısmı denilen genel ilkeleri ve yine programda HF ile farklılık arz eden maddelerini karşılaştırmaya çalışacağız. Bu bağlamda TCF'nin 1-13. maddelerde yer alan genel ilkelerine bakıldığında, TCF'nin, Türk devletinin halkın hâkimiyetine dayanan bir cumhuriyet olduğunu (madde 1), partinin temel sistemini hürriyetperverlik (liberalizm) ve halk egemenliğinin (demokrasi-

kabulü tabii bulunan bazı esaslı umdelere fırka programı demek imkânı yoktur." *Vatan*, No: 577, 19 Teşrinisani 1340/19 Kasım 1924.

40 Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 130-131.

41 Nurdan Seda Ülker, *Türk Basınında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr, Tanin, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012, s. 33.

42 *Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı*, Cumhuriyet Matbaası, 1938, s. 6.

43 *Tanin*, No: 756, 20 Teşrinisani 1340/20 Kasım 1924; *Vatan*, No: 578, 20 Teşrinisani 1340/20 Kasım 1924; Ahmet Yeşil, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasi Kimliği", *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 548.

nin oluşturduğunu (madde 2)⁴⁴, bu paralelde bireysel özgürlükleri desteklediğini (madde 4, 7) ve devletin rolünü azaltma sözünü verdiğini (madde 9) görmekteyiz. Yani halka geniş ölçüde teşebbüs imkânları bırakılmak istenmiştir. Ancak bu hususa ve özellikle 2. maddeye yönelik ülkenin o günkü ekonomik, siyasi ve sosyal şartlarının liberalizm, girişimcilik ve demokrasiyi sağlamada gerekli altyapıya ne kadar sahip olduğunun yeterince göz önünde bulundurulmadığı söylenebilir.⁴⁵ Belki HF'den farklı şeyler söylemek ve benimsemek belki gerçekten inandıkları için bu ilkeler ifade edilmiş olsun uygulanabilirlik noktasında tetkike muhtaç durumdadır.⁴⁶ İlgili maddelerle klasik liberal anlayışı yansıtan TCF, 3. ve 5. maddelerde halktan özel bir yetki almadıkça radikal reformlara karşı olduğunun ve yasaların çıkartılmasında diğer unsurlarla birlikte halkın eğiliminin belirleyiciliğinin altını çizmiştir.⁴⁷ Dolayısıyla HF ile TCF'yi birbirinden farklı kılan çizgilerden birisinin toplumsal değişimlerde takip edilecek siyasette olduğunu belirtmek gerekir. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere HF ileri gelenleri, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma noktasında siyasi ve kültürel değişimi radikal adımlarla gerçekleştirmek isteyen, ikilîğe (düalizme) kapı aralamayan, amaca ulaşmada sürekli inkılâpları zaruri gören bir yönetim anlayışı oturtmak istemiştir. Diğer taraftan Terakkiperverciler ise siyasi ve toplumsal değişimin bir nevi daha önce Osmanlı Devleti'nde uygulanan ıslahat hareketlerine benzer bir şekilde kademe kademe gerçekleşmesi fikrinde birleşmiştir. Yani hızlı ve köktenci yeniliklerden ziyade halkın eğitim yoluyla belli bir bilinç seviyesine getirilme anlayışıyla paralel bir değişimden yana taraftar olmuşlardır. CHF'nin icraatlarına göndermede bulunarak anayasanın halktan açık bir yetki almadan değiştirilemeyeceğini programına yerleştirmiştir.⁴⁸ Bu aynı zamanda şimdiye kadar yapılan inkılâplarla yetinileceği algısını da ortaya koyan bir düşüncüyü yansıtmaktaydı.⁴⁹

Programın en ünlü maddesi ve Haziran 1925'te partinin kapatılmasının gerekçesi olarak tarihe geçen 6. madde ise "*fırka efkâr ve itikâdât-ı diniyeye hürmetkârdır*" şeklindeydi. Bu madde ile irticai faaliyette bulunanlara arka

44 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Doruk Yayınevi, İstanbul 2002, s. 80.

45 Aydemir TCF'nin ikinci maddesinden mülhem şu soruyu sormaktadır. "*Acaba o günlerdeki Türkiye, demokrasi ve liberalizm ilkeleri içinde yürüyebilir miydi? Yoksa Terakkiperver Fırka, daha ilk adımıda, tarihi zorunluklarla çatışmayı mı düşünüyordu? Bu suallerin cevapları, herhalde Terakkiperver Erkanın lehinde olması gerekti*", bkz. Aydemir, a.g.e., s. 199.

46 Şahin, a.g.m., s. 187.

47 Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 131; *Vatan*, No: 578, 20 Teşrinisani 1340/20 Kasım 1924.

48 Yeşil, a.g.e., s. 222; Zürcher, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık", s. 51; Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletlin Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2007, s. 459.

49 Yüceer, a.g.m., s. 537.

çıkıldığı iddiası ileri sürülmüştü.⁵⁰ Oysa Cebesoy'a göre TCF programıyla liberal ve demokrat olduğu gibi aynı zamanda laik bir idarenin taraftarıydı.⁵¹ Bununla birlikte cumhuriyet idaresine ve inkılaplara karşı olan kimseler de TCF etrafında toplanma eğiliminde olmuştur.⁵² Bu noktadan hareketle yukarıda ifade edilen toplumun yeniliklere sosyal, siyasi ve ekonomik anlamda hazır bulunuşu ya da istenilen altyapıya sahip olup olmadığı da az çok cevap bulsa gerektir. Zira toplum uzun yıllardır egemenliği altında yaşadığı Osmanlı Devleti, onun kurumları ve geleneksel yapıya bağlılığından dolayı yeni kurum ve programlara karşı propagandaya açık bir konumdadır. Eğitim seviyesinin düşük oranlarda kalması da söz konusu yenileşme karşıtı propagandaların etkisini artırmıştır. Öyle ki, Cumhuriyetin hemen başlarında eğitim ve öğretimin birleştirilip okulların açılmasıyla ilgili alanda bir seferberliğe girişilmesine bu açıdan da bakılmalıdır. Ali Fuat Paşa ya da TCF'nin diğer önde gelen kişilerinin partilerinin ilericiliği konusunda sözleri ve söylediklerinde samimi oldukları açıktır. Ancak gelişmeler kanımızca, HF tarafından neden evrimci değil de devrimci bir anlayışın tercih edildiğini gösterir niteliktedir.

Her iki partinin programlarını karşılaştırmaya devam edersek TCF'nin programındaki 8. madde, yürürlükteki iki dereceli seçimlerin yerine, doğrudan seçim sistemini talep ediyordu. Böylece hem cumhuriyet rejiminde halkın daha doğrudan yönetime katılımı sağlanmak hem de iktidar karşısında bir sonraki seçimlerde daha güçlü bir konum elde edilmek istenmiştir. Aynı zamanda programın birinci maddesini desteklerken cumhuriyet idaresine karşı oldukları propagandasına da cevap verilmiştir. Her ne kadar tek dereceli seçim CHF'nin gündemine gelmişse de gerçekleşmesi dış ve iç konjonktürün zorlamasıyla ancak 1946 yılında olabilmıştır.⁵³ Zira hangi parti iktidarda olursa olsun tek partili bir siyasi dönemde, kademeli seçim sisteminin, ikinci seçmenleri etki altında tutabilme ya da yönlendirebilme avantajı sunduğu söylenebilir. Yine de böyle bir konunun programda yer alması ve gündeme

50 Tevetoğlu, a.g.m., s. 44-45; Aydemir, a.g.e., s. 205. Ahmad, bu maddenin sebep olduğu ileri sürülen Şeyh Sait isyanının çıktığı ve geliştiği ortama, dini öğelerin yoğun biçimde hâkim olduğundan söz etmiş ve eski düzene ait anıların hâlâ canlı olduğu bir toplumda söz konusu isyanı karşı devrim düşüncesi paralelinde gerçek bir korku kaynağı olarak değerlendirmiştir. Bkz. Ahmad, a.g.e., s. 81.

51 Cebesoy, a.g.e., s. 513.

52 Mango, a.g.e., s. 485.

53 1946 yılı hem çok partili hayata geçişin hem de tek dereceli seçimin gerçekleştiği yıl olması bakımından önemlidir. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988; Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Yayınları, Ankara 2003; Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010; Vahap Uluç, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş: İç ve Dış Dinamiklerin Analizi", *Kabramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S.1, 2020, s. 465-486.

gelmesi tartışılmasının önünü açmış ve ileride tek dereceli sisteme geçişe katkı sağlamıştır denilebilir.⁵⁴

Genel ilkelerin son bölümünü kesin bir güçler ayrılığı arayışı oluşturur. 10. ve 11. maddeler, yargı bağımsızlığının sağlanmasını ve bireylerin keyfi ya da haksız yönetsel eylemlerden korunmasını hedeflemektedir. Yani hâkimlerin görevden alınmasının önüne geçilmek istenmiştir. Çünkü terfi suretiyle yer değiştirmek ve azil gibi bir açık kapı olduğu TCF tarafından iddia edilmiş, dolayısıyla hiçbir hâkimin, rızası olmadıkça memuriyetten uzaklaştırılmaması sağlanmaya çalışılmıştır.⁵⁵ 12. ve 13. maddeler ise siyasetle mülkî yönetim arasındaki bağları koparmayı amaçlamaktadır. Yani bir yandan cumhurbaşkanı seçilen kişinin, diğer taraftan devletten maaş alan memurların siyasetin içinde yer almaması istenmiştir. Bu görüşü destekleyen ve programına alan muhalefet liderleri ve basın, cumhurbaşkanından tarafsız bir partiler üstü konumu benimsemesini istemişlerdir. Maddelerin cumhurbaşkanlığı makamına yönelik tasavvuru göz önünde bulundurulduğunda Terakkipervecilerin doğrudan Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya gelmek istemedikleri anlaşılmaktadır.⁵⁶ Onun sahip olduğu konum ve saygınlık gerçekten kurduğu partiye büyük bir güç katmaktadır. Zaten TCF de kurulduktan sonra daha çok İsmet Paşa ve hükümeti ile HF'deki aşırıları (müfritleri) kendine hedef seçmiş, eleştirilerini bu düzlemde yürütmüştür.⁵⁷ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın partiler üstü bir konum benimsemesi TCF'nin siyasetteki başarısı ile doğru orantılı bir kazanım olarak düşünülmüştür. Ancak Mustafa Kemal Paşa gerek TCF kurulmadan önce⁵⁸ gerek kurulduktan sonra partisinden ayrılmayacağını ifade etmiştir. Diğer taraftan memurlara yönelik tasarruf ise CHF ile bürokrasi arasındaki bağlantıyı, buradan doğan gücü sınırlandırmaya yönelikti.⁵⁹

54 Yeşil, a.g.e., s. 228-229; Erkan Afşar, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın "Programları" Ekseninde Mukayesesi", *History Studies*, Vol. 12, Issue. 4, 2020, s. 1365-1366; Ülker, a.g.t., s. 26-28.

55 Orbay, a.g.e., s. 376.

56 Cebesoy bu konuda düşüncelerini, "*Gazi bir partinin başında kaldığı takdirde, ister istemez şahsiyet mübarezelerine sürüklenecek, vatani rehber sıfatıyla haiz olduğu mevki ve nüfuzu kaybedecekti*" sözleriyle dile getirmiştir. Ayrıca hatıralarını kaleme aldığı yıllarda, Mustafa Kemal Paşa'nın tarafsız bir devlet reisi kalarak inkılâp hareketlerini daha iyi idare edeceği kanaatini hâlâ muhafaza ettiğini söylemiştir. Bkz. Cebesoy, a.g.e., s. 377; 516.

57 Yeşil, a.g.m., s. 547.

58 Ateş, a.g.e., s. 107. 16 Eylül 1924 tarihinde Trabzon'da Halk Partililerle yapılan toplantıda partinin genel başkanlığını kendisi için bir övünme sebebi gören Mustafa Kemal Paşa, cumhurbaşkanının parti başkanlığıyla ilgili yönünü gündeme getirenlere karşı tarafının Cumhuriyet ve partisi olduğunu açıkça beyan etmiştir. Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 620-621; Mango, a.g.e., s. 477-478.

59 Yeşil, a.g.e., s. 229-230; Ülker, a.g.t., s. 29.

İşçilerine ilişkin bölümde idari adem-i merkeziyetçilik ve rasyonalizasyon konularının ön plana çıktığı görülmektedir. Anlatılmak istenen hangi birimde ya da seviyede olursa olsun seçimle iş başına gelen bürokratlar, belediye ve köy düzeyinde bir yönetim yapısının oluşturulması ve sorumlulukların kesin bir biçimde bölünmesidir. Bu noktada HF'ye yine bir gönderme vardır. Zira TCF'ye göre fiiliyatta HF'nin gösterdiği durum merkeziyetçilikten başka bir şey değildir.⁶⁰ Diğer taraftan öngörülen rasyonalizasyon da devletin çalışma prensiplerinin incelenmesini, eğer bir aksaklık ya da işleyişte hantallık varsa yeniden düzenlemeye ve daha sade bir yapıya gidilmesini gerektirmektedir.

Programın neredeyse yarısını ekonomik ve mali paragraflar oluşturmuştur. Mesleki teşkilâtların, ticaret odalarının, üretim kooperatiflerinin ve kredi kuruluşlarının kurulmasını önceleyen ekonomik ve mali bir altyapının oluşturulması ele alınmıştır. Sermaye sahipleri ile işçilerin haklarının eşit ölçüde korunacağı ve kârın işçiler tarafından paylaşılmasının kanun kuvveti ile değil ikna ile teminine çalışılacağı belirtilmiştir. Tarımsal üretimde ise önceliği kendine yetebilmeye vermiş, sonrasında ise dışarıdan alınacak sanayi ürünlerini finanse edebilmek üzere hammadde dış satımını sağlayacak bir artı değer oluşturulmasını koymuştur. Ülkenin sadece kendi kaynakları ve sermayesine dayanarak kalkınması gerektiği görüşüne karşı çıkmış, yabancı sermayenin akışına önem verilmiştir. İki partinin arasında iktisadi ve mali sahada en önemli fark ise HF'nin aşırı müdahaleci, TCF'nin bu konularda aşırıya kaçmayan, ılımlı ve daha az müdahaleci bir prensibi benimsemesi olarak görülmüştür.⁶¹

Eğitimde tek bir milli eğitim sistemi desteklenmiş, böylece 3 Mart 1924 çıkan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun hem benimsendiği hem de adı geçen kanuna dair herhangi bir tasavvurda bulunulmayacağı, örneğin kanunu hükümsüz kılmak niyetinde olmadıkları, gösterilmiştir. Yine bilim, teknoloji, özel beceriler ve toplumsal politikaların önemine dikkat çekilen maddeleri programında bulundurmuştur. Ancak Zürcher'e göre bu maddeler işçileri ve ekonomiyle ilgili kısımlarla karşılaştırıldığında daha kısadır. Ayrıca belirsiz ve basit bir şekilde kalmıştır.⁶²

TCF'nin genel sekreteri Ali Fuat Paşa, girdikleri yolun doğası gereği iki fırka arasındaki farklara, yukarıda da belirtildiği gibi, zaman zaman değinmek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda programları üzerine tekrar karşılaştırma yaptığı bir konuşmasında, devletin görevlerini asgariye indirerek halka geniş ölçüde teşebbüs imkânı bıraktıklarını, oysa HF'nin tam tersi bir

60 Orbay, a.g.e., s. 376-377.

61 *Vatan*, No: 581, 23 Teşrinisani 1340/23 Kasım 1924.

62 Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 134-135.

görüntü çizdiğini belirtmiştir. Cumhurbaşkanı seçilecek kişinin tarafsızlığını sağlamak, geldiği seçim dairesini temsilciden mahrum bırakmamak için seçilen kişinin mebusluk sıfatının düşürülmesi prensibini benimsemelerini de önemli bir ayrışma olarak vurgulamıştır. Ardından idari adem-i merkeziyeti ve mahalli yetkilerin kullanımı konusunda seçim usulünü kabul ettiklerini, halbuki HF'nin fiiliyatta arz ettiği manzaranın merkeziyetten başka bir şey olmadığını söylemiştir. On senelik gümrük tarifesi yapılmasını, ancak gelişmeye uygun milli sanayinin himayesini, ziynet eşyası hariç olmak üzere diğer şeylerden mutedil vergiler alınmasını, zirai ürünlerin pazarlanması için yurtdışında uygun pazarların bulunmasını gerekli gördüklerini, ayrıca sendikalizm ve individualizmi kabul ettiklerini, buna karşın HF'nin bu türden teşkilata karşı mesafeli olduğunu ifade etmiştir.⁶³

İki parti arasındaki program farklarını ve TCF'nin takip edeceği siyaseti anlama noktasında adı geçen partinin yayınlamış olduğu beyannamenin de önemli bilgiler verdiğini söyleyebiliriz. Örneğin parti beyannamelerinin ilk paragrafında TCF'liler milletin *“mukadderatını bizzat tayin ve idare etmek rüşt ve kabiliyetini izhar”* ettiğini vurgularken halkın ve dolayısıyla Türkiye'nin demokrasiye ulaşmak için bir rehber ihtiyacı olduğunu söyleyenlere, yani Halk Partisi mensuplarına, ima yollu bir göndermede bulunmuş ve söz konusu söylemi reddetmiştir. Doğrudan dile getirilmese de, himayecilik anlayışına ve halkın kaderinin kendisince belirlenemeyişi anlayışına karşı çıkışı, TCF'nin en başta gelen özelliği idi. Aynı paragrafta beyanname, yeni partinin hedefinin *“milletimize bu dâhil olduğu yeni sahada sarsılmadan yürü-yebileceği vasıtasız bir yol açmak”* olduğunu belirtmiştir.⁶⁴ Bu pasaj, devrimci bir değişimden çok evrimci bir değişimin arzulanması şeklinde anlaşılmalıdır ki bu husus, iki parti önde gelenlerinin uzlaşmadığı konuların en başında gelmekteydi.⁶⁵ TCF liderleri, harap durumda bulunan ülkenin, ona dinlenme imkânı verecek bir barış ve huzur dönemine ihtiyacı olduğunu düşünüyorlardı.

Beyannamede, toplumu zayıf düşmekten ve doğasından/özünden uzaklaşmaktan, kişiyi de keyfi tutum ve davranışlardan muhafaza edecek bir *“lâzıme-i içtimaiye”* olarak tasvir edilen bireysel özgürlük ilkesinin de ısrarla altı çizilmiştir. Bu, partinin liberal karakterine uymasının yanı sıra, iktidar partisine yönelik üstü kapalı bir eleştiri olarak da anlaşılabilir. Aynı şey, mebusların halktan aldıkları vekâlete olan kesin bağlılıklarının vurgulanmasında da görülmektedir. Zira TCF kurucularının gözünde CHF mebusları, seçil-

63 Orbay, a.g.e., s. 375-377.

64 Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 128; Tunaya, a.g.e., s. 615.

65 Resul Babaoğlu, “Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci” *Takım Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 11, S. 22, 2012, s. 88.

melerinin ardından kamuoyunu dikkate almayan, konularını dilediğini yapabilmelerine imkân sağlayan bir fırsat olarak değerlendiren kişilerdi.⁶⁶

Son tahlilde, CHF'nin içerisinde Mustafa Kemal Paşa'dan sonra ikinci kişi olması nedeniyle İsmet Paşa'nın (İnönü) TCF ile ilgili bir değerlendirmesini, önemli ve dönemi aydınlatıcı gördüğümüz için belirtmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. İsmet Paşa'ya göre, TCF II. Grubun devamı sayılabilir ve "... az çok kendi kendine teşekkül" etmiştir. İsmet paşa'nın bu husustaki fikrini daha iyi anlamak için şu satırlara dikkat etmek gerekir.

"Büyük Millet Meclisi'ndeki tek parti, geçimsizlik, beraber çalışmayı imkânsız kıldığı sanılarak, tabii ve suni gayretlerle bir ayrılmaya ve bölünmeye gitmiştir. Bu suretle, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuş oldu. Bundan anlaşılması gereken husus, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası önemli fikir ve görüş ayrılıklarından değil, geçimsizlikten doğmuştur ve bu geçimsizlik beraber çalışmayı imkânsız kulacak kadar büyük deşildir. Bu partiyi kuranlar kendiliklerinden teşebbüse geçmediler. Biraz da bu yola itildiler." Yine aynı yazısına da devamla İsmet Paşa şöyle bir değerlendirme daha yapmaktadır.

"Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programında bulunan "milli ve dini geleneklere sadakat" sözü büyük reformlar ve inkılâplar yoluna girmiş olan Atatürk idaresi ve CHP iktidarına karşı muhafazakâr bir zihniyetin ifadesi sayılmıştır. Aslında bu iddia her büyük reformun karşısında tabii ve meşru olan muhafazakâr cereyanı temsil eder masum bir iddia görülebilir. Kaldı ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bir muhafazakâr cereyanı temsil ettiğini de hiçbir zaman söylememiştir. Kaydedilmeye lâyıktır ki, Terakkiperver Firkanın başında bulunanların büyük kısmı mazileri ve zihniyetleri itibarıyla ileri fikirli ve ıslahatçı insanlardı" demektedir.⁶⁷

Sonuç

Türkiye'de Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra partileşme faaliyetleri Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlamış ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kurulmasıyla ilk devresini tamamlamıştır. Ancak bu durum Milli Mücadele'de yer alan her kesimi içerisine almayı başaramamıştır. Vatanın tam bağımsızlığı sağlanması konusunda kenetlenen insanlar, vatanın kurtulup, devletin ne yönde rejimini belirleyip şekillendireceği konusunda ayrılıklara düşmüşlerdir. Bütün bunların yanı sıra Milli Mücadele'de Mustafa Kemal'in yanında onunla omuz omuza mücadele veren önderler, kendilerini bu yeni oluşumda dışarıda bırakılmış ya da geriye itilmiş görmeye başlamıştır. İşte

66 Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 129.

67 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, C. 2, Kastaş Yayınları, İstanbul 2000, s. 759-760; Tevetoğlu, a.g.m., s. 45-46.

bu gibi sebepler Türkiye’de yeni bir oluşumu yani, muhalefeti ve muhalefetçilerin önderliğinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını meydana getirmiş, aslında Zürcher’in de belirttiği gibi ideolojik açıdan, her iki kanat da temel olarak aynı orta sınıftan pozitivist, milliyetçi ve liberal hareketine bağlı olmalarına rağmen ayrılık kaçınılmaz olmuştur.

Ayrılık beraberinde farklı bakış açıları ve programlar meydana getirmiştir. Her iki partinin programları ve anlayışları ise cumhurbaşkanı seçilen kişinin partiden ayrılması ya da devam etmesi, anayasa değişikliklerinde halkın onayının alınması ya da Meclisteki milletvekillerinin vereceği kararın yeterli görülmesi, tek dereceli milletvekili seçimleri, liberal politikaların takibi, inkılapların yapılış şekli ve nasıl devam edeceği, bireysel/ferdi girişimlerin ne ölçüde destekleneceği gibi konular üzerinde farklılaşmış, karşı karşıya gelmiştir. Şurası da bir gerçektir ki, Terakkipervercilerin programı Halk Fırkası’nın programının temelini oluşturan 9 Umde’ye göre daha kapsamlı ve ayrıntılıydı. Diğer taraftan Cumhuriyet Halk Fırkası ise daha pratik bir programla genel çerçevesini çizdiği meselelere süratli ve kesin çözümler bulmak istemiştir. Nitekim bu yönde bir siyasette takip etmiştir ve daha detaylı bir programa ancak 1931 yılında ulaşmıştır. Bu şekilde programlarını tespit eden ve faaliyetlerini sürdüren iki partinin ara seçimlerdeki karşılaşmalarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının önemli sayılabilecek başarısı, Halk Fırkasında muhalefete olan baskıyı artırmış ve Terakkipervercilerin ünlü *dinsel düşünce ve inançlara saygı* maddesinin gericilere bir çağrı olduğu ileri sürülmüştür. O dönemde Şeyh Sait isyanının aynı zamanda dinsel bir hüviyete bürünmesi ile ilişkilendirilen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Takrir-i Sükûn Kanunu’nun da verdiği yetkiyle Haziran 1925 yılında kapatılmış, Cumhuriyet Halk Partisi ise 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi kuruluncaya değin tek parti olarak siyasi yaşamına devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

- Tanin*, No: 754, 18 Teşrinisani 1340/18 Kasım 1924.
Tanin, No: 756, 20 Teşrinisani 1340/20 Kasım 1924.
Tevhid-i Efkâr, No: 4243, 11 Teşrinisani 1340/11 Kasım 1924.
Tevhid-i Efkâr, No: 4250, 18 Teşrinisani 1340/18 Kasım 1924
Vatan, No: 568, 10 Teşrinisani 1340/10 Kasım 1924.
Vatan, No: 577, 19 Teşrinisani 1340/19 Kasım 1924.
Vatan, No: 578, 20 Teşrinisani 1340/20 Kasım 1924.
Vatan, No: 581, 23 Teşrinisani 1340/23 Kasım 1924.

TBMM Zabıt Cerideleri

- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İctima Senesi: 2, C. 9, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1975.

Kitap, Tez ve Makaleler

- Afşar, Erkan, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın “Programları” Ekseninde Mukayesesi”, *History Studies*, Vol. 12, Issue. 4, 2020, 1351-1380.
- Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Doruk Yayınevi, İstanbul 2002.
- Andrew Mango, *Atatürk Modern Türkiye’nin Kurucusu*, Türkçesi: Füsun Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.
- Arı, Kemal, *Büyük Mücadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- Atatürk, Kemal, *Nutuk*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, Yay. Haz. Ali Sevim-İzzet Öztoprak-M. Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.
- Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, (Bugünkü Dille) Yay. Haz. Ali Sevim-İzzet Öztoprak-Mehmet Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.
- Ateş, Nevin Yurdsever, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1994.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.
- Babaoğlu, Resul, “Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 11, S. 22, 2012, 63-108.

- Baran, Tülay Alim, “İstanbul Basınında Cumhuriyetin İlanına Tepkiler ve Yorumlar”, *ATAM Dergisi*, C. 15, S. 44, 1999, 627-643.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar Büyük Zafer’den Lozan’a Lozan’dan Cumhuriyete*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, C. I-II, Temel Yayınları, İstanbul 2011.
- Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı*, Cumhuriyet Matbaası, 1938.
- Çevik, Zeki, *Milli Mücadele’de “Müdafaa-i Hukuktan Halk Fırkası’na” Geçiş (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.
- Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Ekici, Yunus, “Türk Demokrasi Hayatında Cumhuriyet Halk Fırkası”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 27, S. 22, 2017, 349-359.
- Ekincikli, Mustafa, “Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Kuruluşu”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 6, S. 11, 2012, 151-163.
- Güneş, İhsan, “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nden Halk Fırkası’na Geçiş”, *ATAM Dergisi*, C. 3, S. 8, 1987, 427-442.
- Güz, Nurettin, “Cumhuriyetin İlanına Basının Bakışı”, *Selçuk İletişim*, C. 1, S. 1, 1999, 3-12.
- İnönü, İsmet, *Cumhuriyet’in İlk Yılları I (1923-1938)*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1998.
- Kapucu, Davud, “Demokratikleşme Çerçevesinde Muhalif Bir Hareket Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Atatürk Dönemi Demokratikleşme 1920-1938*, Ed. Davud Kapucu, İksad Yayınevi, Ankara 2021, 211-240.
- Karaca, Emin, *Birinci Meclis’te Muhalifler*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2007.
- Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2007.
- Müezzinoğlu, Ersin, “Türk Siyasal Hayatının Vakitsiz Doğan Çocuğu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Journal of Universal History Studies (JUHIS)*, vol. 1, Issue 1, 44-79.
- Öz, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992.
- Rauf Orbay’ın Hatıraları (1914-1945)*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2005.
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilâli*, C. 2, Kastaş Yayınları, İstanbul 2000.
- Şahin, Zeynep Burcu, “Çok Partili Hayata Geçiş Deneyiminde Basın ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Atatürk Dergisi*, C. 10, S. 2, 2021, 171-204.

Taşkıran, Cemalettin, “Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 4, S. 14, 1994, 255-265.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Nizamname, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1924.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Programı, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmliui/handle/11543/1957>;

Tevetoğlu, Fethi, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Türk Kültürü*, Yıl: XXIV, S. 264, 1985, 41-46.

Timur, Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Yayınları, Ankara 2003.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952*, Arba Yayınları, İstanbul 1995.

Tuncay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Uluç, Vahap, “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş: İç ve Dış Dinamiklerin Analizi”, *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, 2020, 465-486.

Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayınları, İstanbul 2011.

Ülker, Nurdan Seda, *Türk Basınında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr, Tanin, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Millîye)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.

Yeşil, Ahmet, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

Yeşil, Ahmet, *Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk Teşkilâtlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara 2002.

Yeşil, Ahmet, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Siyasi Kimliği”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 546-551.

Yüceer, Saime, “Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 534-545.

Zürcher, Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Türkçesi: Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul 1992.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Zürcher, Erik Jan, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık”, Çev. Özgür Gökmen, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Mu-*

hafızakârluk, Ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, 40-53.

Zürcher, Eric Jan, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma-Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

Millî Eğitim Bakanlığı Lise Ders Kitapları'na Göre Lozan Antlaşması

Seher Akça¹

Özet

15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlılar İzmir'i işgal ettikten sonra hızla Ankara'ya doğru ilerlememiştir. Türk Milleti önce Kuvâ-yı Milliye Teşkilatı ile bu ilerlemeyi durdurmaya çalıştı ise de başarısız olmuştur. Bunun üzerine 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da TBMM açılmıştır. TBMM Yunan ilerleyişini durdurmak için düzenli orduyu kurmuştur. Batı Cephesi'nde düzenli ordu 6-10 Ocak 1921 tarihlerinde I. İnönü Muharebesini ve 23-31 Mart 1921 tarihlerinde II. İnönü Muharebesini ve 13 Eylül 1922 tarihinde Sakarya Savaşını kazanmıştır. 26 Ağustos 1922 tarihinde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa komutasında Türk Ordusu Afyon'dan Büyük Taarruzu başlatmış ve 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e ulaşmıştır.

3-11 Ekim 1922 tarihleri arasında Marmara Denizi'nin küçük bir kasabası olan Mudanya'da yapılan görüşmeler sonucu Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır. Mudanya Mütarekesi'nden sonra Ankara Hükümeti ile İtilaf Devletleri temsilcileri Lozan'da bir konferans için toplanmıştır. Lozan'da çetin görüşmelerden sonra 24 Temmuz 1923 tarihinde Ankara Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Ankara Hükümeti Batılı Devletler tarafından resmen tanınmıştır.

Bu makalede, 1934, 1958, 1973, 1976 ve 2000 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından liseler için hazırlatılan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitaplarında Lozan Barış Antlaşması'nın nasıl yapıldığı, Lozan'da çözülen ve çözülemeyen sorunların neler olduğu ve bu kitaplar arasındaki benzer ve farklı yönlerin neler olduğu ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

Giriş

I. Dünya savaşı sonrası İttifak ve İtilaf Devletleri Paris'te bir araya gelmişlerdir. Bu toplantıda üçler konseyi olarak adlandırılan İngiltere, Fransa ve ABD İzmir'in güçlü İtalya yerine zayıf kendi isteklerini yerine getirecek Yu-

1 Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, seherakca@mu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4987-8087,

nanlılara verilmesine karar vermişlerdir. Bu karar gereğince 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir².

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine Batı Anadolu Bölgesi'nde bir taraftan İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti gibi Müdafaya-yı Hukuk Cemiyetleri kurulurken diğer taraftan da Ödemiş, Ayvalık, Aydın, Menteşe gibi yerlerde Kuvâ-yı Millîye Örgütleri kurulmuştur³.

İzmir'in işgalinden sonra Yunanlılar bir taraftan Gediz Vadisi'nde ilerleyerek sırasıyla Manisa, Turgutlu, Tire ve Saruhanlı'yı işgal ettiler diğer taraftan da Menderes Havzası'nda ilerleyerek yine sırasıyla Selçuk, Aydın ve Nazilli ve Sarayköy'ü işgal etmişlerdir⁴.

4-11 Eylül 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında Sivas'ta toplanan Sivas Kongresi bir taraftan Anadolu'daki tüm Müdafaya-yı Hukuk Cemiyetlerini Anadolu ve Rumeli Müdafaya-yı Hukuk Cemiyeti adı altında toplarken diğer taraftan da Batı Anadolu'daki Kuvâ-yı Millîye Birliklerini Batı Anadolu Umum Kuvâ-yı Millîye Kumandanlığı çatısı altında bir araya getirilmiştir. Bu kumandanlığın başına da Ali Fuat Paşa'yı atanmıştır⁵.

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da TBMM açıldıktan sonra Anadolu'daki askeri birlikler cephe teşkilatı haline getirilmiştir. 16 Mayıs 1920 tarihinde de TBMM Hükümeti düzenli orduya geçiş için Milli Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığının görev tanımlarını yapmıştır.

22 Haziran 1919 tarihinde Yunanlılar Batı Cephesi'nde yeni bir taarruza kalkışarak sırasıyla Balıkesir, Bursa ve Uşak'ı işgal etti Bu durum Mustafa Kemal Paşa'yı Batı Cephesi'nde düzenli orduyu kurmaya itmiştir. Bu bağlamda 8 Kasım 1919 tarihinde Batı Cephesi Kumandanlığı Ali Fuat Paşa'dan alınarak yerine İsmet Paşa atanmıştır⁶.

Çerkez Ethem olayından istifade etmek ve düzenli ordunun daha da güçlenmesini engellemek için 6 Ocak 1921 tarihinde Yunanlılar İnönü Mevkii'nde Türk Birliklerine saldırmıştır. 10 Ocak 1921 tarihinde umulmadık

2 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz, C. I*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,2016,S.27-30, Bilge Umar, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılap Yayınevi, İstanbul,2002,s.28-35, *Türk İstiklal Harbi ve Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, Genelkurmay Basımevi Ankara,1992,s.188-200.

3 Mustafa Albayrak, *Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,1998,s.41-88.

4 Nuri Köstüklü, *Millî Mücadelede Denizli Isparta ve Burdur Sancakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,1990,s.34-36.

5 *Kemal Atatürk Nutuk,1919-1927*, Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,2004,s.61-116

6 *Kemal Atatürk Nutuk,1919-1927*,s.338-344.

bir yenilgi alan Yunan birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu zafer üzerine Mustafa Kemal Paşa İsmet Paşa'ya bir kutlama telgrafi çekmiştir⁷.

23 Mart 1921 tarihinde Yunanlılar hem I. İnönü Savaşı'nın öcünü almak hem de Sevr Antlaşması'nı Ankara Hükümeti'ne zorla kabul ettirmek için Bursa'dan Eskişehir'e doğru harekete geçmiştir. 31 Mart 1921 tarihinde iki ordu yine İnönü Mevkii'nde karşı karşıya gelmiştir. Burada ağır bir mağlubiyet alan Yunanlılar tekrar geri çekilmek zorunda kalmıştır⁸.

II. İnönü Savaşı'ndan da mağlup ayrılan Yunanlılar tekrar saldırı için hazırlığa başlamıştır. Bu bağlamda Yunan Kralı ordusuna moral vermek için İzmir'e kadar gelmiştir. 14 Temmuz 1921 tarihinde başlayan Yunan saldırılar karşısında Türk birlikleri önce Kütahya'yı boşalttı sonra da Eskişehir ve Afyon'u boşaltarak 25 Temmuz 1921 tarihinde Sakarya Irmağı doğusuna çekilmek durumunda kalmıştır. Türk Ordusu'nun Sakarya Irmağı doğusuna çekilmesi hem TBMM'de moral bozukluğuna hem de Başkumandanlık konusunun tartışmaya açılmasına sebep olmuştur⁹.

Türk Ordusu'nun Sakarya Irmağı'nın doğusuna çekilmesi üzerine 5 Ağustos 1921 tarihinde TBMM hem kendi yetkilerini hem de Başkumandanlık yetkisini Mustafa Kemal Paşa'ya devretmiştir. Bu yetkileri aldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa önce ordunun ihtiyaçları için "*Tekâlif-i Millîye Kararlarını*" yayınlamış sonra da Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile cepheye giderek orduyu savaşa hazırlamıştır. 23 Ağustos 1921 tarihinde Yunan ordusunun saldırı ile başlayan savaş 9-10 Eylül 1921 tarihinde Türk ordusunun karşı taarruzu ile devam etmiştir. 13 Eylül 1921 tarihinde Yunan ordusunun Sakarya Irmağı'nın doğusuna atılması ile 22 gün süren savaş Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanmıştır¹⁰.

Sakarya Savaşı'ndan önce yapılan savaşlar savunma amaçlı idi. Artık sıra taarruz savaşına gelmişti. İşte bu amaçla ordu bir yıl hazırlık yaptı. 1922 yılının Ağustos ayında Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa savaşı yönetmek üzere Afyon'a gelmiştir. 26 Ağustos 1922 sabahı Türk Ordusu taarruza geçmiştir. Bu taarruz 1 Eylül 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın "Ordular İlk He-

7 *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi 3. Kısım*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.145-246, Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt IV*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s.5-26.

8 *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi 3. Kısım*, s.247-512.

9 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt IV*, s.97-120.

10 Falih Rıfık Atay, *Çankaya*, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayi A.Ş. Basımevi, İstanbul, 1969, s.292-306.

definiz Akdeniz'dir, İleri!" emri ile İzmir'e doğru devam etti. 9 Eylül 1922 tarihinde Türk Ordusu İzmir'e girmiştir¹¹.

Türk Ordusu bir taraftan İzmir'e girerken diğer taraftan da İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına ulaştı. Trakya ise hâlâ işgal altındaydı. İngiltere boğazlar bölgesine Türk Ordusu'nun girmesini istemiyordu. Hatta bu konuda İngiltere savaşı bile telaffuz etmeye başlamıştı. Fakat araya Fransa ve İtalya'nın girmesi ile TBMM Hükümeti ile İngiltere arasında bir mutabakat sağlanmıştır. Bu mutabakat sonucu 3 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Konferansı başlamıştır. Konferansta Türkiye'yi Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, İngilizleri General Harrington, Fransızları General Charpy, İtalyanları General Mon Belli temsil etmiştir. Yunan temsilci konferansa katılmamıştır. Ancak görüşlerini Mudanya'ya geldiği gemiden İtilaf Devletleri temsilcilerine iletmiştir. 3 Ekim 1922 tarihinde başlayan görüşmeler 11 Ekim 1922 tarihine kadar çok tartışmalı geçmiştir. Tartışmaların ağırlık noktasını İstanbul ve Trakya'nın bir an evvel boşaltılarak Türklere teslim edilmesi oluşturmuştur. Bir ara görüşmeler kesilme noktasına gelmiş, Türk tarafının ısrarlı tutumu sonucu görüşmeler antlaşma ile sonuçlanmıştır¹².

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması ile birlikte kalıcı barışın yapılması için İsviçre'nin Lozan şehrinde konferans toplanmasına karar verilmiştir. TBMM Hükümeti Lozan'a gidecek heyete başkanlık yapmak üzere İsmet Paşa'yı seçmiştir.

İtilaf Devletleri, İstanbul Hükümeti'ni de Lozan'a davet edince TBMM Hükümeti Saltanatı kaldırarak Türk Milleti'nin gerçek temsilcisinin Ankara Hükümeti olduğunu göstermiştir. Konferans 20 Kasım 1922 tarihinde başlamıştır. Konferans'ta Ankara Hükümeti'nin karşısında İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, ABD ile kendi konularında Romanya, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan temsilcileri vardı.

Konferansın ilk safhası 20 Kasım 1922 ile 4 Şubat 1923 tarihleri arasında yapılmıştır. Çok çetin geçen bu safhada Boğazlar, Musul, Kapitülasyonlar, Osmanlı Borçları, Türkiye ile Yunanistan arasında azınlıkların durumu ve Patrikhane Meselesi gibi önemli konular vardı.

Konferansta çıkarları açısından İngiltere Musul ve Boğazlar, Fransa Suriye Manda terliği, borçlar, kapitülasyonlar ve imtiyazlar ve İtalya ise kapitülasyonlar, adalar ve kabotaj meselesine önem vermiştir. İtilaf Devletleri uzun ve çetin görüşmelerden sonra Türk heyetine 31 Ocak 1923 tarihinde bir antlaşma metni sunmuştur. Türk heyeti bu metni 4 Şubat 1923 tarihine kadar incelemiş ve bunun kabul edilemeyeceğini bildirmiştir. Bu durum üzerine

11 *Kemal Atatürk Nutuk, 1919-1927*, s.450-455. Halide Edip Adivar, *Türkin Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1973, s.206-250.

12 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt IV, s.195-219

konferans dağılmış ve 20 Şubat 1923 tarihinde Türk heyeti Ankara'ya dönmüştür.

İtilaf Devletleri'nin Türk Heyeti'ne sunduğu antlaşma metni TBMM'de tartışılmıştır. Bu tartışma sonrası 8 Mart 1923 tarihinde Türkiye'nin yeni teklifleri İtilaf Devletleri'ne iletilmiştir. İtilaf Devletleri bu teklifleri değerlendirdikten sonra 23 Nisan 1923 tarihinde konferansın yeniden Lozan'da toplanması kararlaştırılmıştır.

Lozan Konferansı'nın ikinci aşaması 23 Nisan 1923 tarihinde başlamıştır. Sert tartışmalar sonucu 24 Temmuz 1923 tarihinde Türk tarafı adına İsmet Paşa Lozan Antlaşması'nı imzalamıştır. Heyet döndükten sonra antlaşma metni TBMM'de tartışılmıştır. Bu toplantıda mebuslar Musul meselesi, İskenderun Sancağının durumu, Fransa mandasının kalması gibi konularda sert eleştiriler yapmıştır. Sonuçta 23 Ağustos 1923 tarihinde TBMM'de Lozan Antlaşması 213 oy ile kabul edilmiştir.

Lozan Antlaşmasının Hükümleri:

Lozan Antlaşması'nda; sınırlar, boğazlar, kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti'nin Borçları ve azınlıklar konuları üzerinde anlaşmaya varılan hükümleri aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

1-Sınırlar:

-Suriye Sınırı: 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanmış olan Ankara Antlaşması hükümlerine göre kabul edildi.

-Irak Sınırı: Musul meselesi ve Irak sınırı meselesi taraflar arasında yapılacak görüşmeler sonucu dokuz ay içinde çözülmek şartıyla ertelendi.

-Bulgaristan Sınırı: Karadeniz kıyısındaki Rezve Deresi ağzından başlıyor ve Türk-Yunan sınırı olan Meriç Nehri'nin keşiştiği yerde bitiyordu.

- Yunanistan ve Adalar: Yunanistan ile Meriç Nehri sınır olarak kabul edildi. Karaağaç savaş tazminatı olarak Türkiye'ye verildi. İmroz, Bozcaada ve Tavşan Adaları Türkiye'de kaldı. On iki Ada İtalya da kaldı. Diğer Ege Adaları Yunanistan'a bırakıldı.

2-Azınlık:

Türkiye'de yaşayan gayrimüslim azınlıklara ayrıcalıklar verilmedi. Türk vatandaşı olan azınlıklar kanun önünde eşit olacaktı. Batı Trakya Türkleri ile İstanbul Rumları dışında kalan Türkler ve Rumlar karşılıklı mübadele edilecekti.

3- Kapitülasyonlar:

Kapitülasyonların her türlü silendi kaldırılacaktı.

4-Borçlar:

Osmanlı Devleti'nin Kırım Harbi ile başlayan ve devleti iflase sürükleyen borçlarının Fransız Frangı olarak ödenmesi kabul edildi.

5- Boğazlar ve İstanbul'un Durumu:

İstanbul ve Çanakkale Boğazları savaş tehlikesi karşısında veya Türkiye'nin savaşa girmesi halinde silahlandırılacaktı. Boğazların her iki yakasında 15 km'lik bir bölge silahsızlandırılacaktı. Her iki boğazın yönetimi "Boğazlar Komisyonu" adı altında uluslararası bir komisyon tarafından sağlanacaktı. Savaş gemilerinin boğazlardan geçişi belirli esaslara bağlandı. Ticaret gemileri serbestçe geçiş yapabilecekti. Ancak Türkiye harbe taraf ise sadece tarafsız devletlerin gemileri boğazlardan geçebilecekti.

Bu antlaşmanın TBMM tarafından onaylanmasını takip eden bir buçuk ay içinde İtilaf Devletleri İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında bulunan kuvvetlerini geri çekerek ülkeyi terk edecekti¹³.

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI LİSE DERS KİTAPLARINA GÖRE LOZAN ATLAŞMASI

1934 yılından 2000 yılına kadar farklı kişilerin farklı tarihlerde yazdığı Millî Eğitim Bakanlığı Lise Ders kitaplarında Lozan Antlaşması konusu mutlaka yer almıştır. Ancak bu konu işlenirken bazen özet olarak verilmiş bazen de çok ayrıntıya girilerek maddeler halinde sunulmuştur. Aşağıda 1934, 1958, 1973, 1976 ve 2000 yılında okutulan ders kitaplarında bu konunun işlenişi ile ilgili örnekler verilmiştir.

1934 yılında Türkiye Cumhuriyeti Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından yazılıp İstanbul'da Devlet Matbaası tarafından basılan Tarih IV adlı eserde Lozan Antlaşması şöyle anlatılmıştır:

"Lozan Konferansı:

"Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı dairesinde, Mudanya Mütarekesi'ni gerçekten büyük bir ustalık ile idare etmiş ve barış konferansından evvel büyük Türk zaferinden, gerek

13 Kemal Atatürk Nutuk,1919-1927,s. 463-480, Mehmet Gönübol-Cem Sarı, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997,s. 40-55.

Yunanlılara ve gerekse müttefiklere karşı derhal ve azami oranda yararlanmak yolunu sağlamıştı.

Müttefiklerle barış şartlarının tespitinden evvel Anlaşma kuvvetlerinin İstanbul ve Boğazlardan çıkarılmasına girişmek, Anlaşma Devletleri ile sonucu belli olmayan yeni bir savaşla sonuçlanabilir ve kazanılan zaferin Türk milletine verdiği büyük itibar mevkiini tehlikeye koyabilirdi. Büyük Gazi, Türk zaferinin, Türk Milletine sağlayabileceği siyasi çıkarlar hakkındaki görüşlerinin en çok İsmet Paşa tarafından anlaşılmakta olduğunu ve özellikle milletlerarası büyük bir konferansta fikir ve arzularının en iyi İsmet Paşa tarafından izlenip uygulanabileceğine inanıyordu. Büyük Erkan-ı Harp Reisi Fevzi Paşa ve o vakit Hariciye Vekili olan Yusuf kemal Bey ve daha birkaç kişi, aynı fikirdeydiler: İsmet Paşa, Meclis tarafından Hariciye Vekili seçildi ve bu sıfatla Lozan'a gidecek Türk Delegeleleri heyeti Başkanlığı'na tayin edildi.

Lozan Konferansı, 21 Kasım 1922'den 24 Temmuz 1923 tarihine kadar devam etti. Fakat araya 4 Şubat 1923 tarihine kadar süren iki buçuk aylık bir zaman girmişti.

Bu konferansta, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya devletleri bir tarafta, Türkiye diğer taraftaydı. Boğazlarla ilgili işlerin görülmesine Karadeniz'de sabili bulunması itibariyle, SSCB ve Bulgaristan da katıldılar. ABD ise konferansa bir gözlemci ile katıldı.

Lozan Konferansı'nın konusu, yalnız Yeni Türk Devleti ile Yunanistan arasındaki meseleler değil. Aynı zamanda Türkiye ile henüz son bulunmamış olan Umumi Harp de Lozan Konferansı'nda bir barış antlaşmasına bağlanacaktı.

Avrupa devletleri, Yeni Türk Devleti'nin, bilfiil kazandığı zaferle, dışarıya karşı da her türlü bağımsızlığını tamtabilecek kuvvet ve kudrette olduğunu anlıyordu; fakat bu gerçeği kolayca onaylamak niyetinde değillerdi. Avrupa Devletleri'nin, Osmanlı Devleti'ne yapageldikleri gibi, evvelce aralarında kararlaştırılan barış şartlarını, birleşik cephe ile Yeni Türk Devleti'ne de zorla kabul ettirmeleri şekli açıktan açığa savunulamazdı. Antlaşmanın bütün içeriğinin, eşit haklara sahip iki taraf arasında serbest görüşülmesi ve tartışılması gerekiyordu.

Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu ile asırlardan beri devam eden ilişkilerde ve bu ilişkilerin özellikle kapitülasyonlarla ortaya çıkan mali, iktisadi ve adli alanlarda kendi lehlerine ve Türler aleyhine tuttıkları yola ve usule son vermek zamani gelmişti. Yeni Türk Devleti ile kendi aralarında geçerli olan genel hükümler dairesinde bir barış yapmak zorunluluğunu kararını esasen henüz vermemişlerdi. Avrupalıların yeni esasları kabul eder-

ken, hiç olmazsa ileride Millî Türk Devleti'nin içte zayıf bir zamanında genişletilmek veya sürdürülmek üzere, eski imtiyazlarla başı andıran bazı şartları korumaya çalışacakları açıktı. Bundan başka, tarihe karışan Osmanlı İmparatorluğu'nun Yeni Türk Devleti'ne miras bıraktığı borçlar ve yabancı şirketlere zararlı şartlarla verdiği imtiyazlar gibi karışık meselelerin, yeni esaslara göre görüşülmesi ve tespit edilmesi gerekecekti.

Bu kadar karışık işlerin içinden çıkmak, doğal olarak o kadar kolay olmayacaktı.

Avrupa Devletleri kendi lehlerine zorla hükümler kabul ettiremeyeceklerini anlayınca, uzun ve karışık konferans görüşmelerinde Türk Delege Heyeti'ni ve Yeni Türk Devleti'ni yorup yıpratarak biktirmek ve bu sayede antlaşmaya mümkün olduğu kadar çıkarlarını sağlayacak maddeleri-belirsiz ifadelerle bile olsa- sokuşturmayaya çalışmak isteyeceklerdi. Yukarıda açıklanan sebepler dolayısıyla Lozan Konferansı, Türkler için, Avrupa Devletleri ile diplomasi alanında çetin bir mücadele safhası, adeta ayrı bir savaş olmuştur.

Savaş meydanında usta bir taktisyen olduğu kadar, dış siyaset alanında da usta bir diplomat, dikkatli, sabırlı ve ince bir görüşmeci olduğunu gösteren İsmet Paşa, Gazi Paşa'nın etkili ve isabetli talimatı sayesinde, barış görüşmesini milletin hayati çıkarlarına en uygun bir şekilde sonuçlandırmıştır.

Konferansın iki ay devam eden birinci devresinde gelecek barış görüşmesinin esasını oluşturmak üzere bir proje meydana geldi. Bu projede bizi tatmin edecek şekilde çözümlenen meseleler şunlardı:

1-Yunanistan ile aramızdaki meseleler:

1-1-Sivil tutukluların ve askeri esirlerin, barışın imzalanmasından evvel her iki taraf arasında mübadele edileceğine dair özel bir antlaşma imzalanmıştır.

1-2-Doğu Trakya'daki Sınırımız, Mudanya Mütarekesi ile tespit edilen Meriç Irmağının sol sahili olarak kabul olunmuştur.

Bundan başka Bozcaada ve İmroz Adaları bize veriliyor ve Anadolu sahiline yakın ve Yunanlıların elinde bulunan Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adaları sivil bir hale konuyordu.

1-3- İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türkleri dışında Türkiye'deki Rum ve Yunanistan'daki Türkler mübadele edilecekti. Yani yunan ordusu ile

Anadolu'dan ve Trakya'dan kaçan Rumlar geri geri gelemeyecekler ve yerlerine Yunanistan'daki Türkler gönderilecekti.

Mübadele edilen Rumların ve Türklerin her ne surette olursa olsun tekrar eski yerlerine yerleşmeleri yasaklanmıştı.

Yunanistan ile aramızda konferansın birinci kısmında hal olunamayan tek mesele, Yunan ordularının Batı Anadolu ve Doğu Trakya'da yaptıkları tahribatın tamiri işi idi.

2-Anlaşma Devletlerini İlgilendiren meselelerden de aşağıdakiler hakkında uyushulmuştur:

2-1-Fransızlar ile arazi meselemiz yoktu. Suriye sınırı için Ankara Antlaşması'nın hükümleri pekiştirildi.

2-2- 12 Ada (Rodos vs) üzerinde İtalya'nın hâkimiyeti pekiştirildi.

2-3-Arazi meselelerinde Irak ile aramızdaki sınır işi üzerinde çetin mücadeleler oldu, fakat uyushulmadı; bu meselenin hallinin sonraya bırakılması uygun görüldü.

- Antlaşma Devletleri ile uyushduğumuz önemli noktalardan biri de Boğazlar meselesi idi. Büyük Harp, Boğazlar savunmasında sabit bataryalardan çok gizli seyir bataryaların ve denizaltı aletlerinin önemini göstermişti. Boğazlar meselesinde kabul edilen şekil, Türkiye'nin dâhil olduğu bir savaş halinde veya savaş tehlikesi zamanlarında Boğazlarda savunma hakkımızı destekliyordu. Genel barış antlaşmasının bir parçası olan Boğazlar Sözleşmesi'nin genel hükümleri, gereğince acele savunma tedbirleri almamızı büsbütün imkânsızlaştıracak mahiyette değildi. Bundan başka Boğazlardan yabancı savaş gemilerinin barışta ve savaşta nasıl geçecekleri hakkında sözleşmeye bazı hükümler de konmuştu. Sözleşmeyi imzalayan devletlerin delegelerinden oluşan Boğazlar Komisyonu yalnız Boğazlardan geçecek yabancı savaş gemileri ile ilgilenecek ve karadaki sivil bölgeler üzerinde hiçbir denetimde bulunamayacaktı.

-Bir de, Çanakkale Bölgesindekiler dâhil olmak üzere, genel olarak Antlaşma Devletleri ordularına ait mezarlıkların bulunduğu arazinin mezarlık olarak kullanılması, bazı şartlar dâhilinde kendilerine bırakılmıştır.

3- Anlaşma Devletleri ile anlaşamadığımız önemli noktaların bazıları şunlardı:

3-1- Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan devletlerarasında bir oran üzerinde paylaştırılması kabul edilen Osmanlı borçlarının ödeneceği paranın cinsi, en çok Fransızlarla aramızda anlaşmazlığa sebep olmuştur. Barış antlaşması imzalandıktan sonra bu işin halli mümkün olmuştur. O vakit

bu meseleyi acele bir karara bağlamamakta İsmet Paşa'nın ne kar baklı olduğu bu suretle olaylar da göstermiştir.

3-2- Antlaşma Devletleri kapitülasyonlarla Osmanlı İmparatorluğunu zamanında, adli, iktisadi meselelerde elde etmiş oldukları imtiyazların bir-den bire kesilmesine razı olmuyorlar ve bu imtiyazların, Yeni Türk Devleti'nde de başka şekil ve isimlerle, hiç olmazsa bir müddet daha devamında ısrar ediyorlardı.

3-3- İstanbul ve Boğazların Antlaşma kuvvetleri tarafından boşaltılması için de olumlu bir sonuca varılamamıştı.

Görülüyor ki müttetikler, evvelce Anadolu savaşına teşvik ve sevk edip bunca kayba uğrattıkları Yunan milletini artık unutmuşlardı. Asıl kavga, Türklerle Müttetiklerin, özellikle iktisadi kavgalarıydı. Fransız yazarı Ansel'in e dediği gibi Lozan Konferansı, Müttetiklerin Türkiye üzerinde iktisadi hâkimiyetlerine ne büyük bir kıymet verdiklerini pek açık gösterdi. Türk-Yunan anlaşmazlığı çarçabuk hal olunmuştu, fakat Müttetiklerin, Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi, Yeni Türk Devleti'ne de iktisaden hâkim olmak, adli ve iktisadi kapitülasyonları sürdürmek istemeleri, görüşmenin kesilip durmasına bile sebep olmuştu.

Barış antlaşması projesi Türk Heyeti'ne teklif edildiği şekilde kabul olunamazdı. İsmet Paşa, pek haklı olarak imzalamadı ve 4 Şubat 1923 tarihinde Lozan'ı terk etti: Yeni Türk Devleti için bu hayati noktalar üzerinde fedakârlık asla düşünülemezdi. En sonunda Antlaşma Devletlerinin, bunlar üzerinde de haklarımızı teslim edecekleri bekleniyordu.

Gazi Hazretleri, bu mesele hakkındaki kanaatlerini Büyük Nutuk'larında şu şekilde ifade ediyorlar:

“Varis olduğumuz Osmanlı Devleti'nin dünyanın gözündeki hiçbir kıymeti, fazileti ve haysiyeti kalmamıştır; milletlerarası hukukun dışında tanınmış, adeta koruma ve vesayet altına alınmış bir mahiyette farz olunuyordu. Geçmişe ait müsamahaların, hataların faili biz olmadığımız halde esasen asırların birikmiş hesaplarının bizden sorulmaması gerekirken bu hususta da dünya ile karşı karşıya gelmek bize düşmüştü. Millet ve memleketi gerçek bağımsızlık ve hürriyetine sahip kalmak için bu zorluklara ve fedakârlığa göğüs germek de bizim ürerimize yükletilmişti. Ben sonucun önünde sonunda olumlu olacağından emindim. Türk milletinin varlığı için, bağımsızlığı için, hâkimiyeti için önünde sonunda elde etmek zorunda olduğum esasların dünyada onaylanacağına asla şüphe etmiyordum. Çünkü gerçekte, bu esaslar, kuvvet ve başarıyla fiilen ve maddeten elde edilmişti. Konferans masasında istediğimiz, zaten kazanılmış olan hususların usulen ifade ve onayından başka bir şey değildi. Taleplerimiz, açık ve doğul hakla-

rımızdı. Bundan başka, haklarımızı korumak ve elde etmek için kudretimiz de vardı, kuvvetimiz de yeterliydi. En büyük kuvvetimiz, en güvenilir dayanağımız, milli hâkimiyetimizi idrak etmiş ve onu fîlen halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabildiğimizi fîlen ispat etmiş olmaklığımızdır”.

Lozan Konferansı görüşmelerine 23 Nisan 1923 tarihinde tekrar başlandı. Görüşme ve tartışmalar, özellikle anlaşmaya varılmamış noktalar üzerindeydi ve pek çetin oldu.

Bu devrede antlaşmanın hemen bütün maddeleri ayrı ayrı tekrar görüşüldü.

Üç ay kadar süren ikinci konferansta, birinci devrede hal olunamayan noktalar bizi tatmin edecek birere şekle başlandı.

Yunanistan’dan zaten ödeyemeyeceği tamirata karşılık Edirne’nin istasyonunu olan Karaağaç’ı aldık.

Kapitülasyonlarla ilgili adli ve iktisadi meselelerde hâkimiyet ve bağımsızlığımızla uzlaştıramayacak bir yön kalmadı. Yalnız, beş sene müddetle tarafsız devletler tebaasından adliyemizde birkaç hukuk müşaviri ile (Bunların hiçbir yürütme yetkisi yoktu. Adliye Vekiline rapor vermekle sorumluydular) Sabih Sabhiyesi denilen Karantina İdaresi için üç Avrupalı doktoru, Türk memuru olarak bulunduracaktık.

Kabotaj (Sahillerimiz arasında deniz nakliyatı) tamamen bayrağımıza geçiyordu. Evvelce sahillerimizde kabotaj yapan yabancı şirketlere işlerini tasfiye için iki senelik bir mühlet verildi.

Barış antlaşması tarafımızdan onaylandıktan sonra altı hafta zarfında İstanbul ve Boğazlardaki Anlaşma orduları ve donanmaları arazimizi ve denizlerimizi terk ve tahliye edeceklerdi.

Bu suretle tamamlanana anlaşma 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalandı.

Esas hatları yukarıda açıklanan Lozan Barış Antlaşması, Yeni Türk Devleti’nin tam bağımsızlık ve hâkimiyetinin bütün dünyaya onaylattıran milletlerarası bir belge ve senetti. Lozan Antlaşması ile Osmanlı Saltanatının dağılmasından doğan milli devletlerin en sonuncusu olmak üzere bir

Türk milli ve bağımsız devletinin doğum belgesi, bütün devletler tarafından imzalanmış oldu.

Lozan Antlaşması'nın en bariz sıfatı budur: Kapitülasyonların kaldırılması ve milli hâkimiyet ve bağımsızlığın her alanda tanınması.

Bu belgeyle, Büyük Gazi'nin idaresinde yaptığımız dört senelik bağımsızlık mücadelemiz, yine onun yol göstermesi sonucu milletimizin şan ve şerefine layık bir barışla sonuçlanıyordu.

Gazi Hazretleri'nin nutuklarında işaret olunduğu üzere Lozan Barış Antlaşması, Türk Milleti aleyhine, asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir suikastın yıkılmasını ifade eden bir belgedir. Osmanlı tarihinde emsali görülmeyen bir siyasi zafer eseridir.

*Türk Milleti'nin bundan sonra, artık serbestçe çalışıp gelişmesine hiçbir engel kalmamıştır*¹⁴.

Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti tarafından yazılan “*Tarih IV*” adlı bu eserde, Lozan Antlaşması süreci detaylı bir şekilde işlenmiştir. Bu bağlamda konunun bütünlük kazanması için; Saltanatın Kaldırılması, barış görüşmesinin yeri, Lozan’a gidecek heyetin belirlenmesi, Lozan’daki farklı devletlerle olan sorunlar, Lozan görüşmesinin kesintiye uğraması, Ankara’da TBMM seçimlerinin yenilenmesi, Lozan görüşmesinin tekrar başlaması, barış anlaşmasının imzalanması ve antlaşma maddeleri ayrıntılı olarak verilerek üzerinde değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca dönemin önemli bir kaynağı olan Mustafa Kemal’in eseri Nutuk’tan istifade edilmiştir. Bu nedenle bilimsel bir içeriğe sahiptir.

Fahriye Yazgan ve Neriman Serdarlar’ın 1958 yılında Liseler İçin yazdığı ve İnkılap Kitabevi tarafından İstanbul’da basılan “*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*” adlı eserde Lozan Antlaşması şöyle anlatılmıştır:

“Lozan Konferansı, Lozan Muahedesi, Muahedenin Önemi:

1-Lozan Konferansına Hazırlık

Saltanat kaldırıldıktan sonra üzerinde durulması lazım gelen mesele sulu konferansına hazırlanmak ve Türk zaferini kabul ettirmektir. Konferansın Lozan’da toplanması kararlaştırılmıştı. Bu konferansta Türk haklarının korunması ve müspet bir netice alınması gidecek heyete ve reisine bağlıydı. Türk davasını, Türkiye hudutları dışında müdafaa edecek reisin

14 *Tarih IV*, Devlet Matbaası, İstanbul,1934, (Görev Kitap ve Yayıncılık Ticaret Limited Şirketi), İstanbul,2019,s.125-131.

her şeyden önce milli davanın ruhunu kavramış olması gerekti. Konferansta müdafaa edilecek dava Misak-ı Millinin tespit ettiği esaslardı.

Lozan Konferansına, Türkiye'den başka, İngiltere, Fransa, Japonya, Yunanistan, Yugoslavya, Boğazlar meselesi konuşulduğu zaman da Sovyetler Birliği ve Bulgaristan da iştirak ettiler. ABD yalnız müşahit bulundurulmuştu. Sekiz ay devam eden Lozan Konferansı iki safhada cereyan etmiştir.

2- Birinci Lozan Konferansı (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923)

Konferansta Görüşülen Meseleler ve Konferansın Neticesi: Türk heyetinin konferansta halli için çalıştıkları meseleler üç kısımda toplanıyordu.

2-1- Türkler ile Yunanlılar arasındaki münasebetleri düzenlemek.

2-2- Yıkılan Osmanlı Devleti yerine kurulan Yeni Türkiye Devletini bütün dünya devletlerine tanıtmak; Türk Misak-ı Millisinin çizmiş olduğu hudutları ve bu hudutlar içinde yaşayan Türk Milleti'nin istiklalini kabul ettirmek.

2-3- Osmanlı Devleti'nin, Yeni Türk Devleti'ne bıraktığı borçlar ve Türkler adına vermiş olduğu imtiyazları yeni esaslara göre tespit etmek.

İtilaf Devletleri'nin müdafaa edeceği müşterek bir davaları yoktu. İngilizler Irak meselesiyle, Fransızlar Suriye hududu ve Osmanlı Devleti'ne verdiği borçlarla, İtalya yalnız iktisadi meselelerle, Rusya da Boğazlarla ilgili idi. Yunanlılar ise savaştan mağlup çıkmış oldukları cihetle herhangi bir iddiaları yoktu. Bu devletlerin birleştikleri tek nokta, kapitülasyonlar ve elde ettikleri imtiyazları devam ettirmek meselesiydi.

Konferansın birinci safhası uzun sürdü. Fakat birçok mesele halledildi. Yalnız üç mesele çok çetin münakaşalara yol açtı, halli bir hayli güç oldu.

1-Musul Meselesi; İngilizler petrol bakımından zengin, stratejik cihetten önemi dolayısıyla de Musul'u bırakmak istiyorlardı.

2-Kapitülasyonlar; Alakalı devletler kapitülasyonların devamını istiyordu.

3-Borçlar Meselesi; Osmanlı Devleti'nin bırakmış olduğu borçların hepsini ödetmek istiyorlardı. Hâlbuki alınan borç paralar İmparatorluğun muhtelif yerlerine sarf olunmuştu. İmparatorluk parçalandığı için, Türk heyeti

borçların buna göre taksim edilmesini teklif etti. Fakat bu teklif kabul edilmedi.

Bütün çalışmalara rağmen bu üç meselede esaslı bir hal çaresine varılamadı. Böylece Lozan Konferansının birinci safhası sona ermiş oldu (4 Şubat 1923).

Yeni bir harp çıkması ihtimali vardı. Fakat İngiltere ve Fransa'da ne halk, ne hükümet yeni bir harbe taraftar olmadığından Türkiye'yi tekrar konferansa davet ettiler.

3- İkinci Lozan Konferansı ve Muahedenin İmzası (23 Nisan- 24 Temmuz 1923):

İkinci Lozan Konferansı üç ay sürdü. Konferans yine birinci devredeki gibi çetin ve münakaşalı oldu. Neticede borçlar ve Musul meselesinin halli sonraya bırakılmak şartıyla diğer bütün tekliflerimiz kabul edildi. Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923 tarihinde, imzalandı. İmza merasimi pek heyecanlı oldu. Muahedeyi ilk önce İsmet Paşa, bundan sonra da diğer murabhaslar sırayla imza etti. Merasimden sonra söz alan İsviçre Reisi Cumburu: "Galibiyet Türklerde kaldı, kahraman bir mücadeleden sonra haklarını aldılar" demiştir.

Lozan Muahedesi 24 Ağustos 1923 tarihinde TBMM tarafından tasdik edildi.

4-Lozan Muahedesinin Önemli Maddeleri:

4-1-Trakya hududu, Mudanya Mütarekesinde tespit edildiği şekilde kalacak.

4-2- Bozcaada ve İmroz Türkiye'ye veriliyor; Midilli, Sakız, Sisam askersiz hale getirilmek şartıyla Yunanistan'a bırakılıyordu.

4-3- Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türkler mübadele edilecekler; Fakat Batı Trakya Türkleri ile İstanbul Rumları bu mübadeleden istisna edileceklerdi.

4-4-Yunanistan harp tazminatı yerine Karaağacı Türkiye'ye verecekti.

4-5- Boğazlar; Harp tehlikesi karşısında veya Türkiye'nin harbe girmesi takdirinde Boğazlar silahsızlandırılabilir. Yabancı harp gemilerinin sulh ve harp halinde, boğazlardan nasıl geçecekleri belirtilmekteydi. Boğazlar Komisyonu, Boğazlardan geçecek harp gemileri ile ilgilenecek ve her yıl Milletler Cemiyetine rapor verecekti.

4-6-Suriye hududu, Ankara İtilafnamesinde tespit edildiği gibi kalacaktı.

4-7-Kapitülasyonlar tamamen kalkıyordu.

5-Lozan Muahedesinin Önemi:

Lozan, halkı çığnemenen, istiklal ve hürriyeti alınan Türk Milletinin müstevlilere vurduğu askeri darbeleri tamamlayan siyasi bir zaferdir. Lozan, Misak-ı Milliye gerçekleştirdi ve bütün dünyaya Yeni Türkiye Devleti'nin hakkını tanıttı. Türkiye Devleti Lozan Muahedesiyle tam istiklale kavuştu. Eski düşmanları ile bütün davalarını Lozan'da halleden Türk Milletine artık inkılap ve yükselme yolları açılmıştı. Lozan Muahedesinin önemini Mustafa Kemal şöyle izah etmiştir:

“ Türk Milleti aleyhin, asırlardan beri hazırlanmış olan Sevr Muahedesiyle ikmal edildiği zannedilmiş büyük bir suikastın yıkılmasını ifade eden bir vesikadır. Osmanlı tarihinde emsali görülmemiş bir siyasi zafer eseridir”¹⁵.

Fahriye Yazgan ve Neriman Serdarlar'ın 1958 yılında liseler için yazdığı ve İnkılap Kitabevi tarafından İstanbul'da basılan “*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*” adlı eserde, Lozan Antlaşması süreci işlenmiştir. Antlaşmanın hazırlık safhası, I. ve II. Lozan görüşmeleri, antlaşma maddeleri ve önemi irdelenmiştir. Bu nedenle bilimsel bir içeriğe sahiptir.

Mükerrem Kamil Su ve Kamil Su'nun 1973 yılında lise ve dengi okullar için yazdığı ve Kanaat Yayınları tarafından İstanbul'da basılan “*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*” adlı eserde Lozan Antlaşması şöyle anlatılmıştır:

1-Lozan Konferansı:

“ Barış Konferansı İsviçre'nin Lozan şehrinde toplandı. (20 Kası 1922). Konferansta TBMM Hükümetini; o sırada Dışişleri Bakanlığına seçilen General İsmet (İnönü) nün başkanlığındaki Türk delegasyonu temsil ediyordu. Karşı tarafta İngiltere, Fransa, Japonya, İtalya, Yunanistan, Romanya, Sırp- Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya devletleri vardı. Boğazlarla ilgili sorunların görüşülmesi sırasında Ruslarla Bulgarlar da konferansa katıldılar: ABD sadece bir gözlemci bulundurdu.

Konferans aralıklı olarak sekiz ay sürdü. Görüşmeler hararetli ve çekişmeli geçti. Çünkü konferansın görüşme konusu yalnız Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlar değildi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında çözülmemiş bütün sorunlar görüşme konusu olarak ortaya konmuştu. İtilaf Devletleri Osmanlı İmparatorluğu ile arasında olan mali, ekonomik ve adli sorunları kendileri için elverişli bir şekilde çözmek istiyordu. Yeni Türkiye Hükümeti ise Misak-ı Milli esaslarına aykırı herhangi bir hükmin barış antlaşmasında yer almasına kesinlikle razı

15 Yazgan, Fahriye-Serdarlar, Neriman, *Yeni Lise Kitapları Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul,1958,s.93-95.

olmak istemiyordu. Hâlbuki ortada Osmanlı Hükümetlerinin yabancılara vermiş olduğu birtakım ayrıcalıklar; yeni Türk Devletine miras bıraktığı borçlar vardı. Bütün bu sorunları, tam bir bağımsızlık isteyen yeni Türk Devletinin isteklerine uygun olarak çözmek gerekten güç bir işti. Bu yüzden görüşmeler uzayıp gitti. İki ay süren ilk devrede ancak bir proje hazırlanabildi. Bu projede Yunanlılar; Fransızlar; İtalyanlarla aramızdaki sınır ve toprak anlaşmazlıkları bizim kabul edebileceğimiz şekilde çözümleniyordu. Lakin Osmanlı borçları, kapitülasyonlar; İstanbul'un ve Boğazların İtilaf Devletleri tarafından boşaltılması, Irak sınırının çizilmesi gibi sorunlarda anlaşma sağlanamıyordu.

Osmanlı Devleti, Türk topraklarında yaşayan yabancılara bir takım ayrıcalıklar tanımıştı. Bunlar devlete vergi vermezler ve işledikleri suçlardan dolayı mahkemeye verilemezlerdi. Osmanlı Devlet, yabancılara tanıdığı bu ayrıcalıklar yüzünden kendi memleketinde demiryolu yaptırmak, maden işletmek gibi haklardan kendi kendini yoksun bırakmıştı. Padişahlar ve yakınları memleketin gelir kaynaklarını kendi zevk ve eğlenceleri uğrunda sömürmüşlerdi. Devletin gelirleri, harcamalarını karşılamadığı zamanlarda da yabancı devletlerden borç para alınmıştı. Zaman geçtikçe alınan borçların faizini dahi ödeyemeyecek bir durum meydana gelmişti. Bu yüzden Osmanlı Devleti dünyanın gözünde, mali itibarını kaybetmiş bir müflis durumuna düşmüştü. Osmanlı Devleti ile alış-verişi olan devletler, şimdi onun mirasçısı olarak kabul ettikleri yeni Türk Devletinin karşısına dikilmişlerdi. Hâlbuki yeni Türk Devleti de kayıtsız ve şartsız bağımsızlık istiyordu. Bu yüzden ağır giden konferans görüşmeleri nihayet çıkmaza girdi ve konferans dağıldı. 4 Şubat 1922.

2-İç Siyasetle İlgili Çalışmalar:

Savaş yıllarında TBMM'deki çoğunluk Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti adına seçilen mebuslar tarafından temsil ediliyordu. Ancak, bu cemiyetin adayı olarak meclise girenlerden bazıları fikir ayrılıkları yüzünden Mecliste bazı gruplar meydana getirmişlerdi. Lozan barış görüşmelerinin devam ettiği sıralarda Meclisteki bu fikir ayrılıkları tehlikeli bir hal almaya başlamıştı. Büyük fedakârlıklar ve dökülen bunca kanlar bahasına kazanılan zaferin hukuki sonuçlarının alınacağı nazik bir anda bir kısım muhalifler vatan kurtaran Gazi Mustafa Kemal'i vatandaşlık hakkından mahrum etmek isteyecek kadar ileri gitmişlerdi. Bu hareket düşmanlara, Mecliste derin bir görüş ayrılığı bulunduğu fikrini vermekten başka bir işe yaramamıştı.

Hâlbuki bu tarihlerde her zamankinden ziyade bir fikir ve ideal etrafında toplan İleride girilecek ıslahat ve devrim hareketlerinin başarılı olabilmesi için de böyle bir Meclisin varlığı gerekli idi. Böyle bir meclisin kurulması,

siyasal kanlarında birlik ve beraberlik olan kuvvetli bir grubun bu Mecliste yer almasına bağlı idi.

Gazi Mustafa kemal bu düşünce ile Anadolu ve Rumeli Müdafâ-yı Hukuk Cemiyeti yerine Halk Fırkası adıyla bir parti kurmaya ve partinin Mecliste kuvvetli bir grubunu meydana getirmeğe karar verdi. Ankara'da yayınlanan Hâkimiyet-i Milliye ve Yeni Gün Gazeteleri ile bu kararını Türk ulusuna duyurdu.7 Aralık 1922. Arkasından yurt içinde kırk gün süren bir geziye çıktı. Bu gezilerde, kurulacak partinin, esasları, devam etmekte olan Lozan barış müzakerelerinin gidişi hakkında halka konuşmalar yaptı. İç olayların gelişmesi, Lozan görüşmeleri gibi önemli dış olaylar, Meclisin yenilenmesi zorunluluğunu ortaya koymuştur. Gazi'nin Ankara'ya dönüşünden sonra TBMM tarafından seçimlerin yenilenmesine karar verildi. 1 Nisan 1923.

3-Lozan Konferansının Yeniden Toplanması:

İtilaf Devletlerinin dileği üzerine konferans ikinci defa 23 Nisan 1923 tarihinde yine Lozan'da toplandı. Üç ay gibi uzun bir dönemde pürüzlü bütün sorunlar yeniden gözden geçirildi ve çözüm şekline bağlandı. Kararlaştırılan esaslara göre hazırlanan barış antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde imza edildi. Ayrıca bu arada Yunanistan ile Türkiye arasında yapılan özel bir antlaşma ile savaş yıllarında tutuklanıp Yunanistan'a götürülmüş sivillerle Türkiye'de kalan sivil tutukluların değiştirilmesi sorunu da çözüldü.

4-Lozan Antlaşmasının Esasları:

Lozan Antlaşmasına göre:

4-1-Sınırlar:

-Trakya Sınırı: Mudanya Mütarekesinde kararlaştırıldığı şekilde, Türkiye ile Yunanistan arasındaki Meriç Irmağından geçecektir.

- Bozcaada ve İmroz Türkiye'ye veriliyor, Yunanlılarda kalan Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları askersiz hale konuyordu.

- Ankara Antlaşması ile Fransızlarla aramızda çizilmiş olan Suriye sınırı Lozan'da da kabul ediliyordu.

- Türkiye-Irak sınırının çözümü işi barıştan sonraya bırakılıyordu.

4-2--Türkiye ile Yunanistan Arasındaki Diğer Sorunlar:

- İstanbul Rumları ile Batı Trakya'da bulunan Türkler dışında, Türkiye'deki Rumlarla Yunanistan'daki Türkler değiştirilecekti. Bu duruma

göre Yunan ordusu ile Yunanistan'a gitmiş olan Anadolu ve Trakya'daki Rumlar geri gelmeyeceklerdi.

- Yunanistan Türkiye'ye onarım borcu yerine Karaağaç'ı verecekti.

4-3- Boğazlar Rejimi:

- Gelibolu yarımadasında, Çanakkale'de ve İstanbul Boğazı'nda iki taraflı dar bir bölge askersiz hale konacaktır. Türkiye bir savaşa girecek olursa Boğazları silahlandırabilecektir.

- Yabancı savaş gemilerinin savaş ve barış zamanlarında Boğazlardan geçişleri, kurulacak bir Boğazlar Komisyonu tarafından, konferansta kararlaştırılan esaslara göre incelenecek ve kontrol edilecektir.

4-4- Kapitülasyonlar:

- Kapitülasyonlar kalkıyordu.

4-5-Kabotaj Sorunu:

- Kıyılarımız arasındaki deniz ulaşımı yalnız Türk gemileriyle yapılacaktır.

4-6-Borçlar Sorunu:

- Fransızlarla aramızdaki borçlar sorununun çözümü konferanstan sonraya bırakılıyordu.

4-7-İstanbul'un Boşaltılması:

- Barış antlaşmasının TBMM tarafından onaylanmasından altı hafta sonra İstanbul'daki ve Boğazlardaki İtilaf Devletleri kuvvetleri topraklarımızı terk edeceklerdi.

5-Lozan Antlaşmasının Önemi:

Türk milleti kazandığı büyük zaferle bağımsızlığını gerçek anlamda elde etmişti. Lozan Antlaşması ile onun bu hakkını bütün dünya tanımış oluyordu. Bu barışın önemini, elde edilen başarının büyüklüğünü anlamak için Mondros Mütarekesi'ne bakmak, Sevr Antlaşmasını göz önüne getirmek yeter. Sevr Antlaşması ile yok edilmek istenen bir millet, eşsiz bir kahraman, üstün bir devlet adamı olan Atatürk'ün etrafında toplanmış, asil başını kaldırıp bütün güçlülere göğüs germiş, sonunda dünyayı hayran bırakan başarılar kazanmıştır. Nihayet kanı ve canı pahasına hak ettiği bağımsızlığını Lozan'da gururlu düşmanlarına zorla kabul ettirmiştir¹⁶.

16 Mükerrerem Kamil Su-Kamil Su, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Kanaat Yayınları, İstanbul,1973,s. 107-107.

Mükerrem Kamil Su ve Kamil Su'nun 1973 yılında Lise ve Dengi Okullar İçin yazdığı ve Kanaat Yayınları tarafından İstanbul'da basılan "*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*" adlı eserde, Lozan Antlaşması süreci işlenmiştir. Konu ele alınırken; Lozan Konferansı hazırlıkları, iç siyasetle ilgili çalışmalar, Lozan Konferansı'nın başlaması, kesintiye uğraması ve yeniden toplanması, Lozan Antlaşması'nın esasları ve Lozan Antlaşması'nın önemi gibi başlıklar verilmiştir. Ayrıca sınırlar, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlar, Boğazlar Rejimi, Kapitülasyonlar, Kabotaj Sorunu, Borçlar Sorunu ve İstanbul'un Boşaltılması konularına da işaret edilmiştir. Bu süreçteki görüşmeler, ikili tartışmalar, antlaşma maddeleri ve değeri ortaya konulmuştur. Görsel malzeme de yeterince kullanılmıştır. Buna dönemin Lozan'a giden Türk heyetinin resmi örnek verilebilir. Bu nedenle bilimsel bir içeriğe sahiptir.

Enver Behnan Şapolyo'nun 1976 yılında Liseliler İçin yazdığı ve Rafet Zaimler Kitabevi tarafından İstanbul'da basılan "*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*" adlı eserde Lozan Antlaşması şöyle anlatılmıştır:

"Lozan Konferansı ve Barışı:

1-Lozan Antlaşması: (24 Temmuz 1923)

Türk ordusu Yunanlıları Akdeniz'e döktükten sonra İtilaf Devletleri yeni Türk Devletini "Lozan" şehrinde toplanacak olan barış konferansına davet etti. Bu davet üzerine İsmet Paşa başkanlığında, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Rıza Bey ile Trabzon Mebusu Hasan Bey (Saka) da murabhaslığa seçildiler. Müşavirliklere de Saruhan Mebusu Celal Bey (Bayar), Burdur Mebusu Veli Bey, Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Münir Bey, Siyasi İşler Müdürü Hikmet Bey (Bayur) seçildiler.

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922 Salı günü Ment Benon Gazinosunda saat 4'de açıldı. Bu konferansa Türkiye'den başka İngiltere, Japonya, Fransa, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya, Boğazlar görüşülürken de Sovyet Rusya, Bulgaristan, murabhasları iştirak ettiler. Bu konferansa her devlet en büyük diplomatlarını göndermişti. İngiltere'yi Dışişleri Bakanı Lord Gürzon, Fransa'yı Mösyö Barer, Yunanistan'ı Venizelos, temsil etmekte idi. Salon çiçekler ve tropikal ağaçlarla süslenmiş, ön tarafa da kırmızı örtülü bir masa konmuştu.

Sat tam dörtte beyaz mantolu bir merasim hademesi ile beraber İsviçre Cumhurbaşkanı Mösyö "Hab" içeri girdi, açılış nutkunu verdi. Bundan

sonra Lord Gürzon ve İsmet Paşa birer nutuk verdiler. İsmet Paşa nutkunda:

- Çok ıstırap çektik, çok kan döktük. Bütün medeni milletler gibi hürriyet ve istiklal istiyoruz!

Dedi ve çok alkışlandı. Bugünkü toplantı bu şekilde sona erdi.

İsviçre Hükümeti, Konferans müzakereleri için "Uşi" de Lemman Gölü kıyısında XIII. Asırdan kalma "Şato" otelini ayırmıştı. Müzakerelere 21 Kasım 1922 günü sabahleyin bu otelin salonunda başlandı. Geçici başkanlığa "Lord Gürzon" seçildi. Öğleden sonra konferansın en önemli sorunlarından olan hudutlar, boğazlar, kapitülasyonlar, kuponlar konuşuldu. Ayın 22'de teşkil edilmiş olan üç komisyonun raporları müzakereye konuldu. Artık konferansta "Şark Meselesi" bütün hararetiyle görüşülüyordu. İsmet Paşa, Ruslarla bir konuşma yaptı. Bu görüşme konferans üzerinde mühim tesir bıraktı. Boğazlar meselesinde Ruslar fikirlerini açıkladı. Bu defa Rus-İngiliz mücadelesi başlamış oldu. Lozan müzakereleri pek heyecanlı ve çetin geçiyordu.

31 Ocak 1923 tarihinde 4 Şubat 1923 akşamına kadar Lozan Konferansı pek sinirli geçti. Nihayet 161 madde ve 7 eki havi olan Lozan Antlaşmasını Lord Gürzon uzatarak:

Herkesi bu antlaşmayı imzalamaya davet ediyoruz.

Dedi. İsmet Paşa bu ani sürpriz karşısında iradesine hâkim olarak bu muahedeyi imza etmedi. Bu defa Lord Gürzon:

- Vaktimiz yok. İmza ediniz!

Ültimatomunu verince, İsmet Paşa derhal:

- Bu antlaşmayı ve bu devleti bir tazyik ve tehdit çerçevesine sokmayınız!

Demesi üzerine Lord Gürzon yumuşadı ve antlaşmayı incelemek üzere müddet verdi. İsmet Paşa, antlaşmanın 26 noktasına itiraz etti. Lord Gürzon bu kabul etmediğinden 4 Şubat 1923 tarihinde konferans kesildi. Konferans, 3 önemli noktayı halletmek zaruretinde kalıyordu. Birincisi: Türk zaferi ile Anadolu'dan atılan Yunanlıların Türkiye ile münasebetlerini düzenlemek; İkincisi; Osmanlı İmparatorluğunun tarihe karıştığını kabul ettirmek; Üçüncüsü de Osmanlı İmparatorluğunun ecnebilere ver-

diği imtiyazları tasfiye etmek, idi. Bu meseleler yüzünden konferans dağıldı. Lozan'da gazeteciler İsmet Paşa'ya:

-Ne oldu Paşam?

Dedikleri zaman:

-Ne olacak? Hiç... Esaret altına girmeyi kabul etmedik ?.

Diye cevap verdi. Murahhaslarımız Lozan'dan Ankara'ya döndüler. İsmet Paşa, Çankaya'da toplanan Bakanlar Kuruluna izahat verdi. Hükümet resmi bir tebliğ neşretti. Sulhun tehlikeye düştüğünü gören İtilaf Devletleri Türkiye'yi tekrar konferansa davet etti. İkinci Lozan Konferansı 23 Nisan 1923 tarihinde tekrar başladı. Konferans aynı meseleler üzerinde hararetle münakaşalarla devam ediyordu. Yavaş yavaş meseleler lehimize hal oluyordu. 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşmasının imzalanmasına karar verildi. Merasim için Lozan Üniversitesi olan "Rumini" Sarayının salonu hazırlandı, Bu salonun sol tarafında uzun ve yuvarlak, yüksek bir kürsü bulunuyordu. Davetliler bu salona gelerek yerlerini aldılar. Türk murahhasları ile İtilaf murahhasları arasında, üzeri koyu renkli bir kadife ile örtülmüş büyük bir masa üzerinde parşömen bir kâğıda basılmış, kenarlarından kırmızı kurdeleler sarkan antlaşmanın metni duruyordu. Salona İsviçre Konfederasyon Reisi Vekili girdi. Beyaz palto giymiş ve elinde içinde kalem konmuş hokka taşıyan bir merasim hademesi de takip ediyordu.

Biraz sonra Reis:

-Efendiler, buyurunuz, imza ediniz.

Diye murahhasları davet etti. İlk defa İsmet Paşa masaya doğru ilerledi. Cebinde bulunan renkli bir muhafazanın içinden altın bir kalem çıkardı. Bu kalemi Gazi Mustafa Kemal Paşa kendisine göndermişti. İsmet Paşa, bu tarihi kalem ile tam saat üçü dokuz geçte, muahedeyi imzaladı. (24 Temmuz 1923). Bundan sonra bütün murahhaslar sırayla antlaşmayı imza etti. İmzadan sonra Türkiye'yi ilk defa tebrik eden Çin Sefiri ile ABD Sefiri oldu. İngiliz murahhasları da:

-Tebrik ederiz Paşa Hazretleri.

Dediler. Türk gazetecileri de Paşa'ya intibalarını sordukları zaman:

-İşte görüyorsunuz, mektepte imtihan verdik, çıkıyoruz!

Dedi. Merasim sona erdi. Artık Türk Milleti, siyasi zaferini de kazandığundan dolayı sevinç içindeydi. Osmanlı İmparatorluğu tarihe karıştı.

Misak-ı Milli de tabakkuk etti. Bu antlaşma ile özgür ve bağımsız bir Türkiye doğdu. Türkler için Sevr bir ölüm, Lozan ise bir hayat olmuştur.

2-Lozan Antlaşmasının Önemli Maddeleri:

2-1-Yunanlılar:

2-1-1-Trakya hududu (Mudanya Müttarekesi ile tespit edilen şekle göre) Meriç Irmağının sol sahiline kadar Türkiye'de kalacaktır.

2-1-2-Bozcaada ve İmroz, Türkiye'ye verilecek. Midilli, Sakız, Sisam Yunanlılara bırakılacak, fakat askersiz hale sokulacaktır.

2-1-3-Türkiye'deki Rumlarla Yunanistan'daki Türkler Mübadele edilecektir. (Batı Trakya Türkleri ile İstanbul Rumları bu mübadeleden istisna edilecektir)

2-1-4-Yunanlılar, harp tazminatı yerine Karaağaç'ı Türkiye'ye verecektir.

2-1-5-Sivil ve askeri esirlerin mübadelesi, önce yapılan hususi antlaşma mucibince icra olunacaktır.

2-1-6-Harp tehlikesi karşısında veyahut Türkiye'nin harbe girmesi takdirinde, Boğazlar silahlandırılacaktır. Yabancı harp gemilerinin sulh ve harp halinde nasıl geçecekleri tespit edilecektir. Boğazlar Komisyonu, Boğazlardan geçecek harp gemileri ile ilgili olacaktır. Her yıl, Milletler Cemiyetine rapor vereceklerdir.

2-2-Fransızlarla:

2-2-1-Suriye hududu, Ankara İtirafnamesine göre tespit edilecektir.

2-3- İtalyanlarla:

2-3-1- On İki Ada (Rodos v. s) İtalyanlara bırakılacaktır.

2-4- İngilizlerle:

2-4-1- Irak hududu, konferanstan sonra ayrıca görüşülecektir. Fransızlarla aramızdaki borçlar meselesi de sonraya bırakılacaktır.

2-4-2-Kapitülasyonlar tamamen kaldırılacaktır.

3-Lozan Antlaşmasının Önemi:

Lozan Antlaşması ile Misak-ı Milli kabul edilmiş oldu. Bu suretle Türk Ulusunu bağımsızlığına da kavuşturdu. Lozan Antlaşması Avrupa Devletlerine karşı büyük bir zafer oldu. Türk İstiklal Savaşı ve Lozan Antlaşması bir "Türk mucizesi" olarak vasıflandırılmaktadır. Lozan Antlaşmasından sonradır ki, tarihe yeni bir Türkiye çıkmıştır. Kapitülasyonların da kaldırıl-

*ması yeni Türkiye’de ekonomik gelişmeyi de sağlayacak bir zafer olmuştur. Bu zafer sonucunda büyük bir güce sahip yeni Türkiye’nin varlığı milletçe kabul edilmiş oldu*¹⁷ (Şapolyo, 1976:100-104).

Enver Behnan Şapolyo’nun 1976 yılında liseliler için yazdığı ve Rafet Zaimler Kitabevi tarafından İstanbul’da basılan “*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*” adlı eserde, Lozan Antlaşması süreci işlenmiştir. Bu bağlamda konu Lozan Konferansı ve Barışı başlığı altında Lozan Antlaşması’nın önemli maddeleri ve Lozan Antlaşması’nın önemi lise öğrencilerinin anlayabileceği bir şekilde verilmiştir. Bu süreçteki toplantının yeri, katılımcılar, görüşmeler, görüşmeler sırasında ortaya çıkan krizler ve antlaşma maddeleri irdelenmiştir. İsmet Paşa’nın Lozan Antlaşması’nı imza sırasındaki enstantaneye dair bir görsel de paylaşılmıştır. Bütün bu hususlar dikkate alındığında eserin bilimsel bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir.

Ahmet Mumcu ve Mükerrerem K. Su’nun 2000 yılında Liseliler İçin yazdığı ve Millî Eğitim Basımevi tarafından İstanbul’da basılan “*Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*” adlı eserde Lozan Antlaşması şöyle anlatılmıştır:

Lozan Konferansı ve Barışı:

1-Konferansa Hazırlık, Görüşme Konuları ve Katılan Devletler:

Mudanya Ateşkes Antlaşması’nın imzalanması ve saltanatın kaldırılmasından sonra, TBMM Hükümeti bütün gücüyle barış konferansına hazırlanmaya başladı. Biz konferansın İzmir’de toplanmasını istedik. Böylece Başkomutan görüşmelere doğrudan doğruya karşıbilirdi. Ancak devletlerarası geleneklere göre, konferansın tarafsız bir ülkede toplanması gerekirdi. Bu nedenle, Antlaşma devletlerinin, İsviçre’nin Lozan kentinde konferansın toplanması önerisini kabul ettik.

Daha sonra bu çok önemli konferansta TBMM Hükümetini kimlerin temsil edeceği sorunu ortaya çıktı. Ankara’da güngörmüş, deneyimlerden geçmiş diplomatlar yoktu. Bu nitelikteki kişiler İstanbul’da idi. Ama her zaman padişahın buyruğunda çalışmış olan bu kişiler, Türk davasını tam anlamıyla savunamazlardı. Bu nedenle temsilcileri, Ankara’nın kadrosundan seçmek gerekiyordu.

O sıralarda Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey (Orbay), eski bir deniz subayı idi. Balkan savaşlarında Hamidiye Savaş gemisi ile düşmanı uğraştıran, halk arasında Hamidiye kabramanı diye anılan bu eski asker, Mustafa Kemal Paşa’nın da yakın arkadaşlarından. Ne var ki, Rauf

17 Şapolyo, Enver Behnan, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Rafet Zaimler Kitabevi, İstanbul,1976, s.100-105.

Bey Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalayan kişi idi. Bu bakımdan siyasal geçmişine leke düşmüştü. Şimdi o, Lozan'da baş temsilci olarak bulunmak ve o antlaşmanın bir çeşit hesabını vermek istiyordu. Ancak bu kadar önemli bir işe, geçmişte hatalar yapmış bir kişinin gönderilmesi ciddi bir davranış değildi. Bu düşünce ile Gazi, diplomasi alanında deneyimsiz, ama Mudanya Ateşkes Antlaşması'nda yetenekli birisi olduğunu kanıtlayan İsmet Paşa'nın (İnönü) Lozan'a baş temsilci olarak gönderilmesini uygun buldu. İsmet Paşa, Dışişleri Bakanlığı'na getirildi. Yanına yardımcıları verildi. İsmet Paşa çalışma arkadaşları ile birlikte barış görüşmeleri için hazırlanmaya başladı.

Türk Kurulu Lozan'da Misak-ı Milli sınırları içinde, bağımsız bir Türk devleti kurulacağını, karşısında bulunanlara göstermek zorundaydı. Bu ana konu içinde sınırlar, azınlıkların durumu, devlet borçları, kapitülasyonlar gibi yüzlerce yılın birikmiş sorunları çözülecek, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçsüzlüğe başlaması ile beliren ve giderek büyüyen "Doğu Sorunu" (Şark Meselesi) ortadan kaldırılacaktı. Bu sorun çözümlenirken bizim için en elverişli ortamı sağlamak zorundaydık. Ancak Lozan'da karşımızdaki devletlerin hiç biri bu konuda Türkiye'ye yardım etmeye gönüllü değildi. Bu devletlerin her biri, Doğu Sorunu çözümlenirken kendilerine bir pay çıkarmak isteyeceklerdi.

Lozan görüşmelerine bizim karşımızda katılan devletler şunlardır: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Yugoslavya. Sovyet Rusya ise yalnız Boğazlar rejimini ilgilendiren konularda görüşmelere katılacaktı.

Karşımızdaki devletlerden İngiltere ve Fransa yüzlerce yıl Osmanlı Devleti'ni sömürmüşlerdi. Bu sömürüye sonra İtalya da katılmıştı. Bu üç devlet Osmanlı İmparatorluğunun yıkıntılarında mümkün olduğu kadar pay koparacaklardı. Anadolu macerasına İngilizlerin kıskırtması ile sürüklenen Yunanistan ise özellikle Trakya sorunlarında ve başka konularda dostları tarafından en iyi biçimde korunacaktı. Birer Balkan devleti olan Romanya ve Yugoslavya da kendi çıkarları için I. Dünya Savaşı'nda dostları olan İngiltere ve Fransa ile birlikte hareket edeceklerdi. Japonya'yı ise ekonomik çıkarları ve Boğazlar konusu ilgilendiriyordu. Yalnız Boğazlar konusunda konferansa katılan Sovyet Rusya da salt kendi güvenliğini düşünüyordu.

Konferansta ağır basan ve öteki devletleri peşinden sürükleyen üç büyük devlet İngiltere, Fransa ve İtalya'ya göre esas konu I. Dünya Savaşı'nda yenilmiş ve Sevr Antlaşmasını imzalamış Türkiye'nin durumunu, Yunan savaşı nedeniyle yeniden gözden geçirmektir. Biz ise, yıkılan Osmanlı Devleti yerine, büyük bir bağımsızlık savaşı sonunda yeni bir devletin kurulduğunu, I. Dünya Savaşı'nın çoktan bittiğini söylüyor, şimdi düşmanla-

rını yenen Türkiye'nin şerefli ve eşit şartlı bir barış imzalamak istediğini savunuyorduk. Bu iki ayrı görüşün birleştirilmesi öyle kolay bir iş değildi. Lozan'da tüm dünyaya karşı yapayalnız bir savaş vermek zorundaydık.

Bu durumu bilen Türk Hükümeti iki konuda kesinlikle ödün verilmemesini temsilcilerine buyurmuştu. Ermeni yurdu asla kabul edilemezdi ve kapitülasyonlar kesinlikle kaldırılacaktı. Eğer bu iki noktada bir anlaşmaya varılamazsa görüşmeler kesilecek, barışın imzasından vazgeçilecekti. Başka konularda zorluk çıkarsa görüşmeler kesilmeyecek, pazarlığa girilecekti, Ankara'dan bilgi ve buyruk istenecekti. Görülüyor ki, tam bağımsızlığa engel olan iki ana konu dışında, Türk Hükümeti görüşmelere esneklik getirme çabasıydı. Böylece, barış isteğini, somut biçimde dünya kamuoyuna duyuruyordu.

2- Görüşmelerin Başlaması ve Kesilmesi

12 Kasım da başlaması gereken konferans, geçilme ile ancak 20 Kasım 1922'de açılabilirdi. İsmet paşa, ilk gün yaptığı konuşmada, "Çok acı çektik, çok kan akıttık, bugün uygar milletler gibi özgür ve bağımsızlık istiyoruz" dedi. Bu çok haklı sözler bile karşımızdaki devletlerin temsilcilerince soğuk karşılandı. Onların, hala ön yargıyla hareket etmek istedikleri açıktı.

Çalışmalar başladıktan sonra bazı sorunlar çabuk çözüldü; bazıları üzerinde ise hiç anlaşma olmuyordu. Bu konular şunlardı:

2-1-Edirne'nin bir mahallesi olan Karaağaç'ı Mudanya Ateşkes Antlaşması'nda adı geçmediği için, Yunanlılar geri vermek istemiyordu.

2-2-Boğazlar üzerinde anlaşmaya varılamıyordu.

2-3-İngilizler Musul'u vermiyordu.

2-4-Osmanlı Devleti'nin yalnız I. Dünya Savaşı'ndan önceki borçlarının bizden ayrılan ülkelere bölüşülmesi isteniyordu.

2-5-I. Dünya Savaşı nedeniyle bizden savaş masrafı isteniyordu. Yunanistan'ın ise bize savaş masrafı vermemesi gerektiği ile sürülüyordu.

2-6-Kapitülasyonların kaldırılmasına bir türlü yanaşmıyorlardı.

Bu sayılan noktalarda, Türk temsilcilerin bütün iyi niyet ve çabalarına rağmen bir türkü anlaşma olmadı. Bunun üzerine görüşmelerin sürdürülmesi imkânsızlaştı ve konferans 4 Şubat 1923 tarihinde kesildi. Temsilciler ülkelere döndü. Türk orduları, Boğazlar ve Musul üzerine doğru yürümeye hazırlandı. Durum gergindi. Ancak yeni bir savaşı hiçbir taraf istemiyordu. Bunun için 23 Nisan 1923 tarihinde Lozan görüşmeleri yeniden

başladı. Bu kez karşımızdakiler daha anlayışlıydılar. Görüşmeler sonunda 24 Temmuz 1923 günü Lozan barış Antlaşması imzalandı.

3- Lozan Antlaşması'nın Esasları ve Önemi

Türk tarihinde yeni bir dönem açan Lozan Barış Antlaşması ile ona ek olarak imzalanan düzenlemelerin hepsi bir bütündür ve birçok uzun metinlerden oluşmaktadır. Bu antlaşmanın esasları şöyledir:

Yeni Türk devletinin uluslararası alanda bağımsız, bütün diğer devletlerle eşit, şerefli bir varlık olduğu kesinlikle tanınıyor ve Osmanlı Devleti'nin sona erdiği kabul ediliyordu.

3-1-Sınırlar:

Yeni Türk Devleti'nin sınırlar şöyledir.

3-1-1-Suriye Sınırı:

Fransızlarla aramızda imzalanan Ankara Antlaşması'nda gösterilen sınırdır.

3-1-2-Irak Sınırı:

Musul üzerinde anlaşma olmadı. Bu konuda İngiltere ile Türkiye kendi araların daha sonra görüşüp anlaşacaklardı.

3-1-3-Batı Sınırı: Batı Trakya, daha önce Balkan savaşları ile elden çıktığı ve Osmanlı devleti de bunu tanıdığı için tüm çabalara rağmen alınmadı. Doğu Trakya bize geri verildi. Karaağaç ve yöresi de Yunanistan'dan alınacak savaş masraflarına karşılık elde edildi. Balkan Savaşları ile elden çıkmış olan Ege Adaları da geri alınmadı. Ancak, bu adalardan Türk sınırına yakın olanlarda asker bulundurulmayacaktı.

3-2-Kapitülasyonlar:

Türk milletinin varlığını geliştirmesi yüzyıllarca önlenmiş, geri kalmışlığın simgesi olmuş her türlü kapitülasyonlar tüm sonuçlarıyla birlikte Lozan'da kaldırılmıştır.

3-3-Azınlıklar:

Bütün azınlıklar Türk uyrukludur. Hiçbir ayrıcalıkları yoktur. Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'daki Rumlar dışında, Anadolu ve Doğu Trakya'daki Rumlar ve Yunanistan'daki Türkler değiş-tokuş edilecektir.

3-4-Savaş tazminatları:

I. Dünya Savaşı nedeniyle bizden istenen savaş tazminatından vazgeçilmiştir. Yunanlılar ise, Kurtuluş Savaşı'mızda bize büyük zarar verdiklerini

kabul etmişlerdir. Ancak güçleri olmadığı için savaş tazminatını ödeyememişlerdir. Buna karşılık Karaağaç'ı bize bırakmışlardır.

3-5-Devlet Borçları:

Osmanlı Devleti'nin 1854 yılında başlayarak ölçsüz, düşüncesiz alıp-savurduğu borçların ödenmesinde büyük kolaylıklar sağlandı. Bu borçlar, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan devletlerle aramızda bölüşüldü. Bize düşen bölümü düzenli taksitlere bağlandı. Ayrıca bu taksitlerin altın esasına göre değil, kâğıt para esasına göre ödenmesi sağlandı ki bu büyük bir başarıdır.

3-6-Boğazlar:

Boğazlar bize geri verildi. Ancak geliş-gidiş serbest olacak ve bunu Milletler Cemiyeti denetiminde, başkanın Türk olduğu uluslararası bir komisyon düzenleyecekti. Boğazların her iki yakası da askerden arındırılacaktı.

4-İstanbul'un Boşaltılması:

Lozan Antlaşması, TBMM tarafından onaylandıktan altı hafta sonra işgal kuvvetleri İstanbul'dan gideceklerdi. Buna göre, İşgal kuvvetleri 2 Ekim 1923 tarihinde İstanbul'da Dolmabahçe önünde Türk bayrağını selamlayarak çekip gittiler. Dört gün sonra da Türk ordusu İstanbul halkının coşkulu gösterileri ve sevinç gösterileri arasında İstanbul'a girdi.

Lozan Barışı, Türk milletine bu güne kadar süren köklü ve huzurlu bir hayat sağlamıştır. Bu antlaşma, dünya tarihinin en uzun yaşayan milletlerarası düzenlemelerinden biridir ve şimdi de yürürlüktedir.

Atatürk'ün sağlığında bu antlaşmanın iki önemli eksikliği de giderildi. Boğazlar üzerindeki sınırlandırılmalar kaldırıldı ve Hatay ülkemize katıldı.

Bununla birlikte bazı çevrelerde bu barış eleştiri konusu olmaktadır. Eleştiriler, özetle şu noktada toplanmaktadır: Batı Trakya'nın ve Ege Adaları'nın elde edilememesi, Rum patrikhanesinin İstanbul'dan çıkarılması ve Musul'u geri alamamamız.

Bu eleştiriler ilk bakışta doğru gibi görülür. Ancak tarihteki olaylar eleştirilirken, eleştirinin yapıldığı andaki koşullar değil, olayın geçtiği zamandaki koşullar göz önüne alınmalıdır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Türk orduları, büyük bir zafer kazanmışlardı. Ancak o zamanın koşulları içinde bu, kazanılabilecek son zaferdi. Tam on yıl süren savaşlarda Türk halkı tükenmiş, canından bezmişti. Buna rağmen işgal anılarını tattıkları, yurduna yabancıların yayıldığını gördükten sonra her türlü fedakârlığı göze almış, varını yığını yine ordusuna vermişti. Özellikle, Sakarya Savaşı'ndan sonra artık Türk

halkının verebileceği bir şey kalmamıştı. Büyük zaferle kurtarılan bölgelerde barınabilecek bir dam altı bile yoktu. Kurtarılan bölgelerden bir kuruş bile sağlamak olanaksızdı. Zafer kazanan orduyu beslemek büyük bir sorun olmuştu. Ayrıca Türk ordu artık aile ocağına dönmek istiyordu. Bu koşulları en iyi biçimde gören ve durumu yanılmadan değerlendiren üstün Türk komutanları yeni bir savaşa girmenin olanaksızlığını anlamışlar ve ne pahasına olursa olsun, şerefli bir barış yapıp Türk insanının yıllarca çektiği sıkıntılardan kurtulmak istemişti.

Lozan'da geriye alamadığımız Batı Trakya ile Ege Adaları zaten 1913 Londra Antlaşması hükümlerine göre hukuksal olarak da elden çıkmışlardı. Onları alabilmek için açılacak savaşın belli bir gerekçesi kalmamıştı.

Musul'u almak için çok uğraşıldı. Ancak, bu uğraşlar, İngilizlerin çıkardığı şeyh Said Ayaklanması yüzünden boşa gitti.

İstanbul'daki Rum Patrikhanesi, Lozan'daki tüm çabalarımıza rağmen kaldırılmadı.

Bütün bunlara karşılık, Lozan'da elde edilenler düşünülecek olursa değerlendirme sonucu çok değişir: 1919, 1920 yıllarında parçalanmış, yok olmuş bir vatan kurtarılmış, yeni bir devlet kurulmuş ve bu tartışılmaz bir gerçek olarak, düşmanlarımızca tanınmıştır. XIX yüzyıl başından beri yarı sömürge olma durumuna getirilmiş olan Türkiye, kendisini sömürenler karşısında varlığını kanıtlamıştır. Yüzyıllarca kapitülasyonlarla Türk milletini ekonomik yönden çökerten etkinlik yok edilmiş, kapitülasyonlar kaldırılmıştır. İki yüz yıllık hasta adam ölmüş ama onun sağlıklı çocuğu bütün emperyalistlerce tanınıp sayılmıştır. Misak-ı Milli sınırları çok büyük oranda sağlanmışır. Kurtuluş Savaşı'nda akıtılan kanların bedeli alınmıştır. Lozan Antlaşması, her bakımdan mükemmel bir eserdir¹⁸.

Ahmet Mumcu ve Mükerrerem K. Su'nun 2000 yılında Liseliler İçin yazdığı ve Milli Eğitim Basımevi tarafından İstanbul'da basılan "Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük" adlı eserde, Lozan Antlaşması süreci işlenmiştir. Bu süreçteki hazırlık, görüşme konuları, katılan devletler, görüşmelerin kesintiye uğraması ve antlaşma maddeleri ortaya konulmuştur. Lozan'a giden Türk heyetine dair bir görsel de paylaşılmıştır. En nihayetinde eserin liseler için anlaşılır ve ilgi çekici olduğu ve bilimsel bir yönünün de bulunduğu görülmektedir.

18 Mumcu, Ahmet-Su, Mükerrerem K, *Lise ve Dengi Okullar İçin Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,2000, s.167-173.

SONUÇ

Bu çalışmada, 1934 yılında Mustafa Kemal Paşa tarafından Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne hazırlattırılan “*Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti*” kitabı, 1958 yılında Fahriye Yazgan ve Neriman Serdarlar'ın hazırladığı “*Liseler İçin Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*” kitabı, 1973 yılında Mükerrerrem Kamil Su ve Kamil Su'nun hazırladığı “*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*” kitabı, 1976 yılında Enver Behnan Şapolyo'nun hazırladığı “*Liseler İçin Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*” kitabı ve 2000 yılında Ahmet Mumcu ve Mükerrerrem K.Su'nun hazırladığı “*Lise ve Dengi Okullar İçin Türkiye Cumhuriyeti Tarihi İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*” kitapları incelenmiştir.

Yukarıda belirtilen kitaplarda yapılan incelemelerde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. 1934 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın hazırlattığı kitap “*Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*”, 1958 yılında Fahriye Yazgan ve Neriman Serdarlar'ın hazırladığı kitap “*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*”, 1973 yılında Mükerrerrem Kamil Su ve Kamil Su'nun hazırladığı kitap “*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 1976 yılında Enver Behnan Şapolyo'nun hazırladığı kitap “*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*” başlığı altında hazırlanmışken 2000 yılında Ahmet Mumcu ve Mükerrerrem K.Su'nun hazırladığı kitap “*Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*” başlığı altında hazırlanmıştır. Yani 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden sonra hazırlanan kitaplara “İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük” kelimeleri eklenmiştir.
2. 1934 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın hazırlattığı “*Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*” ve 1958 yılında Fahriye Yazgan ve Neriman Serdarlar'ın hazırladığı “*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*” kitabında konu başlığı Lozan Muahedesi olarak geçerken daha sonraki tarihlerde hazırlanan kitaplarda konu başlığı Lozan Antlaşması olarak geçmiştir. Yani geçmişten yakın zaman geldikçe kitapların dilinde bir sadeleşme görülmüştür.
3. 1934 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın hazırlattığı “*Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*” adlı kitapta 1927 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat kendisinin hazırladığı “*Nutuk*”tan alıntı yapılmıştır. Bu alıntı da Mustafa Kemal Paşa'nın konuyla ilgili görüşü net biçimde ortaya konmuştur. Ancak daha sonraki kitaplarda Nutuk' dan hiç alıntı yapılmamıştır.
4. 1976 yılında Enver Behnan Şapolyo'nun hazırladığı “*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*” adlı kitapta Lozan Konferansı'nda yaşanan ikili diya-

loglara da yer verilmiştir. Örneğin; I. Lozan Konferansı'nın kesintiye uğraması üzerine Türk gazeteciler İsmet Paşa'ya:

-Ne oldu Paşa?

Dedikleri zaman:

-Ne olacak? Hiç... Esaret altına girmeyi kabul etmedik? diye cevap verdi.

Bu diyalogdan anlaşıldığı üzere Lozan'da Türk heyeti Batılı devletlere karşı kararlı, onurlu ve Türk milletinin geleceğini düşünen bir dış politika izlemiştir. Bu nedenle savaşı göze alıp gerekli durumda görüşmeleri yarıda bırakıp Ankara'ya dönebilmiştir.

İkinci Lozan Konferansı sona erip 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması imzalandığı zaman yine Türk gazeteciler İsmet Paşa'ya intibalarını sordukları zaman:

-İşte görüyorsunuz, mektepte imtihan verdik, çıkıyoruz! Dedi.

5- 1934 yılında 2000 yılına kadar hazırlana kitaplarda konunun anlaşılabilir ve anlaşılabilir olmayan tarafları öğrencilerin daha kolay kavraması için maddeler halinde verilmiştir.

KAYNAKLAR

- Albayrak, Mustafa, *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,1998.
- Adıvar, Halide Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, İstanbul,1973.
- Atay, Falih Rıfki, *Çankaya*, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayi A.Ş Basımevi, İstanbul,1969.
- Gönlübol-Mehmet –Sarı, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz, C. I*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,2016.
- Kemal Atatürk Nutuk 1919-1927*, Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,2004.
- Köstüklü, Nuri, *Milli Mücadelede Denizli Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara,1990.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Rafet Zaimler Kitabevi, İstanbul,1976.
- Mumcu, Ahmet-Su, Mükerrerem K, *Lise ve Dengi Okullar İçin Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,2000.
- Su, Mükarrem Kamil-Su, Kamil, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Kanaat Yayınları, İstanbul,1973.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt IV*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul,1991.
- Tarih IV*, Devlet Matbaası, İstanbul,1934, (Görev Kitap ve Yayıncılık Tic. Lim. Şirketi), İstanbul,2019.
- Türk istiklal Harbi ve Mondros Müttarekesi ve Tatbikatı I*, Genelkurmay Basımevi Ankara,1992.
- Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi 3. Kısım*, Genelkurmay Basımevi, Ankara,1994.
- Umar, Bilge, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılap Yayınevi, İstanbul,2002.
- Yazgan, Fahriye-Serdarlar, Neriman, *Yeni Lise Kitapları Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul,1958.

Türk Tarihindeki İlk Öğretmen Grevinin Meclis-i Mebûsan ve Basındaki Akisleri

Onur Çelebi¹

Özet

Devletin bekası kavramını ön planda tutan Osmanlı Devleti yöneticileri, çağın şartlarına uyum sağlamış yetişmiş insan gücüne sahip olmak için 19. Yüzyılda (Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye gibi) Batı tarzı yüksek okulların açılmasına önem vermiştir. Yüzyılın son çeyreğinde ise geç de olsa bu türden okullara ilk eğitimin temelini teşkil edecek tarzda İbtida-i Mektepleri (İlkokullar) eklenmiştir. Fakat bu okulların tüm giderlerinin karşılanması hususunda devlet yetkilileri gerekli tedbirleri almamıştır. Açılan diğer okullara nazaran İbtida-i Mektepleri'nin öğretmen ve eğitim masraflarının halktan alınacak doğrudan ve dolaylı vergilerle vilayet bütçelerinden ödenmesi kararlaştırılmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile Osmanlı toprakları işgal edilmeye başlanınca vilayet bütçelerinin gelirleri de azalmıştır. Bu durumun ilk olumsuz yansımaları ise memur ve öğretmen maaşlarının ödenememesi ve akabinde grevlerin yaşanması olmuştur.

Çalışmada, Türk tarihindeki ilk öğretmen grevinin son Osmanlı Meclisi'ndeki ve basındaki akisleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken de Mütareke Dönemi'nde ilkokul öğretmenleri neden düzenli bir şekilde aylıklarını alamamışlardır? Türk tarihindeki ilk öğretmen grevinin kamuoyuna yansımaları hangi yönde olmuştur? Grev nasıl sonuçlanmıştır? Biçimindeki sorulara cevap aranmıştır. Çalışma hazırlanırken Meclis-i Mebûsan Zabıt Cerideleri ve dönemin süreli yayınları temel alınmış, tetkik eserlerden de istifade edilmiştir.

GİRİŞ

Dünya üzerindeki ekonomik ve siyasi çıkar çatışmaları, Almanya ve İngiltere'nin başını çektiği bloklar arasında savaşa dönüşünce Osmanlı Devleti de şartların zorlamasıyla I. Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri'nin safında katılmış ve birçok cephede savaşmak durumunda kalmıştır. Yaklaşık 4 yıl sü-

1 Dr. Öğretim Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi – Fen Edebiyat Fakültesi – Tarih Bölümü, celebi_sentez@hotmail.com / onur.celebi@bozok.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1151-8492

ren dünya savaşının neticesindeyse Osmanlı Devleti müttefikleri ile beraber mağlup olmuştur. Yenilginin ardından Osmanlı hükümet yetkilileri Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in de onayıyla 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmanın neticesinde hem devletin başkenti İstanbul (13 Kasım 1918) hem de taşra vilayetleri pey der pey galip İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. İşgallerin artarak devam etmesi üzerine Türk milleti tarafından önce Kuvâ-yi Milliye adı verilen direniş örgütleri kurulmuştur. Sonra da Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Ankara'da 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açılarak direniş hareketi örgütlü hale getirilmiş ve tek merkezde toplanmıştır. Üstelik Ankara'da Meclisin açılıp bir hükümetin kurulması üzerine Türk milleti iki farklı hükümet tarafından temsil edilir hale gelmiştir. Biri saltanat ve hilafet merkezi olan ama işgal altında bulunan ve işgalciler ile uyumlu bir politika takip eden (resmi) İstanbul hükümeti; diğeri ise Milli Mücadele'nin fiili aktörü olan Ankara hükümetidir.

Mütareke Dönemi (1918-1922) olarak adlandırılan yıllarda yukarıda ifade edildiği üzere İstanbul ve Ankara vilayetlerinde Türk milletini temsil eden iki ayrı hükümet ve bu bağlamda da yürütme fonksiyonunu yerine getiren bakanlıklar vardır. Eğitim Bakanlığını da bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Biri payitahtta Padişah Vahdettin'e bağlı ve onun onayı ile eğitim işlerinden sorumlu olan, yetki sınırları ise İtilaf Devletleri'nin işgalleriyle doğru orantılı bulunan Maarif Nezaretidir. Diğeri ise Ankara'da Meclis Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Anadolu'daki eğitim işlerini yürüten Maarif Vekâletidir. Çalışmamızın temasını teşkil eden ilk öğretmen grevi ise Sultan Vahdettin'in görece yetki ve kontrolü altındaki İstanbul şehrinde Mart 1920 tarihinde gerçekleşmiştir.

1. Osmanlı Devleti'nde Sıbyan ve İbtida-i Mektepleri

Osmanlı Klasik Dönemi'nde "Enderun ve Medrese" olmak üzere iki öğretim kurumu öne çıkmıştır. Enderun, devşirme yöntemi ile Hıristiyan tebaanın çocuklarından (onlara Türk ve Müslüman kimliği kazandırarak) devletin yönetimi ve ordusu için gerekli yetişmiş insan gücünü karşılamak için kurulmuştur. Medreseler ise Türk ve Müslüman kökenlilerden devletin ve toplumun ihtiyacı olan din, eğitim ve yargı gibi alanlara uzman kişiler yetiştirmeyi amaçlamıştır. Yüksek öğretim için müderris, mahkemeler için kadı, camiler için gerekli din görevlilerini sağlayan medreseler aynı zamanda sıbyan (mahalle) mektepleri için de hocalar yetiştirmiştir. Okuma ve yazma bilen ve bir süre medrese eğitimi alıp ayrılan kişilerin de öğreticilik yaptığı

sıbyan (mahalle) mekteplerinde (Klasik Dönem sonrası) genellikle çocuklara basit okuma-yazma ve ezber üzerine kurulu dini bir eğitim verilmiştir. Masrafları vakıflar tarafından üstlenilmiş olan sıbyan mektepleri, merkezi bir teşkilata ve ortak bir programa sahip değildir. Tanzimat Dönemi'nde ise 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte (Harbiye ve Tıbbiye hariç) tüm okullar nazırlığa bağlanmış ve ilk eğitimde önemli gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır (Akyüz, 1978: s.25, 28, 35, 39).

Yukarıda ifade edildiği üzere ilk eğitimde görevli hocalar, genellikle medrese kökenlidir. İlk mektepler, Maarif Nazırlığı'na bağlandıktan sonra sıbyan mekteplerinin öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla 1868 tarihinde Darülmualimin-i Sıbyan (İlkokul öğretmen) okulu açılmıştır (Yetişgin & Dumanoğlu, 2017: s.1086). Ancak bu okulun imparatorluk dâhilindeki tüm ilk eğitim okullarındaki öğretmen ihtiyacını karşılaması imkânsızdır. Bu yüzden de medrese kökenli öğretmenlerin nicelik yönündeki ağırlığı Türkiye Cumhuriyet Dönemi'ne kadar devam etmiştir (Akyüz, 1978: s.39, 44).

1869 tarihinde ise Maarif-i Umumiye Nizamnamesi çıkarılmış ve Osmanlı Devleti'nde ilköğretimin temeli olan sıbyan mektepleri, 1869 Nizamnamesi'ne göre çağın şartlarına uygun olarak ıslah edilmeye başlanmıştır. Ayrıca 1872 yılından itibaren (Tanzimatçıların eskiye dokunmadan yenisini inşa etmek siyasetine uygun olarak) yeni usulde öğretim veren "ibtidâî" adı altında ilkokullar açılmıştır. Böylece Tanzimat Dönemi'nde kurumlarda ve fikirlerde ortaya çıkan eski ve yeni çatışması, ilköğretimde de filizlenmiş ve neticede ikili bir sistem ortaya çıkmıştır. Ancak neyse ki bu karardan 1882 yılından itibaren vazgeçilmeye başlanmış ve ilköğretimdeki ikililiğe son vermek adına ağırlık "ibtidâî" okullara kaydırılmıştır (Kodaman, 1991: s.68-69; Palalı, 2021: s.88-89).

Osmanlı Devleti'nde 1913 yılında yürürlüğe giren Geçici Vilâyet Kanunu (İdare-i Umumiyye-i Vilâyât Kanunu Muvakkati) ile birlikte Vilâyetler yerel hizmetler bakımından idari ve mali özerkliğe kavuşmuşlardır. Bir başka ifadeyle Vilâyetlerin kendi gelirini ve giderini tutmasıyla birlikte merkezi bütçeden bağımsız yerel bütçeler oluşturulmuştur. (Torun, 2018: s.60).

Çalışmamızın tarihsel açıdan zaman aralığını teşkil eden Mütareke Dönemi'nde öğretmenlerin özlük hakları ile ilgili yürürlükte olan yasa ise 1913 İlköğretim Geçici Kanunu'dur "(1913) Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati". Bu kanun hem İstanbul hem de Ankara Maarif Nezareti tarafından tatbik edilmiştir. Yasanın 15. ve 67. Maddelerine göre öğretmenlerin alacakları ücret dâhil olmak üzere ilkokulların tüm masrafları mahalle ve köy halkının omuzlarına yüklenmiştir. Bu giderler halktan doğrudan ve dolaylı

vergiler olarak toplanmış ve Vilâyet (İl Özel İdare) Bütçeleri'ne aktarılmıştır. Kanununun 68. ve 69. Maddeleri ile de öğretmenlerin aylıkları ve maaş artışları belirlenmiştir².

Buna karşın Vilâyet (İl Özel İdare) Bütçeleri'nden maaşlarını almaları öngörülen ilkokul öğretmenleri, Mütareke Dönemi'nde aylıklarını genellikle zamanında ve tam olarak alamamışlardır. Tabii bunun çeşitli nedenleri vardır: I. Dünya Harbi'nin beraberinde getirdiği ekonomik sıkıntılarla beraber il gelirleri eskiye oranla bir hayli azalmıştır. Öte yandan savaş sonunda devletin bazı toprakları elden çıkmış ve bu bölgelerin il gelirlerine işgalci güçler tarafından el koyulmuştur. Ayrıca otoritesini giderek kaybeden Osmanlı hükümetlerinin eğitim ve öğretim faaliyetlerine ehemmiyet vermekten uzak tavırları ile yine il özel idare bütçesi üzerinde söz sahibi olan İl Genel Kurullarındaki³ nüfuzlu kimselerin olumsuz tavırları, ilkokul öğretmenlerinin ekonomik açıdan zor dönemler geçirmesine ve eğitimin kalitesinin daha da düşmesine neden olmuştur (Göldaş, 1984: s.24-27). Ancak her şeyin düğümlendiği asıl mesele yürürlükte olan 1913 Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu'dur.

Bu kanun ilkokul düzeyindeki eğitim-öğretim faaliyetleri giderlerinin ve öğretmen aylıklarının ödenmesine mahsus maddelerinin içerik yönünden noksanlığı ile doludur. İlkokul öğretmenleri diğer orta ve yüksek düzeydeki eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenler gibi devletin genel bütçesinden değil de yukarıda belirtildiği üzere halktan toplanan vergilerle İl Özel İdare bütçelerinden maaş almaktadır. Üstelik ilkokul öğretmenlerinin aylıkları onlara kıyasla da düşüktür. Bir başka deyişle ilkokul öğretmenlerinin maaşlarının yerel bütçelere bırakılması onların düzenli bir şekilde aylık

2 “Madde-15: Mektâbi iptidaiye tesisine muktazi (icap eden, lazım gelen) arsanın bulunması, elde edilmesi ve okul binasının ve muallim ve muallime ve muavin ve muavineleri maaşatı ile sükunaları (oturulacak yer) masarifi inşaiyesi ve bedeli icarı ve bunların tamiri esası mektebin levazımı tedrisiyenin tedarik ve tecdidü (yenileme), dersanelerin teshin (ısıtma) ve tenviri (aydınlatma), hademe ücretleri kariye (köy) ve mahalle abalisinin zimmetine ait masarifi mecburedendir...”

Madde-67: Âtidedeki masraflar vilayet bütçelerinden tesviye edilecektir: 1- Bu kanun gereğince teşkil edilecek olan mekatibi iptidaiye-i umumiyeye ve ihtiraf ve el işleri mekteplerinin bilumum masarifi ile memurin ve mualliminin ve maşatı 2- Darülmuallimini iptidaiyelerin memurin ve mualliminin maşatı 3- Mektâbi iptidaiye idare memurları ile müfettişlerinin maaşatı...

Madde-68:Mektâbi iptidaiye muallim ve muavin ve muavineleri iki yüz kuruş maaşla hizmete dahil ve maaşları altı yüze balığ oluncaya kadar her beş senede yüz kuruş zammı naül olurlar...

Madde-69:Mektâbi iptidaiye muallim ve muallime maaşları berveği at-i derecaat üzerine tayin olunmuştur: Muallim ve Muallime: “300 – Yedinci Sınıf, 400 – Altıncı Sınıf, 450 – Beşinci Sınıf, 500 – Dördüncü Sınıf, 600 – Üçüncü Sınıf, 800 – İkinci Sınıf, 1000– Birinci Sınıf; Terfiler asgari üç yılda bir yapılacaktır” (Göldaş, 1984: s.21-22; Ortak, 2003: s.223-224).

3 Bir şehrin ilk eğitim ile ilgili hayati kararları, Valinin başkanlık ettiği İl Genel Kurulları tarafından alınır. İl Genel Kurulları şehrin en yüksek yürütme organıdır. Bu kurullara üye olan kimseler ise genellikle o ildeki nüfuzlu kişilerdir (Göldaş, 1984: s.29; Torun, 2018: s.67).

alamamasına ve çok güç bir yaşam sürdürmesine neden olmuştur (Akyüz, 1978: s.91-98;Göldaş, 1984: s.27).

Yukarıda ifade edildiği üzere, 1913 Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu, ilkokul öğretmenlerinin maaşlarını yedi sınıfa ayırmıştır: Yeni atanan bir ilkokul öğretmeni yedinci dereceden 300 kuruş maaş alacaktır. İlk terfi için beş yıl bekleyecek ve altıncı dereceye yükselerek maaşı da 400 kuruşa çıkacaktır. Daha sonra üç yılda bir terfi edecek ve zamanla (asgari yirmi yılda) birinci dereceye kadar yükselebilirse maaşı da azami 1000 kuruşa ulaşacaktır. Oysaki bir öğretmen için 1000 kuruş, o dönemin şartlarına göre, asgari bir yaşam düzeyi için en alt sınır derecesindedir. Zira I. Cihan Harbi'nin neden olduğu aşırı fiyat artışı savaşın sona ermesine rağmen dünyanın birçok noktasında artarak devam etmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul, Roma'dan on, Paris'ten ise yedi kat pahalıdır. Daha da ilginç ise İstanbul, Rusya'nın büyük şehirleri ve Viyana'dan sonra dünyanın en pahalı şehirleri arasında yer almıştır. İstanbul'da 1914-1920 yılları arasında temel ihtiyaç maddeleri % 1350 nispetinde artmıştır. (Aydın, 2010: s.442-443; Çavdar, 2014: s.293; Arzu, 2004: s.89).

Özetle Genel savaşın beraberinde getirmiş olduğu aşırı zam ortamında enflasyon yükselmiş, karaborsada artış yaşanmış ve tüm bunlar asgari bir ücrete tabii olan öğretmenlerin sefalete yakın bir yaşam sürmelerine sebep olmuştur (Göldaş, 1984: s.30). Üstelik öğretmenler, yukarıda ifade edildiği üzere, maaşlarını düzenli de alamamışlardır. Genel itibariyle il bütçeleri öğretmen maaşları ile okul giderlerini karşılayacak gelirden yoksun kalmışlardır. Öğretmenler ancak birkaç ayda bir ve eksik olarak aldıkları maaşlarla yaşamaya çalışmışlardır (Akyüz, 1978: s.95-96).

Türk tarihindeki ilk öğretmen grevi de bu şartlar altında Mart 1920 tarihinde İstanbul'da yaşanmıştır.

2. Birikmiş Öğretmen Aylıkları Meselesinin Meclisteki Akisleri

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra 13 Kasım 1918'de İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikası İtilaf Devletleri'nin yüksek komiserlerinin baskısı altında kalmıştır. Kaotik siyasal ortam neticesinde ise birbiri ardına istikrarsız Osmanlı hükümetleri kurulmuştur. Bu dönemde İstanbul'daki hükümetler üzerinde baskı unsuru oluşturan bir başka güç ise Anadolu'daki Milli Mücadele hareketidir. Bu milli hareketin etkisiyle, daha önce Padişah Vahdettin tarafından Aralık 1918'de kapatılmış olan Osmanlı Mebusan Meclisi, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da tekrar açılarak çalışmalarına

başlamıştır. İstanbul'da ilkokul öğretmenlerinin grevinin cereyan ettiği sırada hükümetin başında Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa kabinesi vardır.

Bu dönemde Osmanlı Mebusan Meclisi'nde çalışmalar sürerken 17 Şubat 1920'de Sivas Mebusu Sami Fethi ve Hakkari Mebusu Mazhar Beyler tarafından, İl Özel İdaresi'nden (İdare-i Hususiyeye'den) maaşlarını alan öğretmenlerin neden düzenli bir şekilde aylıklarını alamadıklarına dair bir soru önergesi (Dahiliye Nazırlığı üzerinden cevap almak noktasında⁴) Meclis'e verilmiştir. Bu önerge Muvazene-i Maliye Encümeni'ne havale edilmiştir. Ancak bu soru önergesinden herhangi bir sonuç çıkmamıştır (MMZC, 17 Şubat 1920: 131).

Meselenin öneminin ve aciliyetinin farkında olan bazı milletvekilleri bir haftalık sessizliğin ardından konuyu tekrar Meclis gündemine taşımışlardır. Ancak bir fark vardır. 23 Şubat 1920'de Edirne Mebusu Galip Bahtiyar Bey, zavallı olarak nitelendirdiği İstanbul'daki öğretmenlerin sefalet içinde pürdikkat Meclisten çıkacak kararı beklediklerini ifade ederek "*Bu hususta Encümen ne yaptı ve bu zavallılar için ne karar ittihaz edilmiştir? Bu cihetleri anlamak istiyoruz. Encümenin bu işi takip edip etmediğini sormak ve anlamak istiyorum*" diyerek serzenişte bulunmuş ve meseleyi İstanbul ile sınırlayarak genelden özele indirgemıştır (MMZC, 23 Şubat 1920: 195). Galip Bahtiyar Bey'in bu haklı sitemi üzerine İzmit Mebusu Sırrı Bey söz alarak, vergileri toplamakla mükellef olan maliye memurlarının görevlerini tam olarak yerine getirmedikleri için İl Özel İdaresi'nden maaşlarını almakta olan öğretmenlerin sıkıntı içinde olduklarını ileri sürmüştür (MMZC, 23 Şubat 1920: 196). Niğde Mebusu Ata Bey ise, "...*Varidat kifayet etmiyor. Masarifini korumuyor. Tahsisat, maksadını temin etmiyor*" diyerek Sırrı Bey'in bu fikrine karşı çıkmış ve çözüm olarak ilkokul öğretmenlerinin genel bütçeden (Muvazene-i Umumiye'den) maaşlarını almalarını önermiştir. (MMZC, 23 Şubat 1920: 196). Günüün sonunda meselenin soru önergesi olarak Hükümete tebliğine karar verilmiştir.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Payitahtta toplanıyor olmasına binaen İstanbul'daki ilkokul öğretmenlerinin sefalet içindeki durumları milletin temsilcileri tarafından da doğrudan gözlemlenebilmiş ve bu haklı mesele meclis görüşmelerine yansımıştır. Ancak sorun sadece İstanbul'daki ilkokul öğretmenleri ile sınırlı değildir. Zira yukarıda belirtildiği üzere, 17 Şubat 1920'de Sivas Mebusu Sami Fethi Bey tarafından, İl Özel İdaresi'nden maaş alan taşra ilkokul (Mekâtib-i İbtidâiyye) öğretmenlerinin neden aylardır

4 Yukarıda ifade edildiği üzere, 1913 yılında yürürlüğe giren Geçici Vilâyet Kanunu (İdare-i Umumiyye-i Vilâyât Kanunu Muvakkati) ile birlikte Vilâyetler yerel hizmetler bakımından idari ve mali özerkliğe kavuşmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde idari yapının en temel birimlerinden olan Vilâyetin en üst amiri ise validir. Ve valiler idari olarak Dâhiliye Nezareti'ne bağlıdır.

maaş alamadıkları hakkındaki bir soru önergesi meclise verilmiştir. Bu takdir, Dâhiliye Nezareti'nin özel memuru Hüseyin Hüsnü Bey tarafından 26 Şubat tarihinde meclis kürsüsünden cevaplandırılmıştır (MMZC, 26 Şubat 1920: 200). Bu sırada Edirne Mebusu Galip Bahtiyar Bey söz alarak aynı konuda ancak taşradan farklı olarak İstanbul Vilayet öğretmenleri için de bir soru önergesi verdiklerini hatırlatmıştır. Bunun üzerine Meclis Başkanı bu takririn henüz müzakerat programına dâhil olmadığını belirtmiş ve sözü tekrardan Dahiliye Nazırlığı adına Hüseyin Hüsnü Bey'e vermiştir (MMZC, 26 Şubat 1920: 218).

Hüseyin Hüsnü Bey ise genel olarak I. Dünya Savaşı'nı ve savaş öncesi yapılan düzenlemeleri gerekçe göstererek ilköğretim meselesinden sorumlu olan İl Özel İdareleri'nin 1914 ve öncesi varidatlarına artık sahip olmadıklarını; gelirlerin azalması ve vergilerin toplanmasındaki aksaklık neticesinde sorunların ortaya çıktığını belirtmiştir. Daha da önemlisi Hüseyin Hüsnü Bey, il özel bütçelerinin açıklarının kapatılmasının ve özel bütçeden maaş alan öğretmenlerin aylık ve zamlarının ödenebilmesinin mümkün olmadığını da ifade etmiştir (MMZC, 26 Şubat 1920: 218-219). Bunun üzerine konuyla ilgili teklif sahiplerinden biri olan Hakkari Mebusu Mazhar Bey, “*Şimdi aldığımız cevapta, maatteessüf anlıyorum ki: üç aydan beri aç kalan muallim ve muallimeler, yine aç kalacaklar*” demiş, Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey de tek cümleyle “*Açlıktan ölecekler desenize*” diyerek durumun vahametini ortaya koymuştur (MMZC, 26 Şubat 1920: 219).

Meclisteki müzakerelerden müspet bir sonuç çıkmamasına rağmen İstanbul'daki ilkokul öğretmenleri resmi makamlar üzerinden sorunlarını dile getirmeye devam etmişlerdir. Ancak bu sefer bir fark vardır. Ekonomik zorlukların ağırlığı altında ezilmekte olan öğretmenler başvuruda buldukları Maarif İdaresi'ne şayet birikmiş maaşları ödenmezse görevlerini sürdüremeyeceklerini bildirmişlerdir. Durumun öneminin farkında olduğunu belirten Maarif Müdürü ise sorunun çok yakın bir zaman dilimi içinde çözümleneceğini belirterek öğretmenleri teskin etmeye çalışmıştır. Akabinde ise valilik ve bakanlık düzeyinde konuyu üst makamlara taşımıştır (Sarıhan, 1994: s.398; Yeniün, 3 Mart 1920, s.1).

Grevin başlayacağı tarih olan 1 Mart 1920 günü ise Meclis bir kez daha toplanarak konu ile meşgul olmuştur. Üzerinde müzakerelerin yapıldığı resmi husus “*İdare-i Hususiyeye'den maaş alan mekatibi iptidaiye muallim ve muallimelerinin maaşatının Muvazene-i Umumiyyeye ithaline dair İstida Encümen mazbatası*”dır (MMZC, 1 Mart 1920: 303).

Meclisteki görüşmeler esnasında birbirinden farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. Bir kısım vekiller, İstida Encümeni tarafından verilen mazbatanın karşısında yer almışlar ve öğretmenlerin yürürlükteki kanunun gereği olarak genel bütçeden değil de il özel bütçelerinden aylıklarını almalarına devam etmelerini ama öğretmenlerin de bu konuda mağdur edilmemeleri gerektiği fikrini öne sürmüşlerdir.

Bazı vekiller ise öğretmen maaşlarının genel bütçeden ödenmesini teklif etmişlerdir. Bunun için de Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanunu'nun "15. Maddesinin" değiştirilmesi ile sorunun çözülebileceğini öne sürmüşler ve meselenin Maarif Encümeni'nde tetkik edilmesini istemişlerdir. Mebusların bir kısmı ise meselenin İdare-i Hususiyye ile ilgili olduğunu belirterek konunun önce Dâhiliye sonra da tabiatı ile Maliye ve Maarif Nezaretleri'nde incelenmesini; geniş katılımlı bir Meclis müzakeresini şart koşmuşlardır. Meclis ekseriyeti ise bu hususta sessiz kalmayı tercih etmiştir. (MMZC, 1 Mart 1920: 303-305).

Neticede ilkokul öğretmenlerinin birikmiş maaşları meselesinin olumlu bir şekilde çözümlenebilmesi ve öğretmenlerin sefaletten kurtulabilmesi için Mecliste yapılan görüşmeler ve bu konuda hazırlanan mazbata, bir uzlaşmanın sağlanamaması üzerine sonuçsuz kalmıştır. Meclisten ümidini kesen İstanbul'daki ilkokul (Mekâtib-i İbtidâiyye) öğretmenleri de haklarını alabilmek için greve gitmişlerdir.

3. Öğretmen Grevinin Basındaki Akisleri

1 Mart 1920 tarihinde yukarıda ifade edildiği üzere İstanbul'daki ilkokul öğretmenleri, birikmiş maaşlarını alamadıkları gerekçesiyle iş bırakmışlardır. Böylece Türk tarihinde bilinen ilk öğretmen grevi resmen başlamıştır (Sarıhan, 1994: s.400-401).

Basın, dönemin şartlarının etkisiyle eğitim istatistiklerinin doğru ve düzenli tutulamamasından dolayı, greve katılan öğretmen, kapalı kalan okul ve grevden etkilenen öğrenci sayılarını birbirinden farklı olarak sayfalarına taşımıştır. Örneğin Tasvir-i Efkâr gazetesine göre 150 okul kapanmış, yaklaşık 30 bin öğrenci eğitim nimetinden uzak kalmıştır (Tasvir-i Efkâr, 2 Mart 1920: s.2). İfham gazetesine göre greve katılan öğretmen sayısı 800 ile 1000 arasındadır. Kapanan okul sayısı ise 180, eğitimsiz kalıp sokakta gezen öğrenci sayısı 20 bindir (İfham, 3 Mart 1920: s.2). İkdâm gazetesine göre 1000'e yakın öğretmen greve katılmış ve bundan 20 bin talebe olumsuz etkilenmiştir (İkdâm, 3 Mart 1920 (II): s.1). 200'e yakın İbtidâ-i Mektebi (ilkokul) ise kapalı kalmıştır (İkdâm, 5 Mart 1920: s.1). İkdâm'ın 14 Mart tarihli sayısında ise kapalı mektep sayısı 150, eğitimden uzak kalan öğrenci sayısı da 25 bin gösterilmiştir (İkdâm, 14 Mart 1920: s.1). 3 Mart tarihli

Yeniğün gazetesindeyse kapalı ilkokul sayısı iki yüz elliye kadar çıkarılmış, boşta kalan öğrenci sayısı yirmi binden fazla olarak ifade edilmiştir (Yeniğün, 3 Mart 1920: s.1). Gazetelerin vermiş oldukları sayıların ortalamasını alacak olursak: Greve yaklaşık 200 okuldan 1000 öğretmen katılmış ve bu durumdan takriben 20.000 öğrenci olumsuz etkilenmiştir.

Genel olarak İstanbul basını, ilk günden itibaren öğretmen grevini yakından takip etmiş ve kamuoyunu öğretmenlerin lehine grevin önemi ve haklılığı konusunda ikna edecek tarzda bir yayın politikası yürütmüştür. Bu hususta basın, öğretmenlerin içinde buldukları sefaleti zihinlerde somutlaştırmak adına sayfalarında çeşitli örneklere de yer vermiştir. Hatta kimi gazeteler öğretmenlerin grevini ve parasızlık yüzünden İbtidâ-i Mektepleri'nin kapanmasını Osmanlı Devleti'nin Mütareke Dönemi'nden itibaren karşılaştığı "*en elem verici hadise*" olarak tanımlamış ve sorunu idari ve manevi iflas olarak belirterek bir millet ve devlet meselesi olarak değerlendirmiştir (İkdam, 3 Mart 1920 (I): s.1).

İstanbul basınına göre, öğretmenler birikmiş maaşlarını alamadıklarından dolayı sefil bir yaşam sürmektedir. İçinde buldukları maddi imkânsızlıklar o derece artmıştır ki artık öğretmenler uzaktaki okullarına gidip vazife görebilmek için zaruri olan vapur ve tramvay benzeri toplu taşıma ücretlerini dahi ödeyemez hale gelmişlerdir (Tasvir-i Efkâr, 2 Mart 1920: s.2). Bu yüzden de Üsküdar, Beyoğlu ve Boğaziçi başta olmak üzere İstanbul'a bağlı bulunan ilçelerdeki öğretmenler birlik olup haklarını elde edebilmek için iş bırakma hususunda karar almışlardır. Bu konudaki düşüncelerini ise Sadarete, Dahiliye ve Maarif Nezaretlerine, Meclis-i Mebusâna ve İstanbul Maarif Müdüriyeti'ne bildirmişler ve taleplerinin gerçekleşmesine kadar görevlerini yerine getirmeyeceklerini ifade etmişlerdir. (İkdam, 1 Mart 1920: s.1; Vakit, 2/3 Mart 1920: s.2).

Genel olarak basına göre, ekonomik zorluklar karşısında uzun süre sabreden öğretmenlerin greve gitmesi, okulların kapanması ve öğrencilerin eğitimsiz kalmasının sorumluluğu öğretmenlere ait değildir. Çünkü öğretmenler aylar öncesinden bu ve benzeri durumları gerekli resmi kurumlara bildirmişlerdir. Ancak müspet bir sonuç elde edememişlerdir. Oysaki öğretmenlerin talepleri gayet basit ve haklıdır. Öğretmenler, diğer meslektaşları ve devlet memurları gibi aylıklarının zamanında alarak asgari bir yaşam sürmek istemişlerdir (Tasvir-i Efkâr, 3 Mart 1920: s.1; Vakit, 8 Mart 1920: s.1). Önemli ve faydalı bir mesleği icra eden öğretmenlerin maaşlarının zamanında ödenmemesi ve devletin başkenti İstanbul'daki ilkokulların kapısına kilit vurulması yukarıda ifade edildiği üzere mühim bir millet ve devlet me-

selesidir. Bu işin acilen düzeltilmesi için çalışmak ise meclisin ve hükümetin vazifesidir, düşüncesi hâkim olmuştur (Yeniğün, 3 Mart 1920: s.1).

Öte yandan belirtildiği üzere hadise birden bire ortaya çıkmış ve buhrana dönüşmüş değildir. Taşrada altı, İstanbul'da ise üç aydan beri ilkokul öğretmenleri maaşlarını alamamıştır ve bu süreçte hükümet, öğretmenlerin yaşadıkları mâli sorunları çözmek için somut bir adım atmamıştır. Bu yüzden de İkdâm gazetesine göre, hükümet birinci derecede sorumludur. Fakat tek mesul da değildir. Çünkü savaşın beraberinde getirdiği ağır yükler bu dönemde toplumun her kesimini ezmiştir. Gelecek nesillerin yetişmesini sağlayacak olan öğretmenlerse tüm zorluk ve yokluklara rağmen hiç seslerini çıkarmadan kahramanca bir gayretle vazifelerini sürdürmüşlerdir. En nihayetindeyse bütün mukavemet kuvvetlerini kaybeden öğretmenler son çare olarak haklarını elde etmek için greve gitmişlerdir. Tüm bunlar herkesin gözü önünde yaşanırken ne toplum ne de basın bu mesele ile alakadar olmamıştır (İkdâm, 3 Mart 1920 (I): s.1). Bu doğrultuda gazete özeldede kendisini genelde ise tüm matbuatı sorumlu tutarak bir öz eleştiride bulunmuştur.

İkdâm başta olmak üzere bazı gazeteler, İstanbul ilkokul öğretmenlerinin hareketini dış görünüş itibarıyla bir greve benzese de içerik itibarıyla “tâtil-i eşgâl” olmadığını ileri sürmüşlerdir. Çünkü öğretmenler, kendi şahsiyetlerinin ve mesleki sınıflarının çıkarına olarak haklarını genişletmek için bu eyleme gitmemişlerdir. Aksine kanunda yeri olan haklarını ve emeklerinin karşılığını istemişlerdir. Bir başka deyişle aylıklarının vaktinde ve muntazam bir şekilde verilmesini talep etmişlerdir. (İkdâm, 1 Mart 1920: s.1). Bu yüzden de bu bir grev olamaz. İkdâm tarafından ilkokul öğretmenlerinin hareketinin bir grev değil de hak arayışı şeklinde tarif edilmesi, aslında Mütarekeden itibaren artış gösteren ve halkın zaman zaman çeşitli nedenlere bağlı olarak olumsuz baktığı işçi hareketlerinden ayrı tutulmak istenmesinden kaynaklanmıştır.

Grev yapan ilkokul öğretmenleri 1 Mart tarihinde Büyük Reşit Paşa Numune Mektebi'nde bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Müzakere sonucunda öğretmenler, ocak ve şubat ayı birikmiş maaşlarının ödenmesini ve sonraki maaşlarının da düzenli bir şekilde verilmesi için gerekli önlemlerin alınmasını aksi bir durumda vazifeleri başına dönmeyeceklerini ilan etmişlerdir (Tasvir-i Efkâr, 3 Mart 1920: s.1; İkdâm, 2 Mart 1920: s.1).

Birikmiş maaşlarını hemen alabilmek ve bundan sonraki aylıklarının da düzenli bir şekilde gecikmeden ödenmesi için eyleme giden öğretmenler, yetkili makamlarla gerekli temasları gerçekleştirmek ve bu görüşmeleri yürütmek üzere kendi aralarından bir de heyet seçmişlerdir. Bu heyet öncelikle

İstanbul Maarif Müdürü ile bir araya gelerek öğretmenlerin taleplerini dile getirmiştir. İl Maarif Müdürü ise öğretmenlerin isteklerinde haklı olduklarını belirterek, meselenin Meclis-i Mebusan'a intikal ettiğini ve sorunun çok yakın bir zaman diliminde çözümleneceğinden ümit var olduğunu belirtmiştir. Ayrıca öğretmenlerin vazifelerinin başına dönmeleri gerektiği hususunda nasihatlerde bulunmuştur (İkdam, 1 Mart 1920: s.1).

Bu arada okulları kapalı bulunan öğrenciler ile velilerinden oluşan bir heyet de Maarif Müdürlüğüne giderek öğretmenlerin maaşlarının biran evvel ödenmesi için ricada bulunmuşlardır. Hatta öğrencilerin bir kısmının bu konudaki isteklerini ağlayarak dile getirdikleri hususundaki haberler basında yer almıştır (Yeniğün, 3 Mart 1920: s.1; İkdam, 2 Mart 1920: s.1).

Hükümet katında yapılan görüşmelerde ise birikmiş öğretmen maaşlarının bir kısmını vererek grevi sonlandırmak yönünde bir eğilim ağırlık kazanmıştır. Bu doğrultuda Maliye Nezareti kanalıyla vilayet bütçesine bir miktar (36 bin lira kadar) para aktarılması kararı alınmıştır. Ancak basına göre bu para birikmiş öğretmen maaşlarını karşılamak için yeterli değildir. Çünkü İstanbul Vilayet bütçesinden ücret alan memurlar ve öğretmenlerin bir aylıkları yekûnu kırk beş bin, yalnız öğretmenlerin bir aylık maaşı (otuz altı) bin liradır. Sadece öğretmenlere aylıkları verilip, memurlara verilmemesi gibi bir durum söz konusu olamayacağına göre birikmiş maaşların verilebilmesi için doksan bin liraya ihtiyaç vardır. Henüz elli dört bin liranın üst tarafı bulunmadığına göre öğretmen maaşlarının ödenebilmesi de zor gözükmektedir. (Yeniğün, 6 Mart 1920: s.2; İkdam, 2 Mart 1920: s.1; MMZC, 1 Mart 1920: 305).

Neticede payitahtta eğitim sahasında yaşanan bu buhran, kaotik siyasal ortamın da etkisiyle zaten sallantıda olan Ali Rıza Paşa hükümetinde kabinenin toptan istifasından önce Maarif Nazırının koltuğunu terk etmesine neden olmuştur.

İkdam gazetesi istifa eden eski Maarif Nazırı Said Bey ile bir röportaj gerçekleştirmiştir. Bu mülakatta Said Bey, ülkenin içinde bulunduğu buhranlı dönemi öne çıkararak ilkokul öğretmenlerinin grevini doğru bulmadığını ifade etmiştir. İkdam muhabiri, öğretmenlerin birikmiş iki aylık maaşlarını alamadıkları takdirde vazifelerinin başına tekrar dönmeyeceklerini ifade ettiklerini, Said Bey'e hatırlatması üzerine ise eski Maarif Nazırı "*Muallimlerimiz akıl ve ahlak sahibi adamlardır. Zannetmem ki bu buhranlı zamanlarda böyle bir talepte bulunsunlar*" şeklinde ilginç bir cevap vermiştir (İkdam, 7 Mart 1920: s.1; Vakit, 8 Mart 1920: s.2).

Yukarıda ifade edildiği üzere yaşanan hükümet krizi, ilkokul öğretmenleri grevi meselesinin çözümlenme sürecini de uzatmıştır. Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa kabinesi Mart ayının üçüncü günü çekilmiştir. Yeni Salih Paşa kabinesi ise ancak beş gün sonra resmen görevine başlayabilmiştir.

Bu arada 5 Mart tarihinde Dârümuallimin (Erkek öğretmen okulu) ve Dârümuallimât (Kız öğretmen okulu) Mezunları Cemiyeti ile Muallimler Cemiyeti heyeti idaresinden bazı üyelerin katılımıyla Mahmut Şevket Paşa Numune Mektebi'nde bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantıya katılanlar, İlköğretim Kanunu (Tedrisat-ı İbtidâiye) üzerinde fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Görüşmeler neticesinde İlköğretim Kanunu'nda değişiklik yapılması hususunda Meclis-i Mebusan'a bir layiha verilmesi kararlaştırılmıştır (Yenigün, 6 Mart 1920: s.2).

Bu arada İstanbul'daki öğretmen grevi, ülkedeki yanlış eğitim politikalarından rahatsız olan diğer bölgelerdeki öğretmenlerin de yavaş yavaş seslerini çıkarmalarına yardımcı olmuş hem de siyasi platformda destek bulmuştur. Basına göre İstanbul'daki öğretmen grevini yakından takip eden ve onlarla aynı kaderi paylaşan İzmit ve Adapazarı'ndaki öğretmenler idareye karşı seslerini çıkarmaya başlamışlardır (Yenigün, 7 Mart 1920: s.1). Üstelik Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti öğretmenlerin grevini destekler nitelikte açıklamalar yaparken (Yaşar, 2014: s.103; Yılmaz, 2019: s.838). Türkiye Sosyalist Partisi de öğretmenlere yardımcı olmaya karar verdiğini Muallimler Cemiyeti'ne bildirmiştir (İkdam, 10 Mart 1920: s.1).

6 Mart tarihindeyse İstanbul ilkokul öğretmenlerinin genel heyeti tarafından seçilmiş olan dört delege İstanbul valisi ile görüşmüştür. İstanbul valisi maliyeden alınacak para ile Ocak ayı maaşlarının verileceğini, şubat maaşı için de bir müddet daha beklemek lazım geldiğini söyleyerek öğretmenlerin işlerine başlamalarını teklif etmiş ve bu konuda bir cevap vermeleri için kendilerine süre tanımıştır (İleri, 7 Mart 1920: s.2; Yenigün, 7 Mart 1920: s.1; Vakit, 7 Mart 1920: s.2).

İstanbul valisinin belirttiği düşünceler aslında o dönemde farklı makam ve mevkiide olan yetkililerin de sahip olduğu ortak kanaattir. Zira Maarif Nazırı ve Maarif Müsteşarı da "*öğretmenlerin günlük yaşamlarını devam ettirmek için nasıl olsa para sarf etmek zorunda olduklarına göre okullarındaki vazifelerine devam etmelerinin daha doğru bir karar olacağı*" yönünde cümleler sarf etmişlerdir (Yenigün, 7 Mart 1920: s.1). Üstelik Maarif Müsteşarı'na göre öğretmenlerin eylemlerine devam etmeleri hassas bir dönemden geçen ülkede ulusal birliği bozacak içte ve dışta devletin itibarının daha da sarsılmasına neden olacaktır. Maarif Müsteşarı, bir nevi devletin bekası ilkesini öne süre-

rek öğretmenlerin haklı ekonomik taleplerinden en azından bir süre için vaz geçmelerini talep etmiştir (İleri, 7 Mart 1920: s.2; Vakit, 7 Mart 1920: s.2).

Yetkili makamlardan basına yansıyan görüşler üzerine öğretmenler, Reşit Paşa Numune Mektebi'nde toplanmışlar ve grev ile ilköğretim kanunu hakkında fikir alış verişinde bulunarak bir cevap kaleme almışlardır (Tasvir-i Efkar, 8 Mart 1920: s.1; Yenigün, 8 Mart 1920: s.2).

Öğretmenlerin kararlı tavırları üzerine 8 Mart tarihinde Meclis-i Mebusan Maarif Encümeni'nde öğretmen maaşları meselesi görüşülmüştür. Komisyonunda Tedrisat-ı İbtidâiye Kanunu'nda değişiklik ve öğretmen maaşlarının vilayet bütçesinden değil de devletin genel bütçesinden verilmesi hususunda müzakerede bulunulmuş ancak öğretmenler lehine yine olumlu bir karar çıkmamıştır (Yenigün, 9 Mart 1920: s.2).

Hükümet yetkilileri tarafından sorunun kökten çözümü için gerekli kararlar alınmamıştır. Ancak öte taraftan 9 Mart tarihinden itibaren öğretmenlerin ocak ayı maaşları ödenmeye başlanmıştır. 10 Mart tarihindeyse İstanbul mıntıkasında bulunan tüm ilkokul öğretmenleri birikmiş ilk ayki maaşlarını almışlardır (Yenigün, 11 Mart 1920: s.1). Akabindeyse öğretmenler arasında fikri bir ayrılık yaşanmıştır.

Öğretmenlerin bir kısmı Şubat ayı maaşlarının da verilmesini, sonraki aylıklarının da düzenli bir şekilde ödenmesi hususunda kendilerine teminat verilmesini istemişlerdir. Aksi takdirde vazifeleri başına geri dönmeyeceklerini ifade etmişlerdir (İleri, 9 Mart 1920: s.2; İkdâm, 10 Mart 1920: s.1). Öğretmenlerin diğer bir kısmı ise Şubat ayı maaşlarını da alınca greve son vermek fikrinde eğilim göstermişlerdir (Vakit, 12 Mart 1920: s.1; Yenigün, 11 Mart 1920: s.1). Neticede iki tarafın da ortak isteği şubat ayı maaşını almak olduğu için greve devam kararı alınmıştır.

Öğretmenlerden oluşan grev heyeti, 13 Nisan tarihinde yeni Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Bey'i ziyaret etmiş ve ondan şubat ayı maaşlarının ödeneceğine dair söz almıştır (Yenigün, 14 Mart 1920: s.2; İkdâm, 14 Mart 1920: s.1). Zira öğretmenlerin haklarını aramak noktasında dirayet ve direnç göstermeleri üzerine hükümet yetkilileri sorunu çözmek adına somut bir adım daha atmak durumunda kalmıştır. Ancak şubat ayı öğretmen maaşlarını ödemek için genel bütçeden il özel bütçesine aktarılacak daha fazla paranın olmaması yetkilileri sıkıntıya sokmuş ve bu durum yetkilileri yeni kaynak arayışlarına itmiştir. En nihayetindeyse borçlanma yöntemiyle öğretmen maaşlarının ödenmesi planlanmıştır (İkdâm, 11 Mart 1920: s.1).

Bu doğrultuda İstanbul İl İdaresi, öğretmenlerin şubat ayı maaşlarını ödemek için Osmanlı İtibar-ı Milli Bankasından yüzde yedi faizle, vilayet

gelirlerini karşılık göstererek, otuz beş bin liralık borç para almıştır (Vakit, 15 Mart 1920: s.1; İkdam, 12 Mart 1920: s.1; Yenigün, 14 Mart 1920: s.2; Peyâm-ı Sabah, 14 Mart 1920: s.2; Tercüman-ı Hakikat, 14 Mart 1920: s.1). Bankanın bu şartlar dâhilinde parayı vilayete teslim etmesiyle öğretmenlerin kalan şubat aylıkları da 14 Mart tarihinde ödenmeye başlanmıştır (Tasvir-i Efkâr, 15 Mart 1920: s.1; Yenigün, 15 Mart 1920: s.1; İkdam, 15 Mart 1920 (I): s.1; İkdam, 15 Mart 1920 (II): s.1).

Maaşlarını almaya başlayan öğretmenler, grev süresince öğretimin uğradığı sekteyi telafi etmek için bundan sonra daha azim ile çalışacaklarını belirten bir açıklamayı gazetelere göndererek grevi sonlandırdıkları hususunda kamuoyunu bilgilendirmişlerdir (Yenigün, 15 Mart 1920: s.1).

Böylece İstanbul'daki ilkokul öğretmenlerinin maaş sorunu kesin ve kalıcı olmayan yöntemler ile o an için çözümlenmiştir. İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgal edilmesi üzerine ise konu basın ve kamuoyunun gündeminden düşmüştür. Ta ki Eylül 1920 tarihindeki ikinci bir öğretmen grevine kadar.

SONUÇ

Bir ülkenin kalkınması ve olası tehlikelere karşı hazırlıklı olması için her yönden yetişmiş insan gücüne ihtiyacı vardır. Bu ise öncelikle eğitimle sağlanabilir. Öğretimin temelinde ise öğretmenler vardır. İnsan zihninin mühendisleri olarak tarif edebileceğimiz öğretmenlerin yeterli bilgi ve kültüre sahip olmaları onların yetiştirecekleri öğrencilerin de o nispette gelişmesine katkı sağlayacaktır. Bu yüzden de öğretmenlerin normal ve insanca müreffeh bir şekilde yaşayabilecekleri ücrete sahip olmaları gerekir. Zira birçok meslek mensubundan fazla kendisini ara vermeden çağın şartlarına göre yenilemesi ve yetiştirmesi gerekir. Üstelik öğretmene iyi maddi olanakların sağlanması mesleğin yetenekli kişileri çekmesine ve öğretmenin de toplumsal hayatta güç ve prestij kazanmasına yardımcı olacaktır.

Osmanlı Devleti'nde eğitim - öğretimin temeli olan ilkokullarda görevli öğretmenler, dönemin şartlarına kıyasla yeterli bir ücrete sahip olmadıkları gibi aylıklarını düzenli bir şekilde de alamamışlardır. Bu durum ise öğretmenlerin maddi açıdan rahat bir yaşam sürmelerine ve onların mesleklerine odaklanmalarına engel olmuştur. Bu sıkıntı Mütareke Dönemi'nde hem payitahtta hem de Anadolu'da yaşanmıştır. Ancak İki bölge arasında öğretmenlerin niteliği noktasında belirgin bir fark vardır. Payitahttaki öğretmenler daha ziyade yeni tipteki okullar için gerekli öğretmenlerin yetiştirildiği Darülmualimin mezunu iken Anadolu'daki öğretmenlerin çoğunluğunu medrese kökenli öğretmenler oluşturmuştur. Üstelik kozmopolit bir yapı, kültürel açıdan ise gelişmiş bir bölge olan İstanbul'da görev yapan ilkokul

öğretmenleri toplumsal gelişme ve hadiseleri de yakından takip etmek fırsatını yakalamışlardır. İstanbul'da, 1908'de II. Meşrutiyet Devrimi ile örneklerine rastlanan Mütareke Dönemi'nde ise kaotik siyasal ortamın ve ekonomik sıkıntıların etkisiyle devam eden işçi grevleri, hakları olan maaşlarını düzenli bir şekilde alamayan ilkokul öğretmenlerini de derinden etkilemiştir.

Bir başka deyişle öğretmen grevinin siyasi - ideolojik bir yönü bulunmamaktadır. Buna karşın grevde yer alan öğretmenlerin harekete geçip haklı seslerini duyurma noktasında dönemin işçi grevlerinden etkilenmiş olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Bununla birlikte İstanbul'daki öğretmen grevinin aynı tür sorunlara sahip Anadolu'daki diğer meslektaşlarına da bir domino taşı tarzında sirayet ettiği de bir başka gerçektir.

Öğretmenlerin bu ilk grevinde sorunları temelden çözümlenememiş olsa da birikmiş maaşlarının ödenmesi hususunda ki haklı talepleri gerçekleşmiştir. Bunu sağlayan en önemli husus ise öğretmenlerin haklarını korumaları gerektiği noktasındaki bilinç düzeyi ve göstermiş oldukları birlik ve dayanışmadır. Öte yandan aylıklarını Vilayet bütçesinden alan ilkokul öğretmenlerinin maaş ile ilgili sorunları Milli Mücadele Dönemi süresince devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde ise öğretmenlerin maaşları eskiye oranla (bir nebze olsun) düzeltilmiştir. Buna karşın ilköğretim giderlerinin ve öğretmen maaşlarının devlet bütçesinden ödenmesi usulüne ancak 1948 yılında geçilebilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi

- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt:1, Birleşim:11, 17 Şubat 1920.
Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt:1, Birleşim:13, 23 Şubat 1920.
Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt:1, Birleşim:14, 26 Şubat 1920.
Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt:1, Birleşim:17, 1 Mart 1920.

2. Tetkik Eserler

a.Kitaplar

- AKYÜZ, Yahya. (1978). *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)*, Ankara: *Doğan Basımevi*.
GÖLDAŞ, İsmail. (1984). *İstanbul İlkokul Öğretmenlerinin Grevi (1920)*, *İstanbul: Kardeşler Basımevi*.
KODAMAN, Bayram. (1991), *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: *Türk Tarih Kurumu Yayınları*.
SARIHAN. Zeki. (1994), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, Ankara: *Türk Tarih Kurumu Yayınları*.

b.Makaleler

- AYDIN, Mehmet. (2010). “Mütareke Döneminde İstanbul’da Hayat Pahalılığı Sorunu (1918-1922)”, *History Studies*, C.2, S.2: s.441-451.
ÇAVDAR, Necati. (2014). “Mütareke Dönemi’nin İlk Aylarında İstanbul’da Ekmek Meselesi”, *Bellekten*, C.78, S.281: s.287-314.
ORTAK, Şaban. (2003). “İlkokul Öğretmenlerinin Maaş Sorunu Ve İlk Öğretmen Grevi (1920)”, *Atatürk Dergisi*, C.3, S.4: s.219-235.
PALALI, İlhan. (2021). “Osmanlı Devleti’nde İlköğretimde Yenileşme Ve Urfa İlk Mektepleri ”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.127, S.250: s.83-102.
TERZİ, Arzu. (2004). “Mütareke Dönemi İstanbul’unda Rekabet Piyasası (Amerikan-Fransız Satış Barakalarının Açılması)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S.6: s.87-108.
TORUN, Sadık Fatih. (2018). “1913 Tarihli İdare-i Hususiye-i Vilâyât Talimât-nâmesine Göre Vilâyet Bütçelerinin Yasalaşması”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.58, S.1: s.59-81
YETİŞGİN, Memet & DUMANOĞLU, Sevim Ceylan. (2017). “Osmanlı Darülmuallimin Mektebi: Maraş Darülmuallimini ”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.16, S.4: s.1083-1100.

YILMAZ, Mehtap Kayıkcı. (2019). “Anadolu ve İstanbul’daki Öğretmenlerin 1918-1924 Yılları Arasındaki Maaş Sorunlarına Kronolojik Bir Bakış”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.12, S.66: s.835-844.

c. Tezler

YAŞAR, Samet. (İstanbul 2014). “Mütareke Döneminde İstanbul’da İşçi Hareketleri (1919-1922)”, **İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.**

3. Süreli Yayınlar

a. Gazeteler

“Muallimlerin İctimâ-i – Tedrisat-ı İbtidâiye Kanunu”, **Yenigün**, 6 Mart 1920, No: 351, s.2.

“On Dört Günden Beri Muattal Kalan Mektepler”, **İkdam**, 14 Mart 1920, No: 8292, s.1.

“Pâyitaht İbtidâi Mektepleri Sedd Olunuyor”, **İkdam**, 1 Mart 1920, No: 8281, s.1.

“Muallimlerin Grevi”, **Tasvir-i Efkâr**, 2 Mart 1920, No: 3002, s.2.

“İbtidâi Mektepleri”, **İkdam**, 2 Mart 1920, No: 8282, s.1.

“İbtida-i Muallimlerinin Terk-i Hidmeti”, **Vakit**, 2 Mart 1920, No: 833, s.2.

“Muallimlerin Grevi”, **Tasvir-i Efkâr**, 3 Mart 1920, No: 3003, s.1.

“İptidaiye Muallimlerinin Vaziyeti”, **İfham**, 3 Mart 1920, No: 201, s.2.

“Mektepler Buhranı”, **İkdam**, 3 Mart 1920 (I), No: 8283, s.1.

“İstanbul İbtidâ-i Mekteplerinin Sedd’i”, **İkdam**, 3 Mart 1920 (II), No: 8283, s.1.

“Mekteplerin Kapanması”, **Yenigün**, 3 Mart 1920, No: 348, s.1.

“Muallimlerin Terk-i Hidmeti”, **Vakit**, 3 Mart 1920, No: 834, s.2.

“Mektepler Meselesi”, **Yenigün**, 4 Mart 1920, No: 349, s.1.

“Muallimlerin Hâli”, **İkdam**, 5 Mart 1920, No: 8285, s.1.

“İbtidâ-i Muallimleri”, **İkdam**, 7 Mart 1920, No: 8287, s.2.

“Muallimlerin Maaşı”, **Yenigün**, 7 Mart 1920, No: 352, s.1.

“Muallimlerin Maaşları”, **İleri**, 7 Mart 1920, No: 778, s.2.

“Muallimlerin Maaşları”, **Vakit**, 7 Mart 1920, No: 838, s.2.

“Muallimlerin Grevi / Grevin Devamı”, **Tasvir-i Efkâr**, 8 Mart 1920, No: 3008, s.1.

“Mektepler Açılacak Mı?”, **Yenigün**, 8 Mart 1920, No: 353, s.2.

- “Muallimlerin Maaşatı”, **Vakit**, 8 Mart 1920, No: 839, s.2.
- “Muallimlerin Maaşı”, **Yenigün**, 9 Mart 1920, No: 354, s.2.
- “Muallimlerin Maaşatı”, **İleri**, 9 Mart 1920, No: 780, s.2.
- “İbtidâ-i Muallimleri”, **İkdam**, 10 Mart 1920, No: 8288, s.1.
- “Mektepler Açılıyor”, **Yenigün**, 11 Mart 1920, No: 356, s.1.
- “İbtidâ-i Muallimleri”, **İkdam**, 12 Mart 1920, No: 8290, s.1.
- “Muallim ve Muallimeler”, **Vakit**, 12 Mart 1920, No: 843, s.1.
- “Mektepler Açılacak mı?”, **Yenigün**, 14 Mart 1920, No: 359, s.2.
- “Muallimler Grevi”, **Peyâm-ı Sabah**, 14 Mart 1920, No: 10895, s.2.
- “Mektepler Açılıyor”, **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Mart 1920, No: 14004, s.1.
- “Muallimlerin Grevi Hitam Buldu”, **Tasvir-i Efkâr**, 15 Mart 1920, No: 3013, s.1.
- “Mektepler Buhranı”, **İkdam**, 15 Mart 1920 (I), No: 8293, s.1.
- “İbtidâ-i Mektepleri”, **İkdam**, 15 Mart 1920 (II), No: 8293, s.1.
- “Mektepler Açılıyor”, **Yenigün**, 15 Mart 1920, No: 360, s.1.
- “Muallimlerin Terk-i Hizmeti Hitam Buldu”, **Vakit**, 15 Mart 1920, No: 846, s.1.
- “İbtidâ-i Mektebi Muallimlerinin Terk-i Hizmeti”, **İkdam**, 11 Mart 1920, No: 8289, s.1.

Tarih Alanında Seçme Yazılar- IV

Editör: Doç. Dr. Yunus Emre Tansü

 ÖZGÜR
YAYINLARI

ISBN 978-975-447-659-0

9 789754 476590